નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

મોગ્ગલ્લાન પઞ્ચિકા ટીકા

સારત્થવિલાસિનીનામ

પઞ્ચિકાટીકા

પણામાદિકથા

વિજ્જાધનસ્સ સમનુસ્સરણમ્પિ યસ્સ,
પઞ્ઞાવિસુદ્ધરતનાનયનેકહેતુ;
તં ધમ્મરાજમમલુજ્જલકિત્તિમાલં,
સામોદમાદરમયે હદયે નિધાય.

લદ્ધમ્મહોદય મહાદય (સમ્પસાદા) [જપસો (પોત્થકે)],
સક્કા(દિ) સક્કતગુણં રતન (દ્વયઞ્ચ) [ત્તયતા (પોત્થકે)];
(યાપઞ્ચિકા) ગુરુવરપ્પ(ભવાત્યગાહા) [હપા ત્ય ગાયા (પોત્થકે)],
તં સાધુ સિસ્સજન મજ્જવગાહ યામ.

જયતીહ મહાપઞ્ઞો, સો મોગ્ગલ્લાયનો મુનિ;
યસ્સ સાધુગુણબ્ભૂત,કિત્તિ સબ્બત્થ પત્થટા.

ઇચ્ચેવ મનવસેસ મત્તનો ભયાદ્યૂપદ્દવોપઘાભકરસામત્થિય યોગેન સકલજ્ઝત્તિકબાહિયન્તરાય નિવારણ મધિપ્પેતસિદ્ધિ વિસેસ મભિકઙ્ખિય રતનત્તય વિસયભૂતં તંસાધને કન્તનિદાન ભૂતસ્સ આલોકિયયાતિસયગુણવિસેસયુત્તસ્સ મહતો પ્યતિમહનીયસ્સ રતનત્તયસ્સ સપ્પસાદાનુરૂપં પૂજાવિસયં તદનુસ્સ(રણં કત્વા) ગુરુસન્નિયોગમનુદ્ધાતું–

કિન્તેહિ પાદસુસ્સૂસા, યેસં નત્થિ ગુરૂનિહ;
યે તપ્પાદરજોકિણ્ણા, તેવ સાધૂ વિવેકિનોતિ.

વચનતો અત્તનો ગુરુપૂજા પુરસ્સરં પઞ્ચિકાવિવરણં પથિ’યા પઞ્ચિકા’તિઆદિના કતપટિઞ્ઞત્તા સમ્પતિ મહાદયોતિઆદિનો ગન્થસ્સ સાધુજનવણ્ણનં વણ્ણનમારભિસ્સામ.

નનુ ચ વુત્તિગન્થસ્સ વણ્ણનાયં કતાભિનિવેસો-યમાચરિયોતિ કથમિહાનધિકતે મહાદયોતિઆદિકે પટિપન્નોતિ રતનત્તપ્પણામગન્થકત્તુગન્થનિસ્સયગન્થારમ્ભફલઅભિધેય્યસઙ્ખાત- પયોજનસોતુજનસમુસ્સાહનાનં સન્દસ્સનત્થં. તત્થ રતનત્તયપ્પણામ કરણં અન્તરાયકરાપુઞ્ઞવિઘાતકરપુઞ્ઞવિસેસુપ્પાદનેન કત્તુ મિચ્છિતસ્સ ગન્થસ્સ અનન્તરાયેનં પરિસમાપનત્થં. વચીપણામો પનેત્થ સોતૂનમ્પિ યથાવુત્તત્થનિપ્ફાદનકો આચરિયેનાપ્યય

મત્થો દસ્સિતોયેવ'તત્થ રતનત્તયપ્પણામસન્દસ્સન'ન્તિઆદિના, વાચસિકસત્થાધિકારતોપિ વચીપણામોતિ કાયપ્પણામો મનોપણામો ચ. ન કતો, ગન્થકત્તુસન્દસ્સનં ગન્થસ્સ પમાણ ભાવવિભાવનત્થં, ગન્થનિસ્સયસન્દસ્સનં અત્તનિયભાવસન્ધસ્સનેન તબ્બિસુદ્ધિદસ્સનત્થં, ગન્થારમ્ભફલદસ્સનં તપ્પટિક્ખેપકજનનિસેધાય, અભિધેય્યસઙ્ખાતયયોજનસન્દસ્સનં વીમંસાપુબ્બકારીનં પયોજનો પાલમ્ભપુબ્બિકા સત્થે પવત્તતીતિ સોતુજનસમુસ્સાહનં (કત્વા) આદરેન ગન્થે પવત્તનત્થં, યદાહુ –

સબ્બસ્સેવ હિ સત્થસ્સ, કમ્મસ્સાપિ ચ કસ્સચિ;
કેનેતં ગય્હતે તાવ, યાવ-વુત્તમ્પયોજનંતિ.

નનુ સત્થપ્પયોજનાનં સમ્બન્ધોપિ વત્તબ્બો ઇદમસ્સ પયોજનન્તિ યતો–

સિદ્ધપ્પયોજનં સિદ્ધ,સમ્બન્ધં સોતુમિચ્છતિ;
સોતાદો તેન વત્તબ્બો, સમ્બન્ધો સપ્પયોજનોતિ.

તત્રેદમુત્તરં–

સત્તં પયોજનઞ્ચેવ, ઉભો સમ્બન્ધનિસ્સયા;
તં વુત્તન્તોગધત્તા ન, ભિન્નો વુત્તો પયોજનાતિ.

પયોજનપ્પયોજનમ્પન સામત્થિયલદ્ધબ્બં સયમાચરિયેન ''કો પન સદ્દલક્ખણસ્સ અજાનને દોસો''તિઆદિના વુત્તનયેન વિઞ્ઞાતબ્બં.

તત્થ'મહાદયો'ત્યાદિના ગાથાદ્વયેન રતનત્તયપણામો દસ્સિતો, 'યો ઇદ્ધિમન્તેસૂ'તિઆદિના ગન્થકત્તા, 'સદ્દસત્થ'ન્તિઆદિના ગન્થનિસ્સયો, 'સઙ્ખેપનયેના'તિય 'સારભૂતં વિપુલત્થગા હિં અનાકુલ'ન્તિ ચ ઇમેહિ ગન્થારમ્ભફલં સોતુજનસમુસ્સાહનઞ્ચ, અભિધેય્યસઙ્ખાતપ્પયોજનમ્પન'સંવણ્ણન'ન્તિ ઇમિના દસ્સિતં અન્વત્થ બ્યપદેસેન સંવણ્ણીયતિ વિવરિત્વા વિત્થારેત્વા કથીયતિ અત્થો એતાયાતિ સંવણ્ણનાભિ કત્વા, તમ્પન વિવરિત્વા કથનં સદ્દાનુસાસનસત્થસન્નિસ્સયત્તા અભિધેય્યો નામ સમુદિતેન સત્થેન વચનીયત્થો તં [વચનીયત્થોતિ (પોત્થકે)] વુત્તસદ્દાનુસિદ્ધિસઙ્ખાતપયોજનમેવાતિ અયમેત્થ સમુદાયત્થો.

અયમ્પનેત્થ અવયવત્થો-યોતિ અનિયમવચનં ધમ્મરાજસદ્દા પેક્ખાય ચેત્થ પુલ્લિઙ્ગતા, તેનેત્થ વુચ્ચમાનગુણવિસેસા ધારપુગ્ગલવિસેસનિદસ્સનં, દયતિ દુક્ખં અપનેત્વા પરેસં સુખં દદાતિ, દયીયતિ વા સપ્પુરિસેહિ ગમિય(તિ સ) સન્તાને પવત્તીયતિ, દયતિ વા પરદુક્ખં હિંસતિ, દયતિ વા પરદુક્ખં ગણ્હાતિ તંવસેન અત્તનો હદયખેદં કરોતીતિ દયા, ''દય=દાનગતિ હિંસાદાનેસુ'' ઇચ્ચસ્મા ''ઇત્થિયમણત્તિકયક્યાચે''તિ (૫-૪૯) અપ્પચ્ચયો, વિસયમહન્તતાય મહતી પસત્થા વા દયા અસ્સાતિ મહાદયો, વિસેસન સમાસે ''સદ્ધાદિત્વ'' (૪-૮૪) વક્ખમાનપારમિતાસમ્ભરણદુક્ખાનુભવ નાનમિદં હેતુવચનં, કમ્મકિલેસેહિ જનિતાતિ જના સત્તલોકો, ઇમિના ખીણાસવાપિ સઙ્ગય્હન્તિ તેસમ્પિ દિટ્ઠધમ્મિકસુખવિહારસઙ્ખાત હિતસ્સ દાનતો, જનાનં સમૂહો જનતા તસ્સા હિતાય અભિવડ્ઢિયા સકલવટ્ટ દુક્ખનિસ્સટનિબ્બાનસુખભાગિયકરણાયાતિ વુત્તં હોતિ, અસ્સચ'સમ્પૂરય'ન્તિ ઇમિના'દુક્ખમનુભવી'તિ ઇમિના ચ સમ્બન્ધો, સમ્બોધીતિ એત્થ સંસદ્દો સામન્તિ ઇમમત્થં

દીપેતિ, તસ્મા સંસયમેવ અનઞ્ઞબોધિતો હુત્વા ચત્તારિ સચ્ચાનિ બુજ્ઝતિ પટિવિજ્ઝતિ એતાયાતિ સમ્બોધિ, સંપુબ્બા બુધધાતુતો "ઇ"ઇતિ ણ્વાદિ (કો) ઇપ્પચ્ચયો, સવાસનસકલસંકિલેસપ્પહાયકં ભગવતો અરહત્તમગ્ગઞ્આણં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણન્તિપિ વદન્તિ, સમ્પાપયતીતિ સમ્પાપકં, સમ્બોધિયા સમ્પાપકન્તિ છટ્ઠીસમાસો, કિન્તિ ધમ્મજાતં ધમ્મસદ્દેનેત્થ પારમિધમ્મા પઞ્ચમહાપરિચ્ચાગાદયો ચ અધિપ્પેતા, તેપિ હિ અત્તાનં ધારેન્તં ધારેન્તિ સમ્બોધિ સમ્પાપનસામત્થિયયોગેન પરેપિ ધારેન્તિ નામાતિ ધમ્માતિ વુચ્ચન્તિ, 'ધર=ધારણે'ઇચ્ચસ્મા ખીસુ, વિયાદિસુત્તેન ણ્વાદિ(કો) મપ્પચ્ચયો, ધમ્માનંજાતં, ધમ્માએવવા જાતં, સમ્બોધિસમ્પાપકઞ્ચ તં ધમ્મજાતં ચેતિ વિસેસનસમાસો, 'સમ્પૂરય'ન્તિ મસ્સેતં કમ્મં, સમ્પૂરયન્તિ પયોગસમ્પત્તિયોગા દીપઙ્કર (પાદ)મૂલે હત્થોપગતમ્પિ નિબ્બાનમ્પહાય યથાવુત્તકરુણાગુણયોગસીતલીભૂતહદયતાય "કથન્નામેતે અચ્ચન્ત દુસ્સહવટ્ટદુક્ખોપગતે સત્તે તંમહાદુક્ખા મોચેસ્સામી"તિ વટ્ટદુક્ખનિસ્સરણેકહેતુતાય સમ્મા પૂરેન્તો વડ્ઢેન્તો વુડ્ઢિં વિરૂળ્હં વેપુલ્લં ગમેન્તોતિ વુત્તં હોતિ, હેતુયેવેદમપિ દુક્ખાનુભવનસ્સ, મહાદયતા પનસ્સ પરમ્પરહેતુ, દુટ્ઠુ ખનતિ કાયિકં અસ્સાદન્તિ'દુપુબ્બા ખનિસ્મા' "ક્વી"તિ (૫-૪) ક્વિ, દુક્ખં કાયિકદુક્ખ વેદના, કીદિસન્તિ આહ-'અનન્તરૂપ'ન્તિ, સભાવવચનો યં રૂપસદ્દો "પિયરૂપ"ન્તિઆદીસુવિય, તે ચ દુક્ખસભાવા (અનન્તા) અનન્તકારણાનં વસેન, તસ્મા અનન્તં રૂપં સભાવો અસ્સાતિ અનન્તરૂપં, તં દુક્ખં અનુભવી વિન્દી, કિમિવાતિ આહ-'સુખં વા'તિ, સુટ્ઠુ ખનતિ કાયિકં આબાધન્તિ સુખં, ઇવસદ્દો સધમ્મત્તસઙ્ખાતોપમાજોતકો, સધમ્મત્તઞ્હિ ઉપમા, વુત્તઞ્હિ "ઉપમાનોપમેય્યાનં, સધમ્મત્તં સિયોપમા"તિ, કિં વુત્તં હોતિ "અનિટ્ઠાનુભવનસભાવાયાપિ દુક્ખવેદનાય અનુભવનસભાવસામઞ્ઞેન અજ્ઝાસયસમ્પત્તિવિસેસયોગા મહાકારુણિકસ્સ સુખેન સદિસતાપત્તિહોતીતિ દુક્ખમ્પિ સમાનં તં સુખમિવ વિન્દી"તિ. કથમઞ્ઞથા વટ્ટદુક્ખતો સકલલોકસ્સ સમુદ્ધરણં સિયાતિ, અથવા સુખમિવ સુખં વિન્દન્તો વિય અનઞ્ઞવિન્દિયમપિ તાદિસં દુક્ખં સકલલોકહિતાવ હિતમનતાય વિન્દીતિ અત્થો, તેનાહ 'અખિન્નરૂપો'તિ, અખિન્નં પરિસ્સમમપ્પત્તં રૂપં સભાવો અસ્સાતિ વિગ્ગહો.

તં ધમ્મરાજન્તિ યોતિ અનિયમનિદ્દિટ્ઠસ્સ વુત્તગુણવિસેસાધાર પુગ્ગલસ્સનિયમનવચનં, ધમ્મેન રાજતિ નો અધમ્મેનાતિ વા, અત્તના પટિવિદ્ધસ્સ સામિભાવેન ધમ્મસ્સ રાજા સામીતિ વા, અત્તના પટિવિજ્ઝિયમાને ધમ્મે પટિવિજ્ઝન્તોવ તત્થ રાજતિ દિપ્પતીતિ વા, પરૂપકારવસેન તદત્થાયેવ પટિપન્નત્તા પરેસં ધમ્મં રાજેતિ પકાસેતીતિ વા ધમ્મરાજા, તં ધમ્મરાજં નમિત્વાતિ સમ્બન્ધો, નમસ્સિત્વાતિ અત્થો, કીદિસન્તિ આહ-'જિતમારવીરં સુધન્ત સોવણ્ણનિભ'ન્તિ. તત્થ મારો ચ સો વીરોચાતિ મારવીરો જિતો વિદ્દતેધસ્તબલો મારવીરો નાતિ જિતમારવીરો, તં, કિઞ્ચાપિ દેવપુત્તકિલેસાભિસઙ્ખારમચ્ચુક્ખન્ધ મારા-નેન જિતા એવ, તથાપિ વીરસદ્દસન્નિધાનેન દેવપુત્તમારે ગહિતે તંવિજયા અઞ્ઞેપિ જિતા એવ નામ હોન્તીતિ વિઞ્ઞેય્યં, સુટ્ઠુ ધન્તં ધમિતં ઉદ્ધરિતં સુધન્તં, સુવણ્ણમેવ સોવણ્ણં, સુધન્ત ચ તં સોવણ્ણઞ્ચ, તસ્સેવ નિભા સોભા અસ્સેતિ સમાસો, અથવા સુધન્તઞ્ચ તં સુવણ્ણં ચેતિ સમાસે તસ્સિદન્તિ "ણો"તિ (૪-૩૪) ણપ્પચ્ચયે "મજ્ઝે"તિ (૪-૧૨૬) મજ્ઝવુદ્ધિયં સુધન્તસોવણ્ણં પટિમારૂપં, તેન નિભો સદિસો, તં.

એત્તાવતા ચ –

હેતુ ફલં પરત્થો ચ, સબ્બોપિ થુતિસઙ્ગહો;
હેતુ સમ્બોધિતો, પુબ્બેવ, યમઞ્ઞં તતોપરીતિ.

વુત્તહેતુફલસત્તોપકારવસેન બુદ્ધરતનસ્સ થુતિપુબ્બકમ્પણામં દસ્સેત્વા ઇદાનિ ધમ્મરાજેન તેનાપિ પૂજનીયસ્સ ધમ્મરતનસ્સ નિપચ્ચકારં દસ્સેતું'ધમ્મઞ્ચ મોહન્ધતમપ્પધંસિ'ન્તિ આહ, તત્થ ચ સદ્દો 'ધમ્મઞ્ચ નમિત્વા'તિ [નમસ્સિત્વા (પોત્થકે)] નમસ્સનક્રિયાય ધમ્મં સમ્પિણ્ડેતિ, કિમ્ભૂતન્તિ આહ, 'મોહન્ધતમપ્પધંસિ'ન્તિ, મુય્હતીતિ મોહો=અઞ્ઞાણં, અન્ધયતિ સમત્થચક્ખુવિઞ્ઞાણપરિહાનેનાતિ અન્ધં, અન્ધઞ્ચ તં તમઞ્ચેતિ અન્ધતમં=બાળ્હતિમિરં, મોહોયેવ તંસદિસતાય અન્ધતમન્તિ મો હન્ધતમં, તં પધંસેતિ પકારેન નાસેતિ સીલેનાતિ મોહન્ધતમપ્પધંસી, પસદ્દસ્સપકાસનત્થં હિત્વા પકારત્થસ્સેવ ગહણતો પરિયત્તિયા સહ–

સોતાપત્તાદયો મગ્ગા,ચત્તારો તપ્ફલાનિચ;
ચત્તારિ અથ નિબ્બાનં, ધમ્મા લોકુત્તરા નવાતિ.

વુત્તનવલોકુત્તરમ્મો ગહિતાતિ વિઞ્ઞાતબ્બં, અઞ્ઞથા અરહત્તમગ્ગોવ ગય્હેય્ય, કસ્મા પનેત્થ મોહસ્સેવ પહાનં વુત્તં, નેતરેસન્તિ તમ્મૂલકત્તા સબ્બકિલેસાનં, તપ્પહાનસ્મિઞ્હિ વુચ્ચમાને તમ્મુખેનેતરેસમ્પિ પહાનં વુત્તમેવ હોતીતિ.

એવં ધમ્મરતનસ્સ નમક્કારં દસ્સેત્વા ઇદાનિ તદાધારભૂતસઙ્ઘરતનં નમસ્સિતું 'સઙ્ઘં તથા સઙ્ઘટિતં ગુણેહી'તિ વુત્તં, તત્થ તથાસદ્દો સમુચ્ચયે વા, વચોયુત્તિયં વા, વચોયુત્તિપક્ખે ચ સદ્દો આનેત્વા સમ્બન્ધિતબ્બો, કિલેસાદયો સંહનતિ હિંસતીતિ સઙ્ઘો, સંપુબ્બતો હનતિસ્મા ક્વિમ્હિ "ક્વિમ્હિ ઘોપરિપચ્ચસમો હી"તિ (૫.૧૦૦) હનસ્સ ઘો, કિલેસહિંસનઞ્ચેત્થ તદઙ્ગાદિવસેન ગહિતં, ગુણેહીતિ સામઞ્ઞનિદ્દેસતો સમ્મુતિસઙ્ઘેન સદ્ધિં

ચત્તારો ચ પટિપન્ના, ચત્તારો ચ ફલેઠિતા;
એસ સઙ્ઘો ઉજુભૂતો, પઞ્ઞાસીલસમાહિતોતિ.

વુત્તઅટ્ઠઅરિયપુગ્ગલા ગય્હન્તિ, ગુણેહીતિ લોકિયલોકુત્તરેહિ સીલાદિગુણેહિ, સઙ્ઘટિતન્તિ સંહતં.

એવમનન્તરાયેન ગન્થપરિસમાપનત્થમનન્ત ગુણવિસિટ્ઠલોકત્તયગ્ગસીખામણિભૂતસ્સ રતનત્તયસ્સ પણામં દસ્સેત્વા ઇદાનિ ગન્થ કત્તાદિયથાવુત્તત્થોપદસ્સન પુબ્બઙ્ગમમત્તના સમારભિતબ્બં ગન્થ કરણં પટિઞ્ઞાતુકામો'યો ઇદ્ધિમન્તેસૂ'તિઆદિમાહ, તત્થ 'યો'તિ ઇમસ્સ 'તન્નામધેય્યેના'તિ ઇમિના સમ્બન્ધો, એતાય સત્તા ઇજ્ઝન્તિ ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇદ્ધિ=ઇદ્ધિવિધાદયો લોકિયા લોકુત્તરા ચ સા એતેસમત્થીતિ ઇદ્ધિમન્તો, તેસુ ઇદ્ધિમન્તેસુ, ઇદ્ધિમન્તાનં મહાસાવકાનં મજ્ઝેતિ અત્થો, મહત્તપ્પત્તોતિ મહત્તં મહન્તભાવં ગતો, તન્નામધેય્યેનાતિ તસ્સેવ નામધેય્યમસ્સાતિ તન્નામધેય્યો, તેન, તપોધનેનાતિ મુનિના, કિં વુત્તં હોતિ- "એતદગ્ગં ભિક્ખવે મમ સાવકાનં ભિક્ખૂનં ઇદ્ધિમન્તાનં યદિદં મોગ્ગલ્લાનો"તિ ભગવતા ઇદ્ધિમન્તેસુ એતદગ્ગે ઠપિતો મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરો નામ યો દુતિયો અગ્ગસાવકો... (તેન સમાનનામધેય્યેનાતિ) તમપદિસન્તો-યમાચરિયો અનુદ્ધતભાવેન ઉજુનાક્કમેન નામાદિકમવત્વા વઙ્કવુત્તિયા અત્તનો મોગ્ગલ્લાનોતિ નામં મહાસામિટ્ઠાનન્તરપ્પત્તિં કાલોચિતપઞ્ઞા વેય્યત્તિયં બુદ્ધસાસનોપકારિતાદિઞ્ચ વિભાવેતિ. 'યં રચિત'ન્તિ સમ્બન્ધો, રચિતન્તિ કતં, કિન્તિ આહ સદ્દસત્થ'ન્તિ, સદ્દસત્થં નામ સુત્ત, સદ્દલક્ખણબ્યાકરણાદ્યપરનામધેય્યં, સુત્તં(હિ) 'સદ્દા (લક્ખીયન્તિ) સાસીયન્તિ અનુસાસીયન્તિ પકતિપ્પચ્ચયાદિવિભાગકપ્પનાય એતેના'તિ સદ્દલક્ખણન્તિ ચ 'બ્યાકરીયન્તિ સદ્દનિપ્ફાદનવસેન કથીયન્તિ એતેના'તિ બ્યાકરણન્તિ ચ વુચ્ચતિ, અપરમ્પન વુત્યાદિ તદુપકરણભાવેન સદ્દસત્થં સદ્દલક્ખણં બ્યાકરણન્તિ ચ વુચ્ચતીતિ દટ્ઠબ્બં, અનુનન્તિ તબ્બિસેસનં, અસેસલક્ખિયોપસઙ્ગાહકભાવેન

વત્તબ્બસ્સાપરસ્સાભાવા સમ્પુણ્ણન્તિ અત્થો, અથાતિ અનન્તરત્થે નિપાતો, સદ્દસત્થરચનાનન્તરન્તિ અત્થો, તસ્સેતિ સદ્દસત્થસ્સ, વુત્તિ ચ સમાસા કતાતિ સમ્બન્ધો, સુત્તં વિવરીયતિ એતાયાતિ વુત્તિ, સમસ્સતે સઙ્ખિપીયતીતિ સમાસા.

તસ્સાપીતિ વુત્તિયાપિ, સઙ્ગહેત્વા સદ્દવસેન સઙ્કુચિતં વિય કત્વા ખિપનં સઙ્ખેપો, તસ્સ નયો કમો સઙ્ખેપનયો, તેન, ભોવાતિ યો સદ્દસત્થસ્સ વુત્તિયા ચ કત્તા સો એવ, ઇદાનિ સુત્તવુત્તિરચનાનન્તરમવસરપ્પત્તે ઇમસ્મિં કાલે, સમારભેય્ય સમ્મા આરમ્ભં કરેય્ય બહુન્નં ક્રિયાક્ખણાનમાદિભૂતં ક્રિયાક્ખણમનુતિટ્ઠેય્ય, કિન્તિ સંવણ્ણનં, સંવણ્ણીયતિ અત્થો એતાયાતિ સંવણ્ણના, પઞ્ચીયતિ વિપઞ્ચીયતિ બ્યત્તી કરીયતિ વુત્તિ અત્થો એતાયાતિ વા, તં પઞ્ચયતીતિ વા લદ્ધનામપઞ્ચિકા, તં.

એવમત્તના કરણીયસત્થમ્પટિજાનિત્વા તદનન્તરં ‘‘દ્વે મે ભિક્ખવે પચ્ચયા સમ્માદિટ્ઠિયા ઉપ્પાદાય (કતમે દ્વે) પરતો ચ ઘોસો (અજ્ઝત્તઞ્ચ) યોનિસો મનસિકારો’’તિ વચનતો સમ્માસવનપટિબદ્ધા સબ્બાપિ સાસન (પ્પટિ) સમ્પત્તીતિ સાસનપ્પટિપત્તિયા બ્યાકરણસ્સ મૂલકારણત્તા તં સવને સાધુજને નિયોજેન્તો ‘તં સારભૂત’ન્તિઆદિમાહ, તત્થ તન્તિ યસદ્દવિરહેપિ અધિકતત્તા સંવણ્ણનં પરામસતિ, તં સુણન્તૂ’તિ સમ્બન્ધો, સાધૂતિ સવનક્રિયાવિસેસનં, અત્થાનુરૂપં બ્યઞ્જનં, બ્યઞ્જનાનુરૂપઞ્ચ અત્થંસલ્લક્ખેત્વા અનઞ્ઞમના હુત્વા સક્કચ્ચં સુણન્તૂતિ અત્થો સુવણ્ણભાજને નિક્ખિત્તસીહવસાવિય અવિનસ્સમાનં કત્વા હદયે ઠપનવસેન, સક્કચ્ચસવનમેવ હિ સોતૂનમત્થાવહં હોતીતિ, સન્તોતિ સવનક્રિયાય કત્તારો દસ્સેતિ, તથા સાતિસયબ્યાકરણં... તથાવિધા એવ સપ્પુરિસા સાધુકં સોતુકામા હોન્તીતિ, કિમ્ભૂતન્તિ આહ ‘સારભૂત’ન્તિઆદિ, ભૂતસદ્દો એત્થ ‘‘ભૂતસ્મિં પાચિત્તિય’ન્તિઆદીસુ વિય વિજ્જમાનત્થો, ફેગ્ગુત્તાભાવેન અપરિચ્ચજનીયતાય સારો થિરં સો અત્થો બ્યઞ્જનઞ્ચ અસ્સા અત્થીતિ સારા ચ સા ભૂતાચ, અથ વા લોકિયલોકુત્તરગુણાતિસયસાધનેકસાધનભાવતો સેટ્ઠટ્ઠેન સારઞ્ચ સા ભૂતાચાતિ સારભૂતા, તં ગન્થો ચેવેત્થ સઙ્ખેપિતો, અત્થો પન નયગ્ગાહિતતાયપિ સબ્બથા દસ્સિતોયેવાતિ વિપુલં અત્થં ગણ્હાતીતિ વિપુલત્થગાહી, તં, વિધીયમાનવણ્ણનાક્કમવિસેસેન બ્યાકુલસ્સ વણ્ણનાક્કમસ્સ નિરસનતો નત્થિ આકુલં કિઞ્ચિ અસ્સાતિ અનાકુલં, તં, ઇમિના ચ કચ્ચાયનવુત્તિવણ્ણનાસુ ન તથાભાવં દસ્સેતિ.

તદેવમધિકતત્તાયેવાયમાચરિયો ગન્થારમ્ભે’મહાદયો યો’તિઆદિકે પટિપજ્જિત્વા દાનિ અત્તના વણ્ણનીયસ્સ ગન્થસ્સાદિ ભૂતં વાક્યમનધિકતપરિહારમુખેનેવોપન્યસ્ય બ્યાખ્યાતુમાહ- ‘ઇધા’તિઆદિ, તત્થ ઇધાતિ ઇમસ્મિં માગધિકસદ્દલક્ખણવિરચનાધિકારે, માગધાનં સદ્દાનં ઇદન્તિ માગધિકં, માગધિકં સદ્દલક્ખણન્તિ વિસેસન સમાસો, વિરચયિતુકામોતિ કત્તુકામો, રતિંજનેતીતિ રતનં, રમયતી [ર તયતી (પોત્થકે)] તિ (વા) રતનં અનપ્પચ્ચયેન, અથવા યં લોકે ચિત્તીકતાદિકં રતનન્તિ વુચ્ચતિ, ઇદમ્પિ તં સદિસતાય રતનન્તિ વુચ્ચતિ, તથાચાહુ–

> ચિત્તીકતં મહગ્ઘઞ્ચ, અતુલં દુલ્લભદસ્સનં;
> અનોમસત્તપરિભોગં, રતનં તેન વુચ્ચતીતિ.

બુદ્ધાદીનમેતમધિવચનં, તયો અવયવા અસ્સાતિ તયં, સમુદાયો, રતનાનં તયં રતનત્તયં, અવયવવિનિમ્મુત્તસ્સ પન સમુદાયસ્સ અભાવતો તીણિ એવ રતનાનિ વુચ્ચન્તિ, પણમનં પણામો, રતનત્તયગુણનિન્નતા, પણમન્તિ એતાયાતિ વા પણામો, પણામક્રિયાનિપ્ફાદિકા કુસલચેતના, રતનત્તયસ્સ

પણામોતિ છટ્ઠીસમાસો, અભિધીયતિ પટિપાદીયતીત્યભિધેય્યો સમુદિતેન સત્થેન વચનીયત્થો, યેન ચ યો પટિપાદીયતિ સો તસ્સ અત્થો હોતીતિ, સો ચ પકતિપ્પચ્ચયાદિવિભાગકપ્પનાય સદ્દાનં સઙ્ખરણં, સદ્દસત્થેન હિ સદ્દસઙ્ખરણમેવ પટિપાદીયતિ, (રતનત્તયપ્પણામો ચ અભિધેય્યો ચ) રતનત્તયપ્પણામાભિધેય્યન્તિ ચત્થસમાસો, તસ્સ સન્દસ્સનં અત્થો યસ્સાતિ અઞ્ઞપદત્થો, કિન્તં વાક્યં, તા વાતિ વાક્યાલઙ્કારે, નનુચેવમધિકતત્તેપિ અભિધેય્યમત્તમેવદસ્સેતબ્બં સિયા કિં વાચાપણામેન, કાયમનોમયેનાપિ પુઞ્ઞાતિ સયપ્પત્તિયા અભિસમીહિતત્થસિદ્ધિ હોતેવાતિ ચોદનં મનસિ નિધાય વચીપણામસ્સ પરત્થસન્નિસ્સયતઞ્ચ તસ્સેવ વિભાગેન પયોજનઞ્ચ દસ્સેતુમાહ- 'તત્થ'ઇચ્ચાદિ, ગુણસદ્દો એત્થ ''સતગુણા દક્ખિણા પાટિકઙ્ખા''તિઆદીસુ વિય આનિસંસટ્ઠો, ગુણાનમાનિસંસાનં અનુકૂલં અનુગુણં, હેતુમન્તવિસેસનમેતં, પધાનભાવં નીતં પણીતં અતિઉત્તમન્તિ અત્થો, અતીસયેન પણીતં પણીતતરં, ચિત્તસ્સસન્તાનં પબન્ધો ચિત્તસન્તાનં, પણીતતરઞ્ચ તં ચિત્તસન્તાનઞ્ચ, અનુગુણઞ્ચ તં પણીતતરચિત્તસન્તાનઞ્ચાતિ વિસેસનસમાસો, તપ્પણામકરણેન અનુગુણ...પે॰... સન્તાનં યેસન્તિ અઞ્ઞપદત્થો, તેસં, યથા તે સોતારો રતનત્તયસ્સ પણામકરણેન પુઞ્ઞાતિસયપ્પટિલાભા અનેકાનિસંસાતિસયપ્પટિલાભાનુકૂલ ચિત્તસન્તાનતાય પધાનતરચિત્તસન્તાના હોન્તિ, તથા પવત્તાનન્તિ અધિપ્પાયો, ઇદમ્પિ અધિગતા...પે॰... ન્તરાધાનન્તીમેસં હેતુભાવેન તિટ્ઠતિ, અધિગતા પત્તા અનેકે બહૂ આનિસંસવિસેસા આયુ વણ્ણસુખબલપટિભાનાદયો યેસન્તિ વિગ્ગહો, વિસોસિતા સુક્ખાપિતા અન્તરાયા ભયાદયો અજ્ઝત્તિકા બાહિયા વા યેસં તથાવિધાનં સોતૂનં, એતેપિ અભિ,પે,દ્ધત્થન્તિ ઇચ્ચસ્સ હેતૂ, અભિસમીહિતસ્સ અનુટ્ઠિતસ્સ કતનિટ્ઠિતસ્સ ગન્થસ્સ અવબોધોયેવ ફલં, તસ્સ સિજ્ઝનત્થં, કિન્તં રતનત્તયપ્પણામસન્દસ્સનં.

સચ્ચં પુનપિ સચ્ચન્તિ, ભુજમુક્ખિપ્પ વુચ્ચતે;
સકત્થો નત્થી નત્થેવ,પરસ્સત્થમકુબ્બતોતિ.

વચનતો પરત્થોવ સપ્પુરિસેહિ કત્તબ્બો, પરત્થે સમ્પાદિતે પન સકત્થો સમ્પન્નોવ નામ સિયાતિ મનસિ કત્વા આહ- 'એતદેવા'તિઆદિ. કાયમનોસમાચરણેન સમ્પજ્જમાનઞ્ચ વચીસમાચરણેન સમ્પજ્જતેવાતિ અનેનેવ વાક્યેન વિઞ્ઞાયતીતિ અવગન્તબ્બં, બુદ્ધિ પુબ્બા યસ્મિં કરણે તં બુદ્ધિ પુબ્બં, તં સીલેન કરોન્તા બુદ્ધિપુબ્બકારિનો, અભિધેય્યસ્સ અધિગમો જાનનં પુબ્બો યસ્સ સો અભિધેય્યાધિગમપુબ્બકો , અવતારો પવત્તિ, એકદેસદસ્સને ''સમુદ્દો દિટ્ઠો''તિ વિય એકદેસેપિ સમુદાયવોહારદસ્સનતો પચ્છિમ પાદેનાતિ વુત્તં, પચ્છિમપાદસ્સેકદેસભૂતેન 'સદ્દલક્ખણ'મિચ્ચનેનાતિ અત્થો, સાધિયં સદ્દાનં સઙ્ખરણં, સાધનં બ્યાકરણં, તં લક્ખણં સભાવો અસ્સાતિ સાધિયસાધનલક્ખણો, સાધિયસ્સેદં સાધનં, સાધનસ્સ ચેદં સાધિયન્તિ એવમસ્સેદમ્ભાવહેતુસભાવો સમ્બન્ધોતિ વુત્તં હોતિ, પયોજનં અભિધેય્યસદ્દોપદસ્સિતં સદ્દસઙ્ખરણં, તત્થ સમ્બન્ધસ્સન્તોગધત્તં... સાધિયોપદસ્સનમુખેન સાધનસ્સાપિ દસ્સિતત્તા નિસ્સયોપદસ્સનતો, ઉસ્સુક્કં સમ્માવાયામં, બુદ્ધત્તં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં, પૂરેત્વાતિ–

મનુસ્સત્તં લિઙ્ગસમ્પત્તિ, હેતુ સત્થારદસ્સનં;
પબ્બજ્જા ગુણસમ્પત્તિ, અધિકારો ચ છન્દતા;
અટ્ઠધમ્મસમોધાના, અભિનીહારો સમિજ્ઝતીતિ.

વુત્તઅટ્ઠધમ્મસમન્નાગતેન અભિનીહારેન સમન્નાગતા હુત્વા યથાવુત્તે પારમિતાદયો ધમ્મે પૂરેત્વાતિ અત્થો, આગતાતિ સત્તત્તિંસબોધિપક્ખિયધમ્માનુબ્રૂહનેન આગતા, ઇધાતિ ઇમસ્મિં લોકે, આગતાતિ પત્તા ઉપ્પન્ના,

તથાગતોતિ યથા સમ્પતિ જાતા તે ભગવન્તો સત્તપદવીતિહારેન ગતા, તથા અયમ્પિ ઉત્તરાભિમુખં ગતોતિ અત્થો, મુહુત્તજાતોવાતિ સમ્પતિજાતો એવ, જાતસમનન્તરમેવાતિ વુત્તં હોતિ, વિક્કમીતિ અગમાસિ, સત્ત પદાનિ ગન્ત્વાન દિસા વિલોકેસીતિ ઇદં "ધમ્મતા એસા ભિક્ખવે સમ્પતિ જાતો બોધિસત્તા સમેહિ પાદેહિ પતિટ્ઠહિત્વા"તિ એવ માદિકાય પાળિયા સત્તપદવીતિહારૂપરિઠિતસ્સ સબ્બદિસાનુવિલોકનસ્સ વુત્તત્તા વુત્તં, દિસા વિલોકેસિ સમન્તતોતિ ઇદમ્પન 'સમેહિ પાદેહિ ફુસી વસુન્ધર'ન્તિ એતસ્સ અનન્તરં દટ્ઠબ્બં... પાદેહિ વસુન્ધરાફુસનાનન્તરમેવ દસદિસાવલોકિતત્તા, અટ્ઠઙ્ગાનિ નામ–

વિસટ્ઠં મઞ્જુ વિઞ્ઞેય્યં, સવનીયા-વિસારિનો;
બિન્દુ ગમ્ભીરનિન્નાદિ,ચ્ચેવમટ્ઠઙ્ગિકો સરોતિ.

વુત્તાનિ અટ્ઠઙ્ગાનિ, તથાગતોતિ ઇમસ્સેવ વિસું અત્થપરિયાયં દસ્સેતું 'અથવા'તિઆદિમાહ, અરિયેન સેતુનાતિ સમથવિપસ્સનાસઙ્ખાતેન ઉત્તમેન મગ્ગેન, એવમાદિનાતિઆદિસદ્દેન તેસં તેસં ધમ્માનં સભાવસરસલક્ખણં તથં આગતો યથાવતો અધિગતો'યેગત્યત્થા તે બુદ્ધ્યત્થા, યે બુદ્ધ્યા તે ગત્યત્થા'તિતથાગતોતિ એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ, તત્થતત્થાતિ તેસુ તેસુ દીઘાગમાદીસુ, તથાગતભાવોતિ તથાગતોતિ ભવનં નિપ્ફત્તિ નમસ્સનકિરિયાભિસમ્બન્ધાતિ'નમસ્સિત્વા'તિ એત્થ નમસ્સનકિરિયાય અભિસમ્બન્ધા ઇમિના તથાગતાદીનં કમ્મત્તં વિભાવેતિ, નમસ્સનકિરિયાવિસેસનત્તાતિ 'નમસ્સિત્વા'તિ નમસ્સનં કત્વાતિ વુત્તં નામ સિયાતિ નમસ્સનન્તિ વુત્તનમસ્સનકિરિયાય વિસેસનત્તા, બોધિયાતિ બોધિવુચ્ચતિ ચતૂસુ મગ્ગેસુ ઞાણં, તં ભગવા એત્થ પત્તોતિ (બોધિ, તસ્સા) બોધિરુક્ખસ્સાતિ અત્થો, મૂલેતિ મૂલસમીપે "યાવ મજ્ઝન્હિકે કાલે છાયા ફરતિ નિવાતે પણ્ણાનિ પતન્તિ એતાવતા રુક્ખમૂલં"તિઆદીસુ વિય, નનુ અઞ્ઞેપિ ખીણાસવા 'અગ્ગમગ્ગેને'ચ્ચાદિના વક્ખમાન નયેન નિપ્ફન્ના એવાતિ અનુયોગં મનસિકત્વા વુત્તં 'સહેવ વાસનાયા'તિ, ન હિ ભગવન્તં ઠપેત્વા અઞ્ઞે સહ વાસનાય કિલેસે પહાતું સક્કોન્તિ, એતેન અઞ્ઞેહિ અસાધારણં ભગવતો અરહત્તન્તિ દસ્સેતિ, તેનેવ ઇદ્ધસદ્દસ્સ અત્થં દસ્સેન્તો'તેપિ હિ'ચ્ચાદિકં વક્ખતિ, કાપનાયં વાસના નામ પહીનકિલેસસ્સાપિ અપ્પહીનકિલેસસ્સ પયોગસદિસપયોગહેતુભૂતો કિલેસનિહિતો સામત્થિયવિસેસો'આયસ્મતો પિલિન્દવચ્છસ્સ વસલસમુદાચારનિમિત્તં વિય', અગ્ગમગ્ગેનાતિ અરહત્તમગ્ગેન, સબ્બકિલેસે રાગાદિકે, અરહત્તં અગ્ગફલં, સમ્મુતિ ઉપપત્તિદેવભાવતો અઞ્ઞેન વિસુદ્ધિ દેવભાવેનાતિનિપ્ફન્નત્તા આહ-'વિસુદ્ધિદેવભાવેના'તિ, સકલકિલેસકાલુસ્સિયાપગમેન વિસુદ્ધિપ્પત્તિયા સબ્બઞ્ઞુગુણા લઙ્કારેન વિસુદ્ધિદેવભાવેનાતિ અત્થો.

'ઇધ=સંસિદ્ધિયં' ઇદ્ધવન્તો ઇદ્ધાત્તપ્પચ્ચયેન, 'ગુણ=આમન્તણે' ભૂવાદિસેસો, ગુણીયન્તિ પરિચીયન્તિ સેય્યત્તિકેહીતિ ગુણા કપ્પચ્ચયેન, તેપીતિ સાવકપચ્ચેકબુદ્ધાપિ, હિ સદ્દો હેતુમ્હિ, યસ્મા અઞ્ઞં...પે॰... અનૂનગુણા , તસ્માતિ અત્થો, સબ્બઞ્ઞુતાદીનન્તિઆદિકં તેસં સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધેહિ ઊનગુણતાય હેતુવચનં, કેચિ 'સિદ્ધો મિદ્ધગુણો અસ્સાતિ સિદ્ધમિદ્ધગુણન્તિ દુટ્ઠમત્થં પરિકપ્પેત્વા વાક્યમિદં દૂસેન્તિ, તે પન 'મિદ્ધો નામ કોચિ ગુણો નત્થી'તિ ચ, 'તથાગતો નામ મિદ્ધ ગુણો ન હોતી'તિ ચ, 'તાદિસો ચે સિયા ન ઞાણનિસ્સિતપૂજા પકતોપયોગિની ભવતી'તિ ચ અજાનિત્વા વદથ તુમ્હેહિ વત્વા ઉય્યોજેતબ્બા, મઙ્ગલત્થઞ્ચેત્થાદો સિદ્ધસદ્દોપાદાનં, મઙ્ગલાદીનિ હિ સત્થાન્યબ્યાહતપ્પસરાનિ હોન્ત્યાયસ્મન્તબ્યાખ્યાતુસોતુકાનિ ચ, ધમ્મસઙ્ઘાનમ્પીતિ ઇમિના અવયવેન વિગ્ગહેપિ સમુદાયસ્સ સમાસત્થત્તા અઞ્ઞપદત્થસમાસોયં તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણોતિ દીપેતિ, તેનાહ- 'અઞ્ઞપદત્થે'ચ્ચાદિ, ગુણીભૂતાનમ્પીતિ અપ્પધાનભૂતાનમ્પિ વિસેસનભૂતાનમ્પિ અઞ્ઞપદત્થસ્સ પધાનત્તા, કિરિયાતિસમ્બન્ધો વગમ્યતે ધમ્મસઙ્ઘાનં ગુણીભૂતાનમ્પિ તદવિનાભાવિત્તેન નમસ્સનાતિસમ્બન્ધા, તદેવ સમત્થેતિ

‘તથાહ’ઇચ્ચાદિના, પુત્તેન સહ વત્તમાનોતિ તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણઅઞ્ઞપદત્થસમાસત્તા તુલ્યમુભિન્નમ્પિ આગમનન્તિ પુત્તોપિ આગતોતિ પતીયતે, તત્થાતિ નિદ્ધારણે સત્તમી, અત્તાનન્તિ ધમ્મં દસ્સેતિ, ધારેન્તેતિ અત્તનિ ઠપેન્તે પવત્તેન્તે ઉપ્પાદેન્તે, ચત્તારોપિ અપાયા સામઞ્ઞવસેન’અપાયે’તિ વુત્તા, કિલેસવટ્ટ કમ્મવટ્ટ વિપાકવટ્ટવસેન તયો વટ્ટા, તેસુ દુક્ખં, તસ્મિં, ધારેતીતિ વુત્તધારણં નામ અત્થતો અપાયાદિનિબ્બત્તકકિલેસવિદ્ધંસનં, તઞ્ચ યથારૂપં કિલેસસમુચ્છિન્દનતપ્પટિપ્પસ્સદ્ધિ આલમ્બનભાવેન હોતીતિ આહ- ‘સો...પે॰... વસેના’તિ, નવન્નમ્પિ, તે સમધિગમહેતુતાય ધમ્મોયેવ નામાતિ ‘દસા’તિઆદિ વુત્તં, તત્થ કારણમાહ- ‘તમ્મૂલકત્તા’તિઆદિ, તમ્મૂલકત્તાતિ તં કારણત્તા, સીલદિટ્ઠિસામઞ્ઞેનાતિ અરિયેન સીલેન અરિયાય ચ દિટ્ઠિયા સમાનભાવેન, અરિયાનઞ્હિ સીલદિટ્ઠિયો મગ્ગેનાગતત્તા સબ્બથા સમાનાવ, તેન તે યત્થકત્થચિ ઠિતાપિ સહગતાવાતિ સંહતોતિ ઇમસ્મિં અત્થે સઙ્ઘોતિ પદસિદ્ધિ દટ્ઠબ્બા, અધિપ્પેતવસેન પનેતં વુત્તં, લોકિયસીલદિટ્ઠિયા સામઞ્ઞેન સંહતત્તા સમ્મુતિસઙ્ઘોપિ પણામારહોયેવાતિ દટ્ઠબ્બં.

અથ કેતે સદ્દા, યેસમિદં લક્ખણં ભાસિસ્સન્તિ પટિઞ્ઞાતન્તિ આહ-‘સદ્દા ઘટપટાદયો’તિ, આદિસદ્દેન રુક્ખાદયો, નનુ સન્તિ મેઘસદ્દસમુદ્દસદ્દાદયોપીતિ ન નિરત્થકાનમિધાનુપયોગિત્તા, યે લોકસઙ્કેતાનુરોધેનાત્થપ્પકાસકા તેસં સાત્થકાનમેવિદં લક્ખણન્તિ, અપિચ ‘સદ્દા ઘટપટાદયો’તિ વદન્તો વેદિકાનં વિય ઉન્તિ [ઞત્થિ (પોત્થકે)] આદીનં અનુપુબ્બીનિયમાવત્થાનમસમ્ભવા તદનુક્કમેન નિપ્ફાદિયમાનનમ્પિ સદ્દાનં લોકિયત્તાનભિવત્તનઞ્ચ બોધેતીતિ દટ્ઠબ્બં, નુ તત્થ પકાસકત્થં સદ્દસ્સ સમુદાયવસેન વા સિયા પચ્ચેકવણ્ણવસેન વા, તત્થ યદિ પચ્ચેકવણ્ણા પકાસયેય્યું, ઘટસદ્દે ઘકારોયેવ ઘટત્થં, પકાસયેય્ય, તથા ચાઞ્ઞેસમકારાદીનમનત્થ કતા સિયા, અથ સમુદિતા પકાસયેય્યું, તદા વણ્ણાનમુચ્ચારણાનન્તરવિનાસિત્તા સમુદાયોયેવ ન સિયા, તથા સતિ કથ મત્થં સદ્દો પકાસયતીતિ યે કમેન સોતચિત્તાદિગહિતક્ખર પાળિયા ચ યો સદ્દોતિ વિઞ્ઞેય્યો સાત્થકો ચિત્તગોચરો, ચિત્તગોચરસ્સાપિ સદ્દસ્સ પન બાલજનપ્પબોધાય કપ્પનામત્તેન પકત્યાદિવિભાગતો, ન સભાવેનાન્વાખ્યાનં, તેનાહ-‘પકત્યા’દિ આદિ, નનુ ગોઇચ્ચાદિસાધુસદ્દનિયમે સતિ ગોતાદયો અસાધુ સદ્દાતિ વિઞ્ઞાયન્તિ ગન્તબ્બમગ્ગનિયમે અગન્તબ્બમગ્ગો વિય, ગોતાદિ અસાધુસદ્દનિયમે વા ગોઇચ્ચાદયો સદ્દા સાધવોતિ અગન્તબ્બમગ્ગનિયમે ગન્તબ્બમગ્ગો વિય, કિં સદ્દાનમન્વાખ્યાનેના તિદમાસઙ્કિય પયોજનમાહ- ‘લક્ખણાભિધાનંચે’ઇચ્ચાદિ, સદ્દાનમ્પટિપત્તિયં પટિપદપાઠસ્સાનૂપાયત્તં દસ્સેતુમાહ- ‘અઞ્ઞથે’ઇચ્ચાદિ, અઞ્ઞથાતિ અસતિ લક્ખણાભિધાને, સક્કતાદીતિઆદિસદ્દેન પાકતાદિં સઙ્ગણ્હાતિ, બહુવિધત્તં સક્કતપાકતપેસાચિકઅપબ્ભંસવસેન, મગધેસુ વિદિતાતિ ઇમસ્મિં અત્થે “અઞ્ઞસ્મિ”ન્તિ (૪-૧૨૧) માગધાનં ઇદન્તિ અત્થે “ણો”તિ (૪-૩૪) ણપ્પચ્ચયે માગધા માગધન્તિ ચ પદનિપ્ફત્તિ વેદિતબ્બાતિ દસ્સેતુમાહ- ‘મગધેસ્મિ’ઇચ્ચાદિ, મગધેસુ વિદિતાતિઆદિનો અધિપ્પાયં વિવરિતુમાહ- ‘ઇદં વુત્તં હોતી’તિઆદિ, તત્થ ઇદન્તિ ઇદાનિ વક્ખમાનં માગધં...પે॰... હોતીતિ એતં વુત્તં હોતીતિ મગધેસુ...પે॰... લક્ખણં માગધન્તિ વદતા પકાસિતં હોતીતિ અત્થો, હિસદ્દો’મગધેસ્વિ’ઇચ્ચાદિના વુત્તં સમત્થયતિ, લક્ખણં વિસેસયતાતિ સદ્દલક્ખણ સદ્દસ્સ ઉત્તરપદત્થપ્પધાનત્તા માગધન્તિ ઇમિના લક્ખણં વિસેસયતા બ્યવચ્છેદયતા વુત્તિકારેન, અત્થતોતિ સામત્થિયતો, સદ્દે ચ વિસેસિતો હોતીતિ સદ્દલક્ખણસદ્દો માગધે એવ [સદ્દેએવ (પોત્થકે)] બ્યવચ્છેદિતો હોતિ, અયમેત્થાધિપ્પાયો ‘મગધેસુ વિદિતા માગધાતિ સદ્દે ગહેત્વા તેસમિદં માગધન્તિ માગધસદ્દેન યસ્મા સદ્દલક્ખણસદ્દે લક્ખણં વિસેસિતં, તસ્મા સદ્દલક્ખણસદ્દે સદ્દો યદિ અમાગધો કથં લક્ખણં માગધં સિયાતિ સામત્થિયા સદ્દોપિ વિસેસિતો હોતી’તિ, નનુ માગધન્તિ લક્ખણસ્સ માગધ સદ્દસમ્બન્ધિત્તઞાપનતો સદ્દલક્ખણન્તિ એત્થ સદ્દસદ્દસ્સ નિરત્થક તાપત્તિ હોતીતિ, ન હોતિ ગમ્મમાનત્થસ્સ સદ્દસ્સ પયોગમ્પતિ કામચારત્તા

સદ્દલક્ખણસદ્દસ્સ વા સમાસત્થે નિરુળ્હત્તા ''તત્રિદં સુગતસ્સ સુગતચીવરપ્પમાણ''ન્તિઆદીસુ વિય, કોપનાતિઆદિસદ્દલક્ખણન્તિ ઇમિના અભિધેય્યસઞ્ઞાતપયોજનસ્સ દસ્સિતત્તા તપ્પયોજનપુચ્છનપરા ચોદના, વુચ્ચતેચ્ચાદિ પરિહારો, યથા સબ્બથાત્તપરહિતકામેન.

> પિયો ચ ગરુ ભાવનીયો, વત્તા ચ વચનક્ખમો;
> ગમ્ભીરઞ્ચ કથં કત્તા,નોચા ઠાને નિયોજકોતિ.

વુત્તેહિ તતો પરેહિ ચ પસત્થતરેહિ ગુણવિસેસેહિ સમુપેતં ગુરું.

> તસ્મા અક્ખરકોસલ્લં, સમ્પાદેય્ય હિતત્થિકો;
> ઉપટ્ઠહં ગુરું સમ્મા, ઉટ્ઠાનાદીહિ પઞ્ચહીતિ.

વચનતો ઉટ્ઠાન-ઉપટ્ઠાન-પરિચરિયા-સુસ્સૂસા સક્કચ્ચસિપ્પપટિગ્ગહણેહિ સમ્મા ઉપટ્ઠહન્તેન સવન,ઉગ્ગહન-ધારણ-પરિપુચ્છા-ભાવના હિ કઙ્ખાવિચ્છેદં કત્વા વિઞ્ઞાતબ્બં સદ્દલક્ખણં, તથા અવિઞ્ઞાતં સદ્દલક્ખણમનેનાતિ અવિઞ્ઞાતસદ્દલક્ખણો પુગ્ગલો, હિસદ્દો અવધારણે, સો 'ધમ્મવિનયેસુ કુસલો ન હોતી'તિ એત્થ દટ્ઠબ્બો, કુસલો દક્ખો ન હોતિ, તત્થ ધમ્મવિનયેસુ સુત્તન્તાતાભિધમ્મસઞ્ઞાતેસુ ધમ્મેસુ ચેવ વિનયે ચ, કસ્મા–

> યો નિરુત્તિં ન સિક્ખેય્ય, સિક્ખન્તો પિટકત્તયં;
> પદેપદે વિકઙ્ખેય્ય, વને અન્ધગજો યથાતિ.

વચનતો, અયમેત્થાધિપ્પાયો ''યથા વુત્તનયેન સમ્ભૂતપદ બ્યામોહવસેન પદત્થેપિ બ્યામોહસમ્ભવતો સુત્તન્તોપદસ્સિતાય દિટ્ઠિવિનિવેઠનાય ચ અભિધમ્માગતે નામરૂપપરિચ્છેદે ચ વિનય નિદ્દિટ્ઠે સંવરાસંવરે ચ અકોસલ્લં સિયા''તિ, યથાધમ્મન્તિ ધમ્મવિનય સદ્દસ્સ યો-ત્થો વિનયસુત્તાભિધમ્મસઞ્ઞાતો, તસ્સ સો-ત્થો, તદનતિક્કમેન, પટિપજ્જિતુમસક્કોન્તોતિ તત્થતત્થેવ વુત્તાસુ અધિસીલ અધિચિત્ત અધિપઞ્ઞાસિક્ખાસુ પવત્તિતું અસમત્થો, કુસલો પન સમત્થો પઞ્ઞાવિસેસાલોકપટિલાભતો, વુત્તં હિ–

> યાવ તિટ્ઠન્તિ સુત્તન્તા, વિનયો યાવ દિપ્પતિ;
> તાવ દક્ખન્તિ આલોકં, સૂરિયે અબ્ભુગ્ગતે યથાતિ.

પટિપત્તિન્તિ પટિપજ્જીયતીતિ પટિપત્તીતિ યથાવુત્તં તિવિધમ્પિ પટિપત્તિં, વિરાધેત્વાતિ નાસેત્વા, નસ્સતિ હિ પટિપત્તિ તેસુયેવા કો સલ્લતમગતત્તા, તથા ચાહુ–

> સુત્તન્તેસુ અસન્તેસુ, પમુટ્ઠે વિનયમ્હિ ચ;
> તમો ભવિસ્સતિ લોકે, સૂરિયે અત્થઙ્ગતે યથાતિ.

સંસારદુક્ખસ્સેવ ભાગી હોતિ... યથાવુત્તા-નુક્કમપરિચ્ચાગેન અનુરૂપપટિપત્તિયા પટિલભિતબ્બત્તા અધિગમવિસયસ્સ [વિસથત્તા (પોત્થકે)] યો ગક્ખેમસ્સ, વુત્તઞ્હિ તસ્સાનુલોમપટિપત્તિમૂલકત્તં–

> સુત્તન્તે રક્ખિતે સન્તે, પટિપત્તિ હોતિ રક્ખિતા;

પટિપત્તિયં ઠિતો ધીરો, યોગક્ખેમા ન ધંસતીતિ.

એતાવતા અવિઞ્ઞાતસદ્દલક્ખણસ્સ સકત્થપરિહાનિં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સકત્થસમ્પત્તિમૂલિકા પરત્થસમ્પત્તીતિ તદભાવા તાદિસો પુગ્ગલો પરેસમ્પિ પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતીતિ દસ્સેતું 'નચા'તિઆદિ વુત્તં, પતિટ્ઠાતિ ધારણં, તઞ્ચેત્થ તેસં તેસં કુલ પુત્તાનં ધમ્મવિનયસિક્ખાપનં તંતં કમ્મતો નિત્થરણાદિ ચ, તદુભય મેવા-ન્હસઙ્ગિકં પતિટ્ઠં, મુખ્યભૂતમ્પન તમ્મૂલકે સુપરિસુદ્ધસીલે પતિટ્ઠાપનમેવ, તદુપકરણત્થો સિક્ખાપનાદિ, ઇધ પન તં સાધનભૂતો પુગ્ગલો ઉપચારતો પતિટ્ઠાતિ ગહેતબ્બો, હિસદ્દો યથાવુત્ત સમત્થનત્થે નિપાતો, સદ્દલક્ખણઞ્ઞૂયેવાતિ અવધારણમ્પન તેસુ તબ્બિદૂયેવ સમત્થોતિ દસ્સનત્થં પકરણવસેન વુત્તં, અત્તનો પન સુગુત્તસીલક્ખન્ધવિરહેન કદાચિ કોચિ યથાવુત્તાનં પતિટ્ઠાભવિતું ન સક્કોતિ... તમ્મૂલકત્તા સદ્ધમ્મટ્ઠિતિયા સપરપતિટ્ઠા ભાવસ્સ ચ, તેનેવ વિનયધરે આનિસંસં દસ્સેન્તેન ભગવતા તપ્પધાનં તપ્પમુખંવ કત્વા ''પઞ્ચિમે ભિક્ખવે આનિસંસા વિનયધર પુગ્ગલે, કતમે પઞ્ચ અત્તનો સીલક્ખન્ધો સુગુત્તો હોતિ સુ રક્ખિતો, કુક્કુચ્ચપકતાનં પટિસરણં હોતિ, વિસારદો સઙ્ઘ મજ્ઝે વિહરતિ, પચ્ચત્થિકે સહધમ્મેન સુનિગ્ગહિતં નિગ્ગણ્હાતિ, સદ્ધમ્મટ્ઠિતિયા પટિપન્નો ચ હોતી''તિ વુત્તં, અત્થાનુરૂપન્તિ અત્તનો વચનીયસ્સત્થસ્સ વાચકત્તેન યોગ્યં, બ્યઞ્જનાનુરૂપન્તિ અત્તનો વાચકસ્સ વચનીયત્તેન યોગ્યં, પરિવાસાદીસૂતિઆદિસદ્દેન અબ્ભાનાદિં સઙ્ગણ્હાતિ, તંતંકમ્મન્તિ પરિવાસાદિકં તંતંકમ્મં, અઞ્ઞોતિ અસદ્દલક્ખણઞ્ઞૂ, ન કેવલમનેન સકત્થપરત્થાવ નાસિતા, અથ ખોતિ વિધો સદ્ધમ્મોપિ નાસિતોયેવાતિ વત્થુમાહ 'અજાનન્તો પના'તિઆદિ, અયથાપટિપજ્જમાનોતિ સદ્દલક્ખણઞ્ઞુના યથા યેન પકારેન અત્થાનુરૂપં બ્યઞ્જને બ્યઞ્જનાનુરૂપઞ્ચ અત્થે પટિપજ્જિતબ્બં, તથા અપ્પટિપજ્જમાનો, તથા ચ વક્ખતિ– તથા હિ સો સદ્દલક્ખણ મજાનન્તો'તિઆદિ. તિવિધમ્પિ સદ્ધમ્મન્તિ પરિયત્તિપટિપત્તિઅધિગમવસેનતિ વિધમેવ સદ્ધમ્મં, તત્થ તિપિટકબુદ્ધવચનં પરિયત્તિસદ્ધમ્મો નામ, તેરસ ધુતગુણા ચુદ્દસ ખન્ધકવત્તાનિ દ્વે અસીતિ મહાવત્તાનીતિ અયં પટિપત્તિસદ્ધમ્મો નામ, ચત્તારો મગ્ગા ચત્તારિ ચ ફલાનિ અયં અધિગમસદ્ધમ્મો નામ, તથાહિચ્ચાદિના વુત્તમત્થં સમત્થેતિ, તમ્પિ પાળિયા થિરીકાતું 'વુત્તં હેત'ન્તિઆદિમાહ, તત્થ ધમ્માતિ હેતૂ, સદ્ધમ્મસ્સાતિ યથાવુત્તસ્સ તિવિધસ્સ સદ્ધમ્મસ્સ, પદબ્યઞ્જનન્તિ પદઞ્ચ બ્યઞ્જનઞ્ચ તં, તત્થ પદં નામ સ્યાદ્યન્તં ત્યાદ્યન્તઞ્ચ, બ્યઞ્જીયતિ અત્થો એતેનાતિ બ્યઞ્જનં-વાક્યં અથવા પજ્જતે ગમ્યતે અત્થો એતેનાતિ પદં-સ્યાદ્યન્તાદિ, વાક્યંવ બ્યઞ્જનં, સિથિલધનિતાદિપદમેવવા વુત્તનયેન બ્યઞ્જનન્તિ પદબ્યઞ્જનં, તં, દુન્નિક્ખિત્તં દુટ્ઠુ નિક્ખિત્તં ઠપિતં વિરાધેત્વા કથિતં, અત્થો ચ દુન્નીતોતિ દુન્નિક્ખિત્તત્તાયેવ પદબ્યઞ્જનસ્સ તબ્બચનીયોપિ દુટ્ઠુવિઞ્ઞાતો હોતિ, વુત્તપટિપક્ખતોતિ 'અવિઞ્ઞાતસદ્દલક્ખણોહિ'ચ્ચાદિના વુત્તસ્સ વિઞ્ઞાતસદ્દલક્ખણત્તાદિના પટિપક્ખભાવતો, ભાવપ્પધાનો હિ અયં નિદ્દેસો,ત્તપ્પચ્ચયલોપો વા, ન હિ અત્તાવ અત્તના વેદિતબ્બોતિ યુત્તન્તિ.

તદેવન્તિઆદિના યથાવુત્તં નિગમેત્વા સઞ્ઞાવિધાને પયોજનં દસ્સેતિ, તન્તિ હેત્વત્થે નિપાતો, યસ્મા સદ્દલક્ખણસ્સ જાનનંસાનિ સંસં તસ્માતિ અત્થો, એવન્તિ નિદસ્સનત્થે નિપાતો, એવં સપ્પયોજનન્તિ સમ્બન્ધો, તદેવન્તિ વા નિપાતસમુદાયો યં, વુત્તેન પકારેનેત્યસ્મિં અત્થે વત્તતે. નનુચ સઞ્ઞીનં સઞ્ઞાનં વત્તબ્બત્તે ''અઆદયો તિતાલીસવણ્ણા''તિઆદીનં વાક્યાનં વિસુંવિસું મહન્તત્તા કુતો લાઘવં સત્થસ્સાતિ મઞ્ઞમાનો 'તથાહિ'ચ્ચાદિના સઞ્ઞાવિધાને લાઘવસબ્ભાવં સમત્થેતિ, હોતેવાતિ અવધારણેન કત્થચિ પરસત્થે વિય નો ન હોતીતિ દસ્સેતિ, પટિપત્તિલાઘવમ્પિ ચેત્થ હોતેવ, તથાહિ ''વણ્ણપરેન સવણ્ણોપિ''ચ્ચાદો (૧-૨૪) વણ્ણાદિસઞ્ઞાસમુદ્ધરિતા નાત્તાનમત્તાવગમેતુમલન્તિ પરે પુચ્છિત્વા જાનિતબ્બા અસ્સ, તતો સઞ્ઞા-વસેયા, તતોસ્સ સઞ્ઞાતિ સઞ્ઞાસઞ્ઞીવિવેચનં તદનુટ્ઠાનન્તિ પરમ્પરાપેક્ખાય ભવિતબ્બં પટિપત્તિ ગારવાભાવા. ઇદાનિ

સઙ્ખેપતો સત્થક્કમં દસ્સેતુમાહ-એવં તાવિ’ચ્ચાદિ, તાવાતિ પઠમં, ઉપયુજ્જમાનત્તાતિ બ્યાપારિયમાનત્તા, વિસયો ગોચરો યત્થેતે સ્યાદયો વિધી યન્તે, સહ વિસયેનાતિ સવિસયા, પઠમં કરીયતીતિ પકતિ યતો સ્યાદયો વિધીયન્તે, સહ પકતિયાતિ સપ્પકતિકા, લિઙ્ગાદિકન્તિ આદિસદ્દેન‘સલભચ્છાય’મિચ્ચાદો એકત્તાદિ, લિઙ્ગેભવા લિઙ્ગિકા-ઇત્થિવિધયો, એકત્થીભાવો સમાસો, તેન, સામઞ્ઞતો સમાનત્તા, સમાનત્તન્તુણાદિવુત્તિયા ‘‘રાજાદિવિસિટ્ઠે પુરિસા દોવિય’વસિટ્ઠાદિવિસિટ્ઠે અપચ્ચાદિમ્હિ અત્થે પવત્તનતો.

ઇતિ મોગ્ગલ્લાનપઞ્ચિકાટીકાયં સારત્થવિલાસિનિયં

રતનત્તયપણામાદિકથા સમત્તા.

૨. દુતિયકણ્ડ વણ્ણના

૧. દ્વેદ્વે

અવયવસમ્બન્ધેતિ સ્યાદ્યવયવીસમુદાયેન દ્વેદ્વેતિ વુત્તાનમવયવાનં સમ્બન્ધે, અતેત્થ વુત્યનુકૂલાય પઞ્ચિકાય વા ભવિતબ્બં, પઞ્ચિકાનુ કૂલાય વુત્તિયા વા, ન ચેત્થ દ્વિન્નમઞ્ઞોઞ્ઞાનુકૂલતા દિસ્સતિ, તથાહિ વુત્તિયં-'એકાનેકત્થેસુ વત્તમાનતો નામસ્મા'તિ એત્તકમેવ પકતિવિસેસનવસેન વુત્તં, પઞ્ચિકાયન્તુ તબ્બિસેસન વસેન ચ પચ્ચયત્થવિસેસનવસેન ચ અત્થો દસ્સિતો, તદેવ મુભિન્નન્નાઞ્ઞમઞ્ઞાનુકૂલતા દિસ્સતિ, તતો એત્થ યથા દ્વિન્નમઞ્ઞોઞ્ઞાનુકૂલતા સમ્પજ્જતિ, તથા બ્યાચિક્ખિસ્સામ ''યદિ પનેત્થ વુત્યાનુકૂલા પઞ્ચિકા ભવેય્ય પચ્ચયત્થપક્ખો જહિતબ્બો સિયાતિ 'તે...પે॰... એકાનેકત્થેસુ'તિ ચ, તેન...પે॰... યોજનિય'ન્તિ ચ એતેસં જહિતબ્બતાય બહુપાઠવિલોપો આપજ્જતિ, યદિ પન પઞ્ચિકાનુકૂલા વુત્તિ ભવેય્ય વુત્તિયં કિઞ્ચિમત્તં પક્ખિપિતબ્બ મત્તમેવ સિયાતિ બહુવિલોપાપત્તિ (ન) હોતીતિ એતેસં દ્વેદ્વે હોન્તિ એકાને કત્થેસુ વત્તમાનતો નામસ્મા'તિ વુત્તિયા ભવિતબ્બ''ન્તિ, એવઞ્હિ સતિ સત્થન્તરેનાપિ સહ ઘટતે, સુત્તે 'દ્વેદ્વેકાનેકેસુ નામસ્મા'તિ વુત્તત્તા 'એકાનેકેસૂ'તિ ઇદં પચ્ચયવિસેસનં વા યુજ્જતિ

પકતિવિસેસનવસેન વા યદેતં પચ્ચયવિસેસનં, તદા સામત્થિયા એકાનેકેસૂતિ પકતિવિસેસનમ્પિ લબ્ભતિ, તત્થ સામત્થિયમત્થ બલં, તથાહ્યેકાદીસુ ભવન્તા પકતિવાચ્ચાનમેવેકત્તાદિઅબ્યતિ રિત્તઅત્થમત્તાદીરૂપાનં જોતકા સ્યાદયો કથમેકત્તાદીસુ વત્તમાનતો નામસ્મા અઞ્ઞતો સિયુન્તિ યથાવુત્તનામવિસેસાક્ખેપો, તથા ઇત્થિણાદિપ્પચ્ચયાદીનમ્પિ પન પકતિવિસેસાનુપાદાનેપિ યતો ધાત્વાદિ વાચ્ચોત્થો નત્થિ, સામત્થિયા તતો, ધાતુત્યાદ્યન્તેહિ [ત્યાદ્યન્ત વાચ્ચેહિ (પોત્થકે)] ન હોન્તે વિત્તિપચ્ચયા, તથા ણાદિપચ્ચયાપિ... વિભત્યન્તા વિધાનતો, યદેતમ્પકતિવિસેસનં તદાપિ સામત્થિયેનેવ એકત્તાદીસુ વત્તમાનતો નામસ્મા તજ્જોતનાય ભવન્તા સ્યાદયો કથમઞ્ઞત્થ હોન્તિ અસમ્ભવાતિ એકાનેકેસુ દ્વેદ્વેતિ લબ્ભતિ, અથવા સરૂપેન અવુત્તમ્પિ સામત્થિયેનેકાનેકત્થેસૂતિ ગમ્મમાનં વુત્તમેવ હોતીતિ કત્વા'તેચા'તિઆદિકં વુત્તન્તિ ગહેતબ્બં, એકાનેકેસુ વત્તમાનતો નામસ્માતિ કિમત્થં અસત્વભૂતાય કિરિયાયેકત્તાદિસમ્બન્ધાભાવા ક્રિયત્થાચ ત્યાદીહિ યેવેકત્તાદીનં વુત્તત્તા ત્યાદ્યન્તેહિ ચ ન ભવેય્યુન્તિ પયોજનન્તરમાહ-'યમ્પના'તિઆદિ, પઞ્ચકનામત્થસ્સાધિપ્પેતભાવો ચેત્થ પક્ખસ્સેતસ્સેવ યુત્તત્તા. તથાહિ સઙ્ખ્યાકમ્માદયો નામ વાચ્ચસ્સ દબ્બસ્સ ધમ્મો સકત્થો-પસજ્જનો ચ સદ્દો દબ્બેયેવ વત્તતે... દબ્બેયેવાન્યનયાદિવોહારા, તત્થ દબ્બવાચિના સદ્દેન દબ્બધમ્માનમબ્ભન્તરીકરણન્તિ નાયુત્તમેતં નામેન પઞ્ચન્નમભિધાનં, વિભત્તિયો પન જોતિકા, ઇત્થિપચ્ચયા ચ ઇત્થિલિઙ્ગસ્સ, તથા ચામ્હેહિ વુત્તં સમ્બન્ધચિન્તાયં–

સદ્દો સકત્થં વત્વાન, પદત્થં દબ્બસઞ્ઞિતં;
સમવેતં વદે લિઙ્ગં, સઙ્ખ્યં કમ્માદિકમ્પિ ચેતિ.

એકાનેકેસુ સ્યાદીનં યથાક્કમં દસ્સેતું 'તેના'તિઆદિ વુત્તં, તેનાતિ યેન પઞ્ચકો નામત્થો અધિપ્પેતો એકાદીસુ ચ અત્થેસુ જો-તનીયેસુ સ્યાદયો વિધિયિસ્સન્તિ તેન, સબ્બત્થાતિ 'અંયો'આદીસુ સબ્બત્થ, સભાવતોત્યાદિકસ્સાયમધિપ્પાયો ''યદ્યપિ સ્યાદયો એકાનેકેસુ હોન્તિ તથાપિ એકાદયો સઙ્ખ્યાય પરિચ્છિન્ને

અત્થે વત્તન્તિ ન સઙ્ખ્યામત્તે, સઙ્ખ્યાય સમ્ભવાભાવા સઙ્ખ્યેયે ભવતીતિ ન સઙ્ખ્યાપિ સ્યાદીનમત્થો''તિ (ન) કેવલં સકત્થ દબ્બાદિયેવ સ્યાદીનમત્થો ન ભવતિ, અપિ તુ સઙ્ખ્યાપીત્યપિસદ્દત્થો, અનેન સઙ્ખ્યા વિભત્યત્થો ચતુક્કો નામત્થોત્યયમ્પક્ખો નિરાકતો પઞ્ચકો નામત્થોતિ દસ્સને સઙ્ખ્યાકમ્માદીનં વિભત્તિયો જોતિકા હોન્તિ, તિકો નામત્થોતિ દસ્સને તુ સઙ્ખ્યાકમ્માદયો વિભત્તિવાચ્ચા હોન્તિ, ઇદાનિ અધિપ્પેતપઞ્ચકનામત્થે સકત્થાદિકં સરૂપતો દસ્સેતું 'તત્થા'તિઆદિમાહ, તત્થ સકત્થો વિસેસનન્તિ સરૂપાદિ યં કિઞ્ચિ વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતં તં સકત્થો નામતિ અત્થો, તં દસ્સેતિ 'સરૂપજાતિગુણદબ્બાનિ'તિ.

બલેન યસ્સા ભિન્નેસુ, પવત્તન્તે ગગાદીસુ;
સા જાત્યભિન્નધીસદ્દા, સુત્તં પુપ્ફેસ્વિવાન્વીતં.

દબ્બાધારો તતો ભિન્નો, નિમિત્તં તપ્પતીતિયા;
ભાવાભાવસભાવો યો, સો ગુણો નિગ્ગુણો મતો.

સરૂપં સદ્દરૂપંવ, જાતિયા યં વિસેસનં;
વિસેસીયતિ યંકિઞ્ચિ, દબ્બં તં સમુદીરિતં.

ઇદાનિ સરૂપાદિનો વિસેસનસ્સ સકત્થભાવં જાત્યાદિવિસેસસ્સ દબ્બભાવઞ્ચ દસ્સેતું 'તત્થા'તિઆદિમાહ, સરૂપે વત્તતે સદ્દોતિ વિયભેદોપચારેનાહ-'સદ્દસ્સ સરૂપેના'તિ, એત્થ પન ગોતિ જાતિમત્તવાચિનિ ગોસદ્દે પયુત્તે ગોસદ્દો જાતિમત્તમાહેતિ સો જાતિં વિસેસેતિ નામ. યટ્ઠિઆદિસદ્દેહિ યટ્ઠિઆદિસહચરિતા ઉપચારતો ગહિતાતિ યટ્ઠિઆદિદબ્બેહિ યટ્ઠિઆદિસહચરિતા પુરિસા વિસેસીયન્તીતિ આહ-'દબ્બમ્પિ દબ્બન્તરસ્સ વિસેસનભૂતમ્ભવતી'તિ, યટ્ઠિયોપવેસયાતિ યટ્ઠિસદ્દવચનીય યટ્ઠિદબ્બવિસિટ્ઠે પુરિસે પવેસયાતિ અત્થો, કુન્તેપવેસયાતિ એત્થાપિ એસેવનયો, યથાવુત્તચતુબ્બિધસકત્થતો પરોપિ અત્થિ સકત્થોતિ આહ-'કત્થચી'તિઆદિ, સમ્બન્ધનિમિત્તોતિ સમ્બન્ધો નિમિત્તં કારણં પચ્ચયપ્પવત્તિયા અસ્સ પચ્ચયસ્સ સોતિ સમાસો, એત્થ હિ દણ્ડો અસ્સ અત્થીતિ અસ્સાતિ સામિનો પુરિસસ્સ સંસઞ્ઞાતદણ્ડાદિદબ્બેન સહયો સસ્સામિસમ્બન્ધો, સોપિ પચ્ચયસ્સ નિમિત્તં, તથા ચ વક્ખતિ-'દણ્ડપુરિસસમ્બન્ધા દણ્ડીતિ પચ્ચયો'તિ, (કિરિ)યા પદત્થસ્સાપિ વિસેસનત્તેન સકત્થભાવો જાતિપદત્થાદીનં વુત્ત ઠાનેયેવ વત્તબ્બોતિ પાચકોતિ એત્થ કિરિયાકારકસમ્બન્ધસઞ્ઞાતં પરાભિમતં સકત્થમ્પિ પરોપદેસેનોપદિસિતુકામો ઇધ સમ્બન્ધસકત્થસ્સ વુત્તઠ્ઠાનેયેવ કિરિયાસકત્થં દસ્સેતું 'કત્થચિ કિરિયાપી'તિઆદિમાહ. નામસભાવેન વિઞ્ઞાયમાનં પઞ્ચમં નામસઞ્ઞાતમત્થં દબ્બપદત્થેન સઙ્ગહેત્વા જાતિગુણકિરિયાદબ્બાનીતિ હિ ચતુબ્બિધો નામત્થો, નામમ્પિ અન્વત્થરુળ્હિવસેન દુવિધં પુમિત્થિનપુંસક લિઙ્ગવસેન તિવિધમ્પિ ચતુબ્બિધં હોતિ... યથાવુત્તે ચતુબ્બિધે અત્થે નમતિ, તે વા અત્તનિ નામેતીતિ ઇમિના કારણેન. સામઞ્ઞગુણ કિરિયાયદિચ્છાવસેનાઞ્ઞથાપિ ચતુબ્બિધત્તં નામસ્સ વદન્તિ, તત્થાપિ યદિચ્છાનામસ્સ દબ્બનામેનેવ સઙ્ગહો વેદિતબ્બો, ઇત્થત્તં એસાતિ પસિદ્ધિમા અત્થો, યમ્પનાતિઆદિના વુત્તમેવત્થં સાધેતિ 'તત્થે'ચ્ચાદિના, અભિધાયકત્તેન જોતકત્તેન, ઇકારન્તતોતિ મુનિસદ્દતો, અઞ્ઞથાતિ ઇકારન્તતો ન ભવતિ ચે, અતોતિ આદેસ ભવનતો ફલં દસ્સિતં ન સિયાતિ સમ્બન્ધો, વુત્તિયં 'એવં કુમારી કુમારિયો'તિઆદીસુ એવન્તિ યથા પુલ્લિઙ્ગે ઇકારન્તતો સ્યાદીનમુદાહરણમનાદેસત્થં વુત્તં એવમિત્થિયમ્પિ અનાકારન્તતોતિ દસ્સેતિ, ઉપલક્ખણં ચેતમિની-ની-ઊ-તિ-પચ્ચયન્તાદીનં, અસતિ...પે॰... વચનેતિ ઇમિના પાણિનિયાનં વિભત્તિસઞ્ઞાવિધાયકસ્સ સુત્તન્તરસ્સ અત્થિભાવં દસ્સેતિ, ''વિભત્તિય'' (૧-૪-૧૦૪) ઇતિ હિ તેસં સુત્તં, તસ્સત્થો

‘સ્યાદીનં ત્યાદીનઞ્ચ વિભત્તિસઞ્ઞા હોતી’તિ, ભવન્તીતિ અન્વત્થવસેન વિભત્તિસદ્દવચનીયાનિ ભવન્તિ, સો (યેવત્થો) વિભત્તિચ્ચનેન વિભજીયતીતિ વિભત્તિ, કમ્મે ક્તિપ્પચ્ચયન્તોયં વિભત્તિ સદ્દોતિ દસ્સેતિ, કથમ્પનેતેસુ સ્યાદીસુ વિભજીયતિચ્ચસ્સ વાક્યત્થાસ્સાનુગમો યેનેવં વુચ્ચતિચ્ચાસઙ્કિય યેન યથા ચ વિભજીયતિ તમુપદસ્સેન્તો આહ-‘તથા હિ’ચ્ચાદિ.

૨. કમ્મે

વુત્તિયં કત્તુકિરિયાયાતિ કત્તુસાધ્યતાય તં સમ્બન્ધિનિયા કત્તુકમ્મટ્ઠાયપિ દુવિધાય કિરિયાય, અનેકત્થત્તા ધાતૂનં કરોતિ એત્થ સમ્બન્ધનત્થોતિ આહ-‘કરીયતિ અભિસમ્બન્ધીયતી’તિ, યંકિઞ્ચિ પદત્થરૂપં સમ્બજ્ઝતીતિ અત્થો, ઇમિના ચાન્વત્થવસેનેવાયં કમ્મવોહારો સિદ્ધોતિ દસ્સેતિ, સબ્બકારકાનમ્પિ પન કિરિયાસમ્બન્ધ સબ્ભાવેપિ કિરિયાભિસમ્બન્ધીયમાનત્તેનેવ યં વત્તુમિચ્છિતં તદેવ કમ્મં વિઞ્ઞેય્યં, કત્તાદિ કત્તુ કિરિયાયાભિસમ્બન્ધીયમાનત્તેપિ કત્તાદિત્તવચનિચ્છાયેવ કમ્મં ન હોતિ... યસ્મા વચનિચ્છાયેવ કારકાનિ ભવન્તિ, એવં સબ્બકારકાનમ્પિ કારકન્તરપ્પત્તિયં તદભાવો યથાયોગં વત્તબ્બો, વાક્યેકદેસેનેત્યનેન ‘‘દ્વેદ્વેકા’’દિનો વાક્યસ્સ ‘‘કમ્મે દુતિયા’’ઇચ્ચાદિનો ચ એકવાક્યત્તં સૂચેતિ, પકરણસ્સ મહાવાક્યરૂપત્તા વિપ્પકટ્ઠાનિપિ વાક્યાનિ આકઙ્ખાદિસભાવે અઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધાનુભવનેનેકવાક્યભાવમ્પટીપજ્જન્તે, વુત્તી હિ–

‘‘આકઙ્ખાયોગ્ગતા સત્તા, બીજં સન્નિધિનો યતો;
વિપ્પકટ્ઠાનિ વાક્યાનિ, મહાવાક્યં કરોન્ત્યતોતિ.

સામઞ્ઞેનાતિ કમ્માદ્યવિસેસેન, પુબ્બાચરિયસમઞ્ઞાવસેનાહ ‘દુતિયાદિકા’તિ, તેન યદ્યપિ ત્યાદિનોપિ દ્વિન્નં પૂરણિયા દુતિયાતિ સક્કા વોહરિતું, તથાપિ સ્યાદીનં દુકેયેવ દુતિયાતતિયા રુળ્હીતિ નત્યાદીનં દુકાનિ દુતિયાદિસદ્દેન ગય્હન્તિ, વિસિટ્ઠેસૂતિ કમ્માદિના વિસેસિતેસુ, તિવિધં કમ્મન્તિ સકસમયપ્પસિદ્ધિયા કમ્મસ્સ તિવિધત્તમાહ, અઞ્ઞે તુ સત્તવિધમિચ્છન્તિ, કથં–

નિબ્બત્તિવિકતિપ્પત્તિ, ભેદેન તિવિધં મતં,
તત્થેચ્છિતતમં કમ્મં, કમ્મંત્વઞ્ઞં ચતુબ્બિધં;
ઇચ્છિતઞ્ચાનિચ્છિતઞ્ચ, નેવિચ્છિતમનિચ્છિતં,
તથાઞ્ઞપુબ્બં નાઞ્ઞપુબ્બન્તિ, એવમઞ્ઞં ચતુબ્બિધન્તિ.

તત્થ ઇચ્છિતાદીનિ ઉપરિયેવાપિ ભવિસ્સન્તિ, તત્રેચ્ચાદિના તિવિધં કમ્મં સરૂપતો દસ્સેતિ, તત્થ નિબ્બત્તિકમ્મમેકે-નેકધા પરિકપ્પેન્તિ, તદિહ પકાસયિસ્સામ–

સતી-સતી વા પકતિ, ન યત્થ પરિણામિની,
નિસ્સીયતે તં નિબ્બત્તિ, કમ્મમઞ્ઞેસમઞ્ઞથા;
અસન્તં જાયતે યં વા, યં સન્તમપ્પકાસતિ,
ઉપ્પત્યા-ભિબ્યત્તિયા વા, તન્નિબ્બત્તીતિ વુચ્ચતીતિ.

અયમેત્થ અત્થો ''કટવિકારસ્સ કાસસઙ્ખાતા વિજ્જમાના પકતિ પરિણામિની કટવિકારમ્પતિ પરિણમન્તી યત્થપ્પયોગે ન નિસ્સીયતે... કટં કરોતીતેત્થ કેવલમત્થાવગમમત્તસ્સ વત્તુમિચ્છિતત્તા કાસેતિ અસુચ્ચમાનત્તા ચ, પકતિયા તુ સુચ્ચ માનત્તે વિકારિયં સિયા, તેનેવ કાસે કટં કરોતિ, તણ્ડુલે ઓદનં પચતીતિ દ્વયત્થો કરોતિ પચતિ ચ, તસ્મા કાસે કરોતિ તણ્ડુલે પચતીતિ વિકારીયતિ, કટં કરોતિ ઓદનમ્પચતીતિ નિબ્બત્તી યતીતિ અત્થો, અસતી વા પકતિ અવિજ્જમાનત્તાયેવ યત્થ ન નિસ્સીયતે... [(યથા) (પોત્થકે)] ( ) સંયોગં જનયતિ વિભાગમુપ્પાદયતીતિ સંયોગવિભાગાનં કસ્સાપિ પકતિયા અવિકારત્તા સંયોગવિભાગવન્તે હ્યવિકતેહેવ તેસં જનનતો, તમેવમ્ભૂતમનિસ્સિતપકતિકં અવિજ્જમાન (પકતિ) કં વા કારિયં નિબ્બત્તિકમ્મં નામાતિ એકો, અઞ્ઞેસમઞ્ઞથાતિ વત્વા તન્દસ્સેતિ 'અસન્ત'મિચ્ચાદિના, યં અસન્તમવિજ્જમાનં જાયતે, તન્નિબ્બત્તિકમ્મં, યથા સુખં જનયતિ બુદ્ધિમુપ્પાદયતીતિ, સન્તં વિજ્જમાનમેવ વા કેવલમપ્પકાસિતપુબ્બં યં ઉપ્પત્તિયા અભિબ્યત્તિયા વા પકાસતિ, તમ્પિ નિબ્બત્તિકમ્મં, યથા પુત્તં વિજાયતિસામઞ્ઞમભિબ્યઞ્જયતી''તિ, તદેવં કેસઞ્ચિ મતેન અનિસ્સિતપકતિકં અવિજ્જમાનપકતિકન્તિ દુવિધં નિબ્બત્તિકમ્મમ્પિ અઞ્ઞેસમ્મતેન અસન્તં જાયમાનં સન્તમપ્પકાસમાનન્તિ દુવિધં નિબ્બત્તિકમ્મમ્પીતિસબ્બમ્પિ અટ્ઠિતપુબ્બમેવ જાયતીત્યસતો જાનના ન બ્યતિરિચ્ચતિચ્ચાહ-'અસતો જનનં કરીયતી'તિ, અવત્થન્તરન્તિ ઓદનાદિનો ક્લેદનાદિલક્ખણમઞ્ઞમવત્થં.

> પકત્યુચ્છેદસમ્ભૂતં, વિકારિયં કિઞ્ચિ કિઞ્ચિ તુ;
> ગુણન્તરસમુપ્પત્યા, એવં સા વિકતિ દ્વિધા.

કિઞ્ચિ વિકારિયં કમ્મં પકતિયા કારણસ્સ ઉચ્છેદેન સમ્ભૂતં, યથા કટ્ઠં ભસ્મં કરોતીતિ કટ્ઠસ્સાચ્ચન્તપરાવત્તિ [પરાવત્તિયા (પોત્થકે)], કિઞ્ચિ પન ગુણન્તરાનમુપ્પત્તિયા, યથા સુવણ્ણં કટકં કેયુરં વા કરોતીતિ એવં દ્વીધા સા વિકતિ હોતીતિ અત્થો, ન વિભાવીયન્તેતિ ન ગમ્યન્તે, સા પત્તિ'પાપીયતિ વિસયીકરીયતી'તિ કત્વા.

> યત્ર ક્રિયાકતો કોચિ, વિસેસો નાવગમ્યતે;
> દસ્સના વાનુમાના વા, સા પત્તીતિ પકિત્તિતા.

યત્થ કિરિયાકતો કિરિયાસમ્પાદિતો વિસેસો અતિસયો કોચિ નાવગમ્યતે નપ્પતીયતે દસ્સના વા પચ્ચક્ખપ્પમાણેન અનુમાનપ્પમાણેન વા યથા નિબ્બત્તિવિકતીનમતિસયો પચ્ચક્ખાનુમાના વગમનીયો, તત્ર હિ નિબ્બત્તિયં વિસેસસિદ્ધિરતિપસિદ્ધા... અત્થલાભાખ્યસ્સ વિસેસસ્સાવિજ્જમાનસ્સ કિરિયાકત્તા, વિકારિયે ( ) [(એવ) (પોત્થકે)] તુ ક્વચિ પચ્ચક્ખવિસયો... કટ્ઠં ડહતીતિ કણ્હત્તાદિભાવસ્સ પચ્ચક્ખેનેવોપલબ્ભનતો, ક્વચિદનુમાનગમ્મો... દેવદત્તં રોસેતિ પસાદયતિ વેતિ વિસિટ્ઠમુખવણ્ણાદિકારિયાનુમેય્યત્તા રોસાદિનો, એવં યત્થ ન વિસેસસિદ્ધિ અપિ તુ પત્તિમત્તં, સા પત્તીતિ પકિત્તિતા કથિતા, આદિચ્ચમ્પસ્સતિ ધમ્મમજ્ઝેતીતિ અયમેત્થ અત્થો, કથઞ્ચરહિ અસન્તસ્સ [સન્તસ્સ (પોત્થકે)] પત્તિકમ્મસ્સ કિઞ્ચિ (અકરોન્ત)સ્સ કારકત્તં, ન હિ કિઞ્ચિ અકરોન્તં કારકમ્ભવિતુમરહતીતિ ઉચ્ચતે-

> દસ્સનક્ખમતાભાસો, પગમબ્યત્તિઆદયો;
> વિસેસા પત્તિકમ્મસ્સ, ક્રિયાસિદ્ધિયમિચ્છિતા.

અત્ર દટ્ઠું સક્કા ઇતિ દસ્સને ખમતા આભાસોપગમો વિસયત્તોપગમો વિસયત્તોપગમનં બ્યત્તિ ચેતિ એવમાદયો વિસેસા યથાયોગં પત્તિકમ્મસ્સ કિરિયાનિપ્ફત્તિયં ઇચ્છિતા, તતો તસ્સ કારકત્તન્તિ અત્થો, આદિચ્ચં

પસ્સતીતિ એત્થ હિ આદિચ્ચો દટ્ઠું સક્કા, તતોવ સો દિસ્સતિ અભિબ્યત્તિઞ્ચોપયાતીતિ દસ્સનકિરિયાનિપ્ફાદકત્થેનાસ્સ કારકત્તમુપપજ્જતે, તથા ઞ્ત્રાપ્યાદિસદ્દગહિતવિસેસવસેન કિરિયાસિદ્ધિતો કારકત્તં વેદિતબ્બં , નનુ વિકારિયમ્પિ નિબ્બત્તિકમ્મમેવ... તેન રૂપેનાસતોયેવ જનનતો, પત્તિકમ્મમ્પિ કિરિયાસમ્બન્ધરૂપેનાસન્તમેવ પચ્છા તથા ભવતીતિ નિબ્બત્તિયેવાતિ સચ્ચં-

અત્થેસા વત્થુટ્ઠિતિ, સુખુમબુદ્ધિગોચરપતીત્યનુરોધેન,
તત્ર યમ્પેતં ઘટતે, યથા પતીતિ સદ્દત્થાવત્તાનતો.

વિસેસાનુપાદાનતોતિ ''કમ્મે દુતિયા''તિ સામઞ્ઞેન વુત્તત્તા વુત્તં. કરીયતિ કટો, કતો કટો ઇચ્ચેવમાદીસુ ત્યાદિપ્પભુતીહિ અતિહિતકમ્માદિનિસ્સયેસુપિ એકત્તાદીસુ દુતિયાદયો પપ્પોન્તિ નિયમાભાવા, તથાહિ પઞ્ચકે નામત્થે કટાદિવચનીયસ્સ સમ્બન્ધી કમ્માદ્યત્થો, ત્યાદિપ્પભુતીતિ અનભિ હિતસ્સ સઙ્ખ્યાખ્યસ્સાપરસ્સ વિભત્યત્થસ્સાભિધાનાય અભિહિતેસુપિ કટાદીસુ કમ્માદીસુ દુતિયાદયો સિયુન્તિ પાણિનિયા ''કમ્મે દુતિયા''ઇચ્ચાદીસુ (૨-૩-૨) ''અનભિહિતે''તિ (૨-૩-૧) વચનમધિકરોન્તિ, વેય્યત્તિયાયેવ દુતિયાદીનપ્પસઙ્ગેપિ તન્નિસ્સયભૂતે-કત્તાદ્યત્થે જોતનાયાભિહિતેસુ દુતિયાદયો સિયું, તિકે પન સઙ્ખ્યાકમ્માદયો વિભત્તિ વચનીયા, તત્થ યજ્જપિ કમ્માદિનો પચ્ચયેનાભિધાનં, તથાપ્યેકત્તાદયો નાભિહિતાતિ તસ્સ સઙ્ખ્યાખ્યસ્સાપરસ્સ વિભત્યત્થસ્સાતિ ધાનાય અભિહિતેસુપિ કમ્માદીસુ દુતિયાદયો સિયુન્તિ પાણિનિયા ''કમ્મે દુતિયા''તિ ''અનભિહિતે''તિ વચનમધિકરોન્તિ, તમુપદસ્સેન્તો આહ-'તત્રિદં સિયા'તિઆદિ, તત્ર તસ્મિં દુતિયાદિ વિભત્તિવિધાને ઇદં ચોદ્યં સિયા, કિન્તિ આહ-'પઞ્ચકે'ઇચ્ચાદિ, અનભિહિતકમ્માદિનિસ્સયેસુતિ અનભિહિતા કમ્માદયો નિસ્સયા યેસમેકત્તાદીનં, તેસૂત્યત્થો, દુતિયાદયો વિભત્તિયો યથા સિયુન્તિ જોતનાયાભિધાનાય ચાતિ યુજ્જમાનવસેન અત્થો વેદિતબ્બો, અભિહિતકમ્માદિનિસ્સયેસુપીતિ અપિસદ્દેન અનભિહિતકમ્માદિનિસ્સયમેકત્તાદિં સમુચ્ચિનોતિ, આસઙ્કિયાતિ પુબ્બકિરિયાય વુત્તન્તિ અપરકિરિયા વેદિતબ્બા, પઞ્ચકે તિકે ચા ભિહિતકમ્માદિનિસ્સયે સેકત્તાદીસુ દુતિયાદિપ્પત્તિમાસઙ્કાવસેન દસ્સેત્વા ચતુક્કવાદીનમ્પિ પક્ખમુબ્ભાવિય પરિહરિતું 'યદિચ્ચા'દિમાહ, અયન્તેસમધિપ્પાયો ''યદેસા સઙ્ખ્યા પાટિપદિકત્થો તપ્પટિપજ્જને કમ્માદયો વિભત્તિવચનીયા, તદા 'અનભિહિતે કમ્મે'તિઆદિના અનભિહિતગ્ગહણં કમ્માદિવિસેસાનમનુભવન્તમનત્થકં... અભિહિતે વિભત્તિવાચ્ચાભાવતો, યદા પનાયં પક્ખો 'સઙ્ખ્યા વિભત્તિવચનીયા'તિ તદા ''કમ્મે દુતિયા'' ત્યેવમાદયો નિદ્દેસા વિસયસન્દસ્સનમત્તાયેવ વેદિતબ્બા''તિ, સબ્બથાતિ પઞ્ચકતિકવાદીનં ચતુક્કવાદીનઞ્ચ મતવસેન સબ્બપ્પકારેન, સદ્દત્થાબ્યતિરિત્તત્થમત્તોયેવાતિ બ્યતિરેકો બ્યતિરિત્તં, નપુંસકે ભાવે ક્તો, ન વિજ્જતે બ્યતિરિત્તં બ્યતિરેકો ભેદો યસ્સ તં અબ્યતિરિત્તં, અબ્યતિભિન્નન્તિ અત્થો, સદ્દત્થતો સકત્થતો અબ્યતિરિત્તં અત્થમત્તં અત્થસામઞ્ઞં યસ્સ ઓદનાદિસદ્દસ્સ સો તથા વુત્તો.

કિઞ્ચાપિ વુત્તિયં તબ્બાદિણાદિસમાસેહિ અભિહિતમવુત્તં, તથાપિ તેહિ અભિહિતેપ્યેવમેવ દટ્ઠબ્બન્તિ નિદસ્સેન્તો આહ-'એવ'મિચ્ચાદિ, કર-કરણે કરીયિત્થાતિ કતો'ક્તો ભાવકમ્મેસુ'તિ (૫-૫૬) કમ્મે ક્તો, સતિકોતિ એત્થ કીતોતિ કમ્મત્થે ''દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા''તિ (૪-૧૨૦) ઇકો, કમ્મતાગમ્યતે કિતપ્પચ્ચયાદીનં કમ્મે વિહિતત્તા, એવઞ્ચ ધુહિ કિમેકમુદાહરણં દત્તમાચરિયેને ત્યતો આહ- 'ઉદાહરણ'ઇચ્ચાદિ, અનભિહિતેતિ વચનં વિનાપીતિ વચનં વિના એવાતિ અવધારણે-અપિસદ્દો, સમ્ભાવનેવા, યદ્યભિહિતેહિ વચનં વિનાપિ દુતિયાદીનમપ્પવત્તિ ભવેય્ય, વચનસબ્ભાવે તુ કથાયેવ નત્થીતિ અત્થો, એવઞ્ચ પનેત્થ દુતિયાદીનમભિહિતે પસઙ્ગાભાવો જાનિતબ્બો ''પચ્ચતે ઓદનો, કતો કટોચ્ચાદોપિ યદિ દુતિયાદયો સિયું પઠમાવિધાનસ્સાવકાસો ન

ભવેય્ય તતો સામત્થિયાનભિહિતેયેવ કમ્માદો દુતિયાદયો સકિરિયા (યં તદ)ભિબ્યત્તિયા ભવિસ્સન્તિ, પઠમેવત્વભિહિતે''તિ, ન નુચ પઠમાયાકારકમવકાસો રુક્ખો પિલક્ખોતિ [રુક્ખો પિલક્ખોતિ ક્રિયાપદં ન સૂયતેતિ વિભત્યન્તરસ્સપ્પત્તિ મઞ્ઞતેભસ્સાપદીપ] કિમિદમુચ્ચતે અકારકન્તિ યદ્ય કારકં નેદમ્પયોગમરહતિ તતો યત્થ વિસેસકિરિયાન મસ્સવનં તત્થ પદત્થસહચરિતાય સત્તાય પતીતિયા 'રુક્ખો અત્થિ પિલક્ખો અત્થી'તિ અપેક્ખીયતીતિ કારકત્તં રુક્ખાદીન મત્થેવેતિ [અત્થેવેતિ ઞ્ઞતં વત્થું પરં પતિપાદયિતું સદ્દો પયુજ્જતે ઞ્ઞણઞ્ચ સતોઇતિ યત્ર ક્રિયાપદન્તરસ્સ અપ્પયોગો તત્ર ઉસ્સગ્ગતો સત્તા પતીતિતુત્થીતિ ક્રિયાપદાનુસઙ્ગર કત્તરિ તતિયપ્પસઙ્ગરનવકાસા પઠમા ત્યત્થો-ભસ્સપદીપ], ન ચ ઉચ્ચં નીચંત્યધિકરણવાચિત્તે [વાચિકા] નિપાતસ્સ અત્થીત્યનેન નત્થિ સમ્બન્ધોતિ ઉચ્ચમત્થીત્યાધેય્યસ્સેવ કત્તુત્તં નાધારસ્સાત્ય કારકત્તમાધારસ્સાત્યવકાસો-ત્થિ પઠમાયાતિ ''પઠમાવિધા નસ્સાવકાસો ન ભવેય્યા''તિ યથાવુત્તો-યં હેતુ અસિદ્ધોતિ ચ સક્કા વત્તું, અસઙ્ખ્યતો પઠમાત્યવત્વા ''પઠમાત્થ મત્તે''તિ (૨.૩૯) સામઞ્ઞવિધાનતો સિદ્ધોયેવ, યં હેતુત્તાનભિહિતવચનમનત્થકમિચ્ચેવ ઠિતં.

યઞ્ચાતિ ચસદ્દો વત્તબ્બન્તરસમુચ્ચયે અપરમ્પિ કિઞ્ચિ વત્તબ્બમત્થીતિ અત્થો, યઞ્ચ ફલં મઞ્ઞતેતિ સમ્બન્ધો, યદેત્થાન ભિહિતાધિકારો નત્થિ તદા યથા 'કતો કટો'ચ્ચત્રત્તેન કમ્મસ્સાભિહિતત્તા દુતિયા ન હોતિ તથા 'કટં કરોતિ વિપુલં દસ્સનીય'ન્તિ કટસદ્દતો ઉપ્પન્નાય દુતિયાય (વિપુલાદિગતસ્સ) કમ્મસ્સા ભિહિતત્તા વિપુલાદીહિ વિસેસનેહિ દુતિયા ન સિયા, તતો ત્યાદિ તબ્બાદિણાદિસમાસેહિ કમ્મસ્સાન ભિહિતત્તમત્તેવાતિ વિપુલાદીહિપિ દુતિયાવિધાનસઙ્ઘાતં અનભિહિતે''તિ (૨-૩-૧) અનભિહિત વચનસ્સ અધિકારે યઞ્ચ ફલં ચિન્તયતીતિ અત્થો, યુત્તસ્સાતિમસ્સ અત્થો સમ્બન્ધસ્સાતિ, પચ્ચેકં કરોત્યભિસમ્બન્ધતાયાતિ 'કટં કરોતિ વિપુલં કરોતિ દસ્સનીયં કરોતિ'ચ્ચેવં પચ્ચેકં પચ્ચેકં કરોતિસ્સાભિસમ્બન્ધતાયાતિ અત્થો, કમ્મતા અત્થીતિ સેસો, એવં મઞ્ઞતે-''કટં કરોમીતિ પવત્તો વિપુલં કરોમી દસ્સનિયં કરોમીતિ ચ પવત્તોવાતિ વિપુલાદીનમ્પિ પચ્ચેકં કમ્મતા અત્થેવ, તત્થેકસ્સાભિધાને પરેકસ્સ સુખમવલોકયન્તીતિ તદભિધાનાયપિ દુતિયા ભવિસ્સતી''તિ, પકારન્તરાવતારો નાચરિયે નોપરોધિતોતિ તમ્પિ પનેત્થ દસ્સયિસ્સામ-''કટસદ્દા ઉપ્પજ્જમાના દુતિયા કટજાતિ કમ્મમભિહિતવતી, ન વિપુલાદિગુણકમ્મં, તતો તદભિધાનાય ચ દુતિયાયેવ ભવતિ, અથવા કટોવ કમ્મં, તં સામાનાધિકરણ્યેન વિપુલાદીહિપિ દુતિયા ભવિસ્સતિ, કટં કરોતિ વિપુલો દસ્સનીયોતિ હિ વુચ્ચમાને વિપુલાદયો કત્તુસમાનાધિકરણતાયેવ પતીયેય્યું તસ્મા કટસદ્દસામાનાધિકરણ્યમ્પટિપાદયતા વસ્સમેત્થ દુતિયા કરણીયા''તિ. નન્વેમિચ્ચાદિચોદ્યં, એવન્તિ એવં ગુણયુત્તસ્સ કમ્મતાય સતિ, પપ્પોતીતિ કટ કમ્મે-ભિધાનિયે (કતો) તિ ક્તપ્પચ્ચયસ્સ કતત્તા ઉદારાદિતો કરોત્યભિસમ્બન્ધા દુતિયા પપ્પોતીતિ અત્થો, એવં મઞ્ઞતેચ્ચાદિ પરિહારો, અવયવેન કમ્મં ન વદતીતિ સમ્બન્ધો, અવયવેનાતિ વિસુંવિસું, કિઞ્ચરહીતિ આહ-'સભાવતો સબ્બં કમ્મં વદતી'તિ. હોતુ કામં ઉદારાદિતોપિ વુત્તેન વિધિના પઠમા, કતસદ્દતો કા પવત્તતીતિ આહ-'કતસદ્દતો પિ'ચ્ચાદિ, અન્તોભૂતો અન્તોગધો નામસ્સ સદ્દસ્સ અત્થો યસ્મિં કમ્મલક્ખણત્થેસો અત્થો કમ્મલક્ખણો અભિહિતો કથિતો સમ્પન્નો સમ્પજ્જતીતિ અત્થો, નનુ 'કતો કટો'ચ્ચાદો સભાવતો સબ્બકમ્મવુત્તિયા અન્તોભૂતનામત્થવુત્તિયા ચાત્થમત્તે હોતિ સબ્બત્થ પઠમાતિ 'કટં કરોતિ ઉળારં સોભનં દસ્સનીય'ન્તિ કટાદિતોપિ ઉપ્પન્નાય દુતિયાય કમ્મસ્સાભિહિતત્તા ઉળારાદીહિ પઠમાપ્પસઙ્ગો સિયાતિ અભિહિતાભિધાનપ્પસઙ્ગોપગતં ચોદનં મનસિ નિધાયાહ-'કટાદિસદ્દો ત્વિ'ચ્ચાદિ, સામઞ્ઞેનાતિ વિસું વિસું કટાદિસામઞ્ઞેન.

“કત્તુરિચ્છિતતમ”ન્ત્યનેન (૧-૪-૪૯) કત્તુનો કિરિયાય સમ્બન્ધિ તુમિટ્ઠતમં તસ્મિં ઇચ્છિતતમે કમ્મસઞ્ઞં વિધાય નિબ્બત્યાદિકેસુતીસુ કમ્મેસુ દુતિયા વિધીયતે પાણિનીયેહિ, ઇચ્છિતતમત્તઞ્ચ તદત્થત્તા કિરિયાય, ઓદનં પચતિ ગાવુમ્પયો દોહતિત્યાદો(હિ) ઓદનાદ્યત્થા પચનાદિકિરિયારબ્ભતેતિ ઓદનપયાદીનમિચ્છિતતમત્તં, તદ્દુપદસ્સેન્તો આહ-‘યં કત્તુ’ઇચ્ચાદિ, વિભત્તિં વિધાય દુતિયાભિમતાતિ સમ્બન્ધો, પુન પયાદિનિપ્ફત્તિનિમિત્તં યંકિઞ્ચિ દોહનાદિકિરિયા યુત્તં કરણાદિરૂપેન અકથિતં ગવાદિકમિચ્છિતં કારકં, તત્થાપિ “અકથિતઞ્ચા”તિ (૧-૪-૫૧) કમ્મસઞ્ઞં વિધાય તેનેવ દુતિયા વિધીયતે, તદ્દુપદસ્સેતુમાહ-‘ઉપયુજ્જમાને’ઇચ્ચાદિ, અત્ર ચેવમકથિતનિયમો કતો વાત્તિકકારેન-

પુચ્છિચિભિક્ખીનં દુહિ,યાચીનં નિમિત્તમુપયોગે;
પુબ્બવિધિમ્હિ-કથિતં, બ્રૂસાસીનઞ્ચ ગુણાસત્તન્તિ.

ઉપયુજ્જતે ઇટ્ઠત્થસિદ્ધિયં બ્યાપારીયતીત્યુપયોગો-પયોપ્પભુતિ, તસ્મિં, નિમિત્તં ગવાદિ, અપુબ્બવિધિમ્હિ અપાદાનાધિકરણાદિ પુબ્બસઞ્ઞા વિધાનાભાવે, વિધાને હિ માણવકા મગ્ગં પુચ્છતિ, રુક્ખા ફલાન્યવચિનાત્યાદિ યથારહં ભવતિ, ગુણાસત્તન્તિ ગુણેન સત્તં સમ્બન્ધી, ગુણસદ્દેનેત્થ પધાનસાધનં ધમ્માદિકં વત્તુમિચ્છિતં પધાનસાધનઞ્હિ કિરિયાયોપકારકમુપકારિયં પધાનભૂતં કિરિયમપેક્ખિય ગુણો ભવતિ, ચો-નુત્તસમુચ્ચયે, પધાનન્તુ ધમ્માદિનો પવત્તિયા તદત્થત્તા, ઉપયુજ્જમાનઞ્ચ તં પયોપભુતિચેતિ વિસેસનસમાસં કત્વા ઉપયુજ્જમાનપયોપ્પભુતિનો નિમિત્તન્તિ છટ્ઠીસમાસો, પભુતિ સદ્દેન ગવાદિનો ગહણં, આદિસદ્દેન ગોમન્તાદિનો, દુતિયેનાદિ સદ્દેન અધિકરણાદિનો, ચતુત્થેન વિનયાદિનો, વિધાનન્તિ દુતિયા વિધાનં, દુતિયાવિધાનમભિમતન્તિ યોજનીયં. પાણિનિયેહિ “તથા યુત્તઞ્ચાનિચ્છિતં” (૧-૪-૫૦) ઇચ્ચનેન કમ્મસઞ્ઞં વિધાય “કમ્મે દુતિયા” (૨-૩-૨) ત્યનેનેવ દુતિયા વિધીયતે, તન્દસ્સેતુમાહ-‘યેને’ઇચ્ચાદિ, “તથા યુત્તઞ્ચાનિચ્છિત”ન્તીમસ્સ અત્થો યેનેવેચ્ચાદિપઞ્ચિકાપાઠાનુસારેન વેદિતબ્બો, યુજ્જતેતિ કિરિયાભિસમ્બજ્ઝતે, યુત્તન્તિ કિરિયાભિસમ્બન્ધં, અત્ર તુ–

યદ્યબુદ્ધ્યાહિલઙ્ઘાદિ, તદાહ્યાદિમનિચ્છિતં;
યદા લજ્જાભયાદીહિ, તદેચ્છિ તતમં મતં.

“તથા યુત્તઞ્ચાનિચ્છિત”ન્તિ સુત્તેનસ્સ પરિયુદાસવુત્તિતો ઇચ્છિતા અઞ્ઞમનિચ્છિતમનભિમતમિતરઞ્ચ, તતોયેવ‘ગામં ગચ્છન્તો રુક્ખમૂલમુપસપ્પતી’ત્યત્ર નેવિચ્છિતનાનિચ્છિતસ્સપિ રુક્ખમૂલસ્સ કમ્મ સઞ્ઞા સિદ્ધાતિ તત્થ “કમ્મે દુતિયા”તિ દુતિયા વિધીયતે, તન્દસ્સેતિ’નેવિચ્છિતનાનિચ્છિતસ્મા’ઇચ્ચાદિ, રુક્ખમૂલં નેવિચ્છિતં પુબ્બમનભિમતત્તા, નાપ્યનિચ્છિતં અપ્પટિકૂલત્તા, ગામગમેન હ્યસ્સ તપ્પરતા, રુક્ખમૂલોપસપ્પનન્તુ પસઙ્ગાગતન્તિ રુક્ખમૂલાનમ્પિ કિરિયાભિસમ્બન્ધો અત્થેવ, અત્રાપિ-

નેવિચ્છિતાનિચ્છિતન્તુ, મબુદ્ધિયુપસપ્પને;
મૂલં વિસ્સમનત્થન્તુ, તમિચ્છિતતમં સિયા.

બ્રૂસાસિનઞ્ચાતિ ચસદ્દોપસઙ્ગહિતે દસ્સેતુમાહ-‘એવ’મિચ્ચાદિ, એત્થ ગામદેવદત્તગગ્ગાનમકથિતસઞ્ઞા, અજાદયો ત્વિચ્છિતતમા, આદિસદ્દેન ‘પત્થેતિ ગાવું પુરિસં દ્વિજો’ત્યાદયો સઙ્ગહિતા, નયતિની=પાપુણને, વહતિ વહ=પાપુણને, હરતિ હર=હરણે, જયતિજિ=જયે, સબ્બત્થલેય એત્તે અયાદેસે ચ રૂપં, દણ્ડ=દણ્ડને ચુરાદિત્તા

ણિમ્હિ રૂપં, અથ "અધિસીટ્ઠાસાનં કમ્મં"ત્યાદિના (૧-૪-૪૬) તેન તેન કમ્મસઞ્ઞં વિધાય 'પઠવિં અધિસેસ્સતી'તિ આદો (તત્થ) તત્થ "કમ્મે દુતિયા"તિ (૨-૩-૨) દુતિયા વિધીયતે તેહિ તેહિ સત્થ કારેહિ, સબ્બત્થેવેત્થ લોકસ્સ કમ્મવચનિચ્છાતિ કમેનેતંઞ્અસઞ્આપુબ્બકં કમ્મમુપદસ્સેન્તો આહ-'અધિપુબ્બ'ઇચ્ચાદિ, યાય વત્તિચ્છાય દુતિયા સિયા તાય વત્તિચ્છાય કમ્મતા કથંહિનામાતિ સમ્બન્ધો, નેવ ઉપલબ્ભન્તીતિ કદાચિકસ્સચિ સિયાતિ સમ્બન્ધો, પયતિતબ્બન્તિ સુત્તન્તરમારબ્ભનીયં, તત્થેવં કિં ભવતો મનસિ દોસધિજમ્ભનેનાતિ અત્થો, ધમ્મેતિ એત્થાપિ એવં સદ્દં યોજેત્વા અત્થો વેદિતબ્બો, યથા આધારે કમ્મવચનિચ્છા, તથેહાપિ આધારવચનિચ્છાતિ અત્થો, તેનેવાહ-'ધમ્મેતિ આધારવચનિચ્છા'તિ, ધમ્મે અભિનિવિસતેતિ સમ્બન્ધો, એવંસદ્દસમાનત્થત્તા તથા સદ્દસ્સ તદત્થાનુસારેનેવ વિઞ્ઞાયતીતિ તથાસદ્દસ્સ અત્થો વિસું ન વુત્તો, પાનઞ્ચ આચારોચ પાનાચારં, તંપાનાચારમસ્સ આધારસ્સ તસ્મિં તપ્પાનાચારે, પાનત્થાચારત્થધાતુસમ્બન્ધી યો નદ્યાદિ કો આધારો સો પાનાચારવાચેવાતિ આહ- 'પાનત્થાચારત્થાનં ધાતૂનમાધારે'તિ , કેસઞ્ચીતિ અનિયમેન કેસઞ્ચિ સદ્દસત્થકારાનં, એત્થાતિ એતસ્મિં આધારવચનિચ્છાપક્ખે, પતિપરીહિ ભાગેચેત્યવસિદ્ધાતિ ઇમિના પતિસદ્દસ્સ ધાતુના અયુત્તતં દસ્સેતિ... યદિ યુજ્જેય્ય છટ્ઠિયાભાવા, તેનાહ-'યદાત્વિ'ચ્ચાદિ, વુત્તિયં તેનાતિ તસદ્દેન, અપિસદ્દોપસઙ્ગહિતં તતિયમ્પિ ગહેત્વા વાચાતિ બહુવચનનિદ્દેસો.

૩. કાલ

યદા કાલદ્ધાનમિચ્ચાદિના'માસમાસતે કોસં સયતિ'ચ્ચાદો અકમ્મકેહિપિ યોગે કાલભાવદ્ધદેસાનં પરેહિ કમ્મત્તમનુઞ્ઞાતન્તિ ચ, યદાત્વિચ્ચાદિના તુ કિરિયાવ સબ્બેનસબ્બં ન સૂયતિ, તથા સતિ કુતો ચ કમ્મત્તન્તિ તેહેવ વુત્તન્તી ચ દસ્સેતિ, ગમ્મ માનકિરિયાયોગોપિ ન નિસ્સિતો... માસમાસતેચ્ચાદીસુ આસનાદિ [આસનાદીસુ (પોત્થકે)] કિરિયાનં માસાદિયોગો વિય કલ્યાણિત્તગુણાદિયોગો ચ લોકસ્સ પતીતિપથમુપયાતીતિ, ન સિજ્ઝતીતિ કિરિયા ન હોન્તિ ગુણદબ્બાનીતિ કિરિયાસમ્બન્ધાભાવા કમ્મત્તાભાવોતિ ન સિજ્ઝતિ, ગુળેન મિસ્સા ધાના ભજ્જિતયવા ગુળધાના. અજ્ઝયનકિરિયાય પબ્બતેન ચ માસકોસાનં સાકલ્લેન સમ્બન્ધાભાવા અચ્ચન્તસંયોગાભાવોતિ માસસ્સાતિઆદીસુ ન દુતિયા. પુબ્બણ્હે સમયન્તિ ઇમિના પુબ્બણ્હે સમયોતિ સત્તમીઆમાદિસમાસં દસ્સેતિ, અચ્ચન્ત મેવાતિ ઇમિના સમયસ્સ સાકલ્લેન વિહરણકિરિયાય સમ્બન્ધમાહ, યંસમયં કરુણાવિહારેન વિહાસિ, તં એકંસમયન્તિ સમ્બન્ધો, ઉપસઙ્કમનકિરિયાયચ્ચન્તમેવ યુત્તોતિ ઇમિના નિવાસનવિહરણ કિરિયાહિપિ પુબ્બણ્હસમયાદીનમચ્ચન્તમેવ યુત્તતં ઉપલક્ખેતિ, પકારન્તરેનાપિ સિદ્ધિયમાસઙ્કમુબ્ભાવયતિ 'યદા ત્વિ'ચ્ચાદિના, વિભત્તિયા વિપલ્લાસો યથાપકતમતિક્કમ્મ અઞ્ઞથા ભવનં, ઇધ પન સત્તમિ યમ્પત્તાયં સત્તમ્યત્થે બાહુલકેન "કમ્મે દુતિયા"ચ્ચેવ દુતિયાપ્પત્તિ.

તતિયાભિમતાતિ "અપવગ્ગે તતિયા"તિ (૨-૩-૬) વચનેન પાણિનિયાનંપપઞ્ચત્તમભિમતા, કથમ્પન કાલદ્ધાનં કરણત્તમિચ્ચાસઙ્કિય કરણત્તમેસમ્પટિપાદેન્તો આહ-'તથાપિ'ચ્ચાદિ, તથાપીતિ વુત્તક્કમેન કરણત્તસમ્ભવા તતિયાય વિજ્જમાનાયપિ, સિયાતિ તતિયા સિયા, તઞ્ચાતિ તં કરણઞ્ચ. કારકમજ્ઝેતિ એત્થ છટ્ઠી સમાસો કારકસદ્દેન ચ સત્તિકારકં ગહિતન્તિ (આહ) 'દ્વિન્નં કત્તુસત્તીનં મજ્ઝે'તિ, અભિન્નસ્સાપિ હિ એકસ્સ દેવદત્તાદિકત્તુનો ભિન્નાનં તંસમવેતાનં કત્તુસત્તીનં મજ્ઝે કાલદ્ધાનાનિ, સત્તિભેદમેવ બ્યઞ્જયમાહ-'તથાહિ'ચ્ચાદિ, એકત્થાતિ એકસ્મિં દેવદત્તે, દ્વીહેતીતે (ભુઞ્જિક્રિયા) સાધનન્તિ સમ્બન્ધો, દ્વિન્નં અહાનં સમાહારો દ્વીહં તસ્મિં. ઇસુમસતીતિ વા, ઇસુમ્હિ આસો અસ્સેતિ વા નિપ્ફન્નેન ઇસ્સાસસદ્દેન ગમ્મમાનં કિરિયં દસ્સેતિ 'ઇસ્વસને'તિ, નન્વિચ્ચાદિ ચોદ્યં, ધનુપઞ્ચસતં કોસો, એવમઞ્ઞતેચ્ચાદિ પરિહારો, છટ્ઠિયાસમ્પત્તાયન્તિ કોસસ્સેકદેસેતિ એવં

છટ્ઠિયા સમ્પત્તાયં, મુત્તસંસયેનેદં સમાનન્તિ મુત્તો સંસયો યસ્મિં અવધ્યાદો તેનેતં તુલ્યન્તિ અત્થો. વુત્તિયં અભિમતાતિ “સત્તમી પઞ્ચમિયો કારકમજ્ઝે”તિ (૨-૩-૭) વચનેન સત્તમીપઞ્ચમિયો પપઞ્ચત્તમભિમતા, દ્વીહે ભુઞ્જિસ્સતીતિ દ્વીસુ દિવસેસુ ગતેસુ ભુઞ્જિસ્સતીતિ અત્થો, “યબ્ભાવો ભાવલક્ખણ”ન્તિ (૨-૩૬) સત્તમી, સકસકકારકવચનિચ્છાયેવાતિ હિ ઇદં બાહુલ્લં નિસ્સાય વુત્તં, દ્વીહા ભુઞ્જિસ્સતિ કોસા વિજ્ઝતીતિ દ્વીહા નિક્ખમ્મ ભુઞ્જિસ્સતિ, કોસા નિક્ખમ્મ ઠિતં લક્ખં વિજ્ઝતિ ઉપાત્તવિસયો-યમવધિ, કોસે વિજ્ઝતીતિ કોસે ઠિતં લક્ખં વિજ્ઝતીતિ અત્થો.

૪. ગતિ

કતયત્થસમાસાતિ કતો યત્થસમાસો યેસુ તે તથા વુત્તા, અઞ્ઞપદત્થવુત્તયોતિ અઞ્ઞપદત્થે વુત્તિ યેસન્તિ બ્યધિકરણઞ્ઞપદત્થસમાસો, યત્તસમાસે ગત્યાદીનં વિસુંવિસું પધાનત્તા તેહિ પરં પયુજ્જમાનો અત્થસદ્દો ગત્યાદીહિ પચ્ચેકમભિસમ્બજ્ઝતીતિ મઞ્ઞતે, અથ સુત્તે ‘પયોજ્જે’ઇચ્ચેતાવત્યુચ્ચમાને પયોજ્જો સયં કત્તાતિ કથં વિઞ્ઞાયતિ યેન ‘પયોજ્જે કત્તરી’તિ વિવરણં કતમિચ્ચાસઙ્કિયાહ-‘ગત્યાદ્યત્થ’મિચ્ચાદિ, આદિસદ્દેન બોધા દીનં ગહણં, તક્કિરિયાસમત્થોવાતિ તસ્સા ગત્યાદિકાય કિરિયાય સમત્થો એવ નિયુજ્જતેતિ સમ્બન્ધો, કિરિયાકરણે સમત્થો નામ કત્તાવાતિ આહ-‘સોચ કત્તા’તિ. દુતિયાય સિદ્ધાયાતિ વક્ખમાનનયેન પયોજ્જસ્સ કત્તુનો કમ્મત્તસિદ્ધિયા “કમ્મે દુતિયા”તિ સુત્તેનેવ કમ્મે દુતિયાય સિદ્ધાય. કિં લક્ખણો-યં નિયમો યદત્થમિ દમારભીયતિચ્ચાહ-‘ગત્યાદ્યત્થાન’મિચ્ચાદિ, પચ્ચુદાહરીયિસ્સતે ‘એતેસમેવે’ચ્ચાદિના, તથાચાબ્ભુપગમે, પયોજ્જો કત્તા ન કમ્મં ત્યબ્ભુપગમ્મ પયોજ્જે કત્તરી’તિ વિવરિતન્તિ અત્થો, સામત્થિયમ્પનઇચ્ચાદિના સામત્થિયસરૂપમાહ, ગતિ આદ્યત્થાનન્તિ પદચ્છેદો, નિયુજ્જમાનો પયોજકબ્યાપારસઙ્ખાતાય કિરિયાય સમ્બન્ધીયમાનત્તા કમ્મભૂતોવ ભવતીતિ અત્થો, અયમેત્થાધિપ્પાયો “ગમનાદિકિરિયાય સાધનત્તા યદિપિ પયોજ્જો કત્તા, તથાપિ સો પયોજકેન ગમનાદીસુ બ્યાપારિયમાનો પયોજકસ્સ બ્યાપારલક્ખણાય કિરિયાય સમ્બન્ધીયમાનો યદિ કમ્મં ન હોતિ અઞ્ઞથા કિં હોતીતિ અઞ્ઞથાનુપપત્તિલક્ખણેન સામત્થિયેન કમ્મભૂતોવ હોતી”તિ [(અત્થો) (પોત્થકે)] ( ), પતીયતેતિ ઇમિના પતીતિવસેનેવાસ્સ કમ્મતા, સભાવતો તુ પયોજ્જો કત્તાવાતિપિ ઞાપેતિ, પયોજકોતિ સબ્બત્થ દેવદત્તાદિકો વિઞ્ઞેય્યો, અત્થગહણસ્સાતિ “સદ્દાકમ્મકભજ્જાદીન”ન્તિ અવત્વા “સદ્દત્થાકમ્મકભજ્જાદીન”ન્તિ અત્થગ્ગહણસ્સ, બોધત્થસ્સ ઉદાહરણન્તિ સેસો, નનુ વચનપ્પયોજનં દસ્સયતા વચનમેવોપદસ્સિય પઞ્હો કાતબ્બો, અથ ‘એતેસમેવા’ત્યવિજ્જમાનેનેવ કથં ત્યાસઙ્કિયાહ ‘એતેસમેવે’ચ્ચાદિ, હેટ્ઠા વુત્તક્કમેન નિયમત્થત્તા વચનસ્સ એવકારો લબ્ભતિ, સમ્બન્ધિવચનત્તા એતસદ્દસ્સ તેન યથાપઠિતા ગત્યાદયોવ વિસેસ્સભૂતા સઙ્ખેપેન પરામસીયન્તીતિ એતે સમેવાતિ કતન્તિ મઞ્ઞતે [એવોસઞ્ઞાતિ મઞ્ઞતે (પોત્થકે)], (ગચ્છતિ દેવદત્તોતિ...પે॰... નહોતીતિ) ઇમિના ઇમમત્થઞ્ચ જોતેતિ “યદિપિ કિરિયાભિસમ્બન્ધા પયોજ્જસ્સ વિય કત્તુનોપિ કમ્મત્તમ્પસજ્જતિ, તથાપિ પયોજ્જેતિ વુત્તત્તા કત્તરિ દેવદત્તે દુતિયા નપ્પસજ્જતી”તિ, અભિમતાતિ “ગતિબુદ્ધ્યા”દિ (૧-૪-૫૨) સુત્તેન પયોજ્જસ્સ કત્તુનો કમ્મસઞ્ઞં વિધાય તસ્મિં પયોજ્જેદુતિયાભિમતા, ચરહિસદ્દો પુચ્છાયં, પયોજેતીતિ અસ્મિં ઉદ્દેસે તદા કથં ભવિતબ્બન્તિ સેસોતિ યદાચરહિચ્ચાદિવાક્યસ્સાવસાને પયોજેતીતિ અસ્મિં ઉદ્દેસે વચનસમીપે’તદા કથમ્ભવિતબ્બ’ન્તિ પાઠસેસો હોતીતિ અત્થો વેદિતબ્બો, યાવતાતિ તતિયન્તપટીરૂપકો નિપાતો, યસ્મા દત્થો વત્તતે, યસ્મા દુતિયા પપ્પોતિ તસ્મા ‘યઞ્ઞદત્તેને’તિ ભવિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો.

૫. હરા

નિયમેનેચ્ચાદિના વચનારમ્ભસ્સ પયોજનમાહ, સાપિ તતિયાપિ [દુતિયાપિતિ વત્તબ્બ] યદાત્વિચ્ચાદિના હરતિ નાહારત્થે [નહરત્યત્થે (પોત્થકે)] તિપિ વિઞ્ઞાપેતિ, ઉભયત્થાતિ દુતિયાય પત્તાય અપ્પત્તાય ચ, વિભાસા વિકપ્પોતિ અત્થો, કારેતિકર-કરણે, લેત્તાયાદેસાતિલત્ત એત્તઅયાદેસ્સ, વદ-વચને, અભિવદનમભિવાદો તં કરોતીતિ "ધાત્વત્થેનામસ્મી"તિ (૫-૧૨) ઇમ્હિ નામધાતુ 'અભિવાદિ'તિસુત્તે નિદ્દિટ્ઠોતિ આહ-'અભિવાદિસ્મા'ઇચ્ચાદિ.

૬. નખા

ખાદયતિ આદયતિ ખાદ, અદ=ભક્ખણે, અવ્હાપયતિ વ્હે=અવ્હાને આપુબ્બો, "પયોજકબ્યાપારે ણાપિચે"તિ (૫-૧૬) ણાપિમ્હિ પુબ્બસરલોપો, કન્દયતિ કન્દ=અવ્હાનરોદનેસુ.

"વહિસ્સાનિયન્તુકે"તિ ગણસુત્તે અયમેત્થો "વહિસ્સધાતુસ્સ પયોજ્જે કત્તરિ નિયન્તુરહિતે દુતિયા ન ભવતી"તિ, નિયન્તા સારથિ કિરિયાસિદ્ધિં નિયામકોતિ વત્વા તમેવ પકાસેતુમાહ-'કિરિયઙ્ગ'મિચ્ચાદિ, કિરિયઙ્ગ કિરિયોપકરણભૂતં બલી બદ્ધાદિં કિરિયાકારણં, નિયમેત્વાતિ એકસ્મિં કરણીયે કિરિયા વિસયે પતિટ્ઠપેત્વા, વાહયતિ ભારં દેવદત્તેનેત્યત્ર હિ દેવદત્તો પઞ્ઞવા પુરિસો નિયન્તારમન્તરેનેવ ભારં વહતીત્યનિયન્તુકો કત્તા, વાહયતિ ભારં બલીબદ્દે ઇચ્ચત્ર તુ બલીબદ્ધા નિયન્તા રમન્તરેન ન વહન્તીતિ સનિયન્તુકા.

"ભિક્ખિસ્સાહિંસાય"ન્તિ ગણસુત્તસ્સાયમત્થો "ભક્ખિસ્સાહિંસત્થસ્સ પયોજ્જે કત્તરિ દુતિયા ન ભવતી"તિ, અથ કથમેત્થ હિંસત્થતા ભક્ખિસ્સ હિંસા હિ ચેતનાવતિ સમ્ભવતિ, ન ચેત્થસસ્સં ચેતનાવન્તન્તિ આહ-'સબ્બે'ઇચ્ચાદિ, સબ્બેતિ રુક્ખાદયો, ભાવા પદત્થા, ઇદાનિ સબ્બદસ્સનાનુકૂલહિંસત્થતમુપદસ્સેતુમાહ-'યદિવે'ચ્ચાદિ, નનુ બુદ્ધવચન નિસ્સિતમિદં બ્યાકરણં, તથા સતિ સમ્મતમેવે-ત્થો-પદસ્સેત્વા ગન્તબ્બં કિન્નામાઞ્ઞદસ્સનોપગાતાધિરેનાતિ તુણ્હી હોતિ નિક્કારણિસ્સા [નિક્કમ્મિસ્સા (પોત્થકે)] ભવતો-પાયોતિ વિઞ્ઞાયતિ, પરત્થાનુબદ્ધકિચ્છં પન મહાપુઞ્ઞપઞ્ઞા ન કિઞ્ચિ વિય મઞ્ઞન્તિ, હોતિ (હિ) એતેન પરત્થો "મતન્તરેપિ સિદ્ધિ સિસ્સાનં, તંતં મતઞ્ઞુનો વા કદાચિ કરહચિ યદિદમવલોકેય્યું તે ચેત્થાવતારં [ચેત્થકારં (પોત્થકે)] લભેય્યું એતાદિસો ચ પઞ્ઞવા પટિલદ્ધબુદ્ધવચનપ્પસાદો'તિ તદવતારેન ચ બુદ્ધે ભગવતિ કમેન દળ્હં પસાદં પટિલભેય્યુ"ન્તિ, એવમેવં તત્થ તત્થ તંતંબ્યાકરણોદાહરણપ્પસઙ્ગેપિ તદનુસારેનેવ તન્તંપયોજનં વેદિતબ્બં, ન નિરત્થકકથાપસુતો-યમાચરિયોતિ.

દુહાદીનં ત્યેવમાદો અમ્હાકમ્પરમગુરુના રતનમતિપઞ્ચિકાલઙ્કારાદિકારેન નાનાકારસારત્થવેદવેદિતુ [વેદાવેદિત (પોત્થકે)] મહાપઞ્ઞાપાટવાનં પઞ્ઞવન્તાનં સામિના મહાસામિના સમ્બુદ્ધસાસનરતનવરોપકારકેન 'ઇદમેત્થ વિચારણીયં'ત્યભિધાય નાનામતન્તરમાકઙ્ખિય બહું સમ્પવેદિતમત્થિ, મયમ્પનેત્થ આચરિયેનાધિપ્પેતમત્તમેવાલમ્બ અત્થમ્પ કાસયિસ્સામ. સત્યપ્યનેકદસ્સનભેદે સિટ્ઠપ્પયોગાનુસારેન યત્થ પધાનેકમ્મનિત્યાદિપ્પભુતયોદિસ્સન્તિ, યત્ર ત્વપ્પધાનેત્યાદી, યત્રોભયત્રપિ, તંસબ્બમિહ ભસ્સકારાદ્યનુમતક્કમેન પટિપાદયમાહ-દુહાદીન'મિચ્ચાદિ, એત્થાદિસદ્દો પકારવાચી, તેન યાચિપ્પભુતયો ગય્હન્તિ, કમ્મદ્વયયુત્તાનન્તિ નિદ્ધારણે છટ્ઠી, તેન કમ્મદ્વયયુત્તાનં મજ્ઝે દુહાદીનમપ્પધાનેપિ ગવાદો કમ્મે ત્યાદિપ્પભુતયોતિ યોજના . ઇચ્ચાદિતિઆદિસદ્દેન 'અવરુન્ધતિ વજં ગાવં અવરુન્ધીયતે વજં ગો'ઇચ્ચાદીનં પરિગ્ગહો, ગમનાદ્યત્થાન મિત્યાદિસદ્દેન બોધત્થાદીનં ગહણં. ગમીયતે ગામો દેવદત્તન્તિ એત્થ કથં પયોજ્જત્તસમ્ભવોતિ

આહ-‘પુરિસે’ચ્ચાદિ, યજ્જપિ ગામો તુણ્હી હોતિ નિબ્યાપારત્તા પુરિસોવ તુ ગમનકિરિયં નિપ્ફાદેતિ, તથાપિ પુરિસસ્સ ગમનકિરિયાય યંફલપ્પત્તિલક્ખણં, તમુભિન્નમ્પિ ગામપુરિસાનં સમાનન્તિ પુરિસ કિરિયાતુલ્યફલત્તા ગામોપિ ગમનકિરિયાય કત્તુબ્યપદેસે કારણં ભવતીતિ અધિપ્પાયો, તથાહિ ગામં ગચ્છન્તો કોચિ ગામે આસન્ને સતિ વદતિ ‘આગતો ગામો પત્તો ગામો’તિ, અતોઞ્ઞેસન્તિ યે કમ્મદ્વયયુત્તા દુહાદયો ગમનાદ્યત્થાયોદાહટા, એતેહિ અઞ્ઞેસં, પધાને કમ્મેભિ અજાદિમ્હિ પધાને કમ્મે, પધાનત્તમ્પન અજાદીનં કિરિયાય પયોજનત્તા, અજાદ્યત્થા હ્યાનયનકિરિયારભ્યતે. અયમ્પનેત્થ સઙ્ગહો-

“દુહિ યાચિ રુધિ પુચ્છિ, ભિક્ખિ ચિ બ્રુવિ સાસિ ચ;
જિ દણ્ડિ પત્થિ મન્થી ચ, ધાતૂ હોન્તિ દુહાદયો.

ગત્યાદિસુત્તપઠિતા, ગત્યાદ્યત્થા ભવન્તિ તે;
નીવહહરકસાચ, નીવહાદી ભવન્તિ તે.

દ્વિકમ્મકેસુ ચેતેસુ, અપ્પધાને દુહાદિનં;
ત્યાદિપ્પભુતયો હોન્તિ, પધાને નીવહાદિનં;
ઉભયત્થ પયોગાનુ, સારા ગત્યત્થઆદિનં”તિ.

પયોગો પન સમ્બન્ધચિન્તાયમિહ ચ વુત્તાનુસારેન સબ્બથા વિઞ્ઞેય્યા.

૭. ધ્યાદિ

પુબ્બે કિરિયાનિસ્સયેન [કારકનિસ્સયેન (પોત્થકે)] દુતિયાય વિહિતત્તા આહ ‘ઇદાનિ’ચ્ચાદિ, ધિસદ્દસ્સ અત્થપ્પધાન નિદ્દેસેન વા આદિસદ્દેન વા ‘હા દેવદત્ત’ન્તિપિ હોતિ, હા દેવદત્તદુક્ખન્તિ તુ દુક્ખેન યોગા દેવદત્તેન ન યુત્તો હોતીતિ પઠમાવામન્તણે. નનુચ અન્તરાસદ્દેન યોગે યથારાજગહનાલન્દાહિ દુતિયા [(તથા)] અન્તરા ચ રાજગહં અન્તરા ચ ના લન્દ(ન્તિ તથા) અન્તરામગ્ગેતિ એત્થ મગ્ગતોપિ [અન્તરામગ્ગતોપિ] કસ્મા ન દુતિયાતિ તેનાયોગા, યેસઞ્હિ તંમજ્ઝં તે તેન યુજ્જન્તીતિ તેહિયેવ દુતિયા, અથવાબ્ભુપગતેપિ તંયોગે તંસમ્બન્ધીયેવ મગ્ગોતિ મુખ્યત્તા તતો [સબ્બસ્સ (પોત્થકે)] ન દુતિયા, અત્રાપિ છટ્ઠીયેવ પપ્પોતિ અન્તરા તઞ્ચ મઞ્ચ કમણ્ડલુઇતિ, તવ મમ મજ્ઝે કમણ્ડલુત્યત્થો, અથ કમણ્ડલુસદ્દતો દુતિયા કસ્મા ન ભવતિ સતીપ્યન્તરેન યોગે તસ્સ પધાનત્તા, તથાહિ કમણ્ડલુનો સકત્થા પવત્તિ, તુમ્હમ્હાનન્તુ પરત્થા-કમણ્ડલુવિસેસનત્તેન તેસં પવત્તત્તા, તત્ર કમણ્ડલુનો સકત્થે વત્તમાનત્તા પધાનત્તેનાવતત્તા પાટિપદિકતો અચ્ચુતત્તા પરત્તા પઠમેવ ભવતીતિ જીનિન્દબુદ્ધિન્યાસ. નિન્દાદિ લક્ખણસ્સ સમ્બન્ધસ્સ સબ્ભાવા સબ્બત્થ સમ્બન્ધછટ્ઠિયા સમ્પત્તાયં વચનં, આકતિગણો-યં.

૮. લક્ખણિ

લક્ખણાદીસ્વત્થેસુતિ નામસ્સા [કસ્સા (પોત્થકે)] યમત્થનિદ્દેસોતિ આહ ‘અભિનાયો યુત્તો’ચ્ચાદિ, તેનાતિ અભિના યુત્તસ્સાત્થનિદ્દેસ કારણેન, લક્ખણસદ્દેન હેતુ વત્તુમિચ્છિતોતિ આહ-‘તત્થે’ચ્ચાદિ, દુવિધો હેતુ, વુત્તઞ્હિ સુબોધાલઙ્કારે “જનકો ઞાપકો ચેતિ, દુવિધા હેતવો સિયુ”ન્તિ (૨૫૨), સમુપલક્ખયતીતિ સમુપલક્ખણં,

સઙ્કેતમત્તં ઞાપકં, ન તુ જનકં, સઙ્કેતોપિ લક્ખણમુચ્ચતે લક્ખીયતે કારિયમાનેનાતિ કત્વા, જનકસ્સાપ્યત્ર લક્ખણત્તેન ગહણે પયોજનં "અનુના" (૨-૧૦) ઇચ્ચત્ર દટ્ઠબ્બં. કઞ્ચિપકારન્તિ ઇમિના ઇત્થંસદ્દસ્સ અત્થં વદતિ. પત્તોતિ ઇમિના ભૂતસદ્દસ્સ, એત્થ હિ ભૂધાતુ પત્તિયં વત્તતે, રુક્ખોલક્ખણન્તિ રુક્ખો ઞાપકહેતૂતિ અત્થો... રુક્ખેન વિજ્જુયા ઞાપીયમાનત્તા, આચરિયજિનિન્દબુદ્ધિ પન અઞ્ઞથા વણ્ણયતિ, તસ્સેદં મતં-

> ક્રિયાય જોતકો નાયં, સમ્બન્ધસ્સ ન વાચકો;
> નાપિ ક્રિયન્તરાપેક્ખી, સમ્બન્ધસ્સ તુ ભેદકોતિ.

અયમેત્થ અત્થો "અયમભિ અભિનન્દતિત્યાદીસુ વિય કિરિયાય જોતકો ન હોતિ, છટ્ઠી વિય સમ્બન્ધસ્સ વાચકો ન હોતિ, નિક્કોસમ્બીત્યત્ર ગમનકિરિયાપેક્ખી નિસદ્દો વિય નાપિ કિરિયન્તરા પેક્ખી, કિઞ્ચરહિ સમ્બન્ધસ્સ તુ ભેદકો વિસેસકો ભવતી"તિ તમુપદસ્સેતુમાહ-'અઞ્ઞે ત્વિ'ચ્ચાદિ, એત્થ ઇતિસદ્દો નિદસ્સને, રુક્ખમ્પત્વા વિજ્જોતતે ઇતિએવં પત્તિકિરિયાય પત્વાતિવુત્તરુક્ખપાપનકિરિયાય જનિતોતિ અત્થો, તથાહિ રુક્ખસ્સ વિજ્જુયા પાપનાભાવે વિજ્જુયા લક્ખિયાય તલ્લણસ્સ ચ રુક્ખસ્સ યો લક્ખિયલક્ખણભાવો સમ્બન્ધો, સો કેન સમ્પાદિતો ભવેય્ય, નનુ સમ્બન્ધે અભિના જોતીયમાને રુક્ખસ્સ લક્ખણવુત્તિતા કથં જોતીયતીતિ આહ-'લક્ખણત્થોચ વિસયભાવેના'તિ, તથાચેત્યાદિના તસ્મિં પક્ખે સમ્ભાવિતં દોસમુબ્ભાવયતિ, તત્રાય મિચ્ચાદિના યથાવુત્તદોસપરિહારાય પરેહેવાભિધીયમાનમ્પરિહારમાહ, પરિહારોપદસ્સનેનાસ્સાપિ પક્ખસ્સાદુટ્ઠતાખ્યાપનેનેસોપિ પક્ખો-બ્ભુપગતોત્યવસેયો, અતોયેવુપરિ યથાવુત્ત પક્ખનિસ્સયેનેવ બ્યાખ્યાયતે, દેવદત્તસ્સ સાધુત્તસઞ્ઞાતઇત્થમ્પકારપ્પત્તિયા વિસયભાવેનાવટ્ઠિતા માતા તત્થ વત્તતિ નામાતિ આહ-'માતુયા'તિઆદિ, માતા ચ ઇત્થમ્ભૂતે પવત્તા વિસય ભાવેન દેવદત્તો ચ તત્થ વિસયીભાવેન, તેસઞ્ચ વિસયવિસયીભાવલક્ખણો સમ્બન્ધો ઇત્થમ્પત્તિલક્ખણાય કિરિયાય જાતો, સો માતુસમ્બન્ધો હોતિ કારણવસેન, સોચાતિના જોતીયતીતિ માતુ તેનાભિના યોગોતિ આહ-'ત્વાય'ચ્ચાદિ, માતુસમ્બન્ધોઇતિ યોજના, ઇત્થમ્પત્તિયાતિ ઇત્થમ્પત્તિલક્ખણાય કિરિયાય કરણભૂતાય, એવં મઞ્ઞતે "કિઞ્ચાપિ સો સમ્બન્ધો દેવદત્તેનાપ્યવિનાભાવીતિ તસ્સ સોભિના જોતીયતે, તથાપિ માતુસમ્બન્ધોભિના જોતીયતીતિ 'માતુ તેન યોગો'તિ ચ (વુચ્ચતિ)... સદ્દસત્તિયા તગ્ગતાયેવ દુતિયાય ઉભયગતસ્સાપિ સમ્બન્ધસ્સ જોતનતો"તિ રુક્ખો રુક્ખો તિટ્ઠતીતિ સમ્બન્ધો, ઠિતિમ્પટિચ્ચાતિ ઠિતિઞ્નિસ્સાય એસં રુક્ખાનં યો ચ સમ્બન્ધોતિ યોજના, રુક્ખાનન્તિ ઇમિના રુક્ખા કિરિયાય પરે સમ્બન્ધિનોતિ ઞાપેતિ, ઠિતિમ્પટિચ્ચાતિ ઇમિના પન તિટ્ઠતિસદ્દવચનીયા સાધ્યરૂપા ઠિતિકિરિયા રુક્ખતો પરે સમ્બન્ધીતિ, અચેતનાનં રુક્ખાનમપેક્ખાવિરહેપિ લોકપ્પતીતિવસેન 'પિપતીસા'દીનં વિઞ્ઞાયમાનત્તા વિઞ્ઞાયમાનઠાનાપેક્ખણકિરિયાયસાધ્યસાધનલક્ખણો સમ્બન્ધો જાતોતિ વિઞ્ઞેય્યં, સો ચ રુક્ખસમ્બન્ધો-ભિના જોતીયતીતિ આહ-'સો'તિઆદિ, દ્વિબ્બચનેનેવ જોતનીયાતિ વિચ્છાત્થે વુત્તિમત્તે સતીપિ વિભત્તિયા [વિચ્છત્થે વુત્તિમત્તેત્યાદિવચનં વિચારેતબ્બંવિતત્તિયા અભિસદ્દસ્સચ વિચ્છત્થે વુત્તિયા અભાવા, લક્ખણિત્થમ્ભૂતિ હિ પકતિવિસેસનં] જોતેતુમસમત્થત્તા વિચ્છાય જોતનાય દ્વિબ્બવચનં કત્તબ્બમેવાતિ અધિપ્પાયો.

૯. પતિ

ઉપાદિયમાનોતિ અબ્ભુપગમ્મમાનો, યદિ પન ઉપાદિયમાનો ભાગો, અનુપાદિયમાનો કથન્તિ આહ-'યો પના'તિઆદિ, તગરકુટ્ઠા ગન્ધબ્બવિસેસા, મમાભજતીતિ મં આભજતિ, મમ કોટ્ઠાસો હોતીતિ અધિપ્પાયો.

૧૦. અનુ

નતુલક્ખણન્તિ સચ્ચકિરિયા વુદ્ધિયા હેતુ હોતિ, ન તુ સઙ્કેતોતિ અત્થો, હેતુત્તા લક્ખણત્તાભાવે સચ્ચકિરિયાય કથં લક્ખણે દુતિયાતિ હેતુત્તેપિ લક્ખણત્તમસ્સ સાધેન્તો સાધમ્મપયોગેનાન્વયમાહ-'યં સકિમ્પિ'ચ્ચાદિ, એત્થ હિ લક્ખણં સચ્ચ કિરિયાતિ પટિઞ્ઞા, [પક્ખો (પોત્થકે)] સકિમ્પિ નિમિત્તતાય કપ્પનત્તાતિ હેતુ, યં સકિમ્પિ નિમિત્તતાય કપ્પતે તમ્પિ લક્ખણં ભવતિ, યથા'અપિ ભવં કમણ્ડલુપાણિં સિસ્સમદ્દક્ખી'તિ સાધમ્મપયોગેનાન્વયો દટ્ઠબ્બો, કપ્પતેતિ સમત્થોતિ અત્થો, કમણ્ડલુ પાણિમ્હિ અસ્સેતિ કમણ્ડલુપાણી, અપીતિ પઞ્હે, કદાચિ કેનચિ કમણ્ડલુપાણીસિસ્સો દિટ્ઠો સો તમેવ દસ્સનં લક્ખણં કત્વા પુચ્છતિ 'અપિ'ત્યાદિના, અથ યથા વુત્તેન હેતુનોપિ લક્ખણત્તમત્તુ તથાપિ પરવિપ્પટિસેધેન હેતુમ્હિ તતિયા કસ્મા ન સિયાતિ ચોદયમાહ 'ન ન્વેવમ્પિ'ચ્ચાદિ, પુબ્બવિપ્પટિસેધેનાતિ અપવાદપુબ્બવિપ્પટિસેધેન, તથાહિ છટ્ઠિયા પવાદો હોતિ હેતુમ્હિ તતિયાવિધિ... સમ્બન્ધછટ્ઠિયા પત્તાય હેતુતતિયાવિધાનતો ઉપપદવિભત્તિવિધિપિ છટ્ઠિયાપવાદો... સમ્બન્ધવિસેસાભિબ્યત્તિહેતુનોપપદેન યોગે તસ્મિંયેવ સમ્બન્ધે વિધાનતો, તત્થ હેતુતતિયાવકાસો 'ધનેન કુલ'ન્તિ, ઉપપદવિભત્તિયાવકાસો 'રુક્ખમનુવિજ્જોતતે'તિ, સચ્ચકિરિયમનુ પાવસ્સીતિ તુ હેતુમ્હિ લક્ખણે-પવાદવિપ્પટિસેધે સતિ પુબ્બવિપ્પટિસેધેન દુતિયા ભવતિ.

૧૧. સહ

સહત્થે-નુનો વત્તને પબ્બતેન યોગો કથન્તિ આહ'પબ્બતેને'ચ્ચાદિ.

૧૨. હીને

વિસયભાવેનાતિઆદિના હીનત્થેતિ વિસયસત્તમિત્તમાહ, વિજાનનપ્પકારમાહ-'હીને'ચ્ચાદિ, તેનાતિ અનુના, કથં તેન યુત્તત્તં ઉક્કટ્ઠસ્સાતિ હીનુક્કટ્ઠસમ્બન્ધમુખેન વિભાવેન્તો'તત્થા'તિઆદિમાહ, તત્થાતિ હીનેચ્ચાદિના વુત્તે તસ્મિં, યતોતિ ઉક્કટ્ઠસારિપુત્તાદિકો, હીનોતિ પઞ્ઞવત્તાદિ(તો નિક્કટ્ઠો, સો સારિપુત્તાદિકો ઉક્કટ્ઠો) હીનત્થવિસયો જાયતે... તબ્બિસયે તસ્સ ઉક્કટ્ઠતા પત્તિતો, હીનુક્કટ્ઠસમ્બન્ધો પન અતિસાયનાદિકાય કાયચિ કિરિયાય કતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૪. સત્ત

કિન્તં આધિક્યમિચ્ચાહ- 'અધિકાધિકીસમ્બન્ધો'તિ, અધિકો અસ્સ અત્થીતિ અધિકી=ખારી, અથાધિકીવિનિમુત્તે અધિકાધિકિસમ્બન્ધો કથમવસીયતે નહ્યત્રાધિકી કોચિ સૂયતિચ્ચાહ-'નવિને'ચ્ચાદિ, ઇતિ સદ્દો હેતુમ્હિ યથાવુત્તસમ્બન્ધસાધનો, તદોપસદ્દેનયોગોતિ તદા ઉપસદ્દેનાધિકિનોયોગોતિ અત્થો. દ્વિટ્ઠત્તા સમ્બન્ધસ્સ અધિકસ્સાપ્યુપસદ્દેન યોગા તતોપિ કસ્મા ન સત્તમીત્યાહ-'અધિકમ્હાત્વિ'ચ્ચાદિ, યથા એકાયેવ વિભત્તિયા ઉભયગતસ્સાપિ સમ્બન્ધસ્સ જોતિતત્તા વિજ્જુસઙ્ઘાતલક્ખિયા સત્તમ્યભાવો, એવમિધા પીતિ પુબ્બે વુત્તસમાધિમતિદિસન્તો આહ-'લક્ખિતા વિય સત્તમ્ય ભાવો'તિ, ''માણિકા ચતુરોદોણા, ખારિત્થી ચતુમાણિકા''.

૧૫. સામિ

કિન્તં સામિત્તમિચ્ચાહ-‘સસ્સામિસમ્બન્ધો’તિ, કાય કિરિયાય જનિતોતિ આહ-‘પરિપાલનાદિકિરિયાય જનિતો’તિ, તઞ્ચાતિ સામિત્તાપેક્ખો નપુંસકનિદ્દેસો, સમ્બન્ધસ્સાનેકવિધત્તા આહ‘સબ્બત્થ સમ્બન્ધે’તિ, આખ્યાયતેતીમસ્સ અત્થો વિધીયતે ઞાપીયતેતિ, દિટ્ઠન્તો-પનીતોત્થો સુખેન પટિપત્તું સક્કાતિ પસિદ્ધમનુવદિયમાનમપ્પસિદ્ધઞ્ચ વિધીયમાનં દિટ્ઠન્તમાહ-‘યથા યો કુણ્ડલી સો દેવદત્તો’તિ, કુણ્ડલિત્તમ્પસિદ્ધં, દેવદત્તત્તમપ્પસિદ્ધમિચ્ચાહ-‘કુણ્ડલિત્તાનુવાદેને’ચ્ચાદિ. યથેવોભયાધિટ્ઠાનત્તેપ્યુપસજ્જનતોવ છટ્ઠી ‘રઞ્ઞો પુરિસો’તિ, ન વિસેસ્સતો ‘પુરિસસ્સ રાજા’તિ, તથા સમ્બન્ધાભિબ્યઞ્જનકેનાધિના યોગેપિ વિસેસનતોવ ભવતિ, નાઞ્ઞતોતિ આહ-‘તત્થા’તિઆદિ. બ્યતિરેકમાપાદીયતીતિ કારકછક્કતો બ્યતિરિત્તત્તા સમ્બન્ધો બ્યતિરેકો તં આપાદીયતિ પાપીયતીતિ અત્થો, ઉભયતોતિ સંતો સામિતો ચ, અધિબ્રહ્મદત્તે પઞ્ચાલાતિ બ્રહ્મદત્તસ્સ પઞ્ચાલા સન્તકા [સામિનો (પોત્થકે)] તિ અત્થો, સન્તકા [સામિનો (પોત્થકે)] હિ પઞ્ચાલા, ન સામિ [નસં (પોત્થકે)], અધિપઞ્ચાલેસુ બ્રહ્મદત્તોતિ પઞ્ચાલાનં બ્રહ્મદત્તો સામીત્યત્થો.

૧૬. કત્તુ

કિં લક્ખણો-યં કત્તાઇચ્ચાહ-‘કત્તરિ’ચ્ચાદિ, ગચ્છતિ દેવદત્તોચ્ચાદો કત્તરિ પતિટ્ઠિતં, પચત્યોદનં દેવદત્તોચ્ચાદો કમ્મે પતિટ્ઠિતં કિરિયં કરોતીતિ સમ્બન્ધો, કરોતીતિ ચ ઇમિના અન્વત્થ બ્યપદેસોવ સિદ્ધો-યં કત્તુ વોહારોતિ ઞાપેતિ, કેનચિ પયુજ્જમાનોપિ સકે કમ્મે સયમેવ પધાનત્તમનુભવતીતિ‘પયુત્તો વા પધાનભાવેના’તિ વુત્તં હોતિ ચેત્થ-

> પધાનતાય યો કત્તુ, કમ્મટ્ઠં કુરુતે ક્રિયં;
> સા કત્તા નામપ્પયુત્તો, પયુત્તો વાત્યયં દ્વિધાતિ.

તત્થ પુરિસેન કતન્તિ અપ્પયુત્તો, પુરિસેન કરોતિ દેવદત્તોતિ પયુત્તો, નનુ કિરિયા-યમબ્યવધાનેન કરણાધિકરણે હેવ સાધ્યતે કત્તારા તુ દૂરટ્ઠેન, તથાસતિ કથમનેકસાધનસાધનીયં કિરિયં કત્તાવ કરોતિ મુખ્યભાવેનાપરેત્વમુખ્યભાવેનાતિ વુચ્ચતે-

> કત્તુતોઞ્ઞેસમુબ્ભૂત્યા, વિવિત્તાલોચનાદિના [વવિવેકેચ દસ્સનાતિ વાક્યપદીયે, પવિવેકેચ કારકન્થરામભાવેદિસ્સભે કત્તરિક્રિયા અત્થિ ભવતિ વિજ્જતિચ્ચાદો તિતટીકા, તતિયપાથાનંપાત ૧૦૦, નંપાત ૨૪૩];
> દૂરાદપ્યુપકારિત્તે, કત્તુ વાત્તપ્પધાનતા.

અયમેત્થ અત્થો ‘‘કત્તુનો સકાસા અઞ્ઞેસં કરણાદીનં ઉબ્ભૂત્યા સમ્ભવેનચ, તથાહિ પસિદ્ધકરણસભાવોપિ ફરસુ કત્તાયત્તવુત્તિતાયાધિકરણમ્ભ વતિ‘ફરસુમ્હિ ઠપેત્વા છિન્દતી’તિ, વિવિત્તસ્સ કરણાદીહિ પુથબ્ભૂતસ્સ, કત્તુનો કિરિયાય આલોચનેન દસ્સનેન ચ ‘દેવદત્તો અત્થિ ભવતિ વિજ્જતી’તિ [વુથબ્ભૂતસ્સાનેન આલોચનેન દસ્સનેનચ કત્તુનોદેવદત્તેનદેવદત્તં ભવતિ વિજ્જતીતિ (પોત્થકે)], આદિસદ્દેન કરણાદિનો (તદધીન) પવત્તિઆદીનં ગહણં, ઇમિના કારણેન દૂરતો ઉપકારિત્તેપિ કત્તુયેવ સપ્પધાનતા સિયા’’તિ, પુનપિ-

> થાલ્યાદીનન્તુ કત્તુત્તં, હોતેવાચેતનાનપિ;
> યતો સદ્દસ્સ વુત્યત્થે, મિચ્છાત્યાસેન-નાદિના.

અયમેત્થ અત્થો "અચેતનાનમ્પિ થાલીઅસિઆદીનં કત્તુત્તમ્ભવતિ યથાવણ્ણિતસપ્પધાનત્તનિમિત્તાભાવેપિ, કસ્માતિ ચે યતો કારણા અત્થે અત્તનો અભિધેય્યેસદ્દસ્સ વુત્તિ પટિપત્તિ અનાદિના મિચ્છાભ્યાસેનભવતિ તસ્મા થાલ્યાદીનન્તિઆદિ પકતં, કિં વુત્તં હોતિ "અઞ્ઞથા સદ્દત્થો, અઞ્ઞથા સભાવત્થો, ન હિ સદ્દો બાહ્યે વત્થુમ્હિ બ્યાપારમાપજ્જતિ, તથાહિ–

> અઞ્ઞથે વાગ્ગિ સંસગ્ગા, દાહં દટ્ઠોતિ મઞ્ઞતિ;
> અઞ્ઞથા દાહસદ્દેન, દાહત્થો સમ્પતીયતે.

બાહ્યપદત્થસ્સ સભાવો વિય હુત્વા મિચ્છાભ્યાસેન અનાદિના પન પવત્તેન બાહ્યે વત્થૂનિ અવિજ્જમાનેન કરણભૂતેન થાલ્યાદીનં કત્તુત્તં હોતી"તિ. અથ ચ પન–

> વત્તિચ્છાદો પવત્તેહિ, સપ્પધાનત્ત હેતુહિ;
> કત્તુધમ્મેહિ વુત્તેહિ, કત્તા સદ્દાવ ઞાયતે.
> એકસ્સામુખ્યવત્થાહિ, ભેદેન પરિકપ્પને;
> કમ્મત્તં કરણત્તઞ્ચ, કત્તુત્તં ચોપજાયતે.

વુત્તેહીતિ 'કત્તુતોઞ્ઞેસમુબ્ભૂત્યા'ચ્ચાદિના, સદ્દાવાતિ સદ્દે તેધમ્મા હોન્તુ વા મા વા કત્તુસમ્બન્ધિયથાવુત્તધમ્મવચનિચ્છાય સદ્દતોવ કત્તા પતીયતે, નિયમેન ન વત્થુતોતિ અત્થો, અમુખ્યા વત્થાહીતિ બુદ્ધિયા તદાકારતાય પરિણામાવત્થાહિ, હન્ત્યત્ત નાવત્તાનન્તિ એકસ્સેવાત્તનો કમ્મત્તાદિ જાયતે, અતોયેવાચ્ચન્તમસન્તોપિ અઙ્કુરો જનનકિરિયાય કત્તા ભવતિ 'અઙ્કુરો જાયતે'તિ, વુત્તં હિ–

> પુરાસઞ્જનિતો [પુરાસઞ્જાતિતો] ભાવા, બુદ્ધ્યવત્થાનિ બન્ધનો;
> અવસિટ્ઠો સતાઞ્ઞેન, કત્તા ભવતિ જાતિયાઇતિ.

સતા અઞ્ઞેન દેવદત્તાદિના.

કિન્તં કરણં નામાતિ આહ-'યો પના'તિઆદિ, યોતિ યો પદત્થો, ઇમિના ઇદં દીપેતિ "કરણબ્યપદેસાય સુત્તન્તરાભાવેપિ કરોત્યનેનેતિ કરણન્ત્યન્વત્થતો પસિદ્ધો-યં કરણવોહારો"તિ, અત્રેદં પટિભાનં–

> યં વત્તુમિચ્છિતં કત્તુ, ક્રિયાયચ્ચન્તસાધનં;
> કરણન્તં દ્વિધા હોતિ, બાહ્યબ્ભન્તરભેદતોતિ.

તત્થ યંવત્તુમિચ્છિતંત્યાદિના ઇદં દસ્સેતિ-"ન વત્થુતો કિઞ્ચિ કરણં નામ અત્થિ, વચનિચ્છાવસેન પન પસિદ્ધકરણાનમ્પિ ફરસુઆદીનં 'ફરસુ છિન્દતિ, ફરસુમ્હિ છિન્દતી'તિ કત્તુઅધિકરણત્તસ્સપિ, પસિદ્ધાધિકરણાનમ્પિ તદનુત્તાદિવિસેસસમ્ભવે થાલ્યા પચતી'તિ કરણત્તસ્સપિ દસ્સનતો વચનિચ્છાતોયેવ કરણં કારકં વિઞ્ઞેય્ય"ન્તિ, તઞ્ચ દુવિધન્તિ આહ-'દ્વિધા હોતી'તિઆદિ, તત્થ અસિના છિન્દતીતિ બાહ્યં, ચક્ખુના પસ્સતીત્યબ્ભન્તરં. કિરિયાનિમિત્તત્તા કારકન્તિ ઇમિના કારકસદ્દસ્સ નિમિત્તપરિયાયત્તમાહ. પકતિ યાભિરૂપોચ્ચાદો કિરિયાયાવિજ્જમાનત્તા સમ્બન્ધમત્તં વિઞ્ઞાયતીતિ સમ્બન્ધલક્ખણા છટ્ઠી સિયા, સમેન ધાવતીત્યાદો તુ કિરિયાય વિજ્જમાનત્તેપિ કમ્મત્તં વત્તુમિચ્છિતન્તિ દુતિયા સિયા, સમં ધાવતિ વિસમં ધાવતીત્યત્થો, તથા

દ્વિદોણેનાતિ દ્વેદોણે કિણાતીત્યત્થો, પઞ્ચકેનાતિ પઞ્ચ પરિમાણસ્સ પઞ્ચકો પઞ્ચકં વગ્ગં કત્વા પસવો કિણાતિ પઞ્ચપઞ્ચ કત્વા કિણાતીત્યત્થોતિ વાત્તિકકારેન 'તતિયા વિધાનાયોપસઙ્ખ્યાનં'કતં, તં દસ્સેતુમાહ- 'પકતિઆદીહી'તિઆદિ, યત્થેસંકરણભાવોતિ યસ્સં કિરિયાયમે સમ્પકત્યાદીનં કરણત્તં, તં કિરિયં કથયતીતિ સમ્બન્ધો, સબ્બસ્સેવ પદત્થસ્સ સત્તાબ્યભિચારતો આહ-'ભૂ'ઇચ્ચાદિ, પકતિયાભિરૂપોતિ સભાવેનાયમભિરૂપો ભવતિ, ન તુ વત્થાલઙ્કારાદિનેત્યત્થો, કરોતિસ્સ ગમ્મમાનત્તે પન પકતિયાભિરૂપો કતોતિઆદિ, તદા કત્તરિયેવ તતિયા, યં યસ્મા અઞ્ઞગોત્તો ગોતમો ન હોતિ અતોચ ગોતમો ભવતીતિ સમ્બન્ધો, નનુચ દ્વિદોણ પઞ્ચકા કયમ્પટિચ્ચ કમ્મભૂતા હોન્તિ દ્વિદોણાદિના કેયત્તા તતો કિમુચ્ચતે'કયમ્પટિચ્ચ દ્વિદોણપઞ્ચકા કરણાનિ ભવન્તી'ત્યા સઙ્કીયાહ-'તથાહિ'ચ્ચાદિ, ઇદં વુત્તં હોતિ-''દ્વિદોણાદિસદ્દેન હિ ન ગય્હુપગં વત્થુમુચ્ચતિ, તેહિ પન દ્વિદોણાદ્યત્થં મૂલં તાદત્થિયા ભિહિતન્તિ ન વુત્તદોસાવસરો''તિ.

૧૭. સહ

યથાક્કમમાગમનકિરિયાય થૂલત્તગુણેન ગોમન્તદબ્બેન ચ સમ્બન્ધં દસ્સેતું 'તં યથે'ચ્ચાદિમાહ, ઉદાહરણમત્તં દસ્સેન્તોપિ ઇમિના અધિપ્પાયેનાપિ દસ્સેતીતિ વુત્તં 'સબ્બત્થેવ વા'તિઆદિ, પુત્તેન સહાગતોતિઆદીસુ આગમનાદિકિરિયમ્પટિચ્ચ દ્વે કત્તારો પધાનાપ્પધાનવસેન, તેસુ પધાને કારિયસમ્પચ્ચયઞાયેન વા બહુલંવચનેન વા પધાને કત્તરિ પચ્ચયો, ઇતરે'કત્તરિ તતિયા'ત્યેવ તતિયા સિદ્ધા, તતો-યં વચનારમ્ભો-નત્થકોતિ મઞ્ઞમાનોચો દેતિ 'નન્વિ'ચ્ચાદિના, ત્તેનાભિધીયતે પિતેતિ પધાનકત્તા, તુલ્યોપિ કિરિયાસમ્બન્ધે પિતાપુત્તાનં પિતાત્ર પધાનં સદ્દચોદિતત્તા, પુત્તો-પ્પધાનમસદ્દચોદિતત્તા , સદ્દબ્યાપારાપેક્ખાય હિ પધાનાપ્પધાનાય વવત્થાનં, પિતુરેવાત્રાગતાદિસદ્દસામાનાધિકરણ્યા આગમનકિરિયા સમ્બન્ધો સદ્દેનોચ્ચતે, નેતરસ્સ સદ્દસત્તિસભાવતો, તથા વિધા હિ સદ્દસ્સ સત્તિ યતો પિતુરેવાત્ર કિરિયા સમ્બન્ધં સક્કોતિ પટિપાદેતું, ન પુત્તસ્સ, એવઞ્ચાગતોચ્ચાદો એકવચનમુપજ્જતે, અઞ્ઞથા હિ બહુવચનં સિયા, 'પિતા પુત્તા આગતા'તિ. (યદિ) વુત્તનયેન તતિયા સિદ્ધા 'સિદ્ધે સત્યારમ્ભો નિયમાય વા વિકપ્પાય વા' ન ચેત્થ નિયમો, નાપિ વિકપ્પો, તતો કિમનેન યોગેના ત્યાસયેનાહ-'અપ્પધાનેયેવ'ચ્ચાદિ. નયિદમેવમિચ્ચાદિ પરિહારો. સહભાવમત્તં વત્તુમિટ્ઠં વાતિ યોજના, સામત્થિયાતિ ભેદાધિટ્ઠાનત્તા સહત્થયોગસ્સ પુત્તસ્સાપિ કિરિયાભિસમ્બન્ધો વિઞ્ઞાયતિ કથમઞ્ઞથા સહત્થયોગો સિયાતિ ઇમિના અત્થ બલેન. અત્થગ્ગહણન્તિ સુત્તે ''સહત્થેને''તિ અત્થગ્ગહણં. પરિયાયત્થન્તિ પરિતો અયન્તિ અવગચ્છન્તિ અત્થમનેનેતિ પરિયાયો અત્થો પયોજનં યસ્સાતિ વિગ્ગહો, એત્થ ચ પરિયાયત્થમેવાતિ નાવધારણં, અતોયેવ વિનાપિ સહસદ્દપ્પયોગં તપ્પરિયાયપ્પયોગં વા સહત્થેન યોગે વિધાનતો અસત્યપિ સહાદિસદ્દપ્પયોગે યત્થ તદત્થો ગમ્યતે તત્થાપિ ભવત્યેવ તતિયા... ગમ્યમાનેન સહત્થેન યોગા, યથા''સ્યાદિ સ્યાને''તિ. (૩-૧) સહ પરિયાયેનાતિ સહસદ્દસ્સ પરિયાયતો. વિસેસાનુપાદાનતોતિ ''સહયુત્તે-પ્પધાને''તિ (૨-૩-૧૯) પાણિનીય સુત્તે વિય અપ્પધાનેતિ વિસેસસ્સાનુપાદાનતો.

૧૮. લક્ખણે

લક્ખીયત્યનેનાતિ લક્ખણં સઙ્કેતો, કિન્તં કમણ્ડલુપ્પભુતિ, અત્થે કારિયસ્સાસમ્ભવા તંવાચીહિ વિભત્તીતિ મઞ્ઞમાનેન યંવિવરણં કતં 'લક્ખણે વત્તમાનતો'તિ, તમુલ્લઙ્ઘિયાત્થં વદતિ 'યો અત્થો'ઇચ્ચાદિ, વત્તમાનતોતિ વિઞ્ઞાયતિ... નામસ્મા પચ્ચયવિધાનપ્પ સઙ્ગતો, ઉપાત્તોતિ ગહિતો. કચ્ચિપ્પણરમાપન્નસ્સ લક્ખણે તતિયા યથા સિયા 'રુક્ખમ્પતિ વિજ્જોતન'મિચ્ચત્ર લક્ખણમત્તે મા ભવીતિ પાણિનીયેહિ ''ઇત્થમ્ભૂતલક્ખણે''તિ (૨-૩-૨૧)

ઇત્થમ્ભૂતગ્ગહણં કતં, તમ્મનસિ નિધાય ચોદયમાહ–‘નન્વિ’ચ્ચાદિ, ઇત્થમ્ભૂતસ્સ લક્ખણન્તિ છટ્ઠીસમાસો, આપન્નસ્સાતિ ભૂતસ્સ, સામઞ્ઞસ્સ ભેદકો વિસેસો પકારો વુચ્ચતે, તથાહિ ‘તિદણ્ડકેન પરિબ્બાજકમદ્દક્ખી’તિ મનુસ્સત્તસામઞ્ઞસ્સ પરિબ્બાજકત્તમ્પકારો, તમ્પરિબ્બાજકો પત્તો, તસ્સ તિદણ્ડકં લક્ખણં. ઉપલક્ખણત્તેતિ ઇમિના ઇત્થમ્ભૂતસ્સ લક્ખણત્તાભાવમાહ, ઉપલક્ખણન્તિ સઙ્કેતો. નચિદમત્થિચ્ચાદિ પરિહારો, રુક્ખમ્પતિ વિજ્જોતનન્તિ એત્થ કસ્સચિ ઇત્થમ્ભૂતસ્સાભાવા ઇત્થમ્ભૂતગ્ગહણે પયોજનં ન દિસ્સતિ તન્નિવત્તનતો, રુક્ખમ્પતિ વિજ્જોતતેતિ એત્થતુ ઇત્થમ્ભૂતસ્સ વિજ્જુસઙ્ખાતસ્સ અત્થસ્સ સબ્ભાવા તતિયાપ્પત્તિયં તંનિવત્તિયા યથાવુત્તં ઞાયમન્તરેન નાઞ્ઞં કિઞ્ચિ પટિસરણમત્થીતિ સઞ્ઞાપયમાહ-‘અવસ્સ’મિચ્ચાદિ, અઞ્ઞથાતિ એવમનબ્ભુપગમ્મ ‘ઇત્થમ્ભૂતલક્ખણે’તિ વચને કરીયમાને સતિ, ઇત્થમ્ભૂતવાદિનો ઉત્તરમાસઙ્કિયાહ-‘નચા’તિઆદિ, વત્તુન્તિ વચનસેસો, ચો-વધારણે, નેવ સક્કાતિ વુત્તં હોતિ, દુતિયાવિધાનસામત્થિયાતિ “પતિપરીહિ ભાગે ચા”તિ (૨-૯) કસ્મા ન સક્કાતિ આહ-‘અત્થિ’ચ્ચાદિ, અસતિ હિ પયોજને સામત્થિયન્તિ ભાવો. અથ કમણ્ડલુ પાણિમ્હિ અસ્સાતિ આદો તતિયા કસ્મા ન સિયા ત્યાહ-‘કમણ્ડલુ’ઇચ્ચાદિ, કમણ્ડલુસ્સ સેતસ્સ ચ ઉપલક્ખણ ભાવેનાનુપાદાનતોતિ સમ્બન્ધો, ઇમિના ઉપાદાતુનો સવચસિ સતન્તતમાહ, વિસિટ્ઠાવયવાધેય્યેનાતિ પાણિ કમણ્ડલુના વિસિટ્ઠોવયવો, તસ્સાધેય્યો કમણ્ડલુ તેનાતિ અત્થો. યેનાઙ્ગેન વિકતેન અઙ્ગિનો વિકારો લક્ખીયતે તતો તતિયા યથાસિયાતિ પરેહિ “યેનાઙ્ગવિકારો”તિ (૨-૩-૨૦) આરદ્ધં, તદાહ-‘યેને’ચ્ચાદિ, તત્થ યસદ્દેન વિકતાવયવો હેતુત્તેન નિદ્દિટ્ઠો અઙ્ગસદ્દો ચ સમુદાયવચનો ઉપાત્તો તેનાહ-‘યેનેચ્ચાદિ, નનુચ કાણાદીનં નિયતગુણીનમભિધાયિત્તા અક્ખિસદ્દસ્સ પયોગો ન યુત્તો બ્યાવત્તિયાભાવાતિ, નેસ દોસો, લોકિયો-યં સદ્દસ્સ વોહારો, લોકસ્સ ચ સદ્દપ્પયોગે ગુરુલધુમ્પત્યદયો નત્થિ, તથાહિ લોકેન ‘સીસપાતિ’પિ વુચ્ચતે, રુક્ખો સીસપાતિપિ, યસ્સ તુ તત્થાદરો, સો-ક્ખિસદ્દં પયુજ્જતેવ, અથવા સામઞ્ઞુપક્કમે વિસેસો પયોગમરહતિ, અક્ખિ(નાતિ) હિ વુત્તે સન્દેહો સિયા ‘કિમસ્સ વત્તુમિચ્છિત’ન્તિ તતો કાણોતિ વુચ્ચતે, નાક્ખિના નિરૂપયતિ સોભનોતિ, કિઞ્ચરહિ કાણોતિ, અક્ખિકાણમસ્સેત્યાદો કસ્મા ન સિયાતિ આસઙ્કિય‘કમણ્ડલુ પાણિમ્હિ અસ્સા’ત્યત્ર યો વુત્તો પરિહારો, ત મેત્થોપદિસન્તો આહ-‘હેટ્ઠા વિય અપ્પસઙ્ગો’તિ.

૧૯. હેતુ

કિસ્મિઞ્ચિ ફલે દિટ્ઠસામત્થિયેત્થે હેતુ નિરુળ્હો. એકત્ર હિ દિટ્ઠસામત્થિયોત્થો તંયોગ્ગતાય કારિય (મ)કરોન્તોપિ હેતુ વુચ્ચતે સતિ સહ કારિન્યસતિ ચ વિધુરપ્પચ્ચયો પપા(ત) તો, તેન કારિયસ્સ બ્યભિચારો, તેનેવાહ-‘અનિપ્ફાદયન્તોપી’તિ, કારણે તતિયાયાભાવે કારણમાહ- ‘તક્કિરિયાયોગ્ગતામત્તે’ચ્ચાદિ.

૨૧. ગુણે

ઉપાધિ વિસેસનં, પરાઙ્ગભૂતેતિ પરસ્સ બન્ધત્તા(દિનો) વિધાના યાઙ્ગભૂતે જળત્તાદિહેતુમ્હીતિ અત્થો, ઇમિના ગુણસદ્દો યમપ્પધાનવચનોતિ વદતિ, યઞ્ચાપ્પધાનં તમ્પરાઙ્ગભૂતન્તિ ગુણેતીમસ્સ ‘પરાઙ્ગભૂતે’તિ અત્થમાહ, યઞ્હિ પરત્થમુપાદીયતે તદપ્પધાનમનુ વાદરૂપેનોપાદીયમાનત્તા, યથા ‘જળત્તા બદ્ધો, રુક્ખો યં સીસ પત્તા, અગ્ગિ એત્થ ધુમત્તે’ચ્ચાદિ, તેનેવાહ-‘પરત્થરૂપાપન્ન’ન્તિ, વાવિધાનન્તિ “વિભાસા ગુણે-થિયં”ન્તિ (૨-૩-૨૫) એવં વિધાનં, ઇત્થિયન્તિઆદિના પઞ્ચમીરૂપસ્સપિ અભિમતભાવં દસ્સેતિ, તેનેવાહ-‘ઉભયત્થા’તિઆદિ, નનુ ‘તો પઞ્ચમ્યા”તિ (૪-૯૫) સુત્તેન તદ્ધિતપચ્ચયન્તસ્સ કથં પઞ્ચમ્યન્તતા ત્યાસઙ્કિયાહ-‘પઞ્ચમિનિદ્દેસે’ ઇચ્ચાદિ, ઇમિના સુત્તેન પઞ્ચમિયા વિનાતિ યોજના, વા પઞ્ચમિયા વિધાનતો તતિયારૂપેનપિ ભવિતબ્બન્તિ ચોદનમનસિ નિધાય

પઞ્ચમ્યુ દાહરણેયેવ કારણં તતિયોદાહરણસ્સ ચ પઠમોદાહરણાનુસારેનાનુ મન્તબ્બતઞ્ચદસ્સેન્તો આહ ‘પઞ્ચમ્યાયેવિ’ચ્ચાદિ, અભાવેન સઙ્ખારનિરોધેનાતિ તતિયન્તરૂપાનિ.

૨૨. છટ્ઠી

સમ્બન્ધવચનિચ્છાયેવેત્થ છટ્ઠી સિદ્ધાતિ આસઙ્કિયાહ-‘હેતુમ્હિ’ચ્ચાદિ, હેતુમાહ-‘તં યોગ્ગતા’ ઇચ્ચાદિ, સદ્દસત્તિસામત્થિયાતિ સદ્દસત્તિસઙ્ખાતાય સામત્થિયા, તમેવ ફુટયતિ ‘યત્થ’ઇચ્ચાદિના, હેત્વત્થવાચકેહિ અન્તરેનાતિ સમ્બન્ધો, સમાનાધિકરણેહીતિ હેત્વત્થસમાનાધિકરણેહિ ઉદરાદીહિ, તજ્જોતનાયાતિ હેત્વત્થજોતનાયાલન્તિ સમ્બન્ધો, બ્યતિરેકેન તુ હેત્વત્થતો તપ્પવત્તિમાહ-‘યત્થ પનિ’ચ્ચાદિ, હેત્વત્થેહિપિચ્ચાદિના સામત્થિયમુપદસ્સિતં ‘વસે ધમ્મસ્સ હેતુનો’તિ તત્થોદાહરણં.

૨૩. સબ્બા

નામભૂતેહીતિ સબ્બાદીસુ કેચિ કેસઞ્ચિ યદિ નામાનિ સિયું તેહિ, અપ્પધાનભૂતેહીતિ પિયસબ્બાદીહિ, કિમ્પયોજનન્તિઆદો પયોજનસદ્દો ‘‘પયોજનં કારિયહેતૂસુ’’તિ નિઘણ્ડુતો હેતુવચનો.

૨૪. ચતુ

યસ્સ સચેતનાયાચેતનાય વા કસ્સચિ, પૂજાનુગ્ગહકામત્ત મન્તરેન સમ્માપદાનં ન સમ્ભવતીતિ આહ-‘પૂજા’ ઇચ્ચાદિ, તેનાતિ યથાવુત્તેનત્થેન, ચાગઙ્ગન્તિ દદાતિનો દાનકિરિયાય કમ્મેન સમ્બજ્ઝમાનઞ્ચાગકારણં, ઇદાનિ સમ્પદાનલક્ખણં સપ્પભેદમાવિકાતુકામો આહ-‘તદિદ’મિચ્ચાદિ, નનિરાકરોતીત્ય નિરાકરણં, આરાધયતીત્યારાધનં, અબ્ભનુજાનાતીત્યબ્ભનુઞ્ઞં, તેસં વસેન, ઇધ સમ્પદાનન્તિધા વુત્તં કથિતં, કેતેતિ આહ-‘રુક્ખયાચકભિક્ખવો’તિ, રુક્ખાદિકં તં સમ્પદાનં વિભાગેન દસ્સેતુમાહ-‘તત્થ હિ’ચ્ચાદિ, અજ્ઝેસનેનારાધનેન સમ્પદાનં ભવતીતિ સમ્બન્ધો, અનુમતિયા અબ્ભનુજાનેન, વિજ્જમાનેપ્યનિરાકરણે ભિક્ખુનો-ધિકમનુમતન્ત્યધિપ્પાયેનાહ-‘સો’ ઇચ્ચાદિ.

૨૫. તાદ

પયોજનપરિયાયે અત્થસદ્દે સતિ ઇદન્તિ પયોજનં પરામટ્ઠું સક્કાતિ ‘તસ્સેદ’ન્તિઆદિ વુત્તં, તસદ્દેનેત્થ વિકતિયાતિસમ્બન્ધો, અત્થસદ્દેન તુ પકતિયા, અત્થ કથનમેતન્તિ ઇમિના વચનિચ્છાય મેતિસ્સં નત્થિ સમાસોતિ દીપેતિ, વિગ્ગહે વાસ્મિમિમસ્માયેવ નિપાતના સમાસો દટ્ઠબ્બો,સો વિકતિસઙ્ખાતો અત્થો, પકતિત્વઞ્ઞપદત્થેનાક્ખિપીયતે, તતો તદત્થસદ્દતો, કોયં તદત્થ ભાવો ચ્ચાહ-‘તદત્થભાવો નામા’તિઆદિ, નિમિત્તં યૂપાદિવિકતિ, નિમિત્તીદારુઆદિપકતિ તસદ્દેનાત્થસદ્દેન ચ ગહિતા, તેસં સમ્બન્ધો તદત્થસદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તં તદત્થભાવો નામાતિ અત્થો, હેતુ હેતુમન્તભાવલક્ખણો સમ્બન્ધો નામાતિ વુત્તં હોતિ, પધાનાવચ્છેદગુણસ્માતિ વિધીયમાનત્તેન પધાનસ્સ પુરિસસ્સ આચ્છેદકા વિસેસકા ગુણા, યઞ્હિ વિધીયતે ઞાપીયતે તમ્પધાન, મિતરમપ્પધાનમનુવજ્જમાનત્તા, યદા ઉપાદીયતેતિ વત્વા ઉપાદીયમાનપ્પકારં દિટ્ઠન્તેન ફુટયિતુમાહ-‘યથા’ઇચ્ચાદિ, યૂપો નિમિત્તં યસ્સ દારુનો તં તથા વુત્તં નાઞ્ઞનિમિત્તન્તિ યદા નિમિત્યવચ્છેદકત્તેનુપાદીયતે તદા નિમિત્તસદ્દતોવ ચતુત્થી સમ્બન્ધો, તતો અઞ્ઞનિમિત્તતો, નિમિત્તનિમિત્તીનં

સમ્બન્ધસ્સ અભિમુખભાવેન તત્થેવ નિમિત્તે પવત્તીતિ સમ્બન્ધો, નિમિત્તસદ્દતો હેતુતતિયાપિ નાસઙ્કનીયાતિ સમ્બન્ધો, કારણમાહ-'નિમિત્ત' [હેતુ] ઇચ્ચાદિ. ઉભયત્થાતિ યૂપાય પાકાયાતિ ઉભયત્થ.

પિણિયમાના કિં સદ્દાદિવચનીયા પરો સાદુઆદિકો યો-ત્થો સો અઞ્ઞો કત્તા યસ્સ સો અઞ્ઞકત્તુકો-ભિલાસો, અભિલાસો રુચીતિ ઇમિના દિત્યાદ્યનેકત્થન્તોપિ રુચિસદ્દો-ભિલાસે રુળ્હોવ ગય્હતીતિ વદતિ, સા રુચિ અત્થો-ભિધેય્યો યેસં ભે તદત્થા, તેસં સમ્બન્ધિનો પિણિયમાનસ્સ, ઇમિના ચ કિઞ્ચાપિ રુચિરયં યસ્સુપ્પજ્જતેયો વા તસ્સા જનકો, તેસમુભિન્નમ્પિ અત્થિ, તથાપિ યસ્સુપ્પજ્જતે સોવ તસ્સાધિકરણં, અજનકોપિ સો તાય સંસત્તોતિ તસ્સેવ પિણિયમાનસ્સ સમ્પદાનસઞ્ઞા, નતુજનકસ્સ તાયાસંસત્તસ્સાતિ દીપેતિ, ઇધાતિ ઇમિના સક્કતે ઉદાહરણાનમસમાનરૂપકં દસ્સેતિ, ઇમિના ચ ઉદાહરણાનમસમાન રૂપત્તમેવ ચતુત્થીવિધાને કારણં, અઞ્ઞથા છટ્ઠીયેવ તેહિપિ વિધીયેય્ય કારણાસમ્ભવા [કારણસબ્ભાવા] હિ દીપેતિ, ઈદિસસ્સ પચ્ચુદાહરણ(સ્સ) ભાવે કારણમાહ-'અનઞ્ઞકત્તુ કત્તા-ભિલાસસ્સા'તિ, પરેસમિદમ્પચ્ચુદાહરણમ્ભવતુ ઇધ કથન્તિ આહ-'ઇહત્વિ'ચ્ચાદિ, ત્વન્તિ અત્તમત્તે પઠમાયેવ, સમ્ભવે કારણન્તરમાહ-'અથવા'તિઆદિ, નત્થિ અઞ્ઞો કત્તા યસ્સા સા અનઞ્ઞકત્તુકા રુચિ, ભાય રુચિયા સમ્બન્ધિનો પિણિયમાનસ્સ સમ્પદાનસઞ્ઞં યે પન ઇચ્છન્તીતિ સમ્બન્ધો, યે પન આહુ ચાતિસમ્બન્ધો, ઉપ્પજ્જનમુપ્પત્તિ, કસ્સ ઉપ્પત્તિ, રુચિયા, ઉપ્પત્તિયા આધારો ઉપ્પત્યાધારો'દેવદત્તાય રોચતે'ચ્ચાદો દેવદત્તાદિં ઉપલક્ખેતીતિ ઉપ્પત્યાધારોપલક્ખણં વચનં, એત્થ રુચિયા ઉપ્પત્યાધારોપલક્ખણમેવ વચનન્તિ સાવધારણ મત્થો દટ્ઠબ્બો... સબ્બેસં વાક્યાનમવધારણફલત્તા, તેન પિણિય માનવચનમભિલાસસ્સ અઞ્ઞકત્તુકતાસન્દસ્સનપરં ન હોતીતિ બ્યવચ્છિન્નમ્ભવતિ, તેસં કચ્ચાયનસ્સ ચેહાપિ પસજ્જતીતિ સમ્બન્ધો, ઇહાપીતિ ત્વમિતિ એત્થાપિ, અઞ્ઞથાસિદ્ધત્તાતિ અત્થમત્તે પઠમાય એવ સિદ્ધત્તા, વચનસ્સાતિ ઉભિન્નમ્પિ ચતુત્થીવિધાનવચનસ્સ, અતિપ્પસઙ્ગોચાતિ "કસ્સ વા ત્વં ધમ્મં રોચેસી"તિઆદો તવાતિ અનભિમતટ્ઠાનપ્પત્તિચ.

ધારિપ્પયોગેતિ ધારિધાતુનો પયોગે, ઉત્તમીણો અધમીણોતિ ધનિકગહેતૂનં રુળ્હીત્યાહ-'ઉત્તમીણો ધનસામી'તિ, ઉત્તમીણમસ્સાતિ ઉત્તમીણો, ધારયતીતિમસ્સત્થમાહ-'વહતી'તિ, ધારિતોતિ ધારંધાતુતો. સુત્તન્તરેન (તં તં) નિયમેન નિયમિતાનં તેસંતેસં સમ્પદાનસઞ્ઞં વિધાય ચતુત્થી વિહિતા પરેહિ, તદાહ 'સિલાઘ હનુટ્ઠાસપાન'મિચ્ચાદિ, સબ્બત્થ યોગસમ્બન્ધે છટ્ઠી, ઞાપેતુન્તિ સિલાઘાદિકે બોધેતું, ઇચ્છિતોતિ અતિમતો. તદત્થવાચીનઞ્ચ ધાતૂનં સઙ્ગહણત્થં 'કુધદુહિસ્સોસૂયત્થાન'ન્તિ વુત્તં, યમ્પતિ કોપોતિ ઇમિના કોપસ્સ વિસયમાહ, યસ્સાતિ ઇમિના યંકારકન્તિ વુત્તમેવ પરામસતિ, યસ્સાતિ રાજાદિનો, પુચ્છતીતિ પુચ્છિયતે , તેનેવ વક્ખતિ-'યસ્સ સમ્બન્ધિં સુભાસુભં પુચ્છતિ નેમિત્તિકો'તિ, યોચાનુકૂલત્તમ્ભ જતીતિ ઇમિના ઇદં દસ્સેતિ "પતિપુબ્બકો આપુબ્બકોચ સુણોતિ અબ્ભુપગમે પટિજાનનેચ વત્તતે, યદાયમબ્ભુપગમો પત્થના પુબ્બતો ભવતિ તદા પત્થનાય કત્તુ પત્થયિતુનો ચતુત્થી રૂપમ્ભવતિ, યદાત્વપત્થતમ્પિ કેવલમાનુકૂલ્યેન વત્તમાનંદિસ્વા દેય્યમબ્ભુપગચ્છન્તિ ઇદમિદં વોદસ્સામાતિ [કોપિસ્સસામાતિ (પોત્થકે)] તદાનુકૂલ્યેન પવત્તનસઙ્ખાતાય કિરિયાય કત્તુનો ચતુત્થીરૂપમ્ભવતી"તિ, ઇમિના ચ પાણિનિયવુત્તિકારસ્સ જયાદિચ્ચસ્સમતે બ્યભિચારમાહ, સો હિ "અબ્ભુપગમો નામ પરેન પત્થિતસ્સ ભવતિ તત્થ પત્થયિતુયેવ ચતુત્થીરૂપમ્ભવતી"તિ વદતિ, પુબ્બસ્સાકિરિયાય યો કત્તાતિ વેદવાક્યેન વિહિતથુતિકકરણ સઙ્ખાતાય ઉસ્સાહાનુજાનનતો પુબ્બભૂતાય કિરિયાય યો કત્તા હોતા પોતા ચ, સબ્બત્થાપિ'તસ્સા'તિ ઇદં 'ચતુત્થીયાયદભિમતં રૂપ'ન્તિઇમિના સમ્બન્ધિતબ્બં, છટ્ઠિયા સબ્બબ્યાપિભાવમાલમ્બ એવન્તિ અતિદેસોતિ આહ 'એવન્તી'તિઆદિ, રૂપસામ્યતો પન તાદત્થિયત્થસબ્ભાવાચ યથાયોગં તાદત્થ ચતુત્થીપિ ન વિરુજ્ઝતિ, વક્ખતિ હિ'તાદત્થ વચનિચ્છાયન્તુ 'ઇચ્ચાદિના, ઇચ્છિતો રાજા,

કમ્મ વચનિચ્છાતિ ઇમિના વચનિચ્છાય પધાનત્તમાહ... વચનિચ્છાભિમુખત્તા સબ્બેસં કારકાનં, અપ્પચુરપ્પયોગત્તાતિ અબહુપ્પયોગત્તા, હનુતે અપનયતિ, ઉપતિટ્ઠતે ઉપટ્ઠાનં ઉપગમનં કરોતિ, પિહયન્તિ પત્થેન્તિ, કુજ્ઝ અમરિસં કરોતિ, દુહનાદયો કોપપ્પભવા નાનન્તરેન તે સમ્ભવન્તીતિ દૂભાદયોપ્યુદાહટા "બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા"તિ (૧-૩૩) રસ્સે અપરજ્ઝામિ, ઇસ્સયન્તિ નસહન્તિ, આરજ્ઝતિ પુચ્છિતો નેમિત્તિકો ઉપપરિક્ખતિ, ભાદત્થં વિભાવેતિ 'યસ્સે'ચ્ચાદિના, પરિયા લોચેતિ ઉપપરિક્ખતિ, કિં લક્ખણો-યમનિયમોચ્ચાહ-'નાવસ્સ'મિચ્ચાદિ, યાચિતુસ્માયેવ [યાચિતુયેવ (પોત્થકે)] છટ્ઠીતિ નાવસ્સમયન્નિયમોતિ અત્થો, કુતોચ્ચાહ-'સમ્બન્ધે'ચ્ચાદિ, અઞ્ઞસ્માપીતિ અયાચિતુતોઅપિ, થુતિકરણસ્સ કત્તુભૂતા હોતાપોતારો ઉસ્સાહનાનુજાનનાનં કમ્મં હોતીતિ આહ-'પચ્ચનુપુબ્બસ્સ ગિણાતિસ્સ કમ્મે'તિ. હોતુપોતુસદ્દેહિચ્ચાદિના પોતુસદ્દસ્સપિ છટ્ઠિરૂપં દસ્સિતં, વુત્તિયન્તુ 'હોતુ પતિગિણાતિ'ચ્ચેવ પાઠો દિસ્સતિ, હોત્વેવમ્પિત્યમ્હાકમત્રોપેક્ખા, ઉસ્સાહયતીત્યત્થે ગિણાતિ અન્તોગતણ્યત્થો. અનાવાદોતિ નાવાઅન્નાદિવજ્જિતે. એત્થ પન તથા પટિસેધાભાવેપિ બહુલાધિકારતો 'ન તં નાવમ્મઞ્ઞે નતં અન્નમ્મઞ્ઞે'ચ્ચાદિ ભવતિ, અત્થેવ હિ બહુલાધિકારતોવા તિપ્પસઙ્ગાભાવો, પઠમન્તં રૂપન્તિ મઞ્ઞમાનોતિ પઠમન્તં રૂપં, એત્થચ યદા તિણાદિતોપિ ખિંકંસીયતે તદા નિન્દાવગમો, તત્થ ચ નિયોગતોવ નઞ્પયોગો ઞાથાનુપ પત્તિયાતિ સપ્પટિસેધમુદાહટં 'ન મઞ્ઞમાનો'તિ, અવધિમ્હિયેવ પઞ્ચમીતિણાતિ, નઞ્પયોગેવ નિયોગતો નિન્દાવગમા તિણન્તિ કમ્મેયેવ દુતિયા, અથવા સતીપિ નિન્દાવગમે વચનિચ્છાતો સવિસયેયેવ દુતિયા, સમ્મુતિપ્પયોગેતિ સમ્મુતિસદ્દસ્સ પયોગે, ચતુત્થિં ઇચ્છન્તીતિ મત્તાયાતિ એત્થ ચતુત્થિં ઇચ્છન્તિ, પુન રુત્તત્તે કારણમાહ-'અથ સોતિવિજ્જમાનત્તા'તિ, ચણ્ડસ્સ કુક્કુરસ્સાતિઆદિસુત્તે "અથ સો"તિ પાઠસ્સ વિજ્જમાનત્તા 'ભિય્યોસો મત્તાયા'તિ એત્થ સોકારો પુનરુત્તોતિ અધિપ્પાયો, ચગ્ગહણેનાતિ "સિલાઘહનુ...પે॰... સત્તમ્યત્થેસુચા"તિ સુત્તે ચગ્ગહણેન, ચતુત્થીભિમતાતિ "નમો યોગાદિસ્વપિચા"તિ સુત્તેન.

૨૬. પઞ્ચ

અવધીયતે વિસિલિસ્સતે એતસ્માત્યવધિ, અવપુબ્બાય ધાધાતુતો અવધિમ્હિ"દાધાત્વી"તિ (૫-૪૫) ઇ.

યતો-વધીયતે કિઞ્ચિ, ક્રિયાપુબ્બં કુતોચિપિ;
ચલઞ્ચાચલમઞ્ઞઞ્ચ, તં વદન્ત્ય વધિમ્બુધા.

એત્થાયમત્થો "યતોકુતોચિપિ અત્થો કિઞ્ચિ વત્થુઅવધીયતે સંયોગસ્સ વા કિરિયાનિમિત્તં ગમનદાનાદિકિરિયાપુબ્બં વિસિલિસ્સતે સયં વા અપેતિ અઞ્ઞેન વા વિસું કરીયતે, તમેવંવિધં ચલઞ્ચા ચલઞ્ચ વિસિલેસપરિચ્છેદભૂતં પદત્થમવધિં વદન્તિ બુધા તબ્બિદુનો"તિ, તં યથા ધાવતાસ્સા પુરિસો પતતિ, પુરિસં પાતેતિ વા, રુક્ખા પણ્ણં પતતિ, પણ્ણં પાતેતિ વાતિ, સોચ તિધાપ્યુચ્ચતે વિસયભેદેન, યથા–

નિદ્દિટ્ઠવિસયો કોચિ, ઉપાત્તવિસયો તથા;
અનુમેય્યવિસયો ચાતિ, તિધાવધિ સમીરિતોતિ.

તત્થ નિદ્દિટ્ઠા વચનોપનીતા કિરિયા વિસયો યત્થ સો નિદ્દિટ્ઠ વિસયો વધિ, યથા-'ગામસ્મા આગતો'તિ, ઉપાત્તાજ્ઝાહટા કિરિયા વિસયો યત્થ સો ઉપાત્તવિસયો, યથા-'વલાહકા વિજ્જોતતે'તિ, વલાહકા નિક્ખમ્મ વિજ્જોભતેતિ અત્થો, અનુમેય્યા કિરિયા વિસયો યત્થ સો અનુમેય્યવિસયો, યથા'માથુરા પાટલિપુત્તકેહિ

અભિરૂપતરા’તિ, એત્થ અભિરૂપગુણેન ઉક્કંસનમનુમેય્યં, અતોયેવેત્થાયમેવ સઞ્ઞા પરિપ્ફુટા વિઞ્ઞાયતીતિ ન કાચિદિહ સઞ્ઞા પરિભાસીયતે બ્યામોહકારિણી, અથાવધિસ્માતિ વુચ્ચમાને ‘પદત્થાવધિસ્મા’તિ કુતો-વસીયતે યેનેવં વિવરણં કતન્ત્યાસઙ્કિયાહ-પદાન’મિચ્ચાદિ. યથા ગામસ્માતિઆદિના ઇદં દીપેતિ “ન કેવલં કાયસંસગ્ગપુબ્બકોવ વિસિલેસો, કિઞ્ચરહિ બુદ્ધિસંસગ્ગપુબ્બકોપિ, અત્થિ ચેહ બુદ્ધિસંસગ્ગ પુબ્બકો, તથાહિ ચોરેહિ ભાયતિત્યાદો યો (ભય)પેક્ખણ સીલો ભવતિ, સો યદિ મં ચોરા પસ્સેય્યું, ધુવં મે મરણન્તિ વિચારેન્તો તે બુદ્ધિયા પપ્પોતિ પપ્પુય્ય ચ તતો નિવત્તતે, તથા ચોરેહિ તાયતિત્યાદો યો એકસ્સ મિત્તો ભવતિ સો યદ્યેતં ચોરા પસ્સેય્યું ધુવમસ્સ મરણન્તિ પસ્સન્તો તે બુદ્ધિયા પત્વા તતો નિવત્તયતીત્યવધિત્તા અવધિસ્માવ સબ્બત્થ પઞ્ચમી”તિ, પરેહિ પન એતાદિસેસુ સબ્બત્થ પટિપત્તુવિસેસાનુગ્ગહાય સુત્તેહેવ પપઞ્ચો કતો, ઇધ પન સામઞ્ઞવચનેનેવ સિદ્ધત્તા તદનુગ્ગહાય ઉદાહરણેહેવ પપઞ્ચિતં, ભીતિભાયનત્થાનન્તિ ભીતિ તાયનાનં અત્થો યેસં તે ભીતિતાયનત્થા તેસન્તિ અત્થો, નનુ ભીત્યત્થાનં પયોગે ભયહેતુ સમ્ભવતિ નતુ તાયનત્થાનન્તિ, નેસ દોસો, તાયનઞ્હિ રક્ખનમુચ્ચતે [સાયનાહિ રક્ખનમુપ્પજ્જભે (પોત્થકે)] તઞ્ચ ભયહેતુતો વેત્યાહ-‘યો ભયહેતુ’તિઆદિ, ઇમિના ચ “ભીત્યત્થાનં ભયહેતુ”તિ (૧-૪-૨૫) પાણિનિયાનમપાદાનસઞ્ઞા સુત્તમ્પટિક્ખિપતિ, તતોતિ ભયહેતુતો, તેસન્તિ ભયતાયનાનં, ભયમનિટ્ઠપાતસઙ્કા, ઉત્તાસોત્યત્થો, તાયન મનિટ્ઠપાતતો પરિરક્ખનં, યથા દસ્સનં હોન્તેવાતીમિના વચનિચ્છાયેવ પધાનત્તમાહ, કો હિ લોકિયં વચનિચ્છમતિવત્તિતું સક્કોતિ, તથાહિ સબ્બેવ દબ્બાદયો સબ્બકારકસત્તિયુત્તાવ, તત્થાયં કારકવિભાગો વચનિચ્છાવસેનેવ, તં યથા ‘વલાહકો વિજ્જોતતે, વલાહકેન વિજ્જોતતે, વલાહકે વિજ્જોતતે’તિ. પરાપુબ્બસ્સાતિઆદિના “પરાજિસ્સાસય્હો”તિ (૧-૪-૨૬) સઞ્ઞાસુત્તં પચ્ચક્ખાતિ, અસય્હો અત્થોતિ સહિતું અભિભવિતુમસમત્થો અત્થો, અજ્ઝેનસકાસાઇચ્ચાદિના ઉદાહરણત્થમાચિક્ખતિ, નનુચેવમત્થં વદતા યઞ્ઞદત્તસ્સાસય્હત્તં વુત્તં, તં કથં અજ્ઝયનસ્સાસય્હત્તં, યેનાસય્હત્તસ્સાવધિત્તં પટિપાદયતિ ત્યાસઙ્કિયાહ-‘યઞ્ઞદત્તાનભિભવો’ચ્ચાદિ, અસય્હોતીમસ્સ પચ્ચુદાહરણં પટિપાદયતિ ‘યો પનિ’ચ્ચાદિ. “વારણત્થાનમિચ્છિતો”તિ (૧-૪-૨૭) સુત્તિતં, તદાહ ‘વારણત્થાન’મિચ્ચાદિ, વારણમત્થો યેસં તે વારણત્થા, અવધિમત્તવચનિચ્છાયન્તિ વિસેસતો વિધાનમન્તરેના વધિમત્ત વચનિચ્છાયં, વિસેસવિધાનેતિ ઇચ્છિતોતિ વિસેસવિધાને, ચિત્તસ્સાવધિવચનિચ્છાયમ્પન ચિત્તતો પાપં નિવારયેતિ ભવતિ. “રક્ખનત્થાનમિચ્છિત”ન્તિ (૨-૬-૩) સુત્તિતં, તદાહ-‘રક્ખનત્થાન’મિચ્ચાદિ, કેસઞ્ચીતિ કચ્ચાયનાદિકે દસ્સેતિ. “અન્તરધાને યેનાદસ્સનમિચ્છતી”તિ (૧-૪-૨૮) સઞ્ઞાસુત્તમારદ્ધં, તદાહ-‘અન્તરધાને’ચ્ચાદિ, અયમુપજ્ઝાયો યદિ મં પસ્સતીતિ સમ્બન્ધો, દસ્સને દોસં તક્કેતિ ‘નુન’મિચ્ચાદિના, પેસનમસક્કારપુબ્બકો નિયોગો, અજ્ઝેસનં સક્કારપુબ્બકો, મઞ્ઞમાનો સિસ્સા અહં કથન્નામ બ્યવહિતો ભવામીતિ અન્તરધાને બ્યવધાન નિમિત્તં, યેન અત્તનો અદસ્સનમિચ્છતીતિ સમ્બન્ધો, અન્તરધાનેતિ નિમિત્તસત્તમીચાયં, અતો આહ-‘બ્યવધાનનિમિત્ત’ન્તિ, બ્યવહિતોતિ અન્તરહિતો, મામં ઉપજ્ઝાયોત્યાદિના ઉદાહરણત્થમાહ, બ્યવધાનત્થં બ્યવહિતત્થં, “અન્તરધાનેતિ કિં ચોરે ન દિદિક્ખતી”તિ પચ્ચુદાહટં પરેહિ, તમ્પટિપાદયમાહ-‘યત્થાદસ્સન’મિચ્ચાદિ, ચોરે ન દિદિક્ખતી (ત્ય), ત્ર હિ યો ચોરે ન દિદિક્ખતિ તેહિ અત્તનો અદસ્સનમિચ્છતીતિ ન અન્તરધાનનિમિત્તં, કિન્તુપઘાતનિવત્યત્થં, કિન્તુપઘાતનિવત્તિયાતિ એવં મઞ્ઞતે “નાત્રાન્તરધાનમે (વાવસેયં), કિન્તુ તન્નિમિત્તો પઘાતનિવત્તિપિ, ‘ઉપજ્ઝાયા અન્તરધાયતી’ત્યત્ર વિનાપ્યુપઘાતસમ્ભવમન્તરધાનસમ્પાદનમેવ સમ્ભવતી”તિ. ઇચ્છતિગ્ગહણં કિમત્થં અદસ્સનિચ્છાયં સતિ સત્યપિ દસ્સને યથાસિયા”તિ વુત્તં, (તં) પટિપાદયમાહ-‘અદસ્સનિચ્છાયમ્પનિ’ચ્ચાદિ, સતીપિ દસ્સનેતિ ઉપજ્ઝાયેન દસ્સને સતીપિ, તતોતિ ઉપજ્ઝાયતો, અવધિરૂપતા એવાતિ ઉપજ્ઝાયસ્સાવધિરૂપતા એવ. “આખ્યાતો પયોગે”તિ (૧-૪-૨૯) પરવચનં,

તદાહ ‘ઉપયોગે’ચ્ચાદિ, નિયમપુબ્બકં વિજ્જાગહણમુપયોગો ત્રાધિપ્પેતો, ઉપયોગવચનસામત્થિયા વિજ્જાગહણત્થં સિસ્સવત્તં નિયમો, તતોતિ આખ્યાતુતો. “જનિકત્તુનો પકતી”તિ (૧-૪-૩૦) સઞ્ઞાસુત્તં કતં, તદાહ-‘જન્યત્થસ્સા’તિઆદિ, જનિનો અત્થો જન્યત્થો, કિન્તં જનનં, તતોતિ જનિકત્તુહેતુતો, પકતિસદ્દેન કારણમત્તં ગહિતંપરેહિ ‘પુત્તા પમોદા જાયતે’ચ્ચાદો પુત્તાદિતોપિ યથા સિયા’તિ, દુવિધં (હિ) કારણં ઉપાદાનકારણં સહકારિકારણઞ્ચ, તત્થ કારિયેનાભિન્નદેસો ઘટસ્સ મત્તિકાપિણ્ડો ઉપાદાનકારણં, તસ્સેવ પન દણ્ડચક્કાદિ (કારિયેન ભિન્નદેસો) સહકારિકારણં, તેસૂપાદાનકારણસ્સેહ ગહણે’સિઙ્ગા સરો જાયતે’ચ્ચત્રેવ સિયા, ન તુ ‘પુત્તા પમોદા જાયતે’ચ્ચાદો, કારકન્તરવચનિચ્છાયન્તિ એત્થ કારકન્તરાદિવચનિચ્છાયન્તિ પાઠેન ભવિતબ્બં... એત્થન્તરે સમ્બન્ધ વચનિચ્છાયપિ સમ્ભવતો, તત્ર તિટ્ઠન્તીતિ તત્રટ્ઠા, તેસં, લોકો-નઞ્ઞથાવાદી વોહારિકજનો, તત્થ ભવા લોકિયા, નવત્તુ પટિબદ્ધાતિ લોકવચનિચ્છમુલ્લઙ્ઘિય અહમેવ વદામીતિ સકજ્ઝાસયેન વદન્તો વત્તા, તપ્પટિબદ્ધા ન હોતીતિ અત્થો. “પભવો ભવતિસ્સા”તિ (૧-૪-૩૧) સુત્તિતં, તદાહ-‘ભવતિસ્સા’તિઆદિ, પઠમતો ઉપલબ્ભતીતિ અત્થકથનેન જન્યત્થો-ત્ર ન સમ્ભવતીતિ વદતિ, નહિ હિમવા ગઙ્ગાય કારણં, સા હિ અઞ્ઞેહિ એવકારણેહિ ઉપ્પન્ના , હિમવતિ તુ કેવલં પઠમતો ઉપલબ્ભતિ. “જિગુચ્છાવિરામપમાદત્થાનુમુપસઙ્ખ્યાનં”તિ (૧-૪-૨૪વા) વુત્તં, તદાહ-‘વિરમણત્થે’ત્યાદિ, જિગુચ્છાપમાદત્થધાતુયોગે પન કમ્માધિકરણવચનિચ્છા દિસ્સતીતિ વુત્તં, અવધિવચનિચ્છાપિ પન દિસ્સકે ‘જિગુચ્છતિ નાહિરિકો પાપા’તિ, ધમ્મા પમજ્જતીતિપિ હોતેવ પટિસેધાભાવા. “અઞ્ઞારાદિતરરિતે દિસાસદ્દાઞ્ચુત્તરપદાચાહિ યુત્તે”તિ (૨-૩-૨૯) સુત્તિતં, તદાહ-‘અઞ્ઞસદ્દયોગે’ચ્ચાદિ, યતોતિ દેવદત્તાદિતો, “અઞ્ઞઇત્યત્થગ્ગહણં, તેન પરિયાયપ્પયોગેપિ ભવતી”તિ અઞ્ઞેહિ બ્યાખ્યાતત્તા આહ-‘ભિન્નો દેવદત્તા’તિ, આરાસદ્દસ્સ દૂરત્થત્તા આસવક્ખયતો આરા દૂરો ભવતી(ત્યત્થો ઉ) પાદીયતેત્યાહ‘આરાસદ્દો દૂરત્થો’તિ, નિદ્દિસ્સમાનપટિયોગીતિ ‘દેવદત્તો સૂરો’તિ નિદ્દિસ્સમાનસ્સ કસ્સચિ યો સો દુતિયો, સો પટિયોગી. દિસાદેસકાલવુત્તીનં દિસાસદ્દત્તેન પરિગ્ગહતો આહ‘દિસા દેસકાલવાચીનં યોગે’તિ, પુબ્બેવ સમ્બોધાતિઆદીનિ કાલવાચીયોગે ઉદાહરણાનિ, અઞ્ચુત્તરપદઆચઆહિપચ્ચયયો ગેત્વિહ નોદાહટં.
“પઞ્ચમીવિધાને લ્યપ્લોપે કમ્મન્યુપસઙ્ખ્યાનં “અધિકરણે ચોપસઙ્ખ્યાન”મિતિ (૨-૩-૨૮-વા) વાત્તિકં, તદાહ‘યત્થ’ચ્ચાદિ, લ્યપ્પચ્ચયસ્સ યત્રાપ્પયોગો, તસ્સત્થો ચે ગમ્યતે, સો લ્યપ્લોપો, ત્વાલોપો લ્યપલોપોત્યવિસેસો, પાસાદ મારુય્હ પેક્ખતિ આસને ઉપવિસિત્વા પેક્ખતીતિ ઇદં વિસયો પદસ્સનં પુબ્બં યસ્સાતિ કિરિયાવિસેસને સમાસો, વક્ખમાનસબ્બદસ્સનેસુપિ પાસાદતો-પક્કમનલેસસબ્ભાવા પાસાદો (યેવા) વધિરૂપેન વત્તુમિટ્ઠોતિ દસ્સેતુમાહ-‘તથાહિ’ચ્ચાદિ, અપક્કમતિ તતો તં દસ્સનન્તિ તતો પાસાદતો તસ્સ દટ્ઠુનો દસ્સનં ચક્ખુન્દ્રિયં અપક્કમત્યપયાતીત્યત્થો, અવધિભાવો પાસાદસ્સાતિ વિઞ્ઞાયતિ, યેસન્તિ વેસેસિકાનં, તે હ્યેવમાચિક્ખન્તિ “ઇન્દ્રિયેસુ ચક્ખુન્દ્રિયં ચક્ખુગોળકતો-ચ્ચન્તસુખુમભાવેન નિક્ખમ્મ વિસાલીભવન્તં વિસયદેસમુપગમ્મ સકલમત્તના દિટ્ઠં પસ્સતિ રંસિરૂપેન, યથા કાહલા મૂલે કિસા અગ્ગેમહતી, તથા ઘાણિન્દ્રિયાની”તિ, અધિટ્ઠાનદેસન્તિ ઇન્દ્રિયાધિટ્ઠાનભૂતં ચક્ખુગોળકદેસં, વિસયપ્પવત્તીતિ ગોચરે પવત્તિ, સન્તતિયાતિ ઇન્દ્રિયપબન્ધસ્સ, અધિટ્ઠાન મનિન્દ્રિયં નાપજ્જતેતિ સમ્બન્ધો, તતોતિ પાસાદતો, અપક્કન્ત્યાતિ અપગમનેન, યજ્જપિ ચક્ખુન્દ્રિયં ચક્ખુગોળકતો બહિ નિગ્ગચ્છતિ, તથાપિપાસાદટ્ઠસ્સચક્ખુગોળકા નિગ્ગચ્છતીતિ પાસાદસ્સાપ્યવધિભાવો, યેસન્તૂતિ ખણિકવાદીનન્તુ, ઇન્દ્રિયાધિટ્ઠાનમ્પત્તે વિસયે વિઞ્ઞાણલક્ખણં કારિયં કરોન્તિ સીલેનાતિ પત્તકારીનિ, અનિન્દ્રિયાધિટ્ઠાનદોસો નેતિ સમ્બન્ધો, તતોતિ પાસાદતો, યેસમ્પનાતિ ખણિકવાદિનોવ દસ્સેતિ, અત્ર હિ ચત્તારો પક્ખા પત્તકારીનિન્દ્રિયાનિ, અપ્પત્તકારીનિ, ચક્ખુસોતાનિ અપ્પત્તકારીનિ સેસાનિ વુત્તવિપરિતાનિ, ચક્ખુયેવ પત્તકારી સેસમઞ્ઞથેતિ, ચતુસ્વેવ તેસુ પઠમપક્ખદ્વયમુપન્યસ્ય પટિપાદિતં... તપ્પટિપાદનેનેતરેસમ્પિ પટિપાદિતત્તા,

સબ્બસામયિકસાધારણત્તાસદ્દસત્થસ્સાતિ ઇદં અયુત્તમિવ દિસ્સતિ... સદ્દસત્થસ્સિમસ્સ બુદ્ધવચનોપયોગિત્તેન સોગતસમયાનુગુણપ્પવત્તિતો, ખણિકવાદિનો પન નિસ્સાયેદં સુન્દરમેવ, મનસિકારાદીતિઆદિસદ્દેન ચક્ખુતો [ચક્ખુના (પોત્થકે)] અભેદો રૂપાપાથગમો ચ દસ્સિતો, યોગ્ગદેસેતિ દસ્સનયોગ્ગે પદેસે. ''પુચ્છનાખ્યાનેસુ ચ પઞ્ચમી વત્તબ્બા''તિ (૨-૩-૨૮વા) વુત્તં, તદાહ-'પુચ્છનસદ્દતો'ચ્ચાદિ, પુચ્છનાખ્યાનેસુ સામઞ્ઞેન પઞ્ચમીવિધાને-તિપ્પસઙ્ગં દસ્સેતુમાહ-'અવસ્સ'મિચ્ચાદિ, કસ્સાતિ પઞ્હો, દેવદત્તસ્સેત્યાખ્યાનં, કોસો યઞ્ઞ દત્તોતિ પઞ્હો વિધિરૂપોવાયં, યો-ઙ્ગદીત્યાદ્યનુવાદરૂપમાખ્યાનં, અઙ્ગદીકેયૂરી. ''યતોચાદ્ધકાલનિમ્માનં તતો પઞ્ચમી વત્તબ્બા''તિ (૨-૩-૨૮વા) વુત્તં, તદાહ-'અદ્ધ'ચ્ચાદિ, નિમીયતે પરિચ્છિજ્જતે યેન તં નિમાનં, તદેવ નિમ્માનં. ''અદ્ધસ્સ પઠમા સત્તમી ચ વત્તબ્બા''તિ (૨-૩-૨૮) વુત્તં, તત્થાયમત્થો ''તં યુત્તાતિ વત્તતે, તં યુત્તા પઞ્ચમિયુત્થા પરસ્સાદ્ધસ્સ પઠમા ચ સત્તમી ચ વત્તબ્બા''તિ, પાટલિપુત્તસ્માતિ પઞ્ચમિ યુત્તં, એતાપિ ન વત્તબ્બાતિ દસ્સેતુમાહ-'સત્તયોજનાની'તિઆદિ, અત્ર હિ યદા રાજગહસ્સ યોજનઞ્ચાભેદો વત્તુમિચ્છીયતે, તદા પાટલિપુત્તસ્મા રાજગહં સત્તયોજનાનીતિ, ભેદવચનિચ્છાયન્તુ ''સબ્ભાવો''ત્યાદિના (૨-૩૪) સત્તમી સિદ્ધા'સત્તસુ યોજનેસુ'તિ. તથાહિ પાટલિપુત્તસ્મા સત્તસુ યોજનેસુ સતિ રાજગહંભવતીત્યયમત્થો પતીયતે, સત્તયોજનસમ્બન્ધિભવનં રાજગહ (ભવન)સ્સ લક્ખણમ્ભવતિ. સમ્બન્ધે છટ્ઠીતિ ઇમિના ''તં યુત્તા કાલે સત્તમી વત્તબ્બા''તિ (૨-૩-૨૮વા) વચનમ્પટિક્ખિપતિ. ''કરણેચ થોકપ્પકિચ્છકતિપયસ્સા સત્તવચનસ્સે''તિ (૨-૩-૩૩) સુત્તિતં, તદાહ-'યદા ઇચ્ચાદિ, કિચ્છાદયોતિઆદિસદ્દેન થોકઅપ્પકતિપયે સઙ્ગણ્હાતિ, અસત્તરૂપન્તિ અદ્દબ્બરૂપં, ગુણે હેતુમ્હીતિ ગુણપદત્થે હેતુભૂતે ''ગુણે''તિ (૨-૨૧) પઞ્ચમીતિ અત્થો, યથાવુત્તવિધાનેનેતિ ''ગુણે''તિ સુત્તે વુત્તવિધાનેન, ''ગુણે''તિ સુત્તે વુત્તવિધાનેન, યદાત્વિચ્ચાદિના પરેસં વિય કરણે વિસું વિધાને પયોજનં નત્થીતિ દસ્સેતિ. કત્તબ્બરૂપસ્સ ચલનસ્સાતિ સમ્બન્ધો, સમાનાધિકરણત્તેન વિસેસનન્તિ યોજના, સમાનાધિકરણત્તેનાતિ ચ 'રઞ્ઞો પુરિસો'ત્યાદો અસમાનાધિકરણસ્સાપિ વિસેસનત્તદસ્સનતો વુત્તં, સમાનાધિકરણત્તેન વિસેસનભાવો ચાસ્સ થોકગુણાન્વિતે ચલને વત્તમાનો થોકસદ્દો અસત્તવચનોવ વિસેસનન્તિ, તેનેવાખ્યાયતે 'થોકસ્સ કમ્મત્તા કમ્મે દુતિયા'તિ. પઞ્ચમીત્યનુવત્તમાને ''દૂરન્તિકત્થેહિ છટ્ઠી વા''તિ (૨-૩-૩૪) વુત્તં, તદાહ'દૂરન્તિ કત્થેહિ'ચ્ચાદિ, અવધિસમ્બન્ધલક્ખણાતિ અવધિસમ્બન્ધાવ લક્ખણં નિમિત્તમાસં પઞ્ચમીછટ્ઠીનં તા તથા વુત્તા, વત્તુમિટ્ઠોતિ ઇમિના વચનિચ્છાયેવ પધાનત્તમાહ, એવં ચરહિ તંતં કારકવચનિચ્છાયમઞ્ઞાપિ વિભત્તિયો કસ્મા નપ્પયુજ્જેય્યુન્તિ આહ-'લોકિયા ચેત્થા'તિઆદિ, એત્થ વિભત્તીનં નિયમે લોકિયા એવ વચનિચ્છા નિબન્ધનં કારણન્તિ અત્થો, પઞ્ચમીચાત્યનુવત્તમાને ''દૂરન્તિ કત્થેહિ દુતિયા ચે''તિ (૨-૩-૩૫) વુત્તં, ''પઞ્ચમ્યધિકરણેચ'' (૨-૩-૩૬) ઇચ્ચત્ર ચ કારેન દૂરન્તિ કત્થેહિ સત્તમી ચ વુત્તા પાટિ પદિકત્થે સારસઙ્ગહકારાદીહિ, તદક્ખિપ્પ અઞ્ઞાપદેસેન પટિક્ખિપિતું કેચિત્યાદિ યં વુત્તં વુત્તિયં, તં દસ્સેતુમાહ'કેચીતિ સારસઙ્ગહાદયો'તિઆદિ. દૂરાપાદાવસેચનન્તિ અયં તેસમ્પટિક્ખેપન યોતિ સમ્બન્ધો, ઇતિસદ્દો પનેત્થ પરિહીનો, નહિતન્તિઆદીસુ તસદ્દેનાસત્તરૂપં દૂરાદિ વત્તુમિચ્છિતન્ત્યવસેયં, ન હિ તં ગમ્યતે, ન હિ તતો ગમ્યતે, ન હિ તેન ગમ્યતે, ન હિ તસ્મિં ઠીયતે'તિ વિસું સમ્બન્ધો વસેયો. પતીયન્તેચાતિ ચો વત્તબ્બન્તરસમુચ્ચયે, અતોચેતિ વક્ખમાનહેતુપરામાસો, યન્તિ યસ્મા અત્થે નિપાતો, વાક્યકારો વરરુચિ, તંસામાનાધિકરણ્યતોતિ દૂરાદિસા માનાધિકરણ્યતો, તંયુત્તતોપીતિ દૂરાદિયુત્તા ગામાદિસદ્દતોપિ, પચ્ચક્ખન્તોતિ વાક્યકારવચનં પચ્ચાચિક્ખન્તો, તથાહ્યત્રાયં મહાભાસ્સ પાઠો ''દૂરન્તિકત્થેહિ પઞ્ચમીવિધાને તંયુત્તા પઞ્ચમીપટિસેધો વત્તબ્બો દૂરા ગામસ્સ, તત્રાપિ દસ્સના અનત્થકો-યમ્પટિસેધો, તત્રાપિ હિ પઞ્ચમી દિસ્સતિ–

દૂરસ્માવસથા મુત્તં, દૂરાપાદાવસેચનં;

ગુરુતો કુપિતા દૂરા,ભાબ્યં દૂરા ચ દસ્સુહિતિ.

અત્ર દૂરન્તિકેત્યાદિ વત્તબ્બં વાક્યકારવચનં, દૂરા ગામસ્સાતિ તસ્સોદાહરણં, તત્રાપિચ્ચાદિ પચ્ચક્ખાનભાસ્સં, દૂરસ્માવસથાતિ આવસથસ્સ દૂરેતિ અત્થોહિ ભાસ્સપદીપે કેય્યટો, પઠમો પુરિસો યસ્સ સો પઠમપુરિસો ભવતિ ''દૂરન્તિકા''દિ (૨-૬-૫) કચ્ચાયનસુત્તે સુદ્ધાદિયોગોપિ સઙ્ગહિતો, તેનાહ–'સુદ્ધપ્પ મોચનવિવિત્તપ્પમાણયોગે'તિ, ''ધાતુનામાનમુપસગ્ગયોગાદીસ્વપિચ'' ઇતિ (૨-૬-૨) સુત્તે ચગ્ગહણતો પભુતિયોગો ચ ગહિતો, તેનાહ–'પભુતિ યોગેચા'તિ, પભુતિયોગેચાતિ ઇમિના પભુત્યત્થયોગોપિ સઙ્ગહિતો, તેનેવ 'યતોસરામિ અત્તાન'ન્તિ ઉદાહટં.

૨૭. અપ

નનુ કુટોવ તેસં સાલાદીનં યોગોતિ કિમેત્થ પઞ્હેન કસ્સ પનેતેહિ યોગો'ત્યાસઙ્કિયાહ-'વજ્જનં હિચ્ચાદિ, વજ્જનાનન્તિ કત્તરિ અનો, વજ્જને સમ્બન્ધે વત્તમાનેહીતિ વજ્જનસઙ્ખાતે સમ્બન્ધે વત્ત માનેહિ અપપરીહિ, યુત્તસ્માતિ યુત્તતોવ એકસ્મા, નાઞ્ઞતો, કિમેત્થ વત્તબ્બન્તિ ઇમિના અપપરીહિ યુત્તસ્માવ પઞ્ચમીભવને પસિદ્ધત્તમાહ, પસિદ્ધમ્પેતમાહરિત્વા પકાસેતુમાહ-'કત્તુનો'ચ્ચાદિ, યદત્થોતિ યોસાલાદિ અત્થો પયોજનં યસ્સ વજ્જનકિરિયા રમ્ભસ્સ સો યદત્થો. ''પઞ્ચમ્યપાપરીહી''તિ (૨-૩-૧૦) આયુત્તેપિ પઞ્ચમી વિધીયતે પરેહિ, તદાહ-'મરિયાદાય'મિચ્ચાદિ, અવધિમા એત્થ વસ્સનં.

૨૮. પટિ

દિઢસમ્બન્ધસ્સાતિ પસિદ્ધવસેન દિઢકારિયકારણસ્સ મુખ્યસ્સ, તસ્સ કારિયત્થન્તિ તસ્સ મુખ્યસ્સ યં કારિયં, તદત્થં મુખ્યકારિય કરણત્થન્તિ વુત્તં હોતિ, તસ્મિં પટિનિધિમ્હિ વત્તમાનેન પભિનેતિ સમ્બન્ધો, વિનિમયેતિ પરિવત્તન નિમિત્તં પટિદાનેચાતિ ચ સદ્દસ્સાઢાનપ્પયુત્તિ દઢબ્બા, પતિના તસ્સ યોગોતિ સમ્બન્ધો.

૨૯. રિતે

યદિ વજ્જનકિરિયાય સમ્બજ્ઝમાનસ્સ કમ્મત્તા કમ્મે દુતિયા, કિમત્થં ચરહિ પુન દુતિયાવચનન્તિ આહ-'પટિપદવિધાને'ચ્ચાદિ, પટિપદં ઉજુકમેવોચ્ચારિતં વિધાનં યસ્સા સા પટિપદવિધાના, વિસેસવિધાન વતીત્યત્થો, યજ્જત્ર દુતિયાવચનં ન સિયા તદા રિતેસદ્દેન યોગે ઉજુકં વિધીયમાનાય પઞ્ચમિયા દુતિયા બાધીયેથાતિ મઞ્ઞતે. યદ્યત્ર પઞ્ચમિયા દુતિયાય બાધાભાવો એવ પયોજનં, એવઞ્ચરહિ 'રિતે વા'તિ સુત્તયિતબ્બં એવં સતિ પક્ખે દુતિયા ચ ભવિસ્સતિ, લહુ ચ સુત્તમ્પણીતમ્ભવતી ત્યાસઙ્કિય પયોજનન્તરમાહ-'ઉત્તરત્થઞ્ચે'તિ, અતોયેવાતિ ઉત્તરત્થત્તાયેવ, પુન પયોજનન્તરંદુતિયા ગહણસ્સ દસ્સયમાહ-'વિભત્યન્તરે'ચ્ચાદિ, આહચ્ચ કણ્ઠાદિઢાને વાયુનાઆહનિત્વા આહરિત્વા વા વચનં આહચ્ચવચનં, ઉજુકવચનન્તિ વુત્તં હોતિ, વિભત્યન્તરં છટ્ઠીવિભત્તિ, તસ્સ બ્યુદાસત્થં, નિરાસત્થન્તુત્થો, અઞ્ઞાપીતિ દુતિયાય અઞ્ઞા છટ્ઠીપિ, પકતાય પઞ્ચમિયા સમ્બન્ધનત્થો પકતસમ્બન્ધનત્થો.

૩૧. પુથ

ન દુતિયાપિ યોગવિભાગતોતિ એવં મઞ્ઞતે ‘‘તતિયા ચેતિ વત્તમાને તત્થ યદિ ચકારેન ‘દુતિયા ચે’તિ સમ્બન્ધીયેય્ય, તત્રાપિ ચ કારેન પઞ્ચમીત્યેવં ન કસ્સાપ્યપકંસોતિ‘વિનાઞ્ઞત્રપુથનાનાહિ તતિયા ચે’ત્યેકયોગમકત્વા યોગવિભાગસામત્થિયા ‘તતિયા ચે’તિ ચ કારેન જાતુ પઞ્ચમી’’તિ, અસહાયત્થત્તે સતિ ‘વિનાત્થે હી’ત્યેવમવત્વા કિં વિસું સુત્તરચનાયેત્યાહ-‘ભેદો પાદાનન્વિ’ચ્ચાદિ.

૩૨. સત્ત

યન્તં સદ્દાનં નિચ્ચત્તા સમ્બન્ધસ્સ યત્થાતિ પરામટ્ઠં સોતિ, યોતિ પરામટ્ઠં તસ્સાતિ ચ નિદ્દિસતિ, યો યત્થેત્યાદિકઞ્ચ ‘કિરિયાધારભૂતે’ચ્ચાદિવુત્તિગન્થ વિવરણન્તિ યોતિ કિરિયાધેય્યભૂતાધિપ્પેતા, એતનેવાહ‘કિરિયા ચા’તિઆદિ, તેનાયમાધારીયતિ કત્તુકમ્મ સમવેતા કિરિયાસ્મિન્ત્યધિકરણે વા તં આધારયતીતિ કત્તરિ વા ધણન્તેન દટ્ઠબ્બો, કત્તારં કમ્મઞ્ચ કિરિયાનિસ્સયભૂતમાધાર યતીત્યાધારોતિ વા કત્તરિ ધણ, વુત્તં હિ–

> આધારયતિ યો કત્તુ, કમ્મં કિરિયનિસ્સયં;
> આધારં કારકઞ્ચાહુ, તં ચતુબ્બિધમેવ ચેતિ.

નનુ ચ કિરિયાધારણેનાધારોત્યુચ્ચતે, તં કિમેવમુચ્ચતેતિ ચે, નેસદોસો યદેવ હિ કિરિયાધારણમસ્સ, તન્તન્નિસ્સયભૂત કત્તુકમ્મધારણં, નહ્યઞ્ઞતા તદ્ધારણં સમ્ભવતિ તતો કિરિયા કારણેનાધારણેનાધારોત્ય યમેવત્થો, ન કત્તુકમ્મપરિચ્ચાગેનાધારેન ઉજુકં કિરિયા ગય્હતે, તેનેવ વક્ખતિ-‘કિરિયાયયો આધારો’ચ્ચાદિ, નનુ યદ્યપ્યુજુકમેવ કિરિયં ધારયતિ કત્તા કત્તુસમવાયિનિં, કમ્મસમવેતઞ્ચ વિક્તેદનાદિં કિરિયં કમ્મં... તથા સતિ તાનેવાધારોતિ, ન... લોકે સત્થે ચ તેસમાધારત્થે નાપ્પતીતિતો, કત્તુકમ્મતાયેવ હિ તેસમ્પતીતીતિ દસ્સેતુમાહ-‘કિરિયા ચે’ત્યાદિ, તથા ચ વુત્તં–

> કત્તુકમ્મ બ્યવહિતં, ધારેન્તમનુજુ ક્રિયં;
> ક્રિયાસિદ્ધુપકારિ ચ, સત્થે-ધિકરણં મતન્તિ.

કત્તુકમ્મબ્યવહિતન્તિ કત્તુકમ્મેહિ તંસમવેતભાવેન બ્યવહિતં, અનુજુ પારમ્પરિયેન, ક્રિયાસિદ્ધુપકારિતિ કત્તુકમ્મસમવેતાય કિરિયાય પસિદ્ધિયં ઉપકારી ઉપકુબ્બન્તં, નનુ ચ ન કિરિયા ધારણેનેવાયમાધારો, કત્તુકમ્માનં ધારણેનાપ્યાધારોતિ સક્કા વવત્થપેતુન્તિ ચોદનમ્મનસિ નિધાયાહ-‘ન ચે’ત્યાદિ, કિરિયા નિમિત્તસ્સેવાતિ કત્તુકમ્મસમવાયિનિયા કિરિયાય નિમિત્તસ્સેવ, તદેવંવિધમાધારં ચતુબ્બિધમ્મતન્તિ દસ્સેતુમાહ-‘આધારો ચાય’મિચ્ચાદિ, ચત્તારો વિધાપકારા અસ્સાતિ ચતુબ્બિધો, આધેય્યેન સહોપસિલેસો સંયોગલક્ખણો-સ્સ અત્થીતિ ઓપસિલેસિકો આધારો-‘કટેનિસીદતિ થાલિયં પચતિ’ત્યાદો કટાદિ, તથાહિ દેવદત્તસમવેતં નિસીદનકિરિયં કટો દેવદત્તં ધારયં ધારયતિ દેવદત્તબ્યવહિતં, એવં થાલીપિ તણ્ડુલસમવેતં વિક્લેદનાદિકિરિયં તણ્ડુલે ધારયં ધારયતીત્યોપસિલેસિકાધારત્તં કટાદિનો. યતો-ઞ્ઞત્રાધેય્યં ન વત્તતે સબ્બથા ભિય્યો વા, સો વેસયિકો, વિસયોહ્યાધેય્યસ્સાનઞ્ઞત્રભાવો, યથા ચક્ખાદિપ્પવત્તીનમઞ્ઞત્રાભાવા ચક્ખાદીનં રૂપાદયો વિસયાતિ વુચ્ચન્તે, એવમાકાસે સકુનયોત્યાદો સકુન્યાદીનમાકાસાદિતો-ઞ્ઞત્રાભાવાતે તેસં વિસયાત્યુચ્ચન્તે, વિસયો એવ વેસયિકો. યો આધારાધેય્યાનમભિબ્યાપેત્યાધેય્યમિત્યભિબ્યાપકો, તથા હિ‘તિલેસુ તેલં, દધિમ્હિ સપ્પિ,ત્યત્ર તિલાદિકં તેલાદિકમાધેય્યં બ્યાપેત્વા તિટ્ઠતીતિ તિલાદિ બ્યાપકાધારો. સમીપે ભવો, સમીપો એવ વા સામીપિકો, યસ્સ સમીપદેસે આધેય્યં વત્તતે સો એવમુચ્ચતે, અત્રોદાહરણં ‘ગુરૂસુ વસતિ ગઙ્ગાયં ઘોસો’તિ. નનુ ચાત્રાપ્યાધારે

સત્તમી વિધીયતે આધારો ચ નિસ્સયો વુચ્ચતે, નિસ્સયો ચ સંયોગસમવાયેહિ હોતિ, ન ચ સિસ્સાદીનં ગુરુપ્પભુતીતિ દેવદત્તસકુન્યાદીનમિવ કટાકાસાદીહિ સંયોગો, તેલાદીનમિવ ચ તિલાદીહિ સમવાયો વા અત્થિ, તેનાયુત્તં તે સમાધારત્તન્તિ, નેતદત્થિ, યદાયત્તા હિ યસ્સ ઠિતિ સો વિનાપિ સંયોગસમવાયેહિ તસ્સ નિસ્સયો ભવતિ, તથાહિ પુરિસસ્સ ન રઞ્ઞા સહ સંયોગોસમવાયો વાત્થિ, અથ પન તદધીનટ્ઠિતિત્તા રાજનિસ્સયો પુરિસોતિ બ્યપદિસ્સીયતે, સિસ્સાદીનઞ્ચ ગુરુપ્પભુતિન માયત્તા ઠિતીતિ તેસમયં [તેનસ્સાયં (પોત્થકે) યુત્થો તે પતિ ગુરુપભુતીનં નિસ્સયભાવો (જિનિન્દબુદ્ધિ)] યુત્તો ગુરુપ્પભુતિનં નિસ્સયભાવોતિ, એત્થ પન યજ્જપિ વેસયિકાભિબ્યપકાનમાધારાધેય્યોપસિલેસો અત્થિ, તથાપિ પકારન્તરસ્સેવ પરિપ્ફુટત્તા તથેવ વચનિચ્છા, નાઞ્ઞથા ઓપસિલેસિકેન વા [ઓપસિલેસિકેવ] વિસયાભિબ્યાપકાનમગ્ગહણતો ઉપસિલેસસ્સે વા [ઉપસિલેસસ્સેવ] પરિબ્યત્તત્તા તથેવ વોહારોતિ ન સઙ્કરો સઙ્કનીયોતિ.

૩૩. નિમિત્ત

નિમિત્તભાવમત્તેતીમિના કમ્મસંયોગાભાવેપિ સત્તમિયા પવત્તિ માહ, ન પરેસં વિય કમ્મસંયોગે એવ, તેનેવ વક્ખતિ-‘એવમઞ્ઞતે’ચ્ચાદિ, બાહિરાનં હિ-‘નિમિત્તા કમ્મેન’’ (ચં, ૨-૧-૮૯) ઇતિ સુત્તં, તત્થ કમ્મેન યોગે પયોજના સત્તમીભવતીત્યત્થો, અજિનમ્હિ હઞ્ઞતે દીપીતિદીપિનોહનનસ્સ પયોજનં ચમ્મં, તસ્સ દીપિનંહન્તીતિ કમ્મેન યો ગો, સુત્તે કમ્મેનાત્યવચને પયોજનં વત્તુમારભતે ‘ન પને’ચ્ચાદિ.

૩૪. યબ્ભા

યસ્સ કિરિયાતિ યસ્સ ગવાદ્યત્થસ્સ સમ્બન્ધિની દોહનાદિકિરિયા, કિરિયન્તરસ્સાતિ ગમનાદિકિરિયન્તરસ્સ, એતેનાતિ લક્ખણન્તિ એતેન, તતો-ચ્ચસ્સ વિવરણં કિરિયાવતાતિ, ‘‘કાલભાવેસુ ચે’’તિ (૨-૬-૪૩) કચ્ચાયનેહિ સુત્તિતં, તદાહ-‘કાલત્થેહિ ચા’તિઆદિ.

૩૫. છટ્ઠી

સામિસ્સરાદિયોગે છટ્ઠીસત્તમિયો યથા સિયુન્તિ ‘‘સામિસ્સરાધિપતિદાયાદસક્ખિપતિભૂપસુતેહિ ચ ‘‘ઇતિ (૨-૩-૩૯) આરદ્ધં પરેહિ, તદાહ-‘સામિ’ચ્ચાદિ, અત્ર ચ જિનિન્દબુદ્ધિના ‘‘સામ્યાદીનં ભેદેનો પાદાનં પરિયાયન્તરનિવત્યત્થમિહ મા હોતુ ગામસ્સ રાજા’’તિ વુત્તં વાક્યમુપન્યસ્ય હસ્સાપ્ય યુત્તત્તમુપદસ્સયમાહ-‘સામિસ્સરે’ચ્ચાદિ, કેન નિવારીયતે, ન કેનાપીત્યત્થો, વિસયવચનિચ્છાયં ‘ગામે રાજા’ત્યપિ ભવિતબ્બમિત્યનેનાહ, ‘‘આયુત્તકુસલેહ્યાસેવાય’’મીતિ (૨-૩-૪૦) આરદ્ધં, તદાહ-‘આયુત્તે’ચ્ચાદિ, આસવા તપ્પરતા, બ્યાવટો નિયુત્તો, તત્થેદં સિયા ‘‘આસેવાયન્તિ વક્ખામી ત્યવસ્સં વચનમિદમારબ્ભનીયમઞ્ઞથા ઈસંયુત્તેપિ ‘આયુત્તો ગો સકટસ્સા’તિ પસજ્જતી’’ત્યાસઙ્કિય નત્થેવેતમ્પિ પયોજનન્તિ દસ્સેતુમાહ-‘વિનાપિ’ચ્ચાદિ, ‘‘સામિસ્સરા’’ત્યદિકં કચ્ચાયનસુત્તં, તેનેવાતિ કચ્ચાયનસુત્તે પસૂતસદ્દાનન્તરં કુસલસદ્દનિદ્દેસેનેવ, ઇધાતિ મોગ્ગલ્લાનવુત્તિયં. કચ્ચાયનેન ‘‘કમ્મકરણ નિમિત્તત્થેસુ સત્તમી’’ (૨-૬-૪૦) ‘‘પઞ્ચમ્યત્થે ચ’’ (૨-૬-૪૧) ઇતિ ચ સુત્તિતં, તેનાહ-‘કમ્મે’ચ્ચાદિ, ગહણસ્સ બાહ્ય વિસયોતિ સમ્બન્ધો, કચ્ચાયનાનં‘ભિક્ખૂસૂ’તિઆદીનિ કમ્મત્થે ઉદાહરણાનિ, હત્થેસૂતિઆદીનિ કરણત્થે, કદલીસૂતિ પઞ્ચમ્યત્થે. ‘‘મણ્ડિતુસ્સુક્કેસુ તતિયા ચે’’તિ (૨-૬-૪૫) કચ્ચાયનસુત્તં, તદાહ ‘પસન્નત્થે’ચ્ચાદિ, પસન્નત્થેતિ મણ્ડિતત્થે, ઉસ્સુક્કત્થેતિ ઉસ્સાહત્થે.

૩૬. યતો

વિસું કરણં નિદ્ધારણં, જિનિન્દબુદ્ધાચરિયેન ‘‘કિમત્થમ્પુનરિદં વચનં યાવતા નિદ્ધારિયમાનો-વયવો સમુદાયબ્ભન્તરો, તત્થ યદા સમુદાયસ્સા-ધિકરણત્તં વત્તુમિચ્છીયતે, તદા સત્તમી સિદ્ધાવ, યથા રુક્ખે સાખાતિ, યદા ત્વવયવસમ્બન્ધો તદા છટ્ઠી, યથા રુક્ખસ્સ સાખાતિ સચ્ચમેતં પપઞ્ચત્થન્તુ વચન’’ન્તિ વુત્તં, તઞ્ચેત મયુત્તન્તિદસ્સેન્તો આહ-‘ન સાલયો’ઙ્ચાદિસૂકયુત્તાનિધઞ્ઞાનિ સૂકધઞ્ઞાનિ, આહિતા અવટ્ઠિતા, આધેય્ય ભૂતાતિ વુત્તં હોતિ. યતોતિ આહિતત્તકારણા, તતોતિ યતો જિનિન્દબુદ્ધિવચનમેવમયુત્તં, તસ્મા કારણા. ‘પઞ્ચમી વિભત્તે’’તિ (૨-૩-૪૨) પાણિનીય સુત્તં, તદાહ-‘સમુદાયતો’ઙ્ચાદિ, સુતતો સકાસા સીલં અતિસયેન સેય્યોતિ સમ્બન્ધો, ‘‘નિદ્ધારણે છટ્ઠી સત્તમીસુ પત્તેસુ તદપવાદો, યં યોગો’’તિ પરેહાખ્યાયતે, તત્થ તાવ નિદ્ધારણમેવેત્થ નત્થિ કુતો છટ્ઠીસત્તમીનં તત્થપ્પવત્તિ, યતો તાસં બાધનત્થમિદમારબ્ભતેતિ દસ્સયમાહ-‘નાત્ર જાત્યાદીહિ’ઙ્ચાદિ, નહિઙ્ચાદિના જાત્યાદીહિ નિદ્ધારણાભાવં દસ્સેતિ, જઙ્ચાદીનન્તિ નિદ્ધારણે છટ્ઠી, કુતો ન ભવતિઙ્ચાહ-‘જઙ્ચાદિસમ્બન્ધેને’ઙ્ચાદિ, અતં બ્યપદેસતોતિ સીલત્તાદિબ્યપદેસાભાવતો, પુન નિદ્ધારણાભાવે હેત્વન્તરમાહ-‘તુલ્યાનઞ્ચે’’ઙ્ચાદિ . સાધુનિપુણેહિ યોગે પૂજાયં ગમ્મમાનાયં સત્તમી, તથા અસાધુયોગે, તથા પસિતઉસ્સુક્કેહિ યોગે તતિયાસત્તમિયો, તથા લોપન્તનક્ખત્તસદ્દા ચ તેન તેન વચનન્તરેન પાણિનિયેહિ વિહિતા, તં સબ્બં તંતંકારકવચનિચ્છાયમેવ સાધેતું ‘માતરિ સાધુ’ ઇઙ્ચાદયો ઉદાહટા કેસેસુ પસિતો પસત્તો, અવબદ્ધોતિ અત્થો, કેસેહિ કરણભૂતેહિ પસિતો ભવતિ, કત્તુભૂતેહિ વા પસિતો કતોતિ અત્થો, ફુસ્સેનિન્દુયુત્તેન લક્ખિતો કાલો સોયમિત્યભેદેન સમ્બન્ધા ફુસ્સે, તેન કરણભૂતેન.

૩૭. પઠમા

પઠમાત્થમત્તેતિ એત્તકે વુત્તેપિ વાક્યત્થો પદત્થો વા ન વિઞ્ઞાયતે નામગ્ગહણાનુવત્તિતોતિ દસ્સેતુમાહ-‘દ્વેદ્વેકાનેકાદિ સુત્તતો’તિઆદિ, નામેનાત્થો પટિપાદિયમાનો નામસઞ્ઞાતે-ત્તનિ અભિધેય્યત્તેનાજ્ઝારોપ્ય પટિપાદયત્યનપેક્ખિત વિભત્તિવિસેસન્તિ આહ-‘અભિધીયતિ’ઙ્ચાદિ, પકતિરૂપેનાતિ નામેન, તસ્સ અભિધેય્યસ્સ, મત્તસદ્દસ્સાતિઆદિના સામઞ્ઞન્તીદં મત્તસદ્દસ્સત્થવચનન્તિ દસ્સેતિ, ઇદં વુત્તં હોતીતિ નામસ્સાભિધેય્યમત્તેતિ ઇમિના ઇદં વક્ખમાનં વુત્તં હોતિ. ‘‘પાટિપદિકત્થલિઙ્ગપરિમાણવચનમત્તે પઠમા’’તિ (૨-૩-૪૬) લિઙ્ગાદીસુ ભેદેન પઠમાવિધાનમ્પટિપન્ના, તદાહ-‘લિઙ્ગપરિમાણે’ઙ્ચાદિ, લિઙ્ગં ઇત્થિપુન્નપુંસકાનિ, પરિમાણં પરિચ્છેદો, સઙ્ખ્યા એકત્તબહુત્તાનિ, તબ્બન્તોપિ સદ્દત્થોએવાતિ લિઙ્ગાદિવન્તોપિ સરૂપા બ્યતિરિત્તો સદ્દત્થો એવ, ઉચ્ચત્તનીચત્તસામઞ્ઞમ્પુરોધાય પવત્તિયા ઉચ્ચનીચસદ્દેહિ પઠમા હોતેવ, તંયુત્તસ્સાપિ સદ્દત્થભાવતો ‘ઉચ્ચં ઘરાનિ’ત્યાદીનિપિ ઉચ્ચત્તં ગુણં નિમિત્તં કત્વા સોયમિત્યભેદસમ્બન્ધ ઘરેસુ વત્તન્તીતિ. પલમ્બતે અજ્ઝાગચ્છતિત્યાદો ‘‘અસઙ્ખ્યેહિ સબ્બાસં’’તિ (૨-૧૧૯) લોપવિધાનસામત્થિયા પાદીહ્યનત્થકેહિપિ પઠમા સિદ્ધાયેવ.

૩૮. આમન્ત

અભિમુખં કત્વાતિઆદિના યોગારમ્ભસ્સ ફલં દસ્સેતિ, નામત્થેતિ સદ્દત્થે, પદતોતિ આમન્તણાધિકઅત્થમત્તપ્પકાસકપદતો, હોન્તિ ચેત્થ...

સિદ્ધસ્સાભિમુખીકાર [ભિમુખીભાવ (પોત્થકે)], મત્તમામન્તણં સિયા;

અત્થો કતાભિમુખો હિ, ક્રિયાયં વિનિયુજ્જતે;
આમન્તણં ન વાક્યત્થો, પદતોવ પતીતિતો;
નત્થેવામન્તણં લોકે, વિધાતબ્બેન વત્થુના;
તં યથા ભવ રાજેતિ, નિપ્પન્નત્થો ભવેતિ ચ.

સિદ્ધસ્સાતિ દેવદત્તત્તાદિના સિદ્ધસ્સ, અત્થોતિ દેવદત્તાદિ, કતં આભિમુખ્યં સમાધાનં યેનાતિ વિગ્ગહો, ક્રિયાયં વિનિયુજ્જતે ગચ્છ ભુઞ્જાતિ, આમન્તણં નત્થિ… ઇદાનિ વિધીયમાનત્તેનાલદ્ધસત્તિકસ્સાભિમુખયિતુમસક્કરૂપત્તા, વિધાતબ્બેનાતિ નિપ્ફાદેતબ્બેન.

૩૯. છટ્ઠી

કિરિયાકારકેચ્ચાદિવુત્તિગન્થસ્સ અત્થસંવણ્ણનં કત્તુમારભતે 'એકાયં સમ્બન્ધો નામે'ચ્ચાદિ, કિરિયાય કારકેહિ ચ નિપ્ફાદિતોતિ ઇમિના સમ્બન્ધસ્સ કિરિયાકારકસમ્બન્ધ પુબ્બકત્તમાહ, તતોયેવાયં નાકસ્મીકોતિ ન યેસંકેસઞ્ચિ દ્વિન્નં ભવતિ, વિસિટ્ઠાનંયેવ તુ દ્વિન્નં ભવતીત્યતિપ્પસઙ્ગાભાવો, કિરિયાકારકસમ્બન્ધપુબ્બકો હિ કારકેહિ અઞ્ઞો સસ્સામિભાવાદિકો સમ્બન્ધો, તથા ચ વુત્તં–

''સમ્બન્ધો કારકેહઞ્ઞો, ક્રિયાકારકપુબ્બકો;
સુતાયમસ્સુતાયંવા, ક્રિયાયં સો-ભિધીયતેતિ.

તત્થ અસ્સુતાયં કિરિયાયં 'રઞ્ઞો પુરિસો'ચ્ચાદો કિરિયા કારકસમ્બન્ધપુબ્બકો-ઞ્ઞો એવ સસ્સામિભાવાદિકો સમ્બન્ધો પતીયતેતિ, 'સરતિ રજ્જસ્સ'ત્યાદો તુ સુય્યમાને કિરિયાસદ્દે, એત્થ પન સન્તમપિ કમ્મં વત્તુમનિચ્છિતં, વિસેસનભાવોયેવ સરણમ્પતિ રજ્જસ્સ પટિપાદીયતે'રજ્જસમ્બન્ધિસરણ'ન્તિ, કિરિયાકારક સમ્બન્ધો હિ સબ્બત્થ વત્થુટ્ઠિતિવસેનેવત્થિ, તન્નિમિત્તો ચ સસ્સામિ ભાવાદિ, તત્થ સસ્સામિભાવવિવચ્છાયં વિજ્જમાનોપિ કિરિયાકારક સમ્બન્ધો ન વત્તુમિચ્છિતો, યથા 'અનુદરા કઞ્ઞા'તિ, સો ચાયં સમ્બન્ધો સસ્સામિભાવજઞ્ઞજનકભાવા-વયવાવયવવિભાવાદિલક્ખણો બહુવિધોતિ વેદિતબ્બો, તત્થ સસ્સામિસમ્બન્ધે રઞ્ઞો પુરિસો, જઞ્ઞજનકસમ્બન્ધે નિગ્રોધસ્સ બીજં, અવયવાવયવિસમ્બન્ધે રુક્ખસ્સ સાખા, ઇદાનિ સમ્બન્ધસ્સેતસ્સ કિરિયાકારકસમ્બન્ધસઞ્જાતત્તં યથાયોગમઞ્ઞત્રાપ્યવગમયિતું કિઞ્ચિ ઉદાહરણમાહ-'તથા હિ'ચ્ચાદિ, પરિપાલનકિરિયાકતો નેસં સમ્બન્ધોતિ ઇમિના પરિપાલ્યપરિપાલનલક્ખણો-યં સમ્બન્ધોતિ દસ્સેતિ, સા અયમ્પરિ પાલનલક્ખણા કિરિયા સમ્બન્ધમસ્સેદમ્ભાવહેતું જનયિત્વા નિવત્તતિ, અત્થપ્પકરણાદિના ત્વિમાય કિરિયાયાયં સમ્બન્ધોતિ વિસેસો વસીયતે, ન છટ્ઠિયા વિસેસાવગમને સામત્થિયં… તસ્સા સબ્બત્થેકરૂપત્તા, સુય્યમાને એવ વા કિરિયાસદ્દે કારકભાવસ્સ હેતુનો વચનિચ્છાયાભાવે અસ્સેદમ્ભાભાવસઞ્જાતસ્સેવ ફલસ્સ વત્તુમિચ્છિતત્તા તથેવ સમ્બન્ધો જાતો છટ્ઠિયાભિધીયતે 'રજ્જસ્સ સરતી'તિ, વુત્તં હિ–

જનયિત્વાન સમ્બન્ધં, ક્રિયા કાચિ નિવત્તતિ;
સુય્યમાને ક્રિયાસદ્દે, સમ્બન્ધો જાયતે ક્વચીતિ.

પરિપાલયતીતિ પુરિસમ્પરિપાલયતિ, તતો પાલનાદિકા ઉપકાર સભાવા કિરિયાદ્વિન્નમ્પિ તેસં સમ્બન્ધિની ભવતિ, રઞ્ઞા હિ કારિયમાના તંસમ્બન્ધિનીપુરિસવિસયત્તાવપુરિસયોગિનીત્યુભિન્નમ્પિકિરિયાસમ્ભવતિ,

તતોયેવતસ્સા ઉભયસમ્બન્ધિનિયા કિરિયાય સમ્ભવેઅસ્સેદન્તિ બુદ્ધિયા હેતુભૂતસ્સ અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખસભાવસ્સ સમ્બન્ધસ્સ ભાવતો કિરિયાજનિતત્તમસ્સ, અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાલક્ખણો... સબ્બથા નિરપેક્ખત્તે સમ્બન્ધાભાવા, સમ્બન્ધે બુદ્ધિસબ્ભવસ્સાતિ સમ્બન્ધીસુ રાજપુરિસાદીસુ અસ્સેદન્તિ એવમ્પવત્તાય બુદ્ધિયા સબ્ભવસ્સ. પરેસં વિય "ગુણે છટ્ઠી"તિ વચનન્તરાભાવે ઉભયત્થપિ (ચેત્થ) [(ચેવ) (પોત્થકે)] છટ્ઠિપ્પ- સઙ્ગોતિ બોધેતુમાહ-'નનુ ચે'ચ્ચાદિ, સચ્ચન્તિ યથા વુત્તં ચોદનમબ્ભુપગમ્મ ચોદકમ્પતિ યથાવુત્તં સમ્બન્ધરૂપં તતો-ઞત્રાપ્યુપસં હરિત્વા તત્થ છટ્ઠિપ્પસઙ્ગં ચોદેતુમાહ-'દેવદત્તો'ચ્ચાદિ, અથેવ મિચ્ચાદિનાસતીપિઅઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાલક્ખણે સમ્બન્ધે વચનિચ્છાયેવેત્થ કારણન્તિ ચોદકાધિપ્પાયમત્રોપનેત્વા તદેવ વિસેસતો છટ્ઠિયા અભાવે સમુપનેતું'યજ્જેવમિહાપિ'ચ્ચાદિકમાહ, તત્થ અથાતિ ચોદકાધિપ્પાયપ્પકાસનારમ્ભે નિપાતો, એવં વત્તબ્બન્તિ એવં યદિપિચ્ચાદિના વક્ખમાનનયેન વત્તબ્બં, પટિપાદેતબ્બતાયાત્યાદિના ઇદન્દીપેતિ "વિસેસ્સં વિધેયતાય ન પરાધીનન્તિ અપ્પધાનભાવતો બ્યતિરિચ્ચતે તતો-ત્તનિટ્ઠમેવ, ન રૂપન્તરમ્ભજતિ'પુરિસસ્સે'તિ, વિસેસનન્તુ રાજાદિકં તદઙ્ગતાયાનુવદિયમાનમપ્પધાનત્તા કારકરૂપતો બ્યતિરિચ્ચતે, તતો રૂપન્તરં ભજતિ 'રઞ્ઞો'તિ, તતો બ્યતિરેક લક્ખણો સમ્બન્ધો હોતિ, એકસ્સ સમ્બન્ધિત્તાસમ્ભવા વત્થુતો દ્વિટ્ઠો વિસેસનગતત્તેન પતીયતે તતો છટ્ઠી વિસેસનમેવાનુધાવતિ પતીતિવિસયે સદ્દપ્પવત્તી"તિ, યો હિ વિકપ્પનં વિસયો સો સદ્દાનન્તિ, અતોયેવ સમ્બન્ધો નિયમેન વિસેસનભેદમનુવિદધાતિ... વત્થુતો દ્વિટ્ઠસ્સાપિ તગ્ગતત્તેન પતીતિયા યથા ભાતૂનં ધનન્તિ, નાવસ્સમ્ભાતૂનં ધનન્તિચ્ચેવ ભવતિ, તથા સત્યપિ વિસેસ્સ ભેદે વિસેસનગતમેવ ભેદમનુ(વિદધા)તિ 'દેવદત્તસ્સ અસ્સા'તિ, તદેતં સબ્બં વિસેસનગતત્તેન સમ્બન્ધપતીતિતો-વકપ્પીયતે, વિસેસ્સગતત્તેનાપિ તપ્પતીતિયં નિયમેન તગ્ગતભેદાનુવિધાનં સિયા વિસેસનગતભેદાનુવિધાનમિવ, દ્વિટ્ઠત્તન્તુ વત્થુતો [યત્તુનો] ન વિરુજ્ઝતે, વત્તુપટિબદ્ધમેવ ચ દ્વિટ્ઠત્તં મનસિકત્વા તંવાદીહિ દ્વિટ્ઠો સમ્બન્ધોભિધીયતે, અતોયેવાયં બ્યતિરેકવિભત્તિ (યાગમ્યતે)... બ્યતિરિચ્ચમાનવિસેસનભૂતસમ્બન્ધિગતબ્યતિરેકલક્ખણસમ્બન્ધાભિ- ધાનપ્પવત્તિતોતિ, નીલાદિવિસેસનન્તુ પરત્થત્તેનાપ્પધાનમ્પિ ન કારકભાવતો બ્યતિરિચ્ચતિ... નીલાદિસદ્દેનુપ્પલાદિદબ્બાભિધાનતો, યથા 'નીલમુપ્પલમ્પસ્સ, નીલેનુપ્પલેન ઠિતં, નીલસ્સુપ્પલસ્સ ગન્ધો'તિ, યદા તુ ન વિસેસ્સપવત્તિ તદા બ્યતિરિચ્ચતેવ 'નીલસ્સ ગુણસ્સ ઉપ્પલન્નિસ્સયો'તિ કારકભાવલક્ખણા પધાનભાવા બ્યતિરિચ્ચતે એવ નીલાદિ, તતો વિસેસનમેવાનેકપ્પકારતાયાવ તિટ્ઠતે, તતો વિસે- સનં કિઞ્ચિદેવ કારકરૂપતો પધાનભાવા બ્યતિરિચ્ચતેતિ વિસેસન મત્તેનાપિ સેસં સબ્બં તથા સિયાતિ નાસઙ્કનીયન્તિ.

દ્વેપીતિ રાજપુરિસા દ્વેપિ, તતિયે ગેહસઙ્ખાતે સમ્બન્ધિની. સહયુત્તમ્પટિચ્ચ એવન્તિ ઇમિના પુરિસસ્સ અપ્પધાનત્તમેવ દીપેતિ, અભિમતાતિ પાણિનિયાનં સુત્તન્તરેન અભિમતા, યતો છટ્ઠીય-મત્તનો મતે સમ્બન્ધનિસ્સયા, તેનાહ- 'સમ્બન્ધમેવિ'ચ્ચાદિ, સમ્બન્ધો ચેત્થ માતુ સરણાનમવટ્ઠાનાદિકિરિયાનિમિત્તોતિ કેચિ, અઞ્ઞે તુ સરણસ્સ કિરિયારૂપત્તા કિરિયન્તરમન્તરેનેવ દબ્બેન સમ્બન્ધોપપત્તિમાહુયથા દ્વિન્નં જતુકતો સંસિલેસો, જતુનો તુ કટ્ઠેનાત્તનાયેવ, ન જત્વન્તરકતો સંસિલેસોતિ. પરેસં તતિયત્થે દુતિયત્થે ચ કિતકપ્પયોગે ઞત્રાપિ (પઞ્ચમ્યત્થે) સત્તમ્યત્થે ચ ("છટ્ઠી ચા") તિ (૨-૬-૨૦) દુતિયા પઞ્ચમીનઞ્ચા"તિ (૨-૬-૨૯) ચ સુત્તન્તરેહિ છટ્ઠીતિમતા, તસ્સાપિ વત્તિચ્છાતોવ સાધિતભાવં દસ્સેતુમાહ-યથાચેત્થાતિઆદિ, એત્થાપ્યાદો ઉદાહરણદ્વયે સુત્તન્તરમન્તરેન સમ્પદાનત્તાભાવા સમ્બન્ધવચનિચ્છાયમેવ પરેસમ્પિ છટ્ઠી, તેનાહ-'એત્થા'તિઆદિ, બહુલન્તીમસ્સ અત્થં દસ્સેતિ 'યથા દસ્સન'ન્તિ, અવિસંવાદકાલોકસ્સત્યાદિકં કમ્મે ઉદાહરણં, પઞ્ચમ્યત્થે પન વત્તિચ્છાતોવ સબ્બે તસન્તિ દણ્ડસ્સાત્યાદીનિ ઉદાહરણાનિ વેદિતબ્બાનિ.

૪૦. તુલ્ય

અનભિમતાતિ ‘તુલ્યત્થેહ્યતુલોપમાહિ તતિયાઞ્ઞતરિસ્સ’ન્તિ (૨-૩-૭૨) સુત્તેન તુલોપમાહિ અઞ્ઞેહિ તુલ્યત્થેહિ યોગે તતિયાય વિધીયમાનત્તા પાણિનિયાનં અનભિમતા, યસ્મા સદિસા ભાવા તેસં નોપમાતિ ‘અજ્જુનસ્સ તુલા નત્થી’ત્યાદિકમુચ્ચતે, તસ્મા એવં યથાવુત્તનયેનાતિ તદેવન્તીમસ્સ અત્થો વેદિતબ્બો, તદેવન્તિ વા નિપાતસમુદાયો યથાવુત્તનિદસ્સનત્થો, તુલ્યેસૂતિ સદિસેસુ, તથાવુત્તાતિ અજ્જુનસ્સતુલાનત્થીત્યાદિના તેન પકારેન વુત્તા.

૪૧. અતો

સુત્તે ‘અતો’તિ વુત્તં ‘અકારન્તતો’તિ કથં વુત્તીતિ આહ ‘અતો’તિઆદિ, આદેસા હોન્તીતિ સેસો, યકારાનંયેવ સિયું... આએઆદેસાનમેકવણ્ણત્તા, લોપે કતેતિ ઓકારસ્સ લોપે કતે, તન્નેતિ યથાવુત્તં ધચાદ્યપ્પટિક્ખિપતિ, પટિક્ખેપે કારણમાહ-‘પરલોપસ્સા’તિઆદિ, કારણન્તરં વત્તુમારભતે ‘કિઞ્ચા’તિઆદિ, નિચ્ચમ્પરલોપોવ સિયા, ન પુબ્બલોપોપિ આગમપ્પયોગાનુકૂલ્યેનાતિપિ સક્કા વત્તુન્તિ આહ-‘નચા’તિઆદિ, નિચ્ચમ્પરલોપોયેવાતિ ન ચ સક્કા મન્તુન્તિ સમ્બન્ધો, એવં સન્તેત્યાદિના તત્થ વિરોધમાહ, અતોસમ્ભવાતિ આદેસાકારતો સમ્ભવા, ઝિસ્સાકારવિધાનં ‘‘યોસુ ઝિસ્સ પુમે’’તિ (૨-૯૩) એતદેવપયોજનન્તિઆદિના વુત્તપ્પયોજનાભાવે કારણમાહ-‘અનિટ્ઠત્તા’તિ, અનભિમતત્તાતિ અત્થો, પયોજનાભાવાનભિમતત્તમેવ દસ્સેસુમાહ-‘એતદત્થમેવા’તિઆદિ, ઇમસ્સાતિ ‘‘અતો યોનં ટાટે’’તી મસ્સ સુત્તસ્સ, ઝિસ્માત્વેવાતિ ‘ઝિસ્મા’ ઇતિ એતાદિસં સુત્તમેવ, ઝિસ્મા યોનં ટાટેતિવાતિ ‘‘ઝિસ્મા યોનં ટાટે’’તિ સુત્તં વા, અતોતિ ‘અતો’ ઇતિ સુત્તં, તાદિસસ્સપયોગસ્સાતિ અઞ્ઞા, અઞ્ઞે ઇતિ પયોગસ્સ.

૪૨. નીનં

યસ્મા એકમેવ રૂપમુદાહટં, તસ્મા રૂપારૂપાનિ રૂપેરૂપાનીતિ ભેદો વેદિતબ્બો, તેન હિ બહુવચને [બહુવચનેન (પોત્થકે)] પઠમાદુતિયાસુ ‘અટ્ઠીની’તિ એકમેવ રૂપમુદાહટન્તિ દસ્સેતિ.

૪૪. સસ્સાય

સુઞિતિ ઞકારો કિમત્થોતિ આહ-‘ઞકારો’તિઆદિ, અસતિ હિ ઞકારે‘ઞાનુબન્ધો’તિ ઞકારેન વિસેસનેન સુકારો ન વિસેસી યેય્ય સતિયેવ તસ્મિં તેન સો વિસેસીયેય્ય, તસ્મા ‘‘ઞકાનુબન્ધાદ્યન્તા’’તિ સુત્તે ‘ઞકાનુબન્ધા’તિ વિસેસનં વિસેસનભાવો અત્થો પયોજનં યસ્સ સો વિસેસનત્થો, બહુલં વચનેનાનભિમતમનવસેસં વવત્થાપીયતીતિ વુત્તિયં ‘‘ભિય્યો’’ત્યાદિકમુપદિટ્ઠન્તિ દસ્સેતુમુપક્કમતે ‘સામઞ્ઞેના’તિઆદિના, છટ્ઠી ભવતીતિ (સે)સો, નનુચ અત્થસદ્દેનાઞ્ઞપદત્થસમાસે કથં ચતુત્થ્યત્થો-વસીયતીતિ વુચ્ચતે, ચતુત્થીએકવચને અત્તત્થ’ન્તિ એત્થ સદ્ધમ્મસવનાદિકમત્તનિમિત્તન્તિ યો-ત્થો, સો ચત્થો-ઞ્ઞ પદત્થેપિ, તસ્સા-ઞ્ઞપદત્થભૂતસ્સાપિ અત્તા અત્થો પયોજનમ્ભવતિ નિમિત્તભાવેનાતિ નાત્થભેદોતિ ત એત ઇમવજ્જિતાનં સબ્બાદીનન્તિ ત એતઇમસદ્દેહિ એવ વજ્જિતાનમઞ્ઞેસં સબ્બાદીનં, પટિસિદ્ધેસુપિ કસ્સચિ આદેસો દિસ્સતીતિ દસ્સેતુમાહ‘તસદ્દસ્સ ચા’તિ.

૪૫. ઘપ

ઇત્થિયા વધુયાતિ પસઙ્ગાનમી ઊનમુદાહરણાનિ.

૪૬. સ્સાવા

ઘપસઙ્ગેહીતિ ઇદં તેતિમામૂહિ તીમસ્સ અઞ્ઞપદત્થસમાસેન વા વિસેસનં દટ્ઠબ્બં, વુત્તિયં કતન્તિ આદિકં કત્તાદિપ્પકાસનત્થં કતં, તાયાતિ સબ્બત્થ વિકપ્પોદાહરણં.

૪૭. નમ્હિ

"આગમા તગ્ગુણીભૂતા તગ્ગહણેન ગય્હન્તી"તિ પરિભાસા વચનમેતં તત્થ તગ્ગુણીભૂતાતિ તસ્મિં આગમિમ્હિ ગુણીભૂતા, અવયવવસેન પચ્છા ભવન્તો અમુખ્યભૂતા, તગ્ગહણેનાતિ આગમિગ્ગહણેન તગ્ગહણેન ગહણતોતિ આગમિભૂતસ્સ નં ઇચ્ચસ્સ ગહણેન ગહણતો, 'નમ્હિ વિભત્તિમ્હિ'તિ તુ વત્તબ્બં, વિપલ્લાસો વા એત્થ દટ્ઠબ્બો.

(૪૯) ઇકારસ્સેવવાતિઆદિના વુત્તમેવ વિવરતિ તિસ્સ ઇચ્ચાદિના, તસ્સ તિસ્સ, નિદ્દિટ્ઠત્તાતિ તિસ્સ નિદ્દિટ્ઠત્તા, "નમ્હિ તિચતુન્નમિત્થિયં તિસ્સ ચતસ્સા"તિ (૨-૨૦) તિસ્સાદેસો "નમ્હિ નુક દ્વાદીનં સત્તરસન્ન"ન્તિ (૨-૪૭) નુક, તિસ્સન્નં.

૫૧. સુઞ

વિભત્તિસુત્તેતિ "દ્વેદ્વેકાનેકેસ્વિ"(૨-૧) ચ્ચાદિસુત્તે, સ્સનન્તિ બહુવચનેન સહિતમેકવચનમાહ, સુત્તમિદન્તિ "સુઞ્સસ્સા"તિ ઇદં સુત્તં, સુત્તે પન સતીતિ "સુઞ સસ્સા"તિ સુત્તે સતિ.

૫૫. રત્યા

રત્તિ ચ આદિ ચ રત્યાદયો, તેહિ.

૫૬. સુહિ

અનુકરણવસેનાતિ અનુસદિસં કરણં વચનમનુકરણં.

૫૭. લ્તુ

તેનાતિ યતો લ્તુઇતિ વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતસ્સ પચ્ચયસ્સ ગહણં, તેનાતિ અત્થો, પચ્ચયસ્સ ગહણા તદાદિગહણં લબ્ભતે... "પચ્ચયગ્ગહણે યતો સો વિહિતો, તદાદિનો ગહણ"ન્તિ ઞાયા, વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતત્તા તદન્તગ્ગહણં... "વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સા"તિ (૧-૧૩) વચનતોતિ મનસિ નિધાયાહ- 'યતો'ઇચ્ચાદિ, સો ક્રિયત્થો આદિ યસ્સ સો તદાદિ, સો પચ્ચયો-ન્તો યસ્સ સમુદાયસ્સ સો તદન્તો, તાદિસસ્સ તદા દિતદન્તસમુદાયવિસેસ(સ્સ) ગહણં, ન તુ તદન્તમત્તસ્સેત્યત્થો, નનુ ચ 'લ્ત્વી'તિ વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતે ભવતુ "વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સા"તિ તદન્તસ્સ ગહણં, પચ્ચયગ્ગહણેન પન તદાદિનો ગહણં કથં સિયા વચનાભાવાત્યાહ-'તદવિનાભાવિત્તા'તિ, યતો વિહિતો, તેન વિના ન ભવતિ સીલેનાતિ તદવિનાભાવી, તસ્સ

ભાવો તસ્મા. ''પચ્ચયગ્ગહણે યતો સો વિહિતો તદાદિનો ગહણ''ન્તિ ગાયસ્સ યત્થ પચ્ચયગ્ગહણં તત્થ સાધારણત્તા 'તદાદિનો'તિ વુત્તં, તદાદિસમુદાયસ્સ ગહણે પનેત્થ વિસેસો ન દિસ્સતિ... અધિકત્તાતિ [અધિગતન્તાવાતિ (પોત્થકે)] આદીસુ વિસેસદસ્સનાસમ્ભવા, 'તુંસ્મા લોપો ચિચ્છાયં તે'' ત્યત્ર (૫-૪) તુ દિસ્સતિ વિસેસો, વક્ખતિહિ તત્થ ''તુંતાયેતવે ભાવે ભવિસ્સતિ ક્રિયાયં તદત્થાય''ન્તિ (૫-૬૧) તુંપચ્ચયં વક્ખતિ''ચ્ચાદિ.

૫૮. ગે

અઇત્યેવવત્તબ્બન્તિ 'ગેઅ'ઇત્યેવ વત્તબ્બન્તિ વુત્તં હોતિ, પક્ખે દીઘવિધાનેનેવાતિ ઇમિના અકારાદેસે કતે પક્ખે દીઘવિધાનેનેવ, અઞ્ઞત્થચરિતત્થતાયાતિ લ્ત્વન્તાદિતો અઞ્ઞત્થ ભોપુરિસા ભોપુરિસઇચ્ચાદો જાતિપદત્થનિસ્સયનેન કતત્થતાય, પરિસ મત્તત્થતાયાતિ વુત્તં હોતિ, અવસ્સં દીઘભાવે કારણમાહ 'યદિચાકારો'ઇચ્ચાદિ, યદિચ આકારોતિ પદચ્છેદો.

૬૦. ઘબ્રહ્મા

ઘઇતિસઞ્ઞા ઘસઞ્ઞા તાસં, કઞ્ઞાસઞ્ઞાતિઆદીસુ ઘસઞ્ઞાનં બહુત્તા બહુવચનેન નિદ્દેસો, ઘરૂપસ્સાતિ ઘસ્સાતિ ઘસદ્દરૂપસ્સ, તથા ભો બ્રહ્માતિ એત્થ તથાતિ ઇમિના બ્રહ્માતિરૂપસ્સ નિરુત્તિયં નિદ્દિટ્ઠત્તાવ એત્થ સઙ્ગહિતભાવં દસ્સેતિ. એવં વિવરન્તીતિ તસ્મા સ સખતો ગસ્સ અકારઆકારા''તિઆદિના એવં વિવરન્તિ, તે હિ અચ આચ ઇચ ઈચ એચાતિ દ્વન્દે પુબ્બસરાનં લોપં કત્વા એત્તુપસિલેસનિદ્દેસં વણ્ણેન્તિ, સામઞ્ઞવિધાનન્તિ 'બ્રહ્મકત્તુઇસિ સખતો'ચ્ચેવમવિસેસેત્વા સામઞ્ઞેન કથનં, કિમત્થન્તિ કિં અત્થો પયોજનં યસ્સ તં કિમત્થં. સામઞ્ઞવિધાનં કિમત્થમ્પનેવં પયોજનાસઙ્કાયં પયોજનાસઙ્કાવિચારણં મનસિ નિધાય 'આગતિ ગણોય'ન્તિ વુત્તત્તા આહ– 'અત્થતો'ચ્ચાદિ, અત્થતોતિ સા મત્થિયતો, અનેનાતિ'આગતિગણોય'ન્તિ ઇમિના વચનેન, ઇદં વુત્તં હોતિ 'આગતિગણોયન્તિ ઇમિના તદાકારસઞ્ઞાતજાતિપ્પધાનગણત્તપ્પકાસનેન યદિ સમ્બોધને એકારન્તાકારન્તલાભીનં કત્તુ ઇસિ સખ મુનિ ભદન્તાદીનં ગહણં પયોજનં ન સિયા, અઞ્ઞથા અનુપપજ્જનં સિયાતિ એવમઞ્ઞથાનુપપત્તિલક્ખણસામત્થિયતો સામઞ્ઞવિધાને પયોજનમાહે''તિ, સોયન્તિ ઇમિના વુત્તિયં 'આગતિ ગણોય'ન્તિ વુત્તં વચનં નિદસ્સેતિ.

૬૩. ઘોસ્સં

સ્સઞ્ચ સ્સાચ સ્સાયોચ અઞ્ચ તિઞ્ચાતિ ઇતરીતરયોગે ચત્થ સમાસો,સ્સં સ્સા સ્સાયં તિંસુ.

૬૪. એક

ઘોચ ઓચ ઘો ઘાન્તઓકારન્તા, નત્થિ ઘો યેસન્તે અઘો, તેસં, સામઞ્ઞવિધાનતોતિ કસ્સચિ લિઙ્ગસ્સ અપરામાસા સામઞ્ઞેન વિધાનતો, નાદેકવચનેસૂતિ નાદીસુ એકવચનેસૂતિ અત્થો, હિ હેતુમ્હિ, યસ્મા કસ્સચિ એવં દુટ્ઠાધિપ્પાયો સિયા, તસ્મા દુતિયમુદાહરણન્તિ અત્થો, દુતિયોપિ હેતુમ્હિ, યસ્મા સબ્બેસં સઙ્ગહણત્થં, તસ્મા ન ચ તથાધિપ્પેતન્તિ અત્થો, સબ્બેસમેકવચનાનં સઙ્ગહણાભાવે સુત્તાનં વિરચનપ્પકારમાહ-'અઞ્ઞથા'તિઆદિ, ઉપરિચાત્યાદીસ્વયમધિપ્પાયો ''સુત્તસ્સ 'અંયોસ્વઘોન'ન્તિ વિરચિતત્તા સામઞ્ઞેને-કવચનેસ્વઘસ્સ

નરસ્સત્તપ્પતીતિ તપ્પટિસેધાભાવા'દણ્ડિ કુલ'ન્તિ રસ્સત્તં 'સિસ્મિં નપુંસકે'તિ વિધિસુત્તં વદેય્યા''તિ, ઓકારન્તપ્પટિસેધન્તિ 'અઘોન'ન્તિ ઓકારન્તપ્પટિસેધં, આદેસન્તરં ''ગોસ્સા ગસિહિનં સુગાવગવા''ત્યાદિના (૨-૬૭) કરીયમાનં ગાવાદેસાદિકં, એત્થ પન નપુંસકે એકવચનન્તં દણ્ડિ કુલન્તિ વક્ખમાનત્તા નોદાહટં, યોસુ પન ''યોલોપનિસુદીઘો''તિ (૨-૮૮) અદીઘસ્સાપિ દીઘવિધાનસામત્થિયા પઠમમેવ દીઘસ્સ રસ્સાભાવેકાવ કથાતિ નોદાહટં, દણ્ડીદણ્ડીનિ ઇચ્ચેવ તુ ભવતિ, નોસ્સવાતિ પાઠો દિસ્સતિ, એત્થ વિજ્જમાને ગે પરે ઓકારન્તસ્સ વા રસ્સાપજ્જનદોસમ્પસઙ્ગતો નોસ્સા'તિ પાઠેન ભવિતબ્બં.

૬૭. ગોસ્સા

ગાવેન ગવેનાતિ કરણેપિ સમાનં, ગાવસ્સ ગવસ્સાતિ છટ્ઠિયાપિ.

૬૯. ગવં

સેનાતિ સુતત્તા સેઇતિ વુત્તિયં નિમિત્તં પરિકપ્પિતં.

૭૨. ગાવુ

સદ્દન્તરત્તેન કોચિ દોસોતિ સમ્બન્ધો, આદિસિતબ્બા આદેસા કાતબ્બા.

૭૩. યં

પેન પસઞ્ઞાય યુત્તા ઈપી, પચ સો ઈચાતિ વાપી અભેદગ્ગહણેન, અઞ્ઞસ્સાતિ ઇકાર ઉકારઊકારસ્સ.

૭૭. સ્મિ

લોકે દેવદત્તો દત્તોતિ એકદેસેન સમુદાયવોહાર દસ્સનતો સ્મિનોતીમસ્સ સ્મિં વચનસ્સાત્યયમત્થો દસ્સિતોત્યાહ-'સ્મિતિ ઇમિના'તિઆદિ.

૮૧. ઝલા

બ્રહ્માદીસુ 'ઇતો ક્વચિ સસ્સ ટાનુબન્ધો'તિ પાઠાતિ સમ્બન્ધો, બ્રહ્માદીસૂતિ ''ઘબ્રહ્માદિતે''તિ (૨-૬૦) સુત્તે વુત્તબ્રહ્માદીસુ, પાઠાતિ 'ઇતો'ત્યાદિનો ગણસુત્તસ્સ પાઠા, ટાનુબન્ધોતિ ઇમિના (એટાદેસં) નિદ્દિસતિ.

૮૫. કૂ

સો [ભસ્મા] અન્તો યસ્સ સો તદન્તો સમુદાયો, તસ્સ, ''ચાનુકડ્ઢિતં નોત્તરત્રાનુવત્તતી''તિ વિઞ્ઞૂવચનં, વિદુનો વિદૂતિ કૂપચ્ચયન્તસ્સ ઉદાહરણં, વિઞ્ઞુનો વિઞ્ઞૂતિ ''વિતો ઞાતો''તિ (૫-૩૯) સબ્બઞ્ઞુનો સબ્બઞ્ઞૂતિ ''કમ્મા''તિ (૫-૪૦).

૮૬. લો

લોપોત્વેવ સિદ્ધત્તાતિ વોમુત્તપક્ખે લોપોતીમિનાવ સિદ્ધત્તા.

૮૭. નનો

અમુયાતિ ઇત્થિયં યાદેસો, નનોતીમસ્સિદં પચ્ચુદાહરણં.

૮૮. યોલો

પઠમાદુતિયાયોનમેકતો ઉદાહરણાનિ અટ્ઠી અટ્ઠીનિતિ, તાનિચ યોલોપનિલાતિસ્સેવ દસ્સિતાનિ, તથાયેવાઞ્ઞાનિપિ ઞાયન્તીતિ.

૯૨. ન્તસ્સ

ટમુત્તપક્ખોતિ અસન્તં કુબ્બન્તસ્સાતિ ટાદેસેન મુત્તપક્ખો,ન્તુસ્સચેવન્તિ પસિદ્ધત્તાવ ટાદેસમુત્તપક્ખં ઉપમેતિ, ''સઞ્ઞાતં તારકાદિત્વિતો''તિ (૫-૪૫) ઇતો અન્ધિતા.

૯૩. યોસુ

ટાદેસો-તિપ્પસજ્જતીતિ કસ્મા વુત્તં નનુ તદન્તસ્સ સમુદાયસ્સ પત્તે ''છટ્ઠિયન્તસ્સા''તિ (૧-૧૭) અન્તસ્સેવ હોતિ, તથાસતિ નેવાતિપ્પસઙ્ગો, તસ્મા કસ્માતિપ્પસજ્જતીતિ વુત્તન્તિ, સચ્ચં, તથાપિ 'ઝિસ્સા'તિ વત્તું સક્કુણેય્યત્તે ઇસ્સાતિ વુત્તત્ત [વુત્તન્થિ] સામત્થિયતો તદન્તસ્સ ટાદેસો-તિપ્પસજ્જતીતિ તથા વુત્તન્તિ, નનુ 'ઝિસ્સા'તિ વુત્તેપિ સોવાતિપ્પસઙ્ગો તદવત્થોયેવાતિ સચ્ચં, તથાપિ યદિ સમુદાયસ્સ ટાદેસો-ભિમતો સિયા 'તથા સતિ કિં ઝગ્ગહણેન ઇસ્સત્વેવ વદેય્યાતિ નાતિપ્પસજ્જતીતિ, ઝગ્ગહણે નામન્તે ઇકારસ્સેવ ઝસઞ્ઞત્તાતિ ઇદં પન વિસેસનત્તેન વત્તુ મનિચ્છિતે યુજ્જતિ.

૯૪. વેવો

સહચરિતઞાયસ્સાતિ ''તંસહચરિતા તગ્ગહણેન ગય્હન્તી''તિ ઞાયસ્સ.

૯૫. યોમ્હિ

હેતુકુરુસદ્દેહિ યોસુ ઇમિના ટાદેસે ''લોપો''તીમિના યોલોપે વા સમ્પત્તે ''પચ્ચયનિસ્સિતં બહિરઙ્ગ''ન્તિ યોલોપતો ''પકતિનિસ્સિતમન્તરઙ્ગ''ન્તિ ''અન્તરઙ્ગબહિરઙ્ગસુ અન્તરઙ્ગવિધિ બલવા''તિ પઠમં ટાદેસે નિમિત્તાભાવાવ લોપા ભાવોતિ દસ્સેતુમાહ-'હેતુકુરુસદ્દેહિ'ચ્ચાદિ.

૯૯. સબ્બા

નનુ કતરાદયોવ સબ્બાદિસદ્દવચનીયા હોન્તિ સમાસેનાભિહિતત્તા, ન તુ સબ્બસદ્દો [સદ્દસ્સે (પોત્થકે)] ત્યાહ-'અવયવેને'ત્યાદિ,યદિપિ 'સબ્બ સદ્દો આદિ યેસ'ન્તિ અવયવેન વિગ્ગહો, તથાપિ સમુદાયોવાસ્સત્થો ભવતિ... યેસન્ત્યનેન સમુદાયસ્સ પરામાસાતિ ભાવો, ઇતીતિ હેતુમ્હિ, કો ભવન્તાનં દ્વિન્નં બહુન્નં વા એકો દેવ

દત્તો કઠાદીહિ વા અત્થે દ્વીહિ બહૂહિ વા એકસ્સ નિદ્ધારણે સતિ કિમ્હા નિદ્ધારણે રતર રતમેસુ ણાદિવુત્તિયં “એકત્થતાય”ન્તિ (૨-૧૧૯) વિભત્તિલોપે “રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા”તિ (૪-૧૩૨) અન્તસરાદિલોપે કિંસદ્દસ્સ રૂપસિદ્ધીતિ દસ્સેતુમાહ કતમા’તિઆદિ, ઉભો અંસા અસ્સાતિ અત્થે “અયુભદ્વિતીહંસે”તિ (૪-૪૯) અયે“સરો લોપો સરે”તિ (૧-૨૬) સરલોપે રૂપસિદ્ધીતિ આહ-‘ઉભો અંસા’ઇચ્ચાદિ, કાયં વવત્થા નામે ત્યાહ-‘સાભિધેય્યા’ત્યાદિ, અવધિઇચ્ચાદિના તસ્સેવાત્થં વિભાવેતિ, અધંસો અભદ્દતા અવધિભાવેયેવાવટ્ઠાનં, સાભિધેય્યા પેક્ખાતિ એત્થ સો સકો અભિધેય્યો અત્થો દિસાદિ સાભિધેય્યોતિ ગહિતોતિ આહ-‘પુબ્બાદીન’ન્તિઆદિ, સાભિધેય્યન્તિ કમ્મતો પરા અપપુબ્બા ‘ઇક્ખ=દસ્સને’તીમસ્મા “ક્વચણ”ઇતિ (૫-૪૧) અણપચ્ચયે સાભિધેય્યાપેક્ખો, સો વાવધિનિયમોતિ દસ્સેતુમાહ-‘તમપેક્ખતિ’ચ્ચાદિ, તત્થાધિપ્પાયં વિવરતિ ‘તથાહિ’ચ્ચાદિના, એત્થ ચ પરાદિસદ્દાભિધેય્યો-ત્થો દિસાદેસાદિ પુબ્બાદિસદ્દાભિધેય્યસ્સાત્થસ્સ દિસાય દેસાદિનો વાવધિભાવેન નિયમવસેન પવત્તતિ, યો ચાવધિભાવો નિયમવસેન પવત્તતિ, સોચાવધિભાવો નિયમવસેન પવત્તો પુબ્બાદિસદ્દવચનીયં દિસાદેસાદિ મપેક્ખતીતિ સાભિધેય્યાપેક્ખોવધિનિયમોયેવ વવત્થાતિ વુચ્ચતીત્યયમધિપ્પાયો, ન તુ અભિધેય્યાયન્તિ અસમ્ભવા, અસમ્ભવમેવ દસ્સેન્તો આહ-‘યો હિ’ચ્ચાદિ, કોસલ્લેન નિમિત્તેનાતિ કુસલ સદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તેન કોસલ્લેન, ઉત્તરાકુરવો ઉત્તરકુરુદીપ વાસિનો, દેસો વા, ‘નાઞ્ઞઞ્ચ નામપ્પધાના”તિ (૨-૧૩૬) અનેનેવ સઞ્ઞાયં સબ્બાદિકારિયસ્સ નિસિદ્ધત્તે કિમસઞ્ઞાયંભ્યનેનેત્યાહ ‘નાઞ્ઞઞ્ચે’ત્યાદિ, કિઞ્ચિ પુબ્બત્તાદિકમુદ્દિસ્સ કેસઞ્ચિ પુબ્બોપરોત્યાદિકા અત્થાનુગતા સઞ્ઞા અન્વત્થસઞ્ઞા.

૧૦૪.તિ

“વાનેકઞ્ઞત્થે”તિ (૩-૧૭) વિકપ્પાનુવત્તનતો અયુત્તત્તાભાવં દસ્સેતિ‘નયિદમયુત્ત’ન્તિ, યુત્તતા ચાસ્સ પાઠે બ્યભિચાર દસ્સનતોતિ વત્તુમાહ-‘નપુંસકે’ચ્ચાદિ, પાઠાનુગતા હિ સુત્તરચના, વિકપ્પાનુવત્તિયા અનપુંસકમિદમેવ વચનં તસ્સ ક્વચિ બ્યભિચારત્તે ઞાપકન્તિ વત્તુમાહ-‘તસ્સ ચા’તિઆદિ, અવસ્સમેવમેત્થ અત્થો ગહેતબ્બો, અઞ્ઞથા યથાવટ્ઠિતપાઠાનુક્કમેનાત્થગ્ગહણે સતિ સુત્તસ્સ [સુત્તસ્સા (પોત્થકે)] મુખ્યત્તપ્પતીતિતો કથન્તમઞ્ઞસ્સ ઞાપકં ભવેય્ય, મુખ્યભાવે હિ ઞાપકત્થં ન યુજ્જેય્ય.

૧૦૮. અતે

નનુ ચ “લક્ખણપટિપદવુત્તેસુ પટિપદવુત્તસ્સેવ ગહણ”ન્તીમાય પરિભાસાય લક્ખણિકસ્સાકારસ્સ ગહણં ન પપ્પોતીત્યાસઙ્કિય પટિપાદયમાહ-‘રસ્સાકારે’ચ્ચાદિ, પરિભાસાય ચસ્સાયમત્થો “લક્ખીયતેનેનેતિ લક્ખણં, સાધ્વસાધુજાનન હેસુત્તા સુત્ત [સત્થ] મુચ્ચતે, પટિગતમ્પદં પટિપદં, ઉચ્ચારિતમઞ્ઞસેત્યત્થો, લક્ખણઞ્ચ પટિપદઞ્ચ લક્ખણપટિપદાનિ, તેહિ વુત્તાનિ રૂપાનિ લક્ખણપટિપદવુત્તાનિ, તેસુ, વુત્તસદ્દો પચ્ચેકમ્પરિસમાપીયતે ‘લક્ખણવુત્તેસુ પટિપદવુત્તેસૂ’તિ, તત્રાઞ્ઞસા યમનિદ્દિટ્ઠં, કેવલં લક્ખણદસ્સનેનાસ્મિં લક્ખણે સત્યવસ્સમનેન રૂપેન ભવિતબ્બન્તિ લક્ખણેન પટિપાદિતં, તં લક્ખણવુત્તમિત્યુચ્ચતે, યન્ત્વઞ્ઞસા સદ્દેનેવ પટિપાદિતં, તં પટિપદવુત્તન્તિ વુચ્ચતે, તસ્મિં લક્ખણવુત્તે પટિપદવુત્તે ચ રૂપે સતિ પટિપદવુત્તસ્સેવ ગહણં, નેતરસ્સે”તિ, પટિપદવુત્તસ્સેવેત્યવધારણેન નિયમરૂપભાસ્સા પરિભાસાયાવગમ્યતે, સો ચ નિયમો અનિયમપુબ્બકે સન્દેહે સત્યવતિટ્ઠતે, તસ્મા યત્ર લક્ખણવુત્તમેવ કેવલં, ન પટિપદવુત્તં, તત્ર નાયં પરિભાસા વતિટ્ઠતે, યત્રાપિ પટિપદવુત્તમેવ કેવલં, ન લક્ખણવુત્તં, સોપ્યેતિસ્સા અવિસયો, યત્ર દ્વે રૂપાનિ સમ્ભવન્તિ તત્રેવા યમ્પરિભાસા સન્દેહાપાકરણમુખેન પવત્તાતિ ઞાયપ્પત્તોયેવા મત્થો ઇમાય પરિભાસાયાનુવાદ્યતે, તથાહિ સન્દેહઠાનેસુ

યદ્યપ્યેકરૂપમેવમભિન્નમુભિન્નં, તથાપિ લક્ખણવુત્તં રૂપં લક્ખણે નોન્નીયમાનં ધૂમગ્ગિ વિય જલબલાકા વિય ચાનુ માનિકં, યન્તુ પટિપદ વુત્તં રૂપં, તં પચ્ચક્ખસિદ્ધં, પચ્ચક્ખાનુમાનેસુ ચ પચ્ચક્ખમ્બલવન્તરં પમાણન્તિ અતો પટિપદવુત્તમેવ ગય્હતીતિ.

૧૧૦. ક્વચે

નપુંસકલિઙ્ગે એકારેન ન ભવિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો.

૧૧૪. લોપો

અકારસ્સન્તરઙ્ગત્તે કારણમાહ-'પકતિનિસ્સિતત્તા'તિ, પકતિયા ઇદં પાકતં ''ણો''તિ (૪-૩૪) ણો, લોપસ્સ બહિરઙ્ગત્તે કારણમાહ-'પચ્ચયનિસ્સિતત્તા'તિ, અન્તરઙ્ગેચ્ચાદિના ''અન્તરઙ્ગબહિરઙ્ગેસ્વન્તરઙ્ગવિધિ બલવા''તિ પરિભાસમુપલક્ખેતિ, અઙ્ગસદ્દો-વયવવાચી, અન્તે સદ્દો સત્તમ્યત્થે, અઙ્ગે ભવમન્તરઙ્ગં વિભત્યત્થે-સઙ્ખ્યસમાસો ''એઓનમ વણ્ણે''તિ (૧-૩૭) અત્તં રાગમો, અઙ્ગતો બહિ બહિરઙ્ગં ''પચ્ચપાબહિતિરો પુરેપચ્છા વા પઞ્ચમ્યા''તિ (૩-૫) અસઙ્ખ્યસમાસો, અત્ર ચાન્તરઙ્ગં બહિરઙ્ગન્તિ નાઙ્ગેભવમન્તરઙ્ગં, અપિત્વન્તરઙ્ગનિસ્સિતં કારિયમન્તરઙ્ગં, નાપ્યઙ્ગતો બહિભૂતો સમુદાયો બહિરઙ્ગં, કિન્તુ બહિરઙ્ગનિસ્સિતં કારિયમ્બહિરઙ્ગં યથા મઞ્ચનિસ્સિતેસુ સદ્દાયન્તેસુ 'મઞ્ચા સદ્દાયન્તી'ત્યુચ્ચતે તં વિયેતિ અતોયેવા સઙ્ખ્યસમાસેપિ લિઙ્ગવિભત્તિવચનન્તરયોગો 'અન્તરઙ્ગો અન્તરઙ્ગા'તિ, સઙ્કેતિકો હ્યયમસઙ્ખ્યસમાસો, ન પુબ્બપદત્થપ્પધાનો, યથા-પચ્ચક્ખસ્સાક્ખનિસ્સિતત્તાવબોધત્થં 'અક્ખમક્ખમ્પતિ વત્તતે'તિ વિચ્છાય-મસઙ્ખ્યસમાસેપિ કતે પચ્ચક્ખ ઞાણસ્સાક્ખનિસ્સિતત્તઞાપનત્થં સઙ્કેતવસેન કતો-યમસઙ્ખ્ય સમાસો, ન પુબ્બપદત્થપ્પધાનોતિ'પચ્ચક્ખો પચ્ચક્ખા'તિ લિઙ્ગવિભત્તિ વચનન્તરયોગો, તથેવાય-મન્તરઙ્ગનિસ્સિતો-યં સમુદાયનિસ્સિતોતિ ઞાપનત્થં સઙ્કેતવસેન કતો-યમસઙ્ખ્યસમાસોતિ લિઙ્ગવિભત્તિવચનન્તરયોગો ન વિરુજ્ઝતે, અથવા અન્તરમઙ્ગમસ્સ કારિયસ્સાત્થીતિ ''સદ્ધાદિત્વ'' (૪-૮૪) તથા બહિરઙ્ગન્તિ, અન્તરઙ્ગઞ્ચ બહિરઙ્ગઞ્ચ અન્તરઙ્ગબહિરઙ્ગાનિ, તેસ્વન્તરઙ્ગો બલવાતિ. અન્તરઙ્ગ કારિયસ્સ બલવત્તં સાધેતું 'સબ્બપઠમં વિધેય્યત્તા'તિઆદિ વુત્તં, ઇદમ્પન અન્તરઙ્ગકારિયસ્સ બલવભાવસાધને કારણં ન હોતિ, અન્તરઙ્ગત્તા બલવભાવોયેવ હિ સબ્બપઠમં વિધેય્યત્ત કારણં, તથા ચાહ-'યો લોપતો અકારસ્સ પઠમમેવ ભવને કારણમાહ અન્તરઙ્ગત્તા અકારસ્સા'તિ, તસ્મા નાયં પાઠો ઘટતે, અન્તરઙ્ગબલવભાવસાધનસ્સ પન લોકતો ઇચ્છિતત્તા અયમેવત્થે પાઠો ઘટતે''અન્તરઙ્ગમેવ કારિયમ્બલવં લોકે તથાદિટ્ઠત્તા, તથા હિ લોકો પાતોવા''ત્યાદિ, લોકે તથાદિટ્ઠત્તાતિ અન્તરઙ્ગબલવભાવસ્સ લોકે એવં વક્ખમાનનયેન દિટ્ઠત્તા, અથવા કેનચિ વિધુરપ્પચ્ચયોપનિપાતેન કારણવે કલ્લેન વા કદાચિ કત્તુમસક્કુણેય્યત્તેપિ અન્તરઙ્ગસ્સ અવસ્સં વિધેય્યત્તં દસ્સેતુમાહ સબ્બપઠમં વિધેય્યત્તા'તિ, સતિસમ્ભવેતિ નિમિત્તસ્સાનુપહતત્તા કારિયસ્સ સમ્ભવે સતિ.

૧૧૬. યે

ઇવણ્ણસ્સાતિ વુત્તત્તાતિ 'યે પસ્સિવણ્ણસ્સા''તિ એત્થ ઇવણ્ણસ્સાતિ વુત્તત્તા.

૧૧૮. અસં

લિઙ્ગવચનભેદેપિ બ્યયરહિતત્તા અબ્યયવન્તઉપસઙ્ગનિપાતાનં પુબ્બાચરિયસઞ્ઞા, અસતી સઙ્ખ્યા યેસન્ત્યાન્યસઙ્ખ્યાનીત્યાહ- 'એકત્તે'ચ્ચાદિ, એકાનેકેસૂતિ વુત્તત્તા સઙ્ખ્યાવિસેસે વિધીયમાનાસ્યાદયો કથમસઙ્ખ્યેહિ ઉપ્પજ્જિતુમુસ્સહન્તે ઇચ્ચાસયેનાહ- 'કથમસઙ્ખ્યેહિ સ્યાદીનં સમ્ભવો'તિ. અથ નિસ્સઙ્ખ્યેહિ હોતુસ્યાદીનમસમ્ભવો ઉચ્ચં રુક્ખસ્સેચ્ચાદોતુ સઙ્ખ્યાસમ્ભવે ભવિતબ્બમેવ સ્યાદીહિચ્ચાહ-'સઙ્ખ્યાસમ્ભવેવે'ચ્ચાદિ. વુત્તિગન્થસ્સાધિપ્પાયં વિવરતિ 'અઞ્ઞથે' ત્યાદિના, કિમેસમુપ્પત્તિયમ્પયોજનં યેનાસઙ્ખ્યેહિ તદુપ્પત્તિ નો-નુમીયતે ચ્ચાસઙ્કિયાહ-'તસ્સઞ્ચ સતિય'ન્ત્યાદિ, અસતિ હિ સ્યાદીનમુપ્પત્તિયમુચ્ચમાદીનમસઙ્ખ્યાનમ્પદત્તં નત્થીતિ યો આદીસુ પદસ્મા પરેસં તુમ્હામ્હસદ્દાનં સવિભત્તીનં વોનોઆદિકં પદનિમિત્તં કારિયં ન સિયાતિ 'ઉચ્ચં વો, ઉચ્ચં નો'તિઆદયો પયોગા ન સિજ્ઝન્તિ, સતિ તુ સ્યાદુપ્પત્તિયં લુત્તેસુપિ તેસુ પદત્તનિપ્ફત્તિયાયેવ તદુપ્પત્તિતો પદત્તે સિદ્ધે પદલક્ખણં કારિયં સિજ્ઝતેવાતિ ભાવો. પરેહિ એત્થ 'તસ્સં સાલાય'ન્તિ વચનિચ્છાયં 'તત્ર સાલાય'ન્તિ યથા સિયાતિ ''અબ્યયત્વા સ્યાદિનો''તિ (પા, ૨-૪-૮૨) અબ્યયતો પરસ્સિત્થિયમાપ્પચ્ચયસ્સાપિ લોપો વિહિતો, તેનાહ- 'અસઙ્ખ્યેહિ'ચ્ચાદિ, તદયુત્તન્તિ આપ્પચ્ચયસ્સ લોપવિધાન મયુત્તંત્યત્થો. અથ કેનાત્ર આપ્પચ્ચયો વિધીયતે યેનાસ્સાપિ લોપો-નુસાસીયતે ''ઇત્થિયમત્વા''તિ (૩-૨૬) ચે નેતદત્થિ, ઇત્થિયમાપ્પચ્ચયસ્સ વિધાનતો-સઙ્ખ્યાનઞ્ચાલિઙ્ગત્તા, તસ્મા અસઙ્ખ્યેહિ આપ્પચ્ચયસ્સ સમ્ભવોયેવ નત્થીત્યનત્થકમાપ્પચ્ચયસ્સ લોપવચનન્તિ નાનત્થકં ઇત્થિયન્તિ (૩-૨૬) હિ ગુણિપ્પધાનો નિદ્દેસો ઇત્થત્તવતિ આપ્પચ્ચયાદયો વિધીયન્તે 'તસ્સં સાલાય (મિચ્ચે તસ્મિં પદત્થે) તત્રે'તિ અસઙ્ખ્યમિદમિત્થત્તવતિ વત્તતે, તસ્મા સિયાયે વેતસ્મા આપ્પચ્ચયોત્યવસ્સમાપ્પચ્ચયસ્સ લોપો વિધેય્યોતિ યો મઞ્ઞતે, તમ્પતિ આહ-'યદીપિ'ચ્ચાદિ, વિસેસાભિધાનાત્યુપગમે વત્ત માનોયમસઙ્ખ્યસમુદાયો'નિદ્દેસો વત્તતે'તિ ચોભયમિક્ખતે, ઇત્થિયન્તિ નિદ્દેસસ્સ ગુણિપ્પધાનત્તં સાધેતું 'ઇત્થત્તવતિ હિ આપ્પચ્ચયાદયો'તિઆહ, તત્રેતીમસ્સાસઙ્ખ્યસ્સ સાલાયં વત્તનતો આહ- 'ઇત્થત્તવતિ ચા'તિ, અયમ્પસિદ્ધિરૂપેન ન વત્તતેતિ સમ્બન્ધો, યદિ અયમ્પસિદ્ધિરૂપેન વત્તતે, કુતો ચરહિ ઇત્થત્તાવસાયોત્યાહ- 'ઇત્થત્તાવસાયો'ચ્ચાદિ. ઇદાનિ જિનિન્દબુદ્ધિવચનમાનીય તસ્સા યુત્તત્તમુબ્ભાવયિતુમાહ- 'યોપ્યાહિ'ચ્ચાદિ, યદીપિચ્ચાદિ જિનિન્દબુદ્ધિવચનં, તસ્સાતિ ઇત્થત્તસ્સ, પદત્થો ચ ઇત્થત્તં સિયાતિ યોપ્યાહેતિ સમ્બન્ધો, ગમ્મમાનત્થત્તા ઇતિસદ્દાપ્પયોગો, તસ્સાયુત્તન્તિ તસ્સેવં વાદિનો જિનિન્દબુદ્ધિનો વચનમયુત્તંત્યત્થો, કુતોચ્ચાહ- 'એવં હિ'ચ્ચાદિ, યદિ ઇત્થત્તસ્સ વાક્યત્થતા ઇત્થિપ્પચ્ચયનિવત્તિકતા, એવં સતિ સાલાયમિચ્ચાદિસદ્દન્તરાપેક્ખા ઇત્થત્તપ્પતીતિ તત્રેત્યાદીસુ સિયાતિ અત્થો, નેવ તથા પતીયતીતિ ભાવો, વુત્તમેવત્થં ફુટયિતુમાહ- 'તથાહિ'ચ્ચાદિ, અવિદ્દસુઅયન્તિ દિટ્ઠન્તો પઞ્ઞાસો, અવિદ્દસુ અયન્તિ ઉભયત્રાપ્યત્રેકવચનસિસ્સ નિવત્તિયા કતં યમેકત્તં, તં સદ્દન્તરાદ્યનપેક્ખમેવ પતીયતેત્યત્થો, ઇત્થત્ત વુત્તિના સાલાદિસદ્દેન સામાનાધિકરણ્યં તત્રેત્યેતસ્સાતિ એતાવતા આપ્પચ્ચયો ઉપ્પજ્જતીતિ ચ ન સક્કા વત્તુન્તિ દસ્સેન્તો આહ-'સમાનાધિકરણત્તમ્પિ'ચ્ચાદિ, સમાનાધિકરણત્તમ્પીતિ (ઇત્થિ) વુત્તિના સાલાદિસદ્દેન સામાનાધિકરણ્યમ્પિ, આપ્પચ્ચયાદીનં નાઙ્ગન્તિ સમ્બન્ધો.

૧૧૯. એક

એવાતિ અનુવત્તતેએવ, એકોત્થો યસ્સ પકત્યાદિસમુદાયસ્સ સો એકત્થો 'અસ્સ ચેકત્થસદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તં ઈયાદિ વિધાનન્ત્યાહ- 'એકત્થતા ઈયાદિવિધાન'ન્તિ, ઈયાદિવુત્તિયન્તિ વત્તનં વુત્તિ ઈયાદીનં વુત્તિ, ઈયાદિવિધાને સતિત્યત્થો, સમાસતોતિ સમાસિતા, તેનેવાતિ ''દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા''તિ (૪-૧૨૦) સુત્તેનેવ.

૧૨૦. પુબ્બ

યદા ચાત્રાધિસદ્દપ્પયોગો તદા તેનેવ વિભત્યત્થસ્સ વુત્તત્તા ન સત્તમી પયુજ્જતે, યદા સત્તમી, ન તદાધિસદ્દો, તેના સકપદેનેવ વિગ્ગહો એવં દસ્સનીયોતિ આહ- 'ઇત્થીસુ કથા પવત્તા'તિ, ઇત્થિસદ્દતો સત્તમીભવને કારણમાહ- 'તંસમાનાધિકરણત્તા'તિ, તેન અધિસદ્દેન સમાનત્થત્તાતિ અત્થો.

૧૨૧. નાતો

સો ચ અમાદેસો, આદેસસ્સેવાતિ અંઆદેસસ્સેવ, અપઞ્ચમિયાતિ પઞ્ચમિં વજ્જેત્વા. અઞ્ઞત્ર વિધીયમાનો-યમમાદેસો પઞ્ચમિયમ્પટિસિદ્ધત્તા પઞ્ચમિયા પટિસેધેન સયમ્પિ પટિસિદ્ધો નામ હોતીત્યાહ 'આદેસસ્સેવાયં પટિસેધો'તિ, લોપપટિસેધસ્સ 'નાતો'તિ પુબ્બવાક્યેન વુત્તસ્સ અયમ્પટિસેધો નેતિ સમ્બન્ધો, અથ કથમિદમપઞ્ચમ્યાત્યમાદેસેનેવાતિસમ્બન્ધતિ ન લોપ પટિસેધેનાતિ પરિભાસમાહ-'અનન્તરસ્સ વિધિ વા હોતિ પટિસેધો વા'તિ, એત્થ અન્તરસદ્દસ્સાનેકત્થત્તેપીહાન્તરાળવાચીતિ ન વિજ્જતે અન્તરમ્મજ્ઝમસ્સેત્યનન્તરો, અન્તરાળમત્તપટિસેધે પયોજનં નત્થીત્યન્તરાળગતસ્સ વિધિનો પટિસેધસ્સ ચાભાવાનન્તરોત્યુપ ચરીયતે અનન્તરા ગામાત્યાદિ વિય, દિટ્ઠત્તે પન મજ્ઝસ્સ ન વિજ્જતે-ન્તર મેસન્તિ વિગ્ગહે સુત્તેપ્યનન્તરસ્સ વિધાનન્તરસ્સાપિ દિટ્ઠત્તા દ્વિન્નમેકોપ્યનન્તરોત્યુચ્ચતે, તેનેવાનન્તરસ્સાતિ પરિભાસાયમેક વચનં, ઇતિસદ્દો ઇદમત્થે, ઇતિ ઇમાય પરિભાસાયાદેસેનાભિસમ્બન્ધતીત્યત્થો, તેનાતિ યથાવુત્તપરિભાસાય વસેન, યેન કારણેનાદેસેનાભિસમ્બન્ધતિ તેનાત્યત્થો, અલોપોતિ લોપ પટિસેધો, સામત્થિયાલદ્ધન્તિ દ્વિન્નમત્થાનં વિધાનાય દ્વે વાક્યાનિ ભવન્તિ, તત્ર 'નાતો'તીદં પટિસેધવિધાયકમેકં વાક્યં, 'અમપઞ્ચમિયા'તિ દુતિયમમાદેસસ્સ, તત્રાપઞ્ચમિયાત્યાદેસેનેવાતિ સમ્બન્ધતિ, વુત્તવિધાના ન લોપપટિસેધેન, તથાસત્યમપઞ્ચમિયાતિદં વાક્યં યદિ ન વિસેસત્થમાલમ્બતે તમન્તરેનાનુપપત્તિતો-ઞ્ઞથા કિન્ત્યનેનાત્થબલેન લદ્ધન્તિ અત્થો, અલોપોતિ જોતેતીતિ સમ્બન્ધો, વાક્યભેદેન વિવરણં કતં, ન એકવાક્યત્તેનાતિ બ્યતિરેકો એકવાક્યતાયઞ્હિ કારિય દ્વયસ્સપિ પઞ્ચમિયમ્પટિસેધો સિયા 'પઞ્ચમિં વજ્જેત્વા તં કારિયદ્વયં વેદિતબ્બ'ન્તિ, યદિપિ સિદ્ધાતિ સમ્બન્ધો, યેન નાપ્પત્તિયાત્યનેન "યેન નાપ્પત્તે વિધિરારબ્ભતે, તસ્સ બાધનમ્ભવતી"તિ મમ્પરિભાસમુપલક્ખેતિ, કિમત્થમિહાયં પરિભાસા પઠ્યતે ઇહ સત્થે-પવાદા ઉસ્સગ્ગે બાધન્તેતિ નિયમો, તત્ર ચુસ્સગ્ગા દુવિધા નિયતપ્પત્તયો અનિયતપ્પત્તયો ચેતિ, યે સબ્બત્થાપવાદવિસયમ્પવિસન્તિ, તે નિયતપ્પત્તયો વુચ્ચન્તે, યે ક્વચિદેવાપવાદવિસયમવગાહન્તે, તે અનિયતપ્પત્તયો વુચ્ચન્તે, એવં દુવિધેસુસ્સગ્ગેસુ યે-નિયતપ્પત્તયો, તેસમેવ બાધનમિચ્છીયતે, ન નિયતિકાનં, તેન તપ્પદસ્સનત્થમયમ્પરિભાસા પઠ્યતેતિ, યેનેત્યુસ્સગ્ગસ્સ નિદ્દેસો, નેતિ પટિસેધવાચી નિપાતો, અપ્પત્તે અસમ્ફુટ્ઠે વિસયે ઇત્યજ્ઝાહારિયં, યેન ઉસ્સગ્ગેન નાપ્પત્તે પત્તેએવ સમ્ફુટ્ઠેએવ વિસયેત્યત્થો... 'દ્વે પટિસેધા પાકતમત્થં ગમેન્તી'તિ કત્વા, વિધીયતીતિ, પટિસેધો વિધાનઞ્ચ, આરબ્ભતે વિધી

યતે પઠ્યતેત્યત્થો, અનેનાપવાદવિધિન્દસ્સેતિ, તસ્સેતિ આદોયેનેતિ નિદ્દિટ્ઠસ્સઉસ્સગ્ગસ્સબાધનમ્ભવત્યપવાદેન, યેન ત્વપ્પત્તે વિસયે આરબ્ભતે તસ્સ બાધનં ન ભવતીત્યત્થો, કુતોતિ ચે અનવકાસત્તા, તથાહિ યદિ ઉસ્સગ્ગેન સબ્બો વિસયો ગહિતો સિયા, કો-પવાદસ્સઅઞ્ઞો વિસયો સિયા, તસ્મા અનવકાસત્તા (ન) અપ (વાદે) પન તસ્સ બાધનમ્ભવતીત્યવસેયં, યેન તુસ્સગ્ગેન કોચિ દેવાપવાદવિસયો-નુપ્પત્તોસિયા, નસબ્બો, તમ્પતિ સાવકા સત્તા તમ્બાધતેતિ વુત્તં હોતિ, 'પઞ્ચપૂલિમાનયે'ત્યત્ર પઞ્ચન્નં પૂલાનં સમાહારોતિ વિસેસનસમાસો "નદાદિતોવી" (૩-૨૭) સમાહરણં સમાહારોતિ સમાહારસ્સપિ ભાવરૂપત્તા આહ 'ભાવપ્પધાનત્તેપી'તિ, ગુણભૂતદબ્બાનિ પૂલાનિ.

૧૨૫. ઇમ

સુત્તે અનિત્થિયન્તિ કિમત્થિય (મનેન) પટિસેધવચનેન, યતો ઇમસ્સેત્વેવાનિત્થિલિઙ્ગેન નિદ્દેસોતિ મનસિકત્વા આહ-નામગ્ગહણે'ઇચ્ચાદિ, ''નામગ્ગહણે લિઙ્ગવિસિટ્ઠસ્સાપિ ગહણ''ન્તિ પરિભાસાયં, તત્થ લિઙ્ગેન સુત્તે નિદ્દિટ્ઠતો અઞ્ઞેન કેનચિ વિસિટ્ઠં નામં લિઙ્ગવિસિટ્ઠં, તસ્સ, યત્થ સદ્દસામઞ્ઞસન્નિસ્સયનં, તત્થ નામગ્ગહણે સતિલિઙ્ગવિસિટ્ઠસ્સાપિ ગહણં હોતિ... સામઞ્ઞે સબ્બવિસેસાનુપ્પવે સતોત્યધિપ્પાયો, ઇદમેવાતિ અનિત્થિયન્તિ વચનમેવ, ઞાપકન્તિ પત્તિ પુબ્બકો પટિસેધો, સો ઇત્થિયમ્પત્તિયં સતિ અનિત્થિયન્તિ કતો સિયાતિ અનિત્થિયન્તિ પટિસેધવચનમેવેમં પરિભાસં ઞાપેતીતિ અત્થો, ઇમિના ઇમિસ્સા પરિભાસાય સામત્થિયલદ્ધતં દસ્સેતિ.

૧૨૭. સિમ્હ

અનપુંસકસ્સાતિ પરિયુદાસોતિ અનપુંસકસ્સાતિ એત્થ નઞ્સદ્દસ્સ પરિયુદાસો-ત્થોત્યત્થો.

૧૨૯. મસ્સા

તન્નેતિઆદિના કત્થચિ પરિભાસાવતિરનિચ્ચાતિ સૂચેતિ.

૧૩૦. કેવા

હોતુ સિતો-ઞ્ઞત્રકે સતિ સાદેસો, સિમ્હિ તુ કપ્પચ્ચયા પઠમમેવ કતો મસ્સ સાદેસોતિ તપ્પચ્ચયે સતિ 'કેવા'તિ કિં સામઞ્ઞેન સાદેસવિધાનેને ત્યાસઙ્કિય સુત્તસ્સ સામઞ્ઞ વિધાને ફલં દસ્સેતું 'કેનેકત્થતાયં'ત્યાદિમાહ, કેનેકત્થતાયન્તિ કપ્પચ્ચયેન સહ ણાદિવુત્તિયં, પુબ્બભાગસ્સાતિ અસુભાગસ્સ પદત્તાભાવાતિ ''એકત્થતાયા''તિ (૨-૧૧૯) વિભત્તિયા પદત્તસાધિકાયાપગમેન પદત્તાભાવા, પદસઙ્ખારનિબન્ધનોતિ પદ સિદ્ધિ હેતુકો, ''નિમિત્તાભાવે નેમિત્તિકસ્સાપ્યભાવો''તિ ઞાયસ્સાયમત્થો ''નિમિત્તં કારણં હેતૂત્યનત્થન્તરં, નિમિત્તસ્સ અભાવો નિમિત્તાભાવો, તસ્મિં નિમિત્તાભાવે હેતુવિનાસેત્યત્થો, નિમિત્તા આગતો નેમિત્તિકો, ફલભૂતો ધમ્મો, નિમિત્તે ભાવો વા નેમિત્તિકો, નિમિત્તસ્સાભાવે તં હેતુતો પવત્તસ્સ નેમિત્તિકસ્સ ફલસ્સાપ્યભાવો ભવતી''તિ, તથાહિ છત્તનિમિત્તછાયા છત્તાપાયેન ભવતિ, પદીપનિમિત્તદસ્સનં પદીપાપાયે ન ભાતિ, તથેહાપિ નિમિત્તતો પવત્તાનં નિમિત્તાભાવે અભાવોયેવ યુત્તિ માતિ મઞ્ઞતે, અઞ્ઞત્રચાતિ સિતો અઞ્ઞત્ર ચ.

૧૩૧. તત

ત્યએતાનં તકારસ્સ પરિચ્ચાગાય 'તતસ્સા'તિ વુત્તં.

૧૩૨. ટસ

ઇમિસ્સાયાત્યાદીસુ ''સ્સં સ્સા સ્સાયે''ત્યાદિના (૨-૫૨) ઇ, ''તદાદેસા તે વિય હોન્તી''તિ પરિભાસતો સાદ્યાદેસીનં ગહણાસ્સાયાદેસાદીનં ગહણસમ્ભવેપિ કિં સ્સાયાદિગ્ગહણે ન સુત્તગુરુકરણેને ત્યાસઙ્કિય'સ્સાયાદિગ્ગહણ'મિચ્ચાદિ, વુત્તિ ગન્થો વુત્તોતિ દસ્સેતુમાહ-'નનુ ચે'ત્યાદિ, ટસસ્માદિકં 'ટસસ્માસ્મિન્નન્નાસ્વિમસ્સ ચા'તિ વત્તબ્બં, નમાદીનમ્પિ વિધિગ્ગહણાય [નાદીનમ્પવિગ્ગહાય (પોત્થકે)], તસ્સા

દેસિનો આદેસો તદાદેસો, તસ્સ, તસ્સ આદેસિનો ગહણં તગ્ગહણં, તેન.

૧૩૪. દુતિ

અઞ્ઞથાતિ ગુરુનિદ્દેસમકત્વા અઞ્ઞેન લહુપ્પકારેન નિદ્દિસને સતિ, એકવિભત્તિનિદ્દિટ્ઠત્તાતિ‘દુતિયાયોસ્સા’તિ એકવિભત્તિયા નિદ્દિટ્ઠત્તા, અઞ્ઞથાતિઆદિના નેકદેસોતિવચનપરિયન્તેનેતેન ‘ન ત્વેકવિભત્તિયુત્તાન’ન્તિ પરિભાસેકદેસસ્સ અધિપ્પાયો પકાસિતોતિ ઞાતબ્બં, એતદેવાનુવત્તતીત્યનેન તુ “એકયોગ નિદ્દિટ્ઠાનમ્પેકદેસો-નુવત્તતે”તીમસ્સ, એકવિભત્તિયુત્તાનં એકદેસો નાનુવત્તતેતિ યોજના પરિભાસાયં, ઞાપેતીતિ પુબ્બે વિય સામત્થિયેન ઞાપેતિ.

૧૩૯. નાઞ્ઞં

અપ્પધાનપ્પટિસેધતો સબ્બાદીનં તદન્તવિધિના ભવિતબ્બં, અઞ્ઞથા હિ સબ્બાદિગ્ગહણે કો પસઙ્ગો પિયસબ્બાદીનં, યતો અપ્પધાનપ્પટિસેધો, કરીયતે તેન પરમસબ્બેઇચ્ચાદિ હોતીતિ દસ્સેતુમાહ-‘અપ્પધાનપ્પટિસેધો’ઇચ્ચાદિ.

૧૪૦. તતિ

યત્થાતિ યસ્મિં કત્તરિ કરણે વા, કત્તરિ તતિયાસિદ્ધિમાહ-‘કરોતિ’ચ્ચાદિ, કરોતિમ્હિ કરધાતુમ્હિ ગમ્મમાને, માસેન કતાતિ પાઠેન ભવિતબ્બં... માસેન કતાનં પુબ્બાનન્તિ વત્તબ્બત્તા, પુબ્બભાવેતિ પુબ્બભવને માસસ્સ કરણત્તં, એત્થ તુ માસેન કરણભૂતેન પુબ્બભૂતાનન્તિ અત્થો, તેનેવેત્થાપિ ભવન્તીતિ પાઠેન ભવિતબ્બં.

૧૪૧. ચત્થ

ચસ્સ અત્થો ચત્થો, સોયેવાતિ એત્થ સમાસસ્સ પરામાસો, ચત્થો એત્થ સમ્ભવતિ કિન્તુ સબ્બાદિ ન ચત્થસમાસવિસયોતિ પાઠેન ભવિતબ્બં.

૧૪૪. મના

કિં બહુલંવિધાના ‘વુદ્ધ્યભાવો’ [ઓત્થાભાવો (પઞ્ચિકાયં)] તિ પાઠેન પયોજનં યેને તદત્થમેવ “સુમેધાદીનમવુદ્ધિ ચે”તિ ગણપાઠો કતો, હેમસદ્દેન હેમમયાનિ ગહિતાન્યભેદેનત્યાહ- ‘હેમમયાની’તિ, કપ્પન સદ્દેન સીસાલઙ્કારજાલાનિ ગય્હન્તિ, તાનિયેવ વાસસાનિ પટા તંસરિક્ખતાય, સકત્થેપિ યથાગમમ્ભવન્તીતિ સમ્બન્ધો, બાણાદીસુ અભિધેય્યેસુ મનાદીસુ ન પઠીયન્તીતિ યોજના, બાણાદીસુતિ બાણ સદ્દક્ખયાદીસુ, અહસદ્દસ્સ મનાદિકારિયાસમ્ભવા અહસદ્દો મનાદીસુ ન દટ્ઠબ્બો, રહસીતિ નિપાતત્તા ઇકારસ્સ ચ અસબ્ભવા રહસદ્દો ચ મનાદીસુ ન દટ્ઠબ્બોતિ સજ્ઝાહારો સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો, ઇકારસ્સ કચ્ચાયને સ્મિનો કરીયમાનસ્સ ઇકારાદેસસ્સ ચ, રહતિસદ્દસ્સ નિપાતત્તં સભાવતો પકાસેતું ‘રહસીત્યાદિ’માહ, રહોસદ્દેતિ એત્થ રહસદ્દોતિ પાઠો-વગન્તબ્બો, તેનાતિ યેન અહસદ્દસ્સ મનાદિકારિયાસમ્ભવો રહસીતિચ નિપાતો, તેન, ઇહમનાદીસુ.

૧૪૬. ભવ

ગેતિ ગસઞ્એ પરે, કુતો-નુઇચ્ચાદો ભો'ઇતિ બહુવચનન્તો નિપાતો, તથાસતિ 'તયોજના'તિ યુજ્જતિ, તઞ્ચ નિપાતત્તં સમત્થેતીતિ [નિપાતમત્તેતિ] દસ્સેતુમાહ- 'બહુત્તે'ચ્ચાદિ.

૧૪૮. ન્તસ્સં

સત્તમ્યન્તં ભવતીતિ સેસો, નનુચન્તસ્સાતિ વુત્તે ન્તન્તુપ્પચ્ચયોવાવસીયતિ, ન તદન્તવિધીતિ [ન્તન્તુપ્પચ્ચયોવ નાવસીયતિ, તદન્તવિધિપીતિ પાઠેન ભવિતબ્બં] આહ- 'ન્તપ્પચ્ચય સ્સેવે'ચ્ચાદિ, સુતત્તાતિ સોતવિઞ્ઞાણેન ગહિતત્તા પચ્ચક્ખત્તાતિ વુત્તં હોતિ, અનુમિતસ્સ ''વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સા''તિ (૧-૨૬) લિઙ્ગતો તદન્તસઙ્ખાત અત્થદસ્સનસઙ્ખાતઅનુમાનઞ્ઞાણેન વિઞ્ઞાતસ્સાતિ અત્થો.

૧૫૪. રાજ

દળ્હો ધમ્મો ધનુ અસ્સ દળ્હધમ્મા. રાજાદીસ્વિમપ્પચ્ચયે પઠિતે

તદન્તો પચ્ચયગ્ગહણ પરિભાસાય ગય્હતી ત્યાહ- 'ઇમિના ઇચ્ચાદિ.

૧૬૨. લ્તુ

પચ્ચયઇચ્ચાદિના ''પચ્ચયગ્ગહણે યસ્મા સો વિહિતો તદાદિનો તદન્તસ્સ ચ ગહણ''ન્તિ ઞાયં દસ્સેતિ, તત્થ યતો વિહિતો તં વિના ન ભવતિ પચ્ચયોત્યનેન ઞાયેન પત્તોયેવાત્થો આખ્યાયતે 'પચ્ચયગ્ગહણે યસ્મા સો વિહિતો, તદાદિનો ગહણ'ન્તિ, ''વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સે''તિ તદન્તગ્ગહણંત્યાખ્યાયતે 'તદન્તસ્સ ચ ગહણ'ન્તિ, સો પકતિવિસેસો આદિ યસ્સ સમુદાયસ્સ સો તદાદિ, સો પચ્ચયો-ન્તે યસ્સ સમુદાયસ્સ સો તદન્તો, તાદિસસ્સ તદાદિતદન્તસમુદાયવિસેસસ્સ ગહણં, ન તુ તદન્તમત્તસ્સેત્યત્થો, ઇહ તુ તદન્તગ્ગહણમેવાનુરૂપન્તિ' દસ્સેતુમાહ-''કત્તરિ લ્તુણકા''તિ ઇમિના ત્યાદિ, તદાદિતદન્ત સમુદાયસ્સ તુ ગહણે ફલં 'બ્યજિગિસી'તિઆદીસુ દટ્ઠબ્બં, તઞ્ચ ''તુંસ્મા લોપોચિચ્છાયં તે''તિ (૫-૪) સુત્તે સયમેવ વક્ખતિ.

૧૬૫. સલો

કચ્ચાયને ''સકમન્ધાતાદીનઞ્ચે''તિ (૨-૩-૪૪) સુત્તિતં, સોપિ લ્તવન્તોયેવાત્યભિમતસિદ્ધીતિ દસ્સેતું વુત્તિયમુદાહટંત્યાહ- 'સકમન્ધાતુ'ઇચ્ચાદિ, લ્તવન્તો મન્ધાતુસદ્દો અત્થીતિ 'સકમન્ધાતુ' સદ્દોપિ લ્તવન્તોતિ સજ્ઝાહારો પદસમ્બન્ધો દટ્ઠબ્બો, તતોપીતિ ન કેવલં કત્તુતોવ, મન્ધાતુસદ્દસ્સ લ્તવન્તતં સાધેત્વા સકમન્ધાતુસદ્દમ્પટિપાદેતું 'સબ્બેસ'ન્તિઆદિમાહ.

૧૬૯. ટપ

સઙ્ખ્યાસદ્દો યદીપિ સઙ્ખ્યાને વત્તતે, તથાપિ સઙ્ખ્યાનદ્વારેનિધસઙ્ખ્યેય્યે વત્તતીત્યાહ-'ચુદ્દસહિ સઙ્ખ્યાહી'તિ પાઠેન ભવિતબ્બં, ચુદ્દસસદ્દવચનીયાવ પઞ્ચાદિસઙ્ખ્યા, યતો સઙ્ખ્યાસદ્દો નેહ પરિગ્ગહિતોતિ.

૧૭૫. દિવા

દિવસતો સ્મિનો ટિમ્હિ પુબ્બસરલોપે દિવિ.

૧૮૧. યોનં

દુતિયાગ્ગહણેનાતિ ‘દુતિયાયોસ્સ ને વા’ત્યેવં સુત્ત રચનાયં દુતિયાગ્ગહણેન.

૧૮૫. નામ્હિ

એનાદેસસ્સાસમ્ભવાતિ નાસ્સ સ્માદેસત્તા.

૧૮૭. ગસ્સં

ઉભયવિકપ્પોતિ સમાસાસમાસપક્ખદ્વયવિધાનં, કચ્ચાયનવુત્તિ કારસ્સ વિપ્પટિપત્તિમાવીકત્તુમાહ-‘કચ્ચાયને’ચ્ચાદિ, ઇત્થિપુમન્નપુંસક સમૂહોતિ એત્થાયન્તેસં સાધનક્કમો ‘દ્વન્દછટ્ઠીહિ સમાસે ઇત્થિપુમનપુંસકસમૂહો’તિ ઠિતે ‘‘સમાસે ચ વિભાસા’’તિ (૨-૨-૩૫) પુમન્તસ્સ અમાદેસે ‘‘વગ્ગન્તં વા વગ્ગે’’તિ (૧-૪૨) નિગ્ગહીતસ્સ વગ્ગન્તો.

૧૯૨. પુમ

કમ્માદિત્તા એનસ્સાપિ અભાવપક્ખેતિ ‘‘ના સ્સે નો’’તિ (૨-૮૦) કમ્માદિતો નાસ્સ એનાદેસકરણતો વુત્તં.

૧૯૭. ઇમે

આદેસો કથનં, અન્વાદેસો-નુકથનમિચ્ચાહ-‘અન્વાદેસો કથિતાનુકથન’મીતિ, કથિતસ્સાનુકથનં કથિતાનુકથનં, અનેન ચ નેહ પચ્છા ઉચ્ચારણમત્તમન્વાદેસો, કિઞ્ચરહિ એકસ્સાભિધેય્યસ્સ પુબ્બસદ્દેન પટિપાદિતસ્સ દુતિયમ્પતિપાદનમન્વાદેસોતિ વદતિ, તેનેહ ન ભવતિ ‘દેવદત્તં ભોજય, ઇમઞ્ચ યઞ્ઞદત્ત’ન્તિ, કેનચિ વિસેસન્તરયોગેન કથિતસ્સાનુકથનં અન્વાદેસોતિ સમ્બન્ધો. કથમ્પન વિસેસન્તરયોગો ગમ્યતેચ્ચાહ- ‘સામત્થિયા’તિ, કેનચિ વિસેસેનાયોગે વુત્તસ્સેવ પુનબ્બચનાનુપપજ્જનં સામત્થિયં, તેનેવાહ- ‘અઞ્ઞથે’ચ્ચાદિ.

૧૯૮. કિસ્સ

નવિરુજ્ઝતીતિ ઇમિના ‘‘ઇત્થિયમત્વા’’તિ (૩-૨૬) સામઞ્ઞેન વિધાનતો સ્યાદ્યન્તમજ્ઝેપિ ઇત્થિયમ્પચ્ચયો નવિરુજ્ઝતીતિ વદતિ.

૨૦૪. નમ્હિ

નનુ યથાક્કમં નંવિભત્તિક્કમેનાપિ સમ્ભવતિ, તથાસતિ ‘દ્વિન્નં સદ્દાનં દ્વેઆદેસા કમેને’ચ્ચેવ કસ્મા વુત્તં ત્યાસઙ્કિયાહ ‘ન નંવિભત્તિક્કમેનાપી’તિ. કારણમાહ- ‘તસ્સાનપેક્ખિતત્તા’તિ, ઇમિના નિસ્સયકરણમેકા સત્થિયા યુત્તીતિ દસ્સેતિ, અપેક્ખિતે કથં ભવેય્યા ત્યાહ- ‘યદિ હિ’ચ્ચાદિ, અપેક્ખિતિ યથાક્કમં, એવમઞ્ઞતે ‘‘કિઞ્ચાપિ જાતિનિદ્દેસેન દ્વેપિ નં રૂપાનિ ગય્હન્તિ, તથાપિ ‘તિચતુન્ન’ન્તિ વિય બ્યત્તિનિદ્દેસોવ યથાક્કમોપકારીયમાનાન,

મનુદેસસ્સ તથા વિઞ્ઞાયમાનત્તાતિ નંસુઇચ્ચેવ વદેય્ય, ન તથા વુત્તં, તતો-વસીયતે ‘ન યથાક્કમમેત્થાપેક્ખિત’ન્તિ.

૨૦૫. ન્ત

નનુ ન્તન્તૂનન્તિ તદન્તા ગય્હન્તિ પચ્ચયગ્ગહણપરિભાસાય, તથા સતિ કારિયિત્તેન તદન્તાવ ગય્હન્તિ કથં ન્તન્તૂયેવા ત્યાસઙ્કિયાહ- તેયેવે’ચ્ચાદિ, પચ્ચક્ખતાયાતિ [સુતથાય-પઞ્ચિકા] સુતત્તા, બલવત્તા તેયેવ કારિયિત્તેન ગય્હન્તીતિ સમ્બન્ધો, ન તદન્તા, દુબ્બલાતિ બ્યતિરેકં વત્વા દુબ્બલત્તે કારણમાહ- ‘અનુમિતત્તા’તિ, અનુમિતત્તં સાધેતુમાહ- ‘અનુમિતાહિ’ચ્ચાદિ, ભવિભત્તીનન્તિ પાઠો યુત્ત તરો, તસ્સ અન્તાદેસે અકારેતિ સમ્બન્ધો.

૨૧૯. યોમ્હિ

યોમ્હીતિ સત્તમ્યન્તજાતિનિદ્દેસા લબ્ભમાનત્થવસેન ‘પચ્ચેક’ન્તિ વુત્તિયં વુત્તં, તેનેવાહ પઞ્ચિકાયં- ‘કથમિદમવસીયતે યોમ્હીતિ નિદ્દેસા’તિ, તસ્સદાનિ અત્થપ્પકાસેતું ‘પચ્ચેકન્તિ એકેકસ્મિ’ન્તિઆદિ વુત્તં. એકેકસ્મિં યોમ્હિ દ્વિન્નં આદેસાનં સમ્ભવા આદેસીનમ્પિ બહુત્તસમ્ભવોતિ સુત્તે ‘દ્વિન્ન’ન્તિ બહુવચનનિદ્દેસો, વુત્તિયમ્પન પચ્ચેકં યોમ્હિ પચ્ચેકં દ્વિસદ્દસમ્ભવા ‘દ્વિસ્સા’તિ વુત્તં, દુતિયાયમ્પિ દુવે દ્વે.

૨૨૮. નાસ્મા

પકતવસેનાતિ તુમ્હામ્હાનમાદેસાનમધિકતવસેન, કમમનતિક્કમ્મ ન ભવન્તીતિ સમ્બન્ધો.

૨૩૦. ચંવા

કચ્ચાયનાચરિયો તુમ્હામ્હેહિ પરાય ચતુત્થી છટ્ઠી સવિભત્તિયા “સસ્સં”તિ (૨-૩-૩) સુત્તેન અમાદેસં વિધાય ‘તુમ્હં અમ્હ’ન્તિ બહુવચનરૂપાનિ સાધેતિ... એકસ્મિમ્પિ અત્તનિ ગુરુઆદિકે ચ ગારવ વસેન બહુવચનરૂપદસ્સનતોતિ દસ્સેતુમાહ-તુમ્હં અમ્હ’ન્તિઆદિ, તસ્સાયુત્તત્તા ‘તમયુત્ત’ન્તિ વત્વા અયુત્તતં સાધેતિ ‘એવં હિ’ચ્ચાદિના, ઇમસ્મિમ્પન સત્થે એકસ્મિમ્પિ સબ્બથા બહુવચન રૂપસાધનક્કમં દસ્સેતું ‘ઇધ પના’તિઆદિમારદ્ધં.

૨૩૨. અપા

નેનાતિ નકારેન, પદસઞ્ઞાવિધાય કવચનાભાવેપીતિ પાણિનિ યાનમિવ સ્યાદિત્યાદ્યન્તાનં પદસઞ્ઞાવિધાયકસ્સ સુત્તસ્સ અભાવેપિ, અન્વત્થવસેન પદન્તિ ગય્હમાને અતિપ્પસઙ્ગોપિ સિયાતિ આહ-‘રુળ્હિયાવાતિપ્પસઙ્ગા ભાવો’તિ, આખ્યાતં સાબ્યયકારક વિસેસનં વાક્યન્તિ કેચિ, એકાખ્યાતિકં વાક્યન્ત્યપરે, તં સબ્બં એકતો સઙ્ગહેત્વા ‘પદસમૂહો વાક્ય’ન્તિ વુત્તિકારેન વુત્તન્તિ દસ્સેતુમાહ- ‘સાબ્યયે’ચ્ચાદિ, આખ્યાતં ત્યાદ્યન્તમાહુ, અબ્યયમસઙ્ખ્યં, આખ્યાતં સાબ્યયં સકારકં સવિસેસનઞ્ચ વાક્યેસઞ્ઞં ભવતીત્યત્થો, વિસેસનન્તિ કારકવિસેસનસ્સ કિરિયા વિસેસનસ્સ ચ સામઞ્ઞેન ગહણં, સાબ્યયં-સદ્ધિં વચતિ, સકારકં ઓદનં પચતિ દેવદત્તો પચતિ, સકારકવિસેસનં-મુદું વિસદમોદનમ્પચતિ, દસ્સનીયો દેવદત્તો પચતિ, સકિરિયાવિસેસનં- મુદું પચતિ, મન્દં પચતિ, પદસમૂહો વાક્યન્તિ વુત્તે અયમ્પિ અધિપ્પાયવિસેસોવસીયતીતિ

વત્તુમાહ-વત્તુ’મિચ્ચાદિ, યથેચ્ચાદિના અનેકાખ્યાતિ કમ્પિ ગુણપ્પધાનભાવે નોપકારતો વાક્યમેકમ્ભવતિ… પદ સમૂહો વાક્યન્તિ વુત્તત્તાતિ વદતિ, યથા વાક્યનાનત્તન્તિ સમ્બન્ધો. ઇહાપીતિ વત્તુમિચ્છિતત્થેત્યાદોપિ.

૨૩૩. યોનં

હિગ્ગહણે પઞ્ચમીહિસ્સાપિ ગહણમ્ભવેય્યાતિ સુત્તે ‘અપઞ્ચમ્યા’તિ વુત્તં, તુમ્હેહિ પુઞ્ઞં પસુતં અનપ્પકન્તિ ગાથાપાદે તુમ્હેહિતિઆદિસૂ તત્તા ન વોઆદેસો, તુમ્હે તિટ્ઠથ નગરેતિ પુબ્બવાક્યતો વાક્યન્તરત્તા એકવાક્યતા નત્થિ, તુમ્હે વિય દિય દિસ્સન્તિ અમ્હે વિય દિસ્સન્તીતિ વિગ્ગય્હ ‘દિસ-પેક્ખણે’ ઇચ્ચસ્મા ‘‘સમાનઞ્ઞભવન્તયાદિ તૂપમાના દિસા કમ્મે રીરિક્ખકા’’તિ (૫-૪૩) કપ્પચ્ચયે ‘‘નતે કાનુબન્ધનાગમેસૂ’’તિ (૫-૮૫) એત્તાભાવે ‘‘સ્યાદિસ્યાદિનેકત્થ’’ન્તિ (૩-૧) સમાસે ચ ‘એકત્થતાયં’’તિ (૨-૧૧૯) વિભત્તિલોપે ચ ‘‘સબ્બાદીનમા’’તિ (૩-૮૬) આ ‘તુમ્હાદિસાન’મિચ્ચાદિ.

૨૩૫. અન્વા

પચ્છા આદેસો અન્વાદેસોતિ ગહિતે કથિતાનુકથનન્તિ કથં ઞાયતીતિ આહ- ‘પચ્છા કથનઞ્ચ કથિતાપેક્ખન્તિ કત્વા’તિ.

૨૩૬. સપુ

સહ વિજ્જમાનો પુબ્બો યસ્સ સો સપુબ્બો.

૨૩૭. નચ

અપરમ્પરયોગપ્પતિપત્યત્થન્તિ ‘ગામનગરાનં ચેના’તિઆદિના વુત્તસ્સ પરમ્પરયોગસ્સ અગ્ગહણત્થં.

૨૪૦. નસા

જટા અસ્સ અત્થીતિ જટિલો, સોવ જટિલકો, જટિલકાતિ એકત્થે નિદસ્સિતવિસેસવચનં, માણવકાતિ વિય ન સામઞ્ઞવચનં, અસત્તે સમ્પત્તેતિ ઇદં ‘‘આમન્તણં પુબ્બમસન્તં વા’’તિ (૨-૨૩૯) સુત્તસ્સ સામઞ્ઞતા વુત્તં, સામઞ્ઞવચનસ્સ પટિસેધોતિ ઇમિના વિસેસવચને જટિલકઇચ્ચત્ર ‘આમન્તણં પુબ્બમસન્તં વા’’તીમસ્સ પત્તિન્દસ્સેતિ, દેવદત્તાદિસામઞ્ઞવચનેતિ દેવદત્તો દેવદત્તસદ્દો આદિ યસ્સ, તઞ્ચ તં સામઞ્ઞવચનઞ્ચ, તસ્મિં દેવદત્તાદિસામઞ્ઞવચને માણવકે માણવકસદ્દે પરભૂતે સતિ, ઉભિન્નમ્પિ અસત્તેતિ ઇમિના ઇદં દીપેતિ ‘‘દેવદત્તાતિ વિસેસવચનત્તા પટિસેધાભાવા પુબ્બપરાનમુભિન્નમ્પિ ‘‘આમન્તણં પુબ્બમસન્તં વા’’તીદં પપ્પોતી’’તિ.

ઇતિ મોગ્ગલ્લાનપઞ્ચિકાટીકાયં સારત્થવિલાસિનિયં

દુતિયકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. તતિયકણ્ડવણ્ણના

૧. સ્યાદિ

યસ્સાતિકમાવટ્ઠિતસ્સયોઆદિઅક્ખરસમુદાયસ્સ, કિન્તન્તિ આહ- ‘ઇદ’મિચ્ચાદિ, ઇદન્તિ યથાવુત્તં સ્યાદિસમુદાયરૂપં, અવયવેન વિગ્ગહો સમુદાયો સમાસત્થો, સમુદાયે પવત્તા સદ્દા અવયવેસુપિ વત્તન્તીતિ સ્યાદિસદ્દો સિઆદિકે અવયવેપિ વત્તતે, વિધિગ્ગહણઞાયેનાતિ “પચ્ચયગ્ગહણે યસ્મા સ વિહિતો તદાદિનો તદન્તસ્સ ચ ગહણ”ન્તિ ઞાયેન. સ્યાદિ અન્તે યસ્સ તં સ્યાદ્યન્તં. નનુ ચ “સ્યાદિસ્યાદિનેકત્થ”ન્તિ સામઞ્ઞેન વુચ્ચમાને યંકિઞ્ચિ સ્યાદ્યન્તં યેનકેનચિ સ્યાદ્યન્તેન સહેકત્થીભાવમરહતિ, તથાહિ યથા ગામગતોતિઆદો, તથા પસ્સ દેવદત્તે ગામં, ગતો યઞ્ઞદત્તો ગુરુકુલન્તિ આદોપિ સમાસો ત્યાસઙ્કિયાહ-‘સામઞ્ઞેન વુત્તેપિ’ચ્ચાદિ, યસ્સ સ્યાદ્યન્તસ્સયેન સ્યાદ્યન્તેન સમ્બન્ધો, તેન સ્યાદ્યન્તેન સહતં સ્યાદ્યન્તમેકત્થમ્ભવતીતિ સમ્બન્ધતો વિઞ્ઞાયતિ અવસીયતીતિ યસ્સાત્યાદિસ્વત્થો, તથા ચ ગામગતોત્યત્રત્થીમેસ-મઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાલક્ખણો સમ્બન્ધોત્યેકત્થીભાવો, તતોયેવેત્થાહ-

> નિયતં સાધનં સાધ્યે, ક્રિયા નિયતસાધના;
> સન્નિધાનેન મેતેસં [ચેથિસ્સા (પોત્થકે)], નિયમો-યમ્પકાસતીતિ.

અયમેત્થ અત્થો “યતો ગામમિચ્ચેતં સાધનં સાધ્યં કિરિયં તંબ્યપદેસજાનનયોગ્યમપેક્ખતે ગતોતિ, અતો સાધનં કાર કં સાધ્યે કિરિયાય નિયતં, યતો ચ કિરિયા સયં સાધનમપેક્ખતે કિં ગતોતિ, અતો કિરિયાપિ નિયતં સાધનમેતિસ્સાતિ નિયતસાધના હોતિ અયં યથાવુત્તો નિયમો અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાવસેન વત્તમાનો એતેસં સાધ્યસાધનાનં સન્નિધાન મત્તેન અઞ્ઞમઞ્ઞતો પકાસતી”તિ. પસ્સ દેવદત્ત ગામં, ગતો યઞ્ઞદત્તો ગુરુકુલંત્યત્ર તુ ગામન્તિ સાધનં પસ્સેતિ સાધ્યમપેક્ખતે, ગતોતિ ગમનકિરિયા તુ ગુરુકુલમપેક્ખતે, તતો ચ ગામગતાનં વાક્યન્તરાવયવાનં નત્થેવાપેક્ખાતિ ન ભવતિ સમાસો, સબ્બત્થેવમૂહનીયં, સમ્બન્ધો હિ અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાલક્ખણો સમ્બન્ધ્યન્તરતો-નવટ્ઠિતં નિવત્તેત્વા વિસેસે નિવેસેતિ, તથાચ વુત્તં–

> તસ્સ ત્વાકઙ્ખતો ભેદે, યા પરિપ્લવમાનતા;
> વિસેસે તં નિવેસેન્તો, સમ્બન્ધોવાવછિન્દતીતિ.

ભેદે વિસેસે ગામન્તેતં સામઞ્ઞં વિસેસાપેક્ખં ‘ગામમાસીસતિ, જહાતિ, ગતો’તિ, તથા ‘ગતો ગામં, વનં, ગુરુકુલ’ન્તિ વેવમાકઙ્ખતો-ભિલસતો તસ્સ તુ પધાનપદસ્સુપસજ્જનપદસ્સ ચ યા પરિપ્લવમાનતા અનવટ્ઠિતતા તં વિસેસે વિસિટ્ઠે સમ્બન્ધિનિ નિવેસેન્તો પતિટ્ઠપેન્તો સમ્બન્ધોવાનેકપ્પકારો ક્વચિ સાધ્યસાધનભાવલક્ખણો ક્વચિ પકતિવિકારભાવસભાવો ક્વચિ સસ્સામિ સમ્બન્ધરૂપો અવછિન્દતિ સમ્બન્ધ્યન્તરતો નિવત્તેતીતિ અત્થો, યતો-યમપેક્ખા વાક્યકાલેયેવ નિરૂપ્યતે, તતો યત્થાત્થિ પદાનમપેક્ખા, તત્થ સમાસાવગમો, યત્ર તુ નત્થિ, તત્ર ન ભવતીત્યનુપદિટ્ઠો વિસયવિભાગો ઞાયતેતિ ભાવો, બાલે અબુધેતુ નિસ્સાય વિચિત્તો સમાસવિધાનલોપાદિનાનેકપ્પકારો પટિપત્તિયા સાધુસદ્દપરિજાનનત્થમુપાયો સમ્ભવતિ, પરમત્થતો તુ સદ્દન્તરત્તા અચ્ચન્તં [અઞ્ઞત્તં] વાક્યસમાસાનં ભેદો, ન હિ વાક્યે દિટ્ઠપદાનિ સમાસે સન્તિ, તથા ચ વુત્તં–

બાલે નિસ્સાયુપાયો-યં, વિચિત્તો પટિપત્તિયા;
ભેદો વાક્યસમાસાનં, ય્યન્તં [ઞત્તં (પોત્થકે)] સદ્દન્તરં યતોતિ.

અતોયેવાતિ યતો સામઞ્ઞેન વુત્તેપિયસ્સયેન સમ્બન્ધોતેન સહ તદેકત્થમ્ભવતીતિ સમ્બન્ધતો વિઞ્ઞાયતીતિ નાનિટ્ઠં કિઞ્ચિપીહ હોતિ, અતોયેવ હેતુતોતિ અત્થો. બ્યપેક્ખા સામત્થિયપરિગ્ગહાયેતિ પદાનમઞ્ઞોઞ્ઞાકઙ્ખા બ્યપેક્ખા, સાવ સા મત્થિયં, તસ્સ પરિગ્ગહાય. સમત્થવચનં ન કતન્તિ પાણિનિયેહિ વિય "સમત્થો પદવિધી"તિ (પા, ૨-૧-૧) સમત્થવચનં ન કતં. સમત્થો પદ વિધીતિ પરિભાસાયમયમત્થો "વિધીયતે [વિધીયતીતિ (પોત્થકે)] વિધિ, પદાનં વિધિ પદવિધિસમાસાદિ, યોકોચીહ સત્થે પદવિધિ,સો સમત્થો વિગ્ગહ વાક્યત્થાભિધાને (સત્તિ) વેદિતબ્બો"તિ, તાદિસપરિભાસાય બ્યાપારતો તેસં 'પસ્સ દેવદત્ત ગામં, ગતો યઞ્ઞદત્તો ગુરૂકુલં' ત્યાદો નાનિટ્ઠપ્પત્તિ, સામત્થિયઞ્ચેત્થ દ્વિધાત્યુપગમ્યતે વાક્યે બ્યપેક્ખાવુત્તિયમેકત્થીભાવો ચેતિ [વુત્તિયમેકત્થીભાવો વાક્યે બ્યપેક્ખાચેતિ (પોત્થકે)]. તત્થ પઠમસ્સ પરિગ્ગહં વચનમન્તરેન પટિપાદિય દુતિયસ્સ પરિગ્ગહમિદાનિ વચનેન પટિપાદયમાહ- 'એકત્થી ભાવો'ચ્ચાદિ, એકત્થીભાવો ભિન્નત્થાનં સાધારણત્થતાવસેન પવત્તિવિસેસો, વાક્યે હિ સાધારણત્થતા નત્થિ ભિન્નત્થત્તા, અતોયેવેત્થ ભેદનિબન્ધના છટ્ઠયુપજાયતે 'રઞ્ઞો પુરિસો'તિ, વુત્તિયન્તૂભયપદબ્યવચ્છિન્નત્થાભિધાનતો સાધારણત્થતા ભવતિ, ઇદં વુત્તં હોતિ "સમાસે વિસેસનં વિસેસ્સમનુપવીસતિ એકીભવતિ વિસેસનં, વાક્યે તુ વિસેસનં વિસેસ્સતો વિસુંયેવા વતિટ્ઠતે"તિ. દ્વન્દસમાસસ્સ તુ પદાનં વિસેસનવિસેસ્સાભાવેપિ સકલપદત્થપ્પધાનત્તા 'રઞ્ઞો ગો ચ અસ્સો ચ પુરિસો ચા'તિ વાક્યતો 'રઞ્ઞો ગવાસ્સ પુરિસા'તિ સમાસસ્સ વિસેસો એકત્થી ભાવલક્ખણો ભવત્યેવ, તથાહિ તત્થ વાક્યે ભિન્નત્થનિબન્ધન સમુચ્ચયપટિપાદનાય ચસદ્દો પયુજ્જતે, સમાસે તુ નપ્પયુજ્જતે, એકત્થ વચનેનેવાતિ "સ્યાદિસ્યાદિનેકત્થ" ત્યેકત્થવચનેનેવ, એકત્તીભાવોયેવ ભવતીતિ સેસો, એવકારો ન વાક્યે તથાહિ દીપેતિ. વાક્યે કથન્તિ આહ- વાક્યે'તિઆદિ.

વાક્યેતિ વિગ્ગહવાક્યે, વિસેસેન ગય્હતિ ઞાયત્યનેનેતિ વિગ્ગ- હો , સો ચ તં વાક્યં ચેતિ વિગ્ગહવાક્યં, વિસેસેન વા ગહણં વિગ્ગહો, તદત્થં વાક્યં વિગ્ગહવાક્યં, તસ્મિં, કાયં બ્યાપેક્ખાતિ આહ-'ભેદાદિલક્ખણા'તિ, આદિસદ્દેન સંસગ્ગ ભેદ સંસગ્ગાનઞ્ચ ગહણં.

તત્થ સાન્તરેહિ સામ્યન્તરેહિ ચ બ્યાવુત્તિ છેદો, સંવિસેસ સામિવિસેસાનં સમ્બન્ધો સંસગ્ગો, તદાહ- 'તથાહિ'ચ્ચાદિના, ભેદકો બ્યાવત્તકો, અત્થગહિતોતિ કારણવસેન ભેદવાદિના ગહિતો, યદેચ્ચાદિના સંસગ્ગવાદિનો-ધિપ્પાયમાહ યદા તૂભયમ્પિચ્ચાદિના ઉભયવાદિનો, અભિમતોતિ "પાક્કડારાસમાસો"ચ્ચનેન (૨-૧-૩) પાણિનિના ઇચ્છિતો. પાક્કડારાતિ "કડારા કમ્મધારયે"ચ્ચનેન (૨-૨-૩૮) કડારાસંસદ્દના પગેવાતિ અત્થો.

'પુથ ભિન્નો અત્થો યેસં પદાનં તાનિ પુથગત્થાનિ, વાક્યે હિ રઞ્ઞો પુરિસો તેત્થ રાજસદ્દો રાજત્થમેવ વદતિ, પુરિસસદ્દો પુરિસત્થમેવ, વુત્તિયન્તુ રાજપુરિસોતેત્થ રાજસદ્દોપિ પુરિસત્થમેવ વદતીતિ દ્વિન્નમેકત્થીભાવો ભવતિ, અઞ્ઞોયેવાવયવત્થાન્વિતો સમુદાયત્થો પાતુભવતીતિ તદપેક્ખાય ચેકત્થીભાવો વુચ્ચતે, જહમાનસકત્થવુત્તિમભ્યુપગમ્મ વુત્તં- 'વિસેસનસ્સ સકત્થ પરિચ્ચાગેને'ચ્ચાદિ, અતોયેવ પરો ચોદેસ્સતિ 'નનુ ચે'ચ્ચાદિના. એકત્થીભવનં સમસનન્તિ ઇમિના એકત્થન્તિ સમાસોતિ નાત્થન્તરન્તિ દીપેતિ.

જહમાનાનિ પદાનિ સકત્થં યસ્સં (સા) તથા વુત્તા, નાચ્ચન્તાય જયાતીતિ એવમ્મઞ્ઞતે “પરિચ્ચાગમત્તમભિસન્ધાય જહમાનસકત્થંત્યુચ્ચતે, ન તુ સબ્બથા પરિચ્ચાગોપરોપકારાય તસ્સોપાદાનતો, સબ્બથા ચ સકત્થપરિચ્ચાગે પરોપકારાસમ્પાદનતો-નુપાદાનમેવ પયોજનાભાવા તસ્સ સિયા”તિ, થપતિ વઙ્ગતી. અત્થન્તિ રાજસદ્દવાચ્ચં. અચ્ચન્તપરિચ્ચાગેપિ ન દોસો... વાક્યે દિટ્ઠસ્સુપસજ્જનસ્સ વુત્તિયં સોયેવાયન્ત્યન્વયાવસાયતો તદત્થાવ ગતિયાતિ દસ્સેન્તો આહ- ‘અથ વે’ચ્ચાદિ.

સોયેવાયન્ત્યજ્ઝવસાયો-ન્વયો, સોયેવાયં રાજસદ્દો યો વાક્યતાલે દિટ્ઠોતિ વોહારીનમેકત્તાવસાયેનાસત્યપિ (રાજસદ્દસ્સ)ત્થે પુરિસસ્સ વિસેસનમ્ભવિસ્સતીતિ ભાવો, એત્થેવ દિટ્ઠન્તમાહ- ‘યથે’ચ્ચાદિ.

૨. અસં

અબ્યયન્તિ યદઞ્ઞેસં પસિદ્ધન્તિ લિઙ્ગવચનભેદેપિ બ્યયરહિતત્તા ઉપસગ્ગનિપાતાનં પરેહિ અબ્યયસઞ્ઞાકરણતો અબ્યયન્તિ પરેસં પસિદ્ધં, તેસન્વયં સમાસો અબ્યયત્થપુબ્બઙ્ગમત્તા અનબ્યયં અબ્યયમ્ભવતીતિ અબ્યયીભાવો પસિદ્ધો, અસઙ્ખ્યસ્સ સુતત્તા તસ્સેવ વિભત્યત્થાદયો વિસયભાવેન વિસેસનાનીતિ વિઞ્ઞાયન્તીત્યાહ- ‘અસઙ્ખ્યે’ચ્ચાદિ, ઇમિના નેમેસમાસત્થાતિ દીપેતિ.

તાવસદ્દસ્સ કમવુત્તિયં યો-ત્થો સમ્પજ્જતે તમાહ- ‘વિભત્ય’ચ્ચાદિ, વિભત્યત્થે ઉદાહરિત્વાતિ વિભત્યત્થવિસયે વત્તમાનસ્સાસઙ્ખ્યસ્સ ઇત્થિસદ્દેન સમાસમધિત્થીતિ ઉવાહરિત્વા, નિચ્ચયમાસાન મવિગ્ગહો, અસકપદવિગ્ગહો વા યુત્તો, અઞ્ઞથા અનિચ્ચતાપત્તીત્યાહ- ‘નિચ્ચસમાસત્તા’ઇચ્ચાદિ.

અસકપદેન અનત્તનિયપદેન અઞ્ઞપદેન વિગ્ગહો અસકપદવિગ્ગહો, તેન, એત્થ હિ યથા કુમ્ભસ્સ સમીપંત્યઞ્ઞપદવાક્યે સમીપ સદ્દેનુપસદ્દવચનીયસ્સ વુત્તત્તા ઉપસદ્દો નપ્પયુજ્જતે, યથા ઇત્થી સૂતિ એત્થાધિસદ્દવચનીયસ્સા (ધા)રત્થસ્સ સત્તમિયા વુત્તત્તા નાધિસદ્દોતિ ‘ઇત્થીસૂ’તિ અઞ્ઞપદવાક્યં વુત્તં, કથાપવત્તાતિ ત્વાધેય્યો પદસ્સનં, એવં સબ્બત્થોન્નેયં, અસકપદવિગ્ગહેનાત્થોવ વુત્તો,

અધિસદ્દસ્સ પન પુરતોવઠિતસ્સાધારે વત્તમાનસ્સ તંસમાનાધિકરણેન સત્તમ્યન્તેનિત્થિસદ્દેન સહ સમાસોતિ દસ્સેતુમાહ-‘અધિસદ્દો’ચ્ચાદિ.

સ્યાદિલોપોતિ અધિસદ્દતો ઇત્થિસદ્દતો ચ પરેસં સત્તમી બહુવચનાનં લોપોતિ અત્થો. અત્ત (ભાવ) સમ્પત્તીતિ સરીરસમ્પત્તિ અધિપ્પેતાતિ બ્રહ્મસદ્દસ્સ સરીરં અત્થોતિ આહ- ‘બ્રહ્મં સરીરન્તિ, કત્થચી ઉત્તરપદત્થપ્પધાનત્તાવાસઙ્ખ્યસમાસસ્સ ‘સમ્પન્નં બ્રહ્મ’ન્તિ વિગ્ગહો વુત્તો.

સમાસવિભત્તિયાતિ સમાસતો ઉપ્પન્નવિભત્તિયા, સકલો પદેસસકલો, પરિગ્ગહાપેક્ખાતિ અબ્યુપગમાપેક્ખાયાતિ અત્થો, અબ્યુપગમેપિ હિ પરિગ્ગહસદ્દો–

સપથે પરિવારે ચ, મૂલાભ્યુપગમેસુ ચ;
રવિમ્હિ રાહુગહિતે, દારેસુ ચ પરિગ્ગહો”તિ નિઘણ્ડુ.

સકલસ્સ ભાવો સાકલ્યં-સકલસદ્દપ્પવત્તિનિમિત્તં, તમ્પન નિસ્સેસ [મતનિસ્સેસ (પોત્થકે)] ગ્ગહણા પુથુ ભવતીત્યાહ- 'અસેસગ્ગહણ'ન્તિ, તિણાનં સાકલ્યન્તિ વિગ્ગહો, તિણસદ્દેન હિ તિણસહિતાનિ ગહિતાનિ, તેનેવ વક્ખતિ બ્યતિરેકનયે- 'તં સબ્બં તિણસહિતમજ્ઝો- હરતી'તિ, સતિણમજ્ઝોહરતીતેત્થાધિપ્પાયત્થ માહ-'યાવા'તિઆદિ.

તિણસદ્દો ઉપલક્ખણં સેસા-નજ્ઝોહારિયાનં, તેનાહ 'તિણાદિકમ્પી'તિ. પરિગ્ગહાપેક્ખાયન્તભૂતસ્સ ગહણત્થં "અબ્યયં વિભત્તિસમીપા"દિસુત્તે 'સાગ્યધીતે'તિ નિપ્ફાદનત્થમન્તવચન મુદાહતમ્પાણિનિના, તમ્પિ સાકલ્યેયેવાહરિતું [સાકલ્લેનોદાહરિતું] સાગ્યધીતેત્યૂદાહટન્તિ દસ્સેતું 'તતો'ત્યાદિ વુત્તં.

તતોતિ યતો સકલસકલે ન વત્તતિ, પરિગ્ગહાપેક્ખાય સમત્તિયા અન્તતો સકાસા સાકલ્યં ન ભિજ્જતેતિ સમ્બન્ધો, સમત્થિયમ્પિ અન્તે ઉદાહરણન્તિ સેસો.

અગ્ગિપરિયન્તાન્તિ અગ્ગિઅત્થો ગન્થો તાદત્થિયા અગ્ગિ, સોપરિયન્તો-સ્સ અજ્ઝેયસ્સાતિ અગ્ગિપરિયન્તં, યત્તકસ્સાજ્ઝેયસ્સ પરિગ્ગહો, તસ્સ અગ્ગિ પરિયન્તો, અગ્ગિના પરિયન્તભૂતેન સહિતો સકલોતિ વિગ્ગહો, અગ્ગિનો સાકલ્યન્તિ વા.

સદ્દિકાનન્તિ બ્યાકરણગ્ગૂનં. અત્થાભાવેઇત્યત્થગ્ગહણં ઇતરેતરાભાવે ધમ્માભાવે ચ મા સિયાતિ, અતોયેવ ચોચ્ચતે 'અથેતરેતરાભાવે'ઇચ્ચાદિ, ઇતરસ્મિં ઇતરસ્સ અભાવો ઇતરેતરાભાવો, ગો અસ્સો ન ભવતીતિ હિ અત્થન્તરત્તં નિસેધીયતે, ન વત્થુભાવો, બ્રાહ્મણો ન ભવતીત્યત્રપિબ્રાહ્મણત્તધમ્મો નિસેધીયતે, ન વત્થુભાવો, પરત્તાતિઆદિના વિપ્પટિસેધ વિસયમાહ.

અતિક્કમાભાવેતી એત્થ અતિક્કમાતિ પઞ્ચમિયા અસમાસનિદ્દેસોતિ આહ- 'અતિક્કમા'તિ, ન પનુપ્પન્નસ્સ પચ્છાતિ ઇમિના અતિક્કમાભાવો નામ ઉપ્પન્નસ્સ પચ્છા અભાવોતિ દસ્સેતિ.

નિત્તિણન્તિ ઉત્તરપદત્થપ્પધાનો-સઙ્ખ્યસમાસો. સમ્પતિસદ્દસ્સ સામઞ્ઞવચનત્તેપિ ઇધાધિપ્પેતં કાલં દસ્સેતુમાહ- 'ઉપભોગસ્સે"ચ્ચાદિ, ઉપભોગો કમ્મસાધનો લહુપાવુરણસ્સ નાયમુપભોગકાલોતિ વિગ્ગહો, (અતિ) લહુપાવુરણન્તિ રૂપસિદ્ધીતિ દસ્સેતું લહુપાવુરણસ્સાતિઆદિ વુત્તિયં વુત્તં.

યોગ્ગં રૂપન્તિ વિગ્ગહે અનુરૂપં, નનુ ચાત્ર નિચ્ચસમાસત્તાસપદવિગ્ગહેન ભવિતબ્બંત્યાસઙ્કિયાહ-'વિચ્છાય'મિચ્ચાદિ, અનુસદ્દેન હિ યોગે વિચ્છાયં "અનુના"તિ (૨-૧૦) દુતિયા વિધીયતે, વાક્યેયેવાસ્સ ચ પયોગો નાઞ્ઞત્રેતિ વાક્યમ્પિ ભવતીતિ મઞ્ઞતે. સકિખીતિ એત્થાપિ "અકાલે સકત્થે"તિ (૩-૮૧) સહસ્સ સો.

સદિસો કિખિયાતિ એત્થ કિખિયા પસિદ્ધભૂતાય સાધિયસ્સ સાધનભાવેન ગહિતાય સધમ્મત્તેન કોચિ સાધિયો સદિસોતિ વુત્તોતિ કિમિધ સદિસો અપ્પધાનં [પધાનમેવાતિ અત્થો] તથા સતિ પુપ્પપદત્થપ્પધાનેનાસઙ્ખ્યસમાસેન સકિખીતિ એત્થ ન ભવિતબ્બન્તિ આહ-'નનુચે'ત્યાદિ, કિખિયાતિ સમ્બન્ધે છટ્ઠી, એત્થ પન સદિસત્તસ્સ કિખીયા-પ્પટિબદ્ધત્તાપ્પધાનત્તં. નેતદત્થીતિઆદિના યથાવુત્તં ચોદનં પરિહરતિ.

યથા દેવદત્તોતિ એત્થ યદિ સમાસો ભવેય્ય, દેવદત્તેન સદિસો યથાદેવદત્તન્તિ ભવેય્ય, પટિસિદ્ધત્તા પન (ન) સમાસોતિ, કિખીતિ મક્કટસ્સાભિધાનં. જેટ્ઠાનુક્કમેનાતિ વુત્તત્તા અનુજેટ્ઠન્તિ તતિયન્તતા ગમ્યતે. ચક્કેન યુગપદિ સચક્કં.

૪. યાવાવધારણે

અમત્તાનં યત્તકો પરિચ્છેદો યાવામત્તં.

૫. પય્યપાબહિતિરો પુરેપચ્છાવાપઞ્ચમ્યા

પઞ્ચમ્યાતિ કસ્મા વુત્તં નનુ અવુત્તેપિ તસ્મિં વક્ખમાનનયેન પઞ્ચમ્યન્તત્તા પઞ્ચમ્યન્તેહેવ સમાસો વિઞ્ઞાયતીત્યાસઙ્કિયાહ'યદિપિ'ચ્ચાદિ. તથાપિચ્ચાદિના પરિહરતિ, હોતુ કામં 'પરિપબ્બતં વિજ્જોતતે'તિ દુતિયાનિસેધાય, અઞ્ઞત્ર કથન્તિ આહ 'ઇહ ચે'ત્યાદિ.

આયત્તારો વાતિ આસદ્દો વાક્યે, સરણે વા, **ગામો** બહિ તિટ્ઠતીત્યત્થો, પુરતો ગામમ્પસ્સાતિ વદન્તો પુરેત્યત્થપ્પધાનોયન્નિદ્દેસો, નસરૂપપ્પધાનોતિ દસ્સેતિ, અભિમુખે ગામમ્પસ્સાત્યત્થો. અવુત્તાનમેતાન્યુપલક્ખણાનિ, તસ્મા 'તિરો ગામમ્પસ્સા'તિપિ વુત્તં હોતિ, તિરિયતો ગામમ્પસ્સ, પચ્છતો ગામમ્પસ્સાતિ અત્થો.

અપસદ્દયોગે નિચ્ચપઞ્ચન્તસ્સ વિકપ્પેન સમાસવિધાનાવાભવનેનોદાહરણં દિન્નં (એત્થ) પઞ્ચમ્યાતિ પયોજનાભાવેપિ અઞ્ઞદત્થં કરિયમાનમિહાપ્યત્થવન્તં હોતિ.

૬. સમી

''અનુ યં સમયા''તિ (૨-૧-૧૫) ચ ''યસ્સ ચાયામો''તિ (૨-૧-૧૬) ચ પાણિનિનો વચનદ્વયં, અયમેતેસમત્થો ''યસ્સ સમયા સમીપવાચી અનુસદ્દો, તેન સહ સમસ્સતેતિ ચ, અનુ યસ્સાયામવાચી, તેન સ્યાદ્યન્તેન સહ સમસ્સતે''તિ ચ. વત્થુતો તુ સામીપ્યાયામવન્તાનમનિદ્દેસેપિ સામત્થિયા તદાક્ખેપોતિ દસ્સેન્તો આહ-'સમીપાયામાન'મિચ્ચાદિ.

સમ્બન્ધિત્તાતિ સમ્બન્ધિસદ્દા સકત્થમિવ નિયતપટિયોગિનમાક્ખપન્તિ... તેન વિના તેસં સકત્થાભાવા. આયામો દીઘતા, ''યસ્સ સમીપાયામેસ્વનુ''તિ યથાવુત્તસુત્તદ્વયમાક્ખેપેનુપદિસતિ, વનસ્સ સામિપ્યમનુવનં, ''અસઙ્ખ્યં વિભત્તિસમ્પત્તિસમીપ'' ઇચ્ચેવ (૩-૨) સિદ્ધેપુન સમીપગ્ગહણં વિકપ્પત્થં, તેન વનસ્સાનુતિ વાક્યેનાપિ ભવિતબ્બં.

ગઙ્ગાય આયામો અનુગઙ્ગં, ભાગવુત્તિકારો ''લક્ખણેને''તિ વત્તતે. યસ્સાયામવાચી અનુ, તેન લક્ખણેન સમસ્સતે અનુગઙ્ગં બારાણસી, ગઙ્ગાય લક્ખણભૂતાય પસિદ્ધાયામગુણાય બારાણસી લક્ખીયતે યાવાયતાયામા ગઙ્ગા તાવાયમ્પીતિ સભાવતો તૂપમાનોપમેય્યભાવો સમાસે પતીયતે ગઙ્ગા વિય દીઘા''તિ લક્ખિયલક્ખણભાવં વણ્ણેતિ. એવં સતિ બારાણસીતિ પઠમા નોપપજ્જતેતિ મઞ્ઞમાનો આહ-'ગઙ્ગાયા મેન યુત્તા ''ત્યાદિ. અનુગઙ્ગં બારાણસિયાતિ બારાણસિયા ગઙ્ગાયામો લક્ખણન્તિ અત્થો.

૭. તિટ્ઠ

અકતસમાસાયાતિ અનેન ઇમિના કતસમાસતં દીપેતિ, તિટ્ઠન્તીતિ ઇદંન્તપ્પચ્ચયન્તસ્સાત્થપદન્તિ દસ્સેતુમાહ-''ન્તોકત્તરિ વત્તમાને''તિચ્ચાદિ, (૫-૬૪) આયતીતીમસ્સાત્તપદં આયન્તીતિ, પુમ્ભાવાભાવો નીપાતના, અકારો ચ નિપાતના ''ગોત્વ ચત્થે ચા લોપે''ત્યત્ર (૩-૪૬) 'નાઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસૂ'ત્યનુવત્તનતો.

લૂનયવાદીનમેત્થ નિપાતના કાલેપિ નપુંસકલિઙ્ગત્તં, સંહટાયવા યસ્મિં કાલે સંહટયવં, ઉમ્મત્તગઙ્ગન્તિ સઞ્ઞાયમઞ્ઞપદત્થે વાધિકારેપિ નિચ્ચસમાસો, ન હિ વાક્યં સઞ્ઞાતિ, આદિસદ્દેન'સમસ્સ સોભનત્તં સુસમ'મિચ્ચાદીનઞ્ચ સઙ્ગહો, પભાવનં પકાસનં.

૮. ઓરે

ઓરં ગઙ્ગાય, પારં યમુનાયાતિ સમાસે કતે નિપાતના એકારો, તેનેવ વુત્તિયં વુત્તં 'એકારન્તત્તં નિપાતનતો'તિ, વુત્તિવિકપ્પનત્થતોતિ વુત્તિયા વિકપ્પો અત્થો યસ્સાતિ વિગ્ગહો.

૧૦. અમા

સોચેકત્થીભાવો વિસિટ્ઠો-ભિમતોતિ સમ્બન્ધો, મુહુત્તન્તિ અચ્ચન્તસંયોગે દુતિયા, પાદિસમાસં કત્વાતિ આસદ્દસ્સ હરસદ્દેન વુત્તિસદ્દેન [વુત્તિપદેન (પઞ્ચિકા)] કિરિયાખ્યાપ્યતેતિ અસત્યુપસેચનાદિકિરિયાયં સઙ્ખારકં સઙ્ખારિયં વા ન ભવતિ, અત્થિચેહ તદુભયં, તતો તેસં સમ્ભવાયેવ સમાસન્તોભૂતકિરિયા ગમ્યતેતિ મઞ્ઞતે, તથાહિ દધિભોજનંત્યાદો વુત્તે અધ્યાદિનો સઙ્ખારકત્તં ભોજનાદિનો ચ સઙ્ખારિયત્તં પતીયતે, ન ચોપસેકાદિમન્તરેન સઙ્ખારિયસઙ્ખારકભાવો-ત્થીતિ સામત્થિયાયેવુપસેકાદિપ્પતીતિ.

તદપેક્ખાયાતિ ગમ્મમાનોપસેચનાદિકિરિયાપેક્ખાય. પાણિનિયેહિ અત્થેન 'એતસ્સિદ'ન્તિ અત્થે નિચ્ચસમાસો-ભિમતો સબ્બલિઙ્ગતા ચ, તથા વચનાભાવમિહ મનસિકત્વા 'કથ'મિચ્ચાદિના વુત્તિ યંવુત્તંચોદકવચનમાહરિત્વા તત્થાધિપ્પાયંવિવરતિ 'એવમઞ્ઞતે'ચ્ચાદિના, વિધાનં કતન્તિ એવમઞ્ઞતેતિ સમ્બન્ધો, તત્થેચ્ચાદિના અઞ્ઞ પદત્થે ભવિસ્સતીત્યેત્થાધિપ્પાયં વિવરન્તો નિચ્ચસમાસતં સબ્બલિઙ્ગતઞ્ચ પટિપાદયતિ, વાક્યનિવત્તિસિદ્ધાયેવાતિ.

અત્થસદ્દેનાવગતત્થતાય એતસ્સાતિ વત્તુમયુત્તન્તિ 'એતસ્સ અત્થો'તિ વાક્યનિવત્તિ સિદ્ધાયેવ, કથઞ્ચિપિ ચતુત્થ્યન્તા ભિન્નત્થસ્સ સમાસે કતેપિ તત્થ વિરોધમાહ- 'ચતુત્થ્યન્તસ્સે'ત્યાદિ.

વચનમ્પીતિ ''અત્થેન નિચ્ચસમાસો સબ્બલિઙ્ગતાચ''ઇતિ (૩-૧-૩૬) વાક્યકારેન પતિટ્ઠિતવચનમ્પિ, પાણિનીયાનં 'એતસ્સ ઇદ'ન્તિ અત્થે સમાસે કતે યો-ત્થો સમ્પજ્જતિ, અઞ્ઞત્થસમાસેપિ સોયેવત્થોતિ દસ્સેતિ 'યો' ઇચ્ચાદિના, અનુપાદાપરિનિબ્બાનનિમિત્તં વાયામોચ્ચાદિના યોજેતબ્બં... તંનિમિત્તત્તા વાયામાદીનં, તેસં કથાદીનન્તિ એત્થ તેસં વાયામાદીનન્તિ વત્તબ્બં... વાયામોત્યાદિના વુત્તત્તા સો ચ તન્નિમિત્તં હોતેવ, અયમેત્થાધિપ્પાયો ''એતસ્સ ઇદન્તિ વાક્યે અત્થેન સમાસે સબ્બલિઙ્ગતા ચ 'એતદત્થો એતદત્થા એતદત્થ'ન્તિ વાયામાદયો ચ સમાસત્થા હોન્તિ, એતં અનુપાદાપરિનિબ્બાનમત્થો પયોજનમેતસ્સ એતિસ્સા એતસ્સાતિ અઞ્ઞપદત્થેપિ એસં પદાનં સોયેવત્થોતિ નાત્થભેદો''તિ.

ઇદઞ્ચ ''અવિપ્પટિસારત્થાનિ ખો આનન્દં કુસલાનિ, અવિપ્પટિસારો પામોજ્જત્થાય...પે॰... વિમુત્તિઞાણદસ્સનં અનુપાદાપરિનિબ્બાનત્થાય એતદત્થો વાયામો એતદત્થા કથા એતદત્થા મન્તના એતદત્થં સોતાવધાન''ન્તિઆદિ (તિકઙ્ગુત્તર, આનન્દવગ્ગ) પાળિં નિસ્સાય વુત્તં.

પાણિનિયેહિ ''કત્તુકરણે કિતન્તેન બહુલ''ન્તિ (૨-૧-૩૨) કિતન્તેન તતિયાસમાસવિધાના તત્થેવ બહુલગ્ગહણેન 'ગામનિગ્ગતા'દીસુ સમાસો વુત્તો, તેનેત્થાન્તોદાહરણાનં દ્વિન્નમધિકત્તં, સમાસાભાવો-ભિમતોતિ પાણિનીયેહિ ''પૂરણગુણસુહિતત્થસદબ્યયતબ્બસમાનાધિકરણેને''તિ (૨-૨-૧૧) સુત્તે ગુણ ઇતિવચનેનાભિમતો, સદિતિ સઞ્ઞા તેસં ન્તમાનાનં.

સો કથન્તિ ઇહ 'ભાવતિત્તત્થેહી'તિ ભાવપ્પચ્ચયન્તેનેવ સમાસપટિસેધવિધાના 'બ્રાહ્મણસ્સ સુક્કા' ઇચ્ચાદો સો સમા સપ્પટિસેધો કથં સિજ્ઝતીતિ અત્થો.

ગુણત્તનિયેવાતિ ગુણસભાવે એવ, અભિમતોતિ વાત્તિકકારસ્સાભિમતો ''તદવટ્ઠેહિ ચ ગુણેહી''તિ, તસદ્દેનાસ્સ ગુણસ્સ પરામાસો તસ્મિંયેવ ગુણે અવતિટ્ઠન્તીતિ તદવટ્ઠા, ગુણેયેવ ગુણાતિટ્ઠન્તિ ન કદાચિપિ સોયમિત્યભેદા દબ્બવુત્તયો સુક્કાદયો વિય તે તદવટ્ઠા ગુણા ગન્ધાદયો, તદવટ્ઠિતેહિ ગુણેહિ છટ્ઠી સમસ્સતેતિ વત્તબ્બન્તિ અત્થો.

આભિમતોતિ ''પૂરણા''દિસુત્તે અબ્યયગ્ગહણેન, દેવદત્તસ્સાતિ છટ્ઠિયા ગુરુમ્હિ સાપેક્ખત્તેપિ ગુરુસદ્દસ્સ સમ્બન્ધિસદ્દત્તા સકત્થે [વાક્યે] વિય વુત્તિયં બ્યપેક્ખા-ચાહાનિતો વુત્તિસબ્ભાવં વચનન્તરેન સાધેતુમાહ- 'તથાચાહૂ'તિ.

સાત્થેવાતિ સકત્થે વિય, અસ્સાતિ સમ્બન્ધિસદ્દસ્સ, સામત્થિયં ગમકત્તઞ્ચત્થીતિ પદાનમઞ્ઞોઞ્ઞાપેક્ખાલક્ખણં સામત્થિયં સામત્થિયાભાવેપિ વિગ્ગહવાક્યત્થસ્સ ગમકત્તં વા અત્થીતિ અત્થો, ગુરુનો કુલં દાસસ્સ ભરિયાતિ વિગ્ગહો, અથાત્ર બ્રાહ્મણસ્સ ઉચ્ચે'ઇચ્ચાદો સામત્થિયં ગમકત્તં વા નત્થીતિ કુતો-વસિતં, યેન તદાભાવાત્ર સમાસાભાવો વણ્ણીયતેચ્ચાહ-'સામત્થ્યાદિનોત્વિ'ચ્ચાદિ.

સમાસાભાવો-ભિમતોતિ ''પૂરણા''દિસુત્તે સમાનાધિકરસ્સાપિ ઉપાદાનતો. સેહીતિ અત્તનિયેહિ, નાભિમતોતિ ''ચયુત્તેહિ સેહિ અસમાસિતેહિ છટ્ઠીસમાસપ્પટિસેધોવત્તબ્બો'' (વા) ત્યનેન, પુથગત્થતાય [ભિન્નત્થતાયં-વુત્તિ] મિચ્ચસ્સવિવરણં ગવાદીનમસમાસેતિ, એવમસ્સાદીનં સમાસેનાલન્તિ સમ્બન્ધો.

યોગીનન્તિ ઇતરીતરયોગીનં, અનેનેતરેતરયોગચત્થસમાસં વદતિ. વુત્તિહોતીત્યસ્સ વિવરણં છટ્ઠીસમાસો ભવતીતિ, એકત્થીભાવેઇચ્ચસ્સ વિવરણં ગવાદીનઞ્ચ ચત્થસમાસે સતીતિ.

રુળ્હિત્તાતિ સમાસસ્સેવ કીળાવાચકત્તેન જીવિકાય ચ પચ્ચાય કત્તેન પસિદ્ધત્તા, ન વાક્યસ્સાતિ 'ઉદ્દાલપુપ્ફભઞ્જિકા'ત્યાદો રુળ્હીવસેન નિચ્ચસમાસો ભવિસ્સતીતિ તત્ર કિં વચનેનેતિ મઞ્ઞતે, સરસિ રુળ્હન્તિ વિગ્ગહો.

અયમ્પન અમાદિસમાસો કમ્મધારયદિગુસમાસાતિ સબ્બેપિ પરેસં તપ્પુરિસસદિસત્તા તપ્પુરિસા, યથા હિ તસ્સ પુરિસો તપ્પુરિસોતિ ઉત્તરપદત્થપ્પધાનો, તથા તે સિયું, સઙ્ખ્યાપુબ્બત્ત નપુંસકત્તસઞ્ઞાતેહિ દ્વીહિ લક્ખણેહિ ગચ્છતિ પવત્તતીતિદિગુ.

કિન્તં વિસેસન મિચ્છાહ-'યમિ'ચ્ચાદિ, યં અવત્થાપયતિ તં વુચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો, કિન્તં વિસેસ્સમિચ્ચાહ-'યદનેકે'ચ્ચાદિ, યં અવત્થા પીયતે તમભિધીયતેતિ સમ્બન્ધો, નન્વેકત્થેનેત્યુચ્ચમાને વિસેસ્સેનેતિ કથમવગમ્યતે, યતો એવં વિવરિતવા ત્યાસઙ્કિયાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ.

સમ્બન્ધિસદ્દત્તાતિ એવં મઞ્ઞતે "સમ્બન્ધિસદ્દા સકત્થમિવ નિયતમ્પટિ-યોગિનમાક્ખિપન્તિ... તેન વિના તેસં સકત્થસ્સાસમ્ભવાતિ, વિવરિતવાતિ વિવરિત્થ, એકત્થેનેતીમસ્સ સમાનાધિકરણેન સહ સમાસો હોતીતિ એવં સાજ્ઝાહારો અત્થો વેદિતબ્બો, અત્થસદ્દસ્સાનેકત્થત્તા વિસેસેતિ 'અત્થો અભિધેય્યો'તિ. કથં તેનત્થો વુચ્ચતીત્યાહ- 'અધિકરીયતિ'ચ્ચાદિ.

વિસેસ્સસ્સ સમાનાધિકરણત્તઞ્ચ વિસેસનાપેક્ખન્તિ સમ્બન્ધો. વિસેસ્સસદ્દસ્સ વિસેસનેન સહ સમાનાધિકરણત્તં વિસેસન સદ્દાપેક્ખન્તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો, તત્થ કારણમાહ- 'સમ્બન્ધા'તિ, અધિકરણસ્સ સમાનત્તં નામ ભિન્નાનં સમ્બન્ધીનં ભવતિ, સમ્બન્ધિનો ચ સમ્બન્ધમન્તરેન ન હોન્તી [હોતિ (પોત્થકે)] તિ વિસેસનવિસેસ્સાનં સમ્બન્ધો વિઞ્ઞાયતે, એવં વિઞ્ઞાતા તસ્મા સમ્બન્ધાતિ અત્થો.

સદ્દબ્યતિરેકેન હેત્થ અત્થાનં વિસેસનવિસેસ્સભાવો ન સમ્ભવતિ, તથા હિ 'નીલમુપ્પલ'ન્તિ પઞ્ચ વત્થૂનિ સન્નિહિતાનિ નીલન્તિ નીલત્તં ગુણસામઞ્ઞં, નીલો ગુણો, તદાધારો દબ્બન્તિ તીણિ, ઉપ્પલન્તિ ઉપ્પલત્તં ઉપ્પલજાતિ, દબ્બઞ્ચ તન્નિસ્સયોતિ દ્વે.

તત્થ ઉપ્પલજાતિ ગુણજાતીનં [નીલજાતિઉપ્પલજાભધનં (કાતન્તટીકા)] તાવ ન સમ્ભવતિ વિસેસનવિસેસ્સભાવો જાતિયા નિગ્ગુણત્તા, નીલત્તસ્સ ચ નીલગુણે સમવાયિનો, ઉપ્પલત્તસ્સ ચ ઉપ્પલદબ્બે સમવાયિનો સમાનાધિકરણત્તમ્પિ નત્થિ, ઉપ્પલજાતિયા નીલસ્સ ચ ગુણસ્સ અત્થિ સમાનાધિકરણત્તં... નીલ મુપ્પલન્તિ પવત્તિનિમિત્તાનં ઉપ્પલજાતિનીલગુણાનમેકમધિ કરણંનિસ્સયોતિ, વિસેસન વિસેસ્સભાવો તુ નત્થિ જાતિયા અનીલત્તા, ગુણદબ્બાનન્તુ સમ્ભવતિવિસેસનવિસેસ્સત્તં દબ્બસ્સાનેકગુણત્તા, સમાનન્તુ તેસમ્પરમધિકરણં તતિયં નત્થિ, યેન સમાનાધિકરણત્તં સિયા, એવં નીલદબ્બ ઉપ્પલદબ્બાનમ્પિ અઞ્ઞમઞ્ઞપરિહારેન વત્તુમિચ્છિતાનં ન વિસેસન વિસેસ્સભાવો, નાપિ સમાનાધિકરણત્તં, કસ્મા અઞ્ઞમઞ્ઞાસમ્બન્ધતો અપેક્ખાભાવતો, વુત્તપટિપક્ખતો પન વક્ખમાનનયેન સદ્દાનમેવ સામાનાધિકરણ્યં વિસેસનવિસેસ્સત્તઞ્ચ વેદિતબ્બં, તેનેવાહ-'અતોયેવે'ચ્ચાદિ.

અતોયેવાતિ યતો વિસેસ્સસ્સ સમાનાધિકરણત્તં વિસેસનાપેક્ખં, અતોયેવ હેતુતોતિ અત્થો, ભિન્નનિમિત્તપ્પ યુત્તાનમેવાતિ સામઞ્ઞેન નીલગુણાધારે દબ્બે ગુણેયેવ વા નીલસદ્દસ્સ, ઉપ્પલસદ્દસ્સ ચ સામઞ્ઞેન ગુણવતિ દબ્બે વત્તમાનત્તા અઞ્ઞમઞ્ઞેસુ ભિન્નેસુ સદ્દપ્પવત્તિયા કારણેસુ પયુત્તાનં સદ્દાનમેવ [નિદ્દાનમેવ (પોત્થકે)].

સમાનાધિકરણત્તન્તિ નીલુપ્પલસદ્દાનં વિસુંવિસું યોગે વિસિટ્ઠદબ્બ વાચિત્તસ્સાસમ્ભવા, નીલઞ્ચ તં ઉપ્પલં ચેતિ સામાનાધિકરણ્યે સન્નિપતિતે સતિ સમ્ભવા એવં તત્થ વિસિટ્ઠે વત્થુમ્હિ પવત્તાનં તેસં સમાનત્થતા, એવકારેન બ્યવચ્છિન્નમત્થં દસ્સેતુમાહ-'નત્વભિન્ને'ચ્ચાદિ.

નનુચેત્યાદિ ચોદં, સીસમ્પાતીતિ સીસપા રુક્ખવિસેસો, નયિદ મેવમિચ્ચાદિ પરિહારો.

અથ તુચ્ચતેઇચ્ચાદિના પરસ્સ વચનાવકાસમાસઙ્કતે, વિસેસવુત્તીતિ ફલસ્સ રુક્ખસ્સ ચ સામઞ્ઞસદ્દત્તા ભાવેન વિસેસે વુત્તિ, ઇમેસન્તિ સીસપાદીનં ન સમોધારિતાતિ ન નિચ્છિતા, સામઞ્ઞવુત્તિયેવ સમોધારિતાતિ અધિપ્પાયો, અવસિતા નિચ્છિતા વુત્તિ યેસં સીસપાદીનં તે અવસિતવુત્તયો, પયતનં વિના તદા પપ્પોતિ યાતિ સમ્બન્ધો, પયતનન્તિ ‘સામત્થિયલદ્ધેપિવિસેસ્સે’તિવચનં. તઞ્ચનત્થિચ્ચાદિ પરિહારો, સરૂપમત્તકથનાયાતિ વુત્તત્થાનમ્પિ સરૂપમત્તકથનાય ‘પૂપે બહૂ આનયે’તિ યથા, એવં જાતીયકન્તિ સરૂપકથનપ્પકારયુત્તં. ઉપસંહરમાહ-‘તદેવ’મિચ્ચાદિ, નિપાતસમુદાયોવાયં વુત્તેન પકારેનેત્યસ્સ અત્થે વત્તતે.

અઞ્ઞતરસમ્ભવેપિ તન્નિવત્તિયા વચનસબ્ભાવં દસ્સેતુમાહ- ‘અથપિ’ચ્ચાદિ, અઞ્ઞતરસમ્ભવેપીતિ વિસેસનસ્સ વિસેસ્સસ્સ વા સમ્ભવેપિ, યત્રપ્યુભિન્નમત્થિ વિસેસનવિસેસ્સભાવસમ્ભવો તત્થપિતાવ બહુલંવચનતોવ નિવત્તિ હોતિ, કિમ્પના-ઞ્ઞતરસમ્ભવેતિ દસ્સેતુમાહ-‘યથા પુણ્ણો’ઇચ્ચાદિ, એત્થ પન અઞ્ઞેપિ પુણ્ણનામકા સન્તીતિ બ્યભિચારસમ્ભવા ઉભિન્નમ્પિ વિસેસનવિસેસ્સભાવસમ્ભવે બહુલંવચનમેવ સમાસં નિવત્તેતિ, એવં વિધેપીતિ અઞ્ઞતરસમ્ભવેપિ, ન કેવલં વિસેસનવિસેસ્સભાવસમ્ભવે, અથ ખો એવં વિધેપ્યઞ્ઞ તરસમ્ભવેપિત્યવિસદ્દસ્સ અત્થો.

યજ્જેવમિચ્ચાદિ પચ્ચેકં વિસેસનવિસેસ્સભાવે સતિ અનિટ્ઠ પાદનચોદના, પચ્ચેકં વિસેસનં સિયા ઉભિન્નમ્પિ વિસેસનત્તા, તત્થ દોસમાહ-‘વિસેસ્સસ્સચ પુબ્બનિપાતો’તિ, ચો-વધારણે, વત્તબ્બન્તરસમુચ્ચયે વા, કુતોચ્ચાહ- ‘નાઞ્ઞહિતે’ચ્ચાદિ, ઇતિ કારણે, અતો કિમનિટ્ઠમાયાત મિચ્ચાહ- ‘ઉપ્પલનીલન્તિપિ સિયા’તિ, ઇત્થઞ્ચરહિ કિન્ત્યાહ- ‘નીલુપ્પલન્તિ ચે’ચ્ચાદિ. પરિહારમાહ-‘નેસદોસો’ચ્ચાદિ, ઉપપત્ત્યન્તરમાહ- ‘અથ ચે’ચ્ચાદિ.

અઞ્ઞમઞ્ઞાનુપકારિત્તાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ વિસેસનવિસેસ્સત્તે નાનુપકારિત્તા સપ્પધાનત્તાતિ અત્થો, અથ દ્વિન્નમ્પિ અપ્પધાનત્તં કસ્મા ન સિયા ત્યાહ- ‘અપ્પધાનત્તેપિ’ચ્ચાદિ, સકસકપ્પધાનાપેક્ખાવન્તાનન્તિ સકેસકે પધાને અત્તનિ અપેક્ખાવન્તાનં. અથ કુતો દબ્બસ્સેવ પધાનત્તમસિતં, ન તુ ગુણસ્સેત્યાસઙ્કિય ઞાયમુપનિસ્સયતિ ‘અથ ચે’ત્યાદિના. છાગોત્યજો વુચ્ચતે, તં સેતવણ્ણમાલભેથ મારેય્ય, કુસનં વા કરેય્યાતિ અત્થો, આપુબ્બો લભિ હિ મારણે કુસને ચ વત્તતે, દેસનાયન્તિ [ચોદનાયન્તિ ચોદનાવાક્ય (પોત્થકે)] વેદવાક્યેતિ અત્થો, કુતો છાગતો-ઞ્ઞો નાલબ્ભતેચ્ચાહ- ‘ન હિ’ચ્ચાદિ.

છાગાભાવેતિ સેતગુણયુત્તસ્સ છાગસ્સાભાવે, પિટ્ઠપિણ્ડિમાલબ્ભાતિ સેતગુણયોગેન વિટ્ઠપિણ્ડિં આલમ્ભ, ન ચ નાલમ્ભતે તસ્મા ગુણો અપ્પધાનન્તિ અજ્ઝાહરિતબ્બં.

પુન ચોદેન્તો આહ- ‘નનુ ચે’ચ્ચાદિ, અથેત્યધિપ્પાયમાસઙ્કતે, અનિટ્ઠમાપાદયતિ નીલસદ્દેપિ પસઙ્ગો’તિ, કુતોચ્ચાહ- ‘સોપિહિ’ચ્ચાદિ, ઇદં વુત્તં હોતિ- ‘‘ઉપ્પલસદ્દો જાતિવાચી, ન તુ દબ્બવાચી, જાતિ વિસિટ્ઠદબ્બવાચિત્તા યદિ દબ્બવાચીતિ વુચ્ચતે, તદા નીલસદ્દોપિ ગુણવિસિટ્ઠ દબ્બવાચિત્તા દબ્બવચનમાપજ્જતીતિ ઇમેસં ન કોચિ વિસેસો’’તિ, પરિહરન્તો આહ ‘નેદમત્થિ’ચ્ચાદિ, અપાયિનો અપગન્તારો દબ્બાતિ ગમ્યતે, કુતોચ્ચાહ- ‘સતીપિ’ચ્ચાદિ, ઇતિ કારણે.

વિસેસનમેકત્થેનેતિ સિદ્ધેપિ પપઞ્ચત્થં પરિપ્ફુટત્થઞ્ચ ઉદાહરણબહુત્તં દસ્સેતું પાણિનિયેહિ બહું સુત્તિતં, સબ્બસ્સેતસ્સ પચ્ચક્ખાતભાવં દસ્સેતું વુત્તિયમુદાહરણમત્તં દસ્સિતં, તદિદાનિ બ્યાખ્યાતુકામો આહ- ‘પુબ્બકાલે’ચ્ચાદિ, છિન્નોચ વિસેસનન્તી સમ્બન્ધો “પુબ્બકાલેક સબ્બધુરપુરાણનવકેવલાનિ સમાનાધિકરણેને”તિ (૨-૧-૪૯) તે સમેત્થ સુત્તં, તત્થેકાદીનં વુત્તિયમુદાહરણાનિ ન દસ્સિતાન્યુપલક્ખણતોવ વિઞ્ઞાયન્તીતિ દસ્સેતુમાહ- ‘એકે’ચ્ચાદિ, એકો ચ સો પુરિસોચાત્યાદિના વિગ્ગહો ઉપલક્ખણત્તાયેવ ચ ‘સત્ત ચ તે ઇસયો ચ સત્તિસયો’ચ્ચાદિકઞ્ચ દટ્ઠબ્બં.

ઉપમીયતે પરિચ્છિજ્જતે-નેનેત્યુપમાનં, ઉપમીયતીત્યુપમેય્યં, તેસં ઉપમાનોપમેય્યાનં સાધારણો યો ધમ્મો સામતાતેન વિસિટ્ઠં યદુપમેય્યં, તં વચનેનેત્યત્થો ઉપમાનોપમેય્યચ્ચાદિ કસ્સ, સમાસો ભવતીતિ સેસો, કારણમાહ- ‘વિસેસે’ચ્ચાદિ, વિસેસાપરિગ્ગહાતિ વિસેસનન્ત્યેવ સામઞ્ઞેન પરિગ્ગહા, એવમ્ભૂ તસ્સાપીતિ ઉપમાનરૂપસ્સાપિ. નનુ સત્થીસદ્દસ્સસત્થિયં વુત્તિ સામાસદ્દસ્સ તુ દેવદત્તાય, અતો બ્યધિકરણત્તા કથમેત્થ સમાસોચ્ચાસઙ્કીયાહ- ‘યદે’ચ્ચાદિ, સમાનો ધમ્મો સામત્તાદિ યસ્સ સો સધમ્મો, તસ્સ ભાવો સાધમ્મિયં સામત્તં, તસ્મા દેવદત્તાત્થે વત્તતે ઉપચારવસેન, સામાસદ્દોપિ ગુણવચનોપિ સામત્તં વત્વા સદ્ધાદિત્તવસેનાભેદોપચારેન વા દેવદત્તાયં વત્તતે, નનુ ચ સામાસદ્દસ્સ દેવદત્તાભિધાને ચરિતત્થતાય સત્થી ગુણેન નિદ્દિટ્ઠાત્યનિયતગુણપ્પતીતિપ્પસઙ્ગો નેકગુણાધારત્તા સત્થિયાત્યાસઙ્કિયાહ- ‘યદિપિ’ચ્ચાદિ.

ઇહાતિ નિદ્ધારણે, એતેસં ગુણાનં મજ્ઝેતિ અત્થો, ઇહ વા સત્થિયં, સામગુણવન્તતાય સામાયાતિ ગમ્યતે, પસિદ્ધિવસેનાતિ સત્થિસામાત્યત્રોપમાનં સત્થી, ઉપમેય્યા દેવદત્તા, પસિદ્ધન્તુપમાનં ભવતિ નાપ્પસિદ્ધં... પસિદ્ધસાધમ્મિયા સાધ્યુ સાધનમુપમાનન્તિ કત્વા સત્થિયેવ સામગ્ગુણેન પસિદ્ધા ન દેવદત્તા, તસ્મા સામગુણપ્પસિદ્ધિયાતિ અત્થો. સાધ્યુતે ઉપમીયતેનેનેતિ સાધનમુપમાનં, સાધ્યતે ઉપધીયતેતિ સાધ્યમુપમેય્યં, પસિદ્ધસ્સ સાધમ્મિયં તેન, સાધ્યસ્સાપ્પસિદ્ધસ્સ કસ્સચિ સાધનં સાધ્યસાધનં. યત્રાત્વિચ્ચાદિના બહુલંવચનસામત્થિયા સામઞ્ઞવચનેનેવ સમાસસબ્ભાવં વત્વા અઞ્ઞેનાસબ્ભાવમુદાહરણેન કુટયિતું ‘ફાલા ઇવ તણ્ડુલા’ત્યાદિ આરદ્ધં.

તણ્ડુલસદ્દોતિ ઉપમેય્યભૂતતણ્ડુલસદ્દો, તણ્ડુલત્તમ્પિ વત્વા દબ્બે પવત્તો સામઞ્ઞવચનો નતુ ભવતીતિ સમ્બન્ધો, દબ્બેતિ તણ્ડુલદબ્બે ફાલદબ્બે ચ.

ઉપમાનોપમેય્યસાધારણસૂરત્તાદિધમ્મવચનાપ્પયોગેતિ ઉપમાનોપમેય્યાનં સાધારણો યો વિસારદત્તાદિધમ્મો તબ્બચનસ્સ ‘મુનિ અયં સીહો વિય વિસારદો’ત્યાદો વિસારદાદિસદ્દસ્સાપ્પયોગેતિ અત્થો, કેસઞ્ચિતિ કેસઞ્ચિ સદ્દાનં મજ્ઝે, વિસેસ્સત્તમેવ કુટયતિ. ‘તથા ચે’ત્યાદિના, વિસેસનવિસેસ્સાનં યથિટ્ઠત્તા નિચ્ચં સીહાદીનં વિસેસ્સતાયેવ વચનિચ્છાતિ પુબ્બનિપાતત્તાપ્પસઙ્ગોતિ ભાવો, ઉપપત્યન્તરમાહ-‘વિસેસનસ્સેવે’ચ્ચાદિ, યદિપિ સીહો વિસેસનમેવ ન વિસેસ્સં, તથાપિ બહુલાધિકારા વિસેસનસ્સાપિ પરનિપાતોતિ ભાવો.

અથાત્રાપિ વિસેસનન્તેવ સમાસપ્પટિપાદને’મુનિ અયં સીહોવ વિસારદો’ચ્ચાદો સામત્થિયતોવ સમાસાપ્પસઙ્ગેપિ ઉપમાનો પમેય્યાનં સાધારણવિસારદત્તાદિધમ્મવચનાપ્પયોગે સતિ તપ્પસઙ્ગાભાવત્થં વચનમારબ્ભનીયન્તિ ચોદેતિ ‘નનુચે’ત્યાદિના, સામત્થિયતોતિ સામઞ્ઞવચનપ્પયોગે સાપેક્ખત્તા સમાસાપ્પસઙ્ગોતિ સામત્થિયં તસ્માતિ અત્થો. સામઞ્ઞપ્પયોગત્થન્તિ સમાસવાક્યે સામઞ્ઞવચનસ્સ

સૂરત્તાદિ(નો), અપ્પયોગત્થં, તથા હિચ્ચાદિના સામઞ્ઞસદ્દપ્પયોગે સામત્થિયતો સમાસાસમ્ભાવા સુત્તન્તરસ્સાનારબ્ભનીયભાવં સાધેતિ.

વિસેસાનન્તબ્ભાવાતિ સામઞ્ઞસ્સ સમાસે અન્તોભાવેપિ તિખીણત્તાદિતો વિસિટ્ઠસ્સ સૂરસ્સાદિવચનીયસ્સ વિસેસસ્સ સમાસે અનન્તોગધત્તા અપ્પસઙ્ગો સાપેક્ખમસમત્થન્તિ. અથેતિ ‘સચ્ચમેત’ન્તિઆદિં પરવચનમાસઙ્કિય વદતિ, એવમાદિસિજ્ઝનત્થં સમાસોતિ (ઞાપનત્થં) આરબ્ભનીયમ્ભવતીતિ સમ્બન્ધો.

પધાનસ્સાતિ ‘રઞ્ઞોપુરિસો-ભિરૂપો’તેત્થ અભિરૂપસાપેક્ખસ્સ પુરિસસ્સ વિસેસનત્તેનેવા [વિસેસનં તેનેવા (પોત્થકે)] પ્પધાનં, સમાસાવયવભૂતં રાજાનં પતિ વિસેસ્સભાવેનાવિફલિતસકત્થતાય પધાનભૂતસ્સ પુરિસસ્સ. આદિસદ્દેન ‘રાજપુરિસસ્સ દસ્સનીયસ્સ ગેહ’ન્તિ સઙ્ગણ્હાતિ.

એત્થ હિ ગેહમ્પતિ વિસેસનભાવેનાપ્પધાનત્તેપિ રાજાનમ્પતિ પધાનભૂતસ્સ પુરિસસ્સ સાપેક્ખસ્સાપિ સમાસો હોતેવ. ઇદઞ્ચઞાપનત્થં વચનારમ્ભપ્પયોજનઞ્ચ, કારણમાહ- ‘ગમકત્તા’ઇચ્ચાદિ.

ગમકત્તાતિ વિગ્ગહવાક્યત્થસ્સ વુત્તિયમ્પતીયમાનત્તા ગમકત્તં તસ્મા, નચેહ ગમકત્તમત્થીતિ ‘મુનિ સીહોવ સૂરો’ત્યત્ર તુ વાક્યતો યોત્થો પતીયતે, નાયં ‘મુનિ સીહો સૂરો’ત્યતો ગમ્યતેતિ ગમકત્તં નત્થી-તિ અત્થો, તથાહિ મુનિસીહસદ્દેનેવો પમાનોપમેય્યભાવનિમિત્તસ્સ વિસારદત્તસ્સ સભાવેનેવોપાદાનતો વિસારદસદ્દસ્સ તેન સમ્બન્ધાભાવો.

અપવગ્ગો નિબ્બાનં, વાક્યમેવેતિ એવકારેન બ્યવચ્છિન્નમત્થમ્પદસ્સયમાહ- ‘વુત્તિનિવત્તેતી’તિ બહુલાધિકારતો વિઞ્ઞાયતિ, નનુ ચાત્ર વિસેસ્સભાવાસમ્ભવાપ્પસઙ્ગોયેવ વુત્તિયાતિ ચોદેતિ. ‘નનુચે’ત્યાદિના.

પુણ્ણતાબ્યભિચારાતિ પુણ્ણતાસઙ્ખાતસ્સ બાલાદિઅવત્થાવિસેસસ્સ અવિનાપ્પવત્તિતો બ્યભિચારી હિ વિસેસ્સમ્ભવતિ યથા નીલતાયુપ્પલં, પરિહરતિ ‘નેદમત્તિ’ચ્ચાદિના, મન્તાણિપુત્તાનં અનેકત્તાતિ કેવલં મન્તાણિયા પુત્તો પુણ્ણોયેવાતિ અભાવા તેસં બહુભાવતો, અત્તનો અત્તનો ગહસ્સ પતયોતિ ગહપતીનં બહુત્તં પાકટમેવ.

વુત્તિયેવેતિ એવકારેન બ્યવચ્છિન્નમત્થમાહ-‘વાક્યં નિવત્તેતી’તિ. વિસિટ્ઠજાતિવચનાતિ વુત્તં કણ્હસપ્પજાતિયા લોહિતસાલિજાતિયા ચ વિસિટ્ઠત્તા.

તચ્છકો સપ્પોતિ બ્યાખ્યેયમુપનિક્ખિપ્પચોદયમાહ- ‘નનુ ચે’ચ્ચાદિ. તચ્છકભાવાનપેતોતિ બાલયુવત્તાદિસઙ્ખાતતચ્છકભાવતો અબ્યાવુત્તો, અત્થિનામધેય્યોતિ તચ્છકો નામ કોચિ તન્નામો અત્થિ, કિરિયાસદ્દોતિ તચ્છતીતિ તચ્છકોતિ એવં કિરિયાય પવત્તિનિમિત્તત્તેનોપાદિન્નો વડ્ઢકીવાચી તચ્છકસદ્દો, એવં મઞ્ઞતે “યથાવુત્તનયેન વિસેસનવિસેસ્સસબ્ભાવા સમાસેન ભવિતબ્બં, તથા સતિ કિમિદં પચ્ચુદાહરણં કત”ન્તિ. અત્ર કેનચિ ન નામધેય્યસ્સેત્યાદિ નોપજાયતેવાત્યેતદવસાનં વુચ્ચમાનમનુદ્દતં નિરાકત્તુકામો આહ-‘યોપા હે’ચ્ચાદિ.

ઇમસ્સાયમધિપ્પાયો “વુત્તનયેન તચ્છકસદ્દસ્સ કિરિયા સદ્દસ્સાત્થવિસયાપેક્ખાયાભાવતો વિસેસ્સત્તાભાવા પચ્ચુદાહરણમિદં કત”ન્તિ.

કસ્મા અયુત્તમિચ્ચાહ-'યતો'ચ્ચાદિ, નામધેય્યસ્સ કિરિયાવાચિનો ચ અત્થાભિધાનસામત્થિયં તુલ્યં વા ન વા, અવયવપ્પસિદ્ધિયા સમુદાયપ્પસિદ્ધિ બલવતિ વા નવેત્યેતં વિચારેતું યતો નાધિકતન્ત્યત્થો, કિઞ્ચરહિ અધિકતન્ત્યાહ- 'અપિત્વિ'ચ્ચાદિ, તચ્છકસદ્દોનેકત્થવુત્તિ નાનેકત્થોતિ વિચારેતુમધિકતન્તિ યોજના.

એવં મઞ્ઞતે- "વિસેસનવિસેસ્સભાવચિન્તાયં સદ્દાનમત્થાભિધાનસામત્થિયચિન્તા ન યુજ્જતે 'સતિ સમ્ભવે બ્યભિચારે ચ વિસેસનં સાત્થકં હોતી'તિ વિસેસનં મગ્ગીયતે, નાસમ્ભવે નાબ્યભિચારે યથા સીતં (હિમં) ઉણ્હોગ્ગીતિ, તસ્મા સમ્ભવબ્યભિચારચિન્તા વિસેસનવિસેસ્સભાવચિન્તાયમુપયુજ્જતીતિ તચ્છકસદ્દો-નેકત્થવુત્તિવા ન વેત્યેતદેવ વિચારેતુમધિકતન્તિ કત્થચિપિ વિસેસનવિસેસ્સ સબ્ભાવે સમાસો હોતેવા"તિ, યદિપિ નામધેય્યકિરિયાવાચીનમતુલ્યમત્થાભિધાનં સમુદાયપ્પસિદ્ધિયા ચ બલવતિત્તં, તથાપિ વક્ખમાનનયેન સમાસસબ્ભાવા ન કાચિ હાનીતિ દસ્સેતુમાહ- 'એત્થ ચા'તિઆદિ.

એત્થચાતિ કેચિ પક્ખે ચ, કચ્ચિ પીળમાવહતીતિ સમ્બન્ધો, કુતોચ્ચાહ 'તથાહિ'ચ્ચાદિ. એવં મઞ્ઞતે- "યદીપિ સમુદાયપ્પસિદ્ધિયા સતિ કિરિયાસદ્દત્થવિસયાપેક્ખા નોપજાયતે, તથાપિ નામધેય્યસ્સેવ તચ્છકસદ્દસ્સાપ્યનેકત્થવુત્તિત્તમત્થેવ... સપ્પવિસેસે મનુસ્સે ચ તન્નામકે નામધેય્યસ્સ તચ્છકસદ્દસ્સ પવત્તિસબ્ભાવા(તિ) વિસેસનવિસેસ્સસબ્ભાવતો સમાસપ્પસઙ્ગો તદવત્થો યેવા"તિ, ન કેવલં સપ્પવિસેસસ્સેવ તચ્છકસદ્દો નામધેય્યમપિતુ મનુસ્સાનમ્પીતિ પિસદ્દત્થો. તચ્છકસદ્દસ્સાનેકત્થવુત્તિત્તેપિ ન સમુદાયપ્પસિદ્ધિયા અવયવપ્પસિદ્ધીબાધાતિ દસ્સેતુમાહ- 'નચા'તિઆદિ. યો-વધારણે, કુતોચ્ચાહ 'કિરિયે'ચ્ચાદિ. કમેનત્થપ્પસિદ્ધીતિ યં, એતમ્પન સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ યોજના.

યન્તિ યં પસિજ્ઝનં, કમેનાતિ બાધાભાવતો અનુક્કમેન. એવઞ્ચેતિ ઇમિના નચેત્યાદિના વુત્તં પચ્ચામસતિ... કિમ્પટિવિહિતં સિયા પરિહટં સિયાતિ અત્થો, ઇતિ ઇમિના કારણેન 'તચ્છકો સપ્પો'તિ પચ્ચુદાહરણં ન યુત્તં... તચ્છકસપ્પોતિ સમાસસબ્ભાવતોતિ અધિપ્પાયો, નેદમેવમિચ્ચાદિના પરિહરતિ, યદા ચરતિ યથા વુત્તેન વિસેસનવિસેસ્સભાવસમ્ભવો, તદા કથંત્યાહ- 'યદા વિસેસને'ચ્ચાદિ. તદાપિ કથં વાક્યેન ભવિતબ્બમિચ્ચાહ- 'ઇદઞ્ચે'ચ્ચાદિ. બહુલંવચનતોયેવાતિ અધિપ્પાયો.

અઞ્ઞસ્સાતિ કમ્મનિ સમ્બન્ધવચનિચ્છાયં છટ્ઠી. અવચ્છેદકત્તાતિ એત્થ કત્તુના ભવિતબ્બન્તિ કાળસ્સાતિ કત્તરિ ભાવયોગે છટ્ઠિયા અજ્ઝાહરિતબ્બં. પત્તાપન્નેહિ દુતિયન્તસ્સ જીવિકમ્પત્તો જીવિકા પન્નોતિ સમાસો 'કારકં બહુલ"ન્તેવ (ચં-૨-૨-૧૯) વિહિતો દુતિયન્તેન તુ તેસં સમાસત્થં સુત્તન્તરં કતં પરેહિ, અત્થઞ્ચ તેસમિત્થિલિઙ્ગાનમ્પિ સમાસેનેવ, કારનિવત્તિયા, તથા માસો જાતસ્સાતિ વિગ્ગહે પરિમાણિવાચિના છટ્ઠિયન્તેન પરિમાણવચનાનં કાલસદ્દાનં, તદાહ- 'પત્તાપન્નાન'મિચ્ચાદિ, પરિમાણં માસાદિ પરિચ્છેદો તમસ્સત્થીતિ પરિમાણી જાતાદિ.

એત્થ હિ માસો પરિમાણં પરિચ્છેદકત્તા, જાતો પરિમાણી પરિચ્છેજ્જત્તા, પત્તા જીવિકાનેનાતિ [પત્તો જીવિકન્તિ પાઠેન ભવિતબ્બં] વચનિચ્છાયં યો-ત્થો સો- ઞ્ઞપદત્થસમાસેપ્યતિન્નો વચનિચ્છાભેદમન્તરેનાતિદસ્સેતું 'અઞ્ઞપદત્થે ભવિસ્સતી'તિ યં વુત્તિયં વુત્તં, તં બ્યાખ્યાતુકામો આહ- 'વાનેકઞ્ઞત્થે ઇચ્ચેવા'તિઆદિ. અઞ્ઞત્થ સમાસે કતે સબ્બત્થ "ઇત્થિયં ભાસિતે"ચ્ચાદિના (૩-૬૭) પુમ્ભાવો.

માસો જાતસ્સાતિ વચનિચ્છાયં યો-ત્થો, સો-ઞ્ઞત્થસમાસેપ્યભિન્નો વચનિચ્છાભેદ મન્તરેનાતિ દસ્સેતુમાહ- 'યસ્સ જાતાદિનો'ચ્ચાદિ.

જાતસદ્દસ્સત્થમાહ સમ્પન્નોતિ, સમ્પુણ્ણોત્યત્થો, ઇમિના ચ માસો જાતો-સ્સાતિ વિગ્ગહસ્સ અત્થો દસ્સિતો, અઞ્ઞથાતિ યદિ માસો તસ્સ અઞ્ઞપદત્થસ્સ જાતાદિનો સમ્પુણ્ણો ન ભાતીતિ અત્થો. ત્તત્તવન્તૂનં નિટ્ઠાસઞ્ઞં વિધાય તદન્તસ્સઞ્ઞત્થસમાસે "નિટ્ઠા"તિ (૨-૨-૩૬) સુત્તેન પુબ્બનિપાતો વુત્તો, તદાહ- 'નચે'ચ્ચાદિ, પુબ્બનિપાતપ્પસઙ્ગો નચ સિયાતિસમ્બન્ધો, કુતોચ્ચાહ- 'જાતિ'ચ્ચાદિ. કેસઞ્ચિતિ વાક્યકારમાહ, નચ યુત્તન્તિ સમ્બન્ધો, કારણમાહ- 'વિસેસન'મેચ્ચાદિ, તથાહિચ્ચાદિના વિસેસનસ્સ સાત્થકત્તે સમાસબ્ભાવમભાવે ચાભાવં સાધેતિ... છટ્ઠીસમાસે 'સતિ સમ્ભવે બ્યભિચારે ચ વિસેસનસ્સ સાત્થકમ્ભવતીતિ વિસેસનસ્સ સાત્થકત્તા.

અવચનેપીતિ નિયમવચને (અ)સતીપિ, છટ્ઠીસમાસપ્પસઙ્ગો ચરહિ વુત્તનયેન બ્યવચ્છેજ્જ બ્યવચ્છેદકત્તાભાવેન વિસેસનાનત્થક્યા ન ભવેય્ય ચે વાક્યેનાપિ ન ભવિતબ્બન્તિ આહ- 'વાક્યં ત્વિ'ચ્ચાદિ. અયમ્પન વિસેસનસમાસો પરેહિ કમ્મધારયોતિ ઞાયતિ... યથા કમ્મં કિરિયં પયોજનઞ્ચ ધારેતિ એવમયં સમાસો કમ્મમિવ દ્વયં ધારયતીતિ.

૧૨. નઞ

એત્થેવાતિ "ટ નઞ્સ્સ"ઇતિ (૩-૭૪) સુત્તેએવ. પામનપુત્તોતિપામા કુટ્ઠવિસેસો અસ્સ અત્થીતિ પામસદ્દા "દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા"તિ (૪-૧૨૦) નપ્પચ્ચયો, પામનસ્સ પુત્તો, યદિ હેત્થ ઞકારો વિસેસનત્થો ન કરીયેથ, તદા "ટ નસ્સા"તિ સુત્તં કરીયેથ, તથા ચ સત્યુત્તરપદે પરતો પામનસદ્દે નકારસ્સાપિ ટો

સિયાતિ ભાવો, નનુ ચિહ સમાસવિધિમ્હિ ઞ કારોચ્ચારણા ઞ લોપ રહિતસ્સ સમાસો ન ભવતીતિ વત્તુમુચિતં, ન તુ "ટ નઞ્સ્સા"તિ વિસેસનત્થોતિ [ઞકારો એત્થોવ વિસેસનત્થો, તિ ભવિતબ્બ] સચ્ચં, કિન્ત્વિહ સમાસવિધિમ્હિ ઞ કારસ્સ બ્યવચ્છજ્જં ન દિસ્સતે.

પરિયુદાસવુત્તીતિ પરિ તુલિતમુગ્ગય્હ નિસેધનીયસ્સ અસનં ખેપનં વજ્જનં પરિયુદાસો, તેન પરિયુદાસેન વિસિટ્ઠે-ત્થે વુત્તિ અસ્સેતિ પરિયુદાસવુત્તિ, પસજ્જપ્પટિસેધવુત્તીતિ પટિસેધનીયમેવ પસજ્જ પત્વા તંસદિસમનપેક્ખિય નિસેધો, તેન વુત્તિ અસ્સેતિ પસજ્જપ્પટિસેધ વુત્તિ.

યત્થ બ્રાહ્મણા અઞ્ઞોવ ભવતીત્યેવં વાક્યેનાત્થન્તરવિધાના વિધિનો પધાનત્તં, અત્થન્તરવિધાનસામત્થિયેનેવ બ્રાહ્મણસ્સ પટિસેધો પતીયતે, બ્રાહ્મણસ્સ [બ્રાહ્મણસ્સા (પોત્થકે)] નિવત્તને તદપેક્ખાયાઞ્ઞસ્સ વિધાનયોગતો સકપદેન નઞ્ઞેન વિધિભાગી ન વુચ્ચતે, કિઞ્ચરહિ અઞ્ઞસદ્દેન... પરિયુદાસનિસ્સયિનોઞ્ઞસદ્દસ્સેવ વાક્યે પયોગતો' અઞ્ઞો બ્રાહ્મણા અબ્રાહ્મણો'તિ, નઞ્સ્સચ સ્યાદ્યન્તેન સામત્થિયં, ન ત્યાદ્યન્તેનેત્યેકવાક્યતા... અઞ્ઞો બ્રાહ્મણા અબ્રાહ્મણોતિ તત્થ તત્થ પરિયુદાસવુત્તિત્તા.

પસજ્જપ્પટિસેધેતુ પટિસેધસ્સ પધાનત્તા બ્રાહ્મણો ન ભવતીતિ વાક્યેન બ્રાહ્મણસ્સ પટિસેધો વિધિ અત્થગમ્મો વાક્યભેદો, સકપદેન ચ નઞ્ઞેન પટિસેધભાગિવાચી સમ્બજ્ઝતે. કો સો બ્રાહ્મણા અઞ્ઞોતિ આહ- 'બ્રાહ્મણત્તાનજ્ઝાસિતો'ચ્ચાદિ.

ઇતરસ્મિન્તિ પસજ્જપ્પટિસેપેક્ખે, કેનચિ સંસયનિમિત્તેનાતિ ઉપવીતદસ્સનાદિના કેનચિ સંસયકારણેન, સબ્બમ્પિ પદં સકત્થે પયોગમ્પતિ ञાણમપેક્ખતે, તઞ્ચ ञાણં દ્વિધા સમ્માञાણં મિચ્છા ञાણઞ્ચ. ઉભયમ્પેતબ્રાહ્મણસદ્દં પવત્તયતિ. તત્થ સમ્માञાણ પુબ્બકે અબ્રાહ્મણસદ્દપ્પયોગે નત્થિ નઞ્સ્સ બ્યાપારો, ન હિ તત્થ તેન કિઞ્ચિ કરીયતિ. મિચ્છાञાણપુબ્બકે તુ વિજ્જતે તસ્સ બ્યાપા રો તત્થ હિ તેન મિચ્છાञાણપ્પભવતા પરસ્સાખ્યાયતે, મિચ્છાञાણં ચેન્દ્રિયહેતુકં, વિના સદિસત્તં ન ભવતીતિ પટિસેધે સતિ ઉત્તરપદત્થસદિસો સમાસત્થો જાયતેચ્ચાહ- ‘તત્થ સદિસત્તં વિને’ચ્ચાદિ. રજ્જુયં હિ સપ્પબુદ્ધિ સદિસત્તા.

પયોગસામત્થિયાચેતિ અબ્રાહ્મણમાનયેચ્ચાદિપયોગસામત્થિયા ચ. એવમ્મઞ્ઞતે- ‘‘યદ્યત્ર બ્રાહ્મણમત્તસ્સાનયનં સિયા પુબ્બપદસ્સુચ્ચારણમનત્થકં સિયા, અથ ન કસ્સચિ આનયનં એવમ્પિ સબ્બસ્સેવા બ્રાહ્મણસદ્દસ્સાનત્થકત્તં, તસ્મા પયોગસામત્થિયાપિ સદિસપ્પટિપત્તી’’તિ.

તગ્ગતાતિ સદિસત્થગતા. યથાવુત્તસ્સેવા-ત્થસ્સુપબ્રૂહનાય વિઞ્ઞૂવચનમુપઞ્ઞસ્સતિ ‘અતોયેવ વુચ્ચતે’ચ્ચાદિ. અયઞ્ચેત્થ અત્થો ‘‘નઞ્વચનેન ઇવસદ્દેન ચ યં યુત્તં તદઞ્ઞસ્મિં તપ્પદત્થસદિસે-ત્થે પટિપત્તિં જનેતિ, તથાહ્યત્થસમ્પચ્ચયો લોકે દિસ્સતિ ‘અબ્રાહ્મણમાનયા’તિ બ્રાહ્મણસદિસો ખત્તિયાદિ આનીયતીતિ, અધિકરીયતિ નિયુજ્જતે સદ્દો-સ્મિન્ત્યધિકરણં. યથાવુત્તેન ચ બ્યાખ્યાનેન કિમિટ્ઠં સિદ્ધન્ત્યાહ- ‘તદેવ’મિચ્ચાદિ. કેચિ પન ઉત્તરપદત્થપ્પધાનત્તમિહ વણ્ણેન્તિ.

સમત્થવાદીનન્તિ ‘‘સમત્થો પદવિધિ’’ (પા ૨-૧-૧) ત્વેવં વાદીનં. સમત્થ વાદીનં સમાસો વિધેય્યોતિ સમ્બન્ધો, વિધેય્યોતિ વચનન્તરેન વિધેય્યો, તથાહિ અપુનગેય્યાતિ ગાયનેન નઞ્સ્સ સમ્બન્ધો, ન તુ પુનસદ્દત્થેન. અનોકાસં કારેત્વાતિ કરણેન સમ્બન્ધો ન ઓકાસેન. અમૂલામૂલં ગન્ત્વાતિ ગમનેન, ન મૂલેનાતિ અસામત્થિયં. ગમકત્તવાદિનોતિ અસામત્થિયેપિ યત્ર ગમકત્તં તત્થ સમાસો હોતેવ, તતો ગમકત્તઞ્ચ સમાસસ્સ નિબન્ધનન્તિ યો વદતિ તસ્સેત્યત્થો. એત્થાપીતિ અપુનગેય્યાત્યાદોપિ, નન્વયમપ્યાચરિયો ગમકત્તવાદી, તથાસતિ ગમકત્તાઇચ્ચનભિધાય બહુલાધિકારાતિ કસ્માવુત્તન્તિ આહ-‘સો ચે’ચ્ચાદિ.

કેહિચીતિ વુત્તિગ્ગન્થેન બ્યવચ્છિન્નમત્થં દસ્સેન્તો આહ- ‘કેહિચિયેવ ન સબ્બેહી’તિ, અપુનગેય્યાતિ ‘‘ટ નઞ્સ્સા’’તિ (૩-૭૪) નસ્સટો, અતિપ્પસઙ્ગાભાવતોતિ સુત્તન્તરેન સમાસે અવિહિતેપિ અનભિમતત્થાનમ્પતીતિયા અભાવતો.

૧૩. કુપા

સ્યાદિવિધિનોતિ કારકવિભત્તિવિધાનતો વિસું ઇત્થમ્ભૂતાદીસુવિધાના સ્યાદિવિધીતિસઙ્ખં ગતસ્સ સ્યાદિવિધિનો, અસ્યાદિવિધિમ્હીતિ પરિયુદાસો-નત્થકોતિ ચોદેન્તો આહ ‘નન્વિ’ચ્ચાદિ, અનત્થકં ભવેય્ય... લક્ખણાદ્યત્થાનં સમાસે ગુણીભૂતત્તા સમાસતો કિરિયાસમ્બન્ધાનુરૂપવિભત્તિયત્થસ્સ પધાનભાવતો, પરિહરતિ ‘નયિદમેવ’મિચ્ચાદિના. ‘‘અનુના’’તિ (૨-૧૦) વિચ્છાયમનુના યોગે દુતિયા વિધાનસામત્થિયા વાક્યમ્પિ હોતિ, અઞ્ઞથા નિચ્ચસમાસે દુતિયા વિધાનમનત્થકન્તિ ભાવો, નિગમયતિ તસ્માઇચ્ચાદિના, ‘‘કુ પાપત્થે’’તિ પરેસં ગણપાઠો, એવમુપરિપિ ‘‘દુનિન્દાયં’’ત્યાદિ વેદિતબ્બં.

૧૪. ચીક્રિ

ચીસદ્દોતિ એત્થ ચીતિ ઇમિના ચીપ્પચ્ચયન્તં પરામસતિ, ચીપ્પચ્ચયન્ત સદ્દોતિ અત્થો.

૧૫. ભૂસ

પીતિસમ્ભમોતિ પીતિયા સમ્ભમો પીતિપુબ્બિકા પચ્ચુટ્ઠાનાસન દાનાદિવિસયા તુરિતતા, અલંભુત્વા પરિયત્તં સમ્પુણ્ણં ભુત્વા.

૧૬. અઞ્ઞે

પુરોભૂય અગ્ગતોભૂય. તિરોભૂય અન્તરધાનીભૂય. અનચ્ચાધાનેતિ ઇમસ્સ અત્થો 'ઉપરિયાધાનતો અઞ્ઞત્રા'તિ, આધાનં પતિટ્ઠાપનં, ઇચ્છન્તીતિ પાણિનિયાદયો ઇચ્છન્તિ, ઉરસિ કત્વા પાણિન્તિ પાણિં ઉરસિ કત્વા.

૧૭. વાને

અનેકગ્ગહણસ્સ પયોજનં વત્તુમુપસક્કતિ 'ઇધે'ચ્ચાદિ, વિવચ્છિતેકસઙ્ખ્યાસામઞ્ઞન્તિ વિવચ્છિતં એકસઙ્ખ્યાય સામઞ્ઞં, એવં મઞ્ઞતે ''યદિ'સ્યાદિ સ્યાદિને'તિ વત્તુમિચ્છિતેકસઙ્ખ્યાસામઞ્ઞસ્સ પરિગ્ગહો ન સિયા તદા ઇહાનત્થક (મનેક)ગ્ગહણં સિયા તેનેહાને કગ્ગહણસામત્થિયાયેવ 'સ્યાદિસ્યાદિને'તિ વત્તુમિચ્છિતેકસઙ્ખ્યા સામઞ્ઞમ્પરિગ્ગહિતન્તિ વિઞ્ઞાયતે''તિ તેનેચ્ચાદિના ઇદં દસ્સેતિ ''તેન યથાવુત્તેન પુબ્બે વુત્તો સબ્બોપિ સમાસો પુબ્બપરાનં દ્વિન્નંયેવ સ્યાદ્યન્તાનં હોતી''તિ.

યજ્જેવં કથં 'તદહુજાતો'તિ બહુલાધિકારેન વિસેસન સમાસગબ્ભકારકસમાસેન વા સિજ્ઝતિ, અયં અઞ્ઞપદત્થસમાસો. યત્થે બહુન્નમિટ્ઠત્તા તદત્થઞ્ચાનેકગ્ગહણં, તેન 'હોતુ પોતુ પિતા પુત્તા'તિ હોતિ ઉત્તરપદે (યોનિ) સમ્બન્ધે પરતો પુબ્બપદસ્સ ''પુત્તે''તિ (૩-૬૫) સુત્તેનાત્તેન, અઞ્ઞથા દ્વિન્નંદ્વિન્નં સમાસે સબ્બત્થ ઉત્તરપદસમ્ભવેન ''વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધાનમા તત્ર ચત્થે''તિ (૩-૬૪) ''પુત્તે''તિ ચ સુત્તદ્વયેનાત્તેન'હોતા પોતા પિતા પુત્તા'તિ આપજ્જેય્ય. અનેકન્તિ પઠમન્તત્તા સ્યાદીતીદમેવાનુવત્તતે, તેનેવાનેકં સ્યાદ્યન્તમિચ્ચેવ વુત્તં. અથાઞ્ઞત્થેતિ વુત્તે-ઞ્ઞસ્સ વાક્યસ્સત્થેતિ અવત્વા પદસ્સેચ્ચેવ કસ્મા વુત્તન્ત્યાસઙ્કિયા હ- 'સ્યાદ્યન્તસ્સે'ચ્ચાદિ, તસ્સેવાતિ સામત્થિયલદ્ધસ્સ સ્યાદ્યન્ત પદસ્સેવ સમાસો વિઞ્ઞાયતીતિ સમ્બન્ધો.

તસ્સ ગુણા તગ્ગુણા તસ્સેચ્ચનેનાઞ્ઞપદત્થો નિદ્દિસીયતે, તસ્સ અઞ્ઞપદત્થસ્સ યે ગુણા યાનિ વિસેસનાનિ, તેસં સંવિઞ્ઞાણં ગહણં તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણં, અથવા સો ગુણો યસ્સ સો તગ્ગુણો, તગ્ગુણસ્સ તગ્ગુણયુત્તસ્સાઞ્ઞપદત્થસ્સસંવિઞ્ઞાણં, ન ગુણવિરહિતસ્સા(તિ) તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણં, એત્થ પન 'અઞ્ઞપદત્થે તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણં પ્યત્થી'તિ પરિભાસીયતિ, તત્થાયમત્થો ''અઞ્ઞપદત્થે સમાસે-ઞ્ઞપદત્થો વિસેસનેન સહ વિઞ્ઞાયતિ નવિસેસનરહિતો''તિ, ક્વચિ અતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણસ્સાપિ દસ્સને નાપિસદ્દો, યત્રાવયવેન વિગ્ગહો સમુદાયો સમાસત્થો તત્થેવ તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણં ભવતિ, તગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણતો અઞ્ઞં અતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણં, તસ્મિં, યત્રાવયવોયેવ સમાસત્થો તત્રાતગ્ગુણસંવિઞ્ઞાણં.

એત્થ પન બહુધનસદ્દો પુરિસસ્સ ઉપલક્ખણભાવેન કતત્તા. અભિમતોતિ પાણિનીયાનં અભિમતો દસન્નં સમીપે આસન્ના દસન્નમિચ્ચાદિવાક્યે.

પરિમાણમેવસઙ્ખ્યેયન્તિ પરિમાણલક્ખણમેવ સઙ્ખ્યેયં, તઞ્ચ પરિમાણલક્ખણં સઙ્ખ્યેયઞ્ચ.

સઙ્ખ્યાનરૂપન્તિ સઙ્ખ્યાનસભાવં.

પરિમાણેનાતિ પઞ્ચસઙ્ખ્યાય પરિચ્છિજ્જમાનેન સઙ્ખ્યેયસઙ્ખાતેન પરિમાણેન.

સઙ્ખ્યાનવુત્તીતિ તેન અનતિવત્તિયમાનતપ્પરિચ્છેદક સઙ્ખ્યાનરૂપ સઙ્ખાતે સઙ્ખ્યાને વુત્તિ યસ્સા સા સઙ્ખ્યાનવુત્તિ-પઞ્ચસઙ્ખ્યા.

દિટ્ઠન્તેનિમિના ઇમં દીપેતિ “યથા પઞ્ચ પરિમાણમેસન્તિ પઞ્ચકાતિ એત્થ પરિમાણરૂપો-વયવભેદસમુદાયસભાવો પકતિયત્થો સમુદાયિનો સકુના પચ્ચયત્થો, તથા તિદસાતિ એત્થાપિ”તિ, કપ્પચ્ચયો પકતિપ્પચ્ચયત્થભેદસમ્ભવેન.

કેચિ પનાતિ ઇમિના પાણિનીયે દસ્સેતિ.

પકતિપ્પચ્ચયત્થભેદસમ્ભવાતિ ઇમિના પરેસં પકતિપ્પચ્ચયત્થાનં ભેદાભાવસ્સ ઇચ્છિતત્તા સઞ્ઞાયં સકત્થે કપ્પચ્ચયસ્સ વિધાનં દસ્સેતિ.

સ્યાદ્યન્તસ્સાતિ ઇમિના વાસદ્દસ્સ પદત્તં દસ્સેતિ.

તદત્થેપીતિ તસ્સ વાઇતિ અઞ્ઞપદસ્સ અત્થેપિ, તદત્થો ચેત્થ વિકપ્પત્થો વા સિયા તદા પન દ્વિન્નં ગહણે ન તિણ્ણં, તેસન્તુ ગહણે ન દ્વિન્નં, સંસયો વા, તદા તુ સંસયસ્સોભયા લમ્બનરૂપત્તા દ્વેવાતિ વુત્તે તયો, તયોવાતિ વુત્તે દ્વે અપેક્ખીયન્તીતિ બુદ્ધિવિસયા પઞ્ચ અત્થા સમાસાભિધેય્યો હોન્તિ.

નામત્તેનાતિ રુળ્હિનામત્તેન, અભિમતો પાણિનિયાનં, વિકપ્પિતં સુત્તન્તરેન વિભાસા સબ્બનામસઞ્ઞાવિધાનેન.

અવયવધમ્મેનાતિ અવયવસઙ્ખાતેન સભાવેન.

નનુ ચ સમાનાધિકરણાનં બહુબ્બીહિ વુત્તો પાણિનિયેહિ ‘પઞ્ચહિ ભુત્તમસ્સેતિ બ્યધિકરણાનં ન સિયા’તિ, તથા પઠમત્થં વજ્જેત્વા સબ્બવિભત્યત્થેસુ ઇટ્ઠો ‘વુટ્ઠે દેવેગતોચ્ચત્ર વુટ્ઠદેવોતિ ન સિયા’તિ તસ્મા કથમત્ર બ્યધિકરણાનં પઠમત્થે સમાસો વણ્ણીયતેચ્ચાસઙ્કિયાહ-‘બ્યધિકરણાનમ્પિ’ચ્ચાદિ, બ્યધિકરણાનમ્પિ યથાભિધાનંસમાસસબ્ભાવતો પઞ્ચહિ ભુત્તમસ્સેત્યાદો બહુલાધિકારા અનભિધાનતો વા ન ભવિસ્સતિ, તતોયેવ ચ પઞ્ચ ભુત્ત વન્તો-સ્સેતિ સમાનાધિકરણાનમ્પિ ક્વચિ ન ભવિસ્સતિ, તથા પઠમત્થેપિ ક્વચિ ન ભવિસ્સતિ વુટ્ઠે દેવે ગતો’તિ. તુલ્યયોગે ગમ્યમાનેતિ અત્થો.

અઞ્ઞત્રચાતિ તુલ્યયોગતો-ઞ્ઞત્ર સલોમકોત્યાદીસુ ચ, વિજ્જમાનાનિ લોમાન્યસ્સ, વિજ્જમાના પક્ખા અસ્સાતિ વિગ્ગહો. ઉપસઙ્ખ્યાતો “સ્યાદ્યધિકારે-ત્થિખીરાદીનમુપસઙ્ખ્યાન”ન્તિ (૨-૨-૨૪-વા) સભાવતો એવ નિવત્તો ન સુત્તન્તરતો, ગતત્થસ્સાપિ હિ પયોગે અનવટ્ઠાનં સિયા પિટ્ઠપેસને વિય, કથઞ્ચરહિ બ્રાહ્મણે બહૂ આનય, અહં પચામીતિ નાવસ્સમેવં પયોગો, કત્થચિ પન વચનસિલિટ્ઠતાદિપ્પયોજને સતિ હોતેવ.

કણ્ઠે સમ્ભવોતિ કાળસ્સ કણ્ઠે સમ્ભવો. ઠસદ્દત્થોતિ કણ્ઠઠસદ્દે ઠસદ્દત્થો. ઓટ્ઠસદ્દોવ મુખવુત્તીત્યનેન ગમ્મમાનત્થત્તા દુતિયસ્સ મુખસદ્દસ્સાપ્પયોગમાહ, તસ્મા ઓટ્ઠોવ મુખમસ્સાતિ વિગ્ગહ્ ઓટ્ઠમુખોતિ સમાસો, ન ચ પાણિ પાણ્યન્તરસ્સ મુખં, મુખેનેવ ચ પાણિમુખસ્સ સદિસત્તં પસિદ્ધન્તિ સામત્થિયા ઓટ્ઠમુખમિવ મુખમસ્સેત્યત્થેવ તિટ્ઠતે, ઉપન્યસ્યન્તેત્યુપન્યાસા, વિસયદસ્સનત્થાતિ ઇમિના'કણ્ઠે કાળો યસ્સા'ત્યાદીકમેવ વાક્યન્તિ દસ્સેતિ. સમુદાયે વિકારેચાતિ સમુદાયસમ્બન્ધે વિકારસમ્બન્ધે ચ. તંસમાસસ્સાતિ તસ્સા છટ્ઠિયા સમાસસ્સ, તદભિધાયિનન્તિ સઙ્ઘાત વિકારાભિધાયીનં, કેસાનં સઙ્ઘાતો ઇચ્ચાદિ પરેસં વાક્યં. ધાતુતો જાતં ધાતુજં, ઉત્તરપદં પતિતસદ્દાદિ, તસ્સ પયોગોતિ પતિતસદ્દસ્સ પયોગો.

''નઞ્સ્માત્થ્યત્થાન''ન્તિ (૨-૨-૨૪) વાત્તિકં, એતનાહ-'ઞ કારાનુ બન્ધા'ઇચ્ચાદિ. પાણિનિયા તુ અવિજ્જમાનસદ્દો નઞ્સમાસો, પદન્તરે નાસ્સ બહુબ્બીહિ વોત્તરપદલોપો, અવિજ્જમાના પુત્તાસ્સ અપુત્તોવિજ્જમાનપુત્તોતિ સાધેન્તિ, ઇચ્છતે પાણિનીયેહિ... દક્ખિણપુબ્બા સદ્દાનં નાનત્થત્તા બ્યધિકરણત્તા, વચનેપીતિ સુત્તે વિજ્જમાનેપિ, અય મઞ્ઞપદત્થસમાસો પરેહિ બહુબ્બીહીતિ વુચ્ચતિ તથાહિ બહવો વિહ્યો યસ્સ સો બહુબ્બીહિ, યથા બહુબ્બીહીતિ અઞ્ઞપદત્થપ્પધાનો તથા અયમ્પિ.

૧૯. ચત્થે

સમુચ્ચીતિ પિણ્ડીકરણં, કો સોતિ આહ- 'સાધનમેક'મિચ્ચાદિ. એકં સાધનં એકં કિરિયં વા પટિચ્ચ ચીયમાનતાતિ સમ્બન્ધો, કેસન્તિ આહ- 'કિરિયાસાધનાન'ન્તિ, કેનાતિ આહ- 'અત્તરૂપભેદેના''તિ. તત્થ દેવદત્તો ભુઞ્જતિ તિટ્ઠતિ પચતિચાતિ સાધનમ્પટિચ્ચ કિરિયાનં અત્તરૂપભેદેન ચીયમાનતા વેદિતબ્બા, ધવે ચ ખદિરે ચ પલાસે ચ છિન્દાતિ કિરિયમ્પટિચ્ચ અત્તરૂપભેદેન સાધનાનં ચીયમાનતા વેદિતબ્બા.

સોતિ સમુચ્ચયો ભવતીતિ સેસો, કેસન્તિ આહ- 'તુલ્ય બલાન'મિચ્ચાદિ.

તુલ્યબલાનન્તિ ઇમિના વિસું પધાનભાવેન કિરિયાભિસમ્બન્ધા અઞ્ઞમઞ્ઞાનપેક્ખત્તમાહ.

અનિયતક્કમયોગપજ્જાનન્તિ કમો ચ યોગપજ્જઞ્ચ, અનિયતં કમયોગપજ્જં યેસં સદ્દાનં તેસં, યથેત્યાદિના તત્થોદાહરણં દસ્સેતિ, એત્થાયમધિપ્પાયો ''એત્થ ગવાદીનં વિસું પધાનભાવેનાનયનકિરિયાભિસમ્બન્ધા તુલ્યબલતા ગવાદીનં વુત્તક્કમેનેવ નયનાભાવા અનિયતક્કમતા ગવાદીનં યુગપદિ નયનાભાવા અનિયત યોગપજ્જતા ચ હોતિ, તથા અઞ્ઞં તાદિસમ્પી''તિ. અનુ પચ્છા પધાનાનુરોધેન (ચયનં) અન્વાચયો, તં બ્યઞ્જયતિ 'યત્થે'ચ્ચાદિ, તદનુરોધેનાતિ તદનુગુણેન, ઉદાહરતિ 'યથે'ચ્ચાદિ, ભિક્ખાગમનમેત્થ પધાનમન્તરઙ્ગત્તા , નેતરં બહિરઙ્ગત્તા, તં કરણે યદિ ગાવોપિ પસ્સતિ તાપ્યાનયતિ, એત્થ તુ ગોસ્સાનયનં ભિક્ખાટનમપેક્ખતે, નેતરમિતરસ્સ... વિનાપિ તેન તદનુટ્ઠાનતો. ઇતરસ્સ ઇતરેન યો ગો ઇતરેતરયોગો, સો ચ એતાદિસોતિ આહ- 'અઞ્ઞમઞ્ઞે'ચ્ચાદિ.

અવયવપ્પધાનો ચાતિ સાભાવિકાભિધાનસામત્થિયેનાપુથુભૂતો ચ, વુત્તિવચેન સારિપુત્તસદ્દો મોગ્ગલ્લાનત્થો હોતિ મોગ્ગલ્લાનસદ્દો સારિપુત્તત્થોપીતિ અઞ્ઞમઞ્ઞત્થે પધાનતો યુગપદ્યધિકરણવચને સતિ ચત્થ સમાસોતિ સો-યમધિકરણ સમુદાયો ઉભયપદાનુગતઉભયત્થવસેન ચતુબ્બિધોપિ યુગપદિ બુદ્ધિયા ગય્હમાનો કદાચિ ઉબ્ભૂતાવયવભેદો તેનેવ સાભાવિકાભિધાનસામત્થિયેનેચ્ચેવમવયવપ્પધાનો ચ, નનુ ચ જનનમરણાનીતિ

વિરુદ્ધાનં કથમેકેનાભિધાનન્તિ વુચ્ચતે- સબ્બોપિ સદ્દો પયુજ્જમાનો (ઇતરી) તરેનાવધારણં વત્તતે, તેન એકેકો સદ્દો એકેકસ્સત્થસ્સ વાચકો, તથાપિ યથા સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાનાતિ એત્થ બહુવચનસ્સઞ્ઞથાનુપપત્તિયા યુગપદ્ધધિકરણવચનતા હોતી, તથાત્રાપિ બહુવચનસ્સઞ્ઞથાનુપપત્તિલક્ખણેન સામત્થિયેન એકેનાપ્યભિધાનં હોતિ. ઇતિ હેતુમ્હિ, યતો એવમવયવપ્પધાનો તતોતિ અત્થો.

બહુત્તાતિ કિઞ્ચાપિ વાક્યે નેસં [વાક્યેનેવેસં (પોત્થકે)] વિસું બહ્વત્થતા, ન હિ સારિપુત્તમાનયાતિ વુત્તે મોગ્ગલ્લાનસ્સાપિ સમ્પચ્ચયો ભવતિ, તથાપિ યતો વુત્તિવિસયે સહભૂતાનમેવેસં વિસું બહ્વત્થતા, તતો તત્થ વચનીયસ્સ અત્થસ્સ સઙ્ખ્યાતેદેન બહુત્તં. સમાહરણં પિણ્ડીકરણવસેન સંહરણં સમાહારો, સો ચેવં વેદિતબ્બોતિ દસ્સેતુમાહ ‘અઞ્ઞમઞ્ઞે’ચ્ચાદિ.

એત્થ ચ કિઞ્ચાપિ ઇતરીતરયોગસ્સ સમાહારસ્સ ચ ભાવરૂપત્તા અદબ્બરૂપતા, તથાપીતરીતરયોગે તુ યથા ગુણવચ નાનં સુક્કં વત્થં સુક્કો કમ્બલો સુક્કા ગાવીતિ નિસ્સયભેદતો લિઙ્ગવચનસિદ્ધિ, તથા તદ્ધમ્માનમભિધાનતો નિસ્સયતો લિઙ્ગવચન સિદ્ધિ વેદિતબ્બા, સંહતિપ્પધાનત્તાચેકવચનન્તિ યદા બહુન્નં સમુદાયો તિરોહિતાવયવભેદો સંઘાતો પક્કમીયતે, તદા સમાહારોચ્ચેવ સંહતિપ્પધાનત્તા એકવચનં હોતીતિ અત્થો. તદનુદ્ધાનતોતિ તસ્સ કરણતો. બ્યતિકરો મિસ્સતા, બ્યતિકરં દસ્સેતિ પાણિચ્ચાદિના, પચ્ચેકં પરિસમત્તિયં વાક્યબહુત્તં દસ્સેતિ ‘તત્થ હિચ્ચાદિ.

ચક્ખુઞ્ચ સોતઞ્ચ, મુખઞ્ચ નાસિકા ચ, હનુ ચ ગીવા ચ, છવિ ચ મંસઞ્ચ લોહિતઞ્ચ, નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ, જરા ચ મરણઞ્ચાતિ વિગ્ગય્હ સમાસો, “સમાહારે નપુંસક”ન્તિ (૩-૨૦) સબ્બત્થ નપુંસકલિઙ્ગં, સ્યાદિમ્હિ મુખ નાસિકન્તિઆદીસુ “સ્યાદીસુ રસ્સો”તિ (૩-૨૩) રસ્સો. અલભતા ગોમુખં ડિણ્ડિમો ભેરિવિસેસા, આળમ્બરં પણવો, મુરજો મુદઙ્ગો, મદ્દવો મુદઙ્ગો. મદ્દવવાદનં પણવવાદનઞ્ચ સિપ્પમસ્સ મદ્દવિકો પાણવિકો, સમ્મં કંસતાળં, તાળં હત્થતાળં, અલસતા ચ આળમ્બરો ચ, મુરજો ચ, ગોમુખો ચ, સઙ્ખો ચ ડિણ્ડિમો ચ, મદ્દવિકો ચ, પાણવિકો ચ, ગીતઞ્ચ વાદિતઞ્ચ, સમ્મઞ્ચ તાળઞ્ચાતિ વિગ્ગહો. યુગસ્સ હિતા યોગ્ગા ગોણા, તેસમિદં યોગ્ગં કસિકમ્મં, તસ્સ અઙ્ગં. તેનાહ- ‘કસિભણ્ડાન’ન્તિ, ફાલોકસકો, પાચનં પતોદો, યુગો ચ નઙ્ગલઞ્ચાતિ વિગ્ગહો. પિણ્ડમાયુધવિસેસો, અસિ ચ સત્તિ ચ તોમરઞ્ચ પિણ્ડઞ્ચાતિ વિગ્ગહો. ચમ્મં સરવારણફલકં, કલાપો તૂણીરં, પહરણઞ્ચ આવરણઞ્ચાતિ વિગ્ગહો. અહિ ચ નકુલો ચ, બીળારો ચ મૂસિકો ચ, કાકો ચ ઉલૂકો ચ, નાગો ચ સુપણ્ણોચાતિ વિગ્ગહો. સઙ્ખ્યા ચ પરિમાણઞ્ચ સઙ્ખ્યાપરિમાણં, તત્થ પરિમાણસઞ્ઞાનં યથાદીઘો ચ મજ્ઝિમો ચ દીઘમજ્ઝિમં. એકકઞ્ચ દુકઞ્ચાતિ વિગ્ગહો, દુકતિકાદીસુપિ એસેવનયો.

ખુદ્દજન્તુ સિયા- નદ્ધિ, અથવા ખુદ્દકોવ યો;
સતં વા પસતે યેસં, કેચિ આનકુલા અપિ.

કીટો ચ પતઙ્ગો ચ, કુન્થો ચ કિપિલ્લિકો ચ, ડંસો ચ મકસો ચ, મક્ખિકા ચ કિપિલ્લિકાચાતિ વિગ્ગહો. પચનચણ્ડાલાતિ ઓ રબ્ભિકાદીનં રુળ્હીસઞ્ઞા. ઉરબ્ભે હન્ત્વા જીવતીતિ ઓરબ્ભિકો, એવં સેસેસુ. સાનં સુનખં પચતીતિ સપાકો, વેના તચ્છકા, રથકારા ચમ્મકારા. સાધારણા સમાના, ચરણસદ્દો- યં ઇધ ગય્હતીતિ સમ્બન્ધો, યથા સકમજ્ઝયનાય ચરીયન્તિ વતાન્યેતેસૂતિ ચરણાનિ, કઠાદિવાઝાન્યજ્ઝયનાનિ સાખાસઞ્ઞકાનિ. યસ્મા એતેહિ ચરતિ અરિયસાવકો ગચ્છતિ અમતં દિસં, તસ્મા ચરણાનિ સીલાદયો પણ્ણરસ ધમ્મા. તેનાહ-

‘કઠાદીહી’તિઆદિ, કઠાદીહીતિ પસિદ્ધિવસેન કમાતિક્કમેનાપિ વુત્તં, તતો આદિસદ્દેન અતિસાદયો ગય્હન્તિ. અતિસેન ભારદ્વાજેન કઠેન વુત્તં વિદન્ત્યધીયન્તિ વાતિ “અઞ્અસ્મિ”તિ (૪-૧૨૧) ણો, “લોપો”તિ (૪-૧૨૩) લોપો અતિસા ભારદ્વાજા કઠા. કલાપિના વુત્તં વિદન્ત્યધીયન્તિ વાતિ, તેનેવ ણો, કલાપા, કઠા આદિ યેસં તે કઠાદયો, તેહિ અજ્ઝેનવિસેસે ચ પુરિસે ચ ઉપચારાતિ સમ્બન્ધો.

સીલાદયોતિઆદિસદ્દેન ઇન્દ્રિયસંવરાદયો ગય્હન્તિ. સીલઞ્ચ પઞ્આણઞ્ચ, સમથો ચ વિપસ્સના ચ વિજ્જા ચ ચરણઞ્ચાતિ વિગ્ગહો. એકતો અજ્ઝયનમેતેસૂતિ એકજ્ઝયનાનિ, પકઠાનિ વચનાનિ પાવચનાનિ સદ્ધમ્મો, એકજ્ઝયનાનિ ચ તાનિ પાવચનાનિ ચ તેસં, દીઘો ચ દીઘાગમો ચ મજ્ઝિમો ચ મજ્ઝિમાગમો ચ, એકુત્તરો ચ અઙ્ગુત્તરાગમો ચ સંયુત્તાગમો ચ, ખન્ધકો ચ વિભઙ્ગોચાતિ વિગ્ગહો.

તેસન્તિ ઇમિના લિઙ્ગવિસેસાનન્તિ છટ્ઠિયન્તતં દીપેતિ, ઇત્થી ચ પુમા ચ, દાસી ચ દાસો ચ, ચીવરઞ્ચ પિણ્ડપાતો ચ સેનાસનઞ્ચ ગિલાનપચ્ચયો ભેસજ્જપરિક્ખારો ચ, તિણઞ્ચ કટ્ઠો ચ સાખા ચ પલાસો ચાતિ વિગ્ગહો. છેકો દક્ખો, પુબ્બા ચ પરાચાતિઆદિના વિગ્ગહો.

પુબ્બદક્ખિણન્તિઆદીસુ “બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા”તિ (૧-૩૩) રસ્સો. કાસો ચ કુસો ચ ઉસિરો ચ બીરણઞ્ચ, મુઞ્જઞ્ચ બબ્બજઞ્ચાતિ વિગ્ગહો. ખદિરો ચ પલાસોચાતિઆદિના ચ, ગજો ચ ગવજો ચાતિઆદિના ચ, હત્થી ચ ગોચ અસ્સો ચ વળવાચાતિ ચ, હંસો ચ બલાવા ચાતિઆદિના ચ, બકો ચ બલાકાચાતિ ચ. હિરઞ્અઞ્ચ સુવણ્ણો ચ, મણિ ચ સઙ્ખો ચ મુત્તા ચ વેળુરિયો ચ જાતરૂપઞ્ચ રજતઞ્ચાતિ ચ, સાલિ ચ યવકોચાતિઆદિના ચ, સાકઞ્ચ સુવઞ્ચાતિઆદિનાચ, કાસિયો ચ કોસલાચાતિઆદિના ચ વિગ્ગહો, જનપદવાચિના ચ બહુવચનન્તા.

એકવીસતિચ્ચાદિનો એકઞ્ચ તં વીસતિચાતિ વિસેસનસમાસો વા સિયા, એકઞ્ચ વીસતિ ચ એકવીસતીતિ ચત્થસમાસો વા, સમાહારે નપુંસકત્તન્તુ ન પપ્પોતિ, “નાનુસાસનીયં લિઙ્ગં સોકનિસ્સયત્તા લિઙ્ગસ્સે”તિ લોકે નપુંસકલિઙ્ગસ્સેહાનભિધાનતો નપુંસકલિઙ્ગં ન ભવિસ્સતીત્યધિપ્પાયો, સભાપરિસાચાતિ ઞાપકતો વા સમાહારે નપુંસકલિઙ્ગમત્ર બ્યભિચરતીતિ દટ્ઠબ્બં.

પુબ્બપ્પયોગો-ભિમતોતિ ઉપસજ્જનસઞ્અકસ્સ સ્યાદીતિ પઠમાય નિદ્દિટ્ઠસ્સ સમાસે પુબ્બનિપાતો “ઉપસજ્જનં પુબ્બ”મિચ્ચનેન (૨-૨-૩૧) ઇટ્ઠો કમસ્સ પધાનભાવેન વત્તુમિટ્ઠત્તાતિ “સ્યાદિસ્યાદિનેકત્થ”ન્તિ (૩-૧) એત્થ સ્યાદીતિ પઠમાનિદ્દિટ્ઠસ્સાસઙ્ખ્યાદિનો પુબ્બમવટ્ઠાનતો સ્યાદિનેતિ તતિયાનિદ્દિટ્ઠસ્સ પચ્છાવટ્ઠાનતો “સ્યાદિસ્યાદિના”તિ સુત્તે પટિપાટિયા પધાનભાવેન વત્તુમિટ્ઠત્તા.

પરપ્પયોગો-ભિમતોતિ હેટ્ઠા વુત્તસુત્તેન પુબ્બનિપાતે પત્તે “રાજદન્તાદીસુ પર”ન્તીમિના (૨-૨-૩૦) પરનિપાતો-ભિમતો, વચનેનાતિ- “બહુલ”ન્તિ વચનેન, પુબ્બકા લયુત્તસ્સ પરપ્પયોગો-ભિમતોતિ રાજદન્તાદિપાઠતો એવા-ભિમતો.

કમમ્પચ્ચનાદરાતિ ઇમિના પધાનભાવેના-ક્કમસ્સ વત્તુમિટ્ઠત્તમાહ. સરો આદિ યસ્સ તં સરાદિ, સઙ્ખો ચ દુન્દુભિ ચ વીણા ચ, ઉદુક્ખલઞ્ચ મુસલો ચ, ધનપતિ ચ રામો ચ કેસવોચાતિ વિગ્ગહો. જંદંસદ્દા જાયાસદ્દસમાનત્થા અસઙ્ખ્યા-જઞ્ચ પતિ ચ, દઞ્ચ પતિચાતિ વિગ્ગહો, અવન્તયો ચ અસ્સકાચ, અગ્ગિ ચ

ઇન્દોયાતિ વિગ્ગહો, તંનિવાસિમ્હિ ગહિતે અવન્તિ ચ અસ્સકોયાતિ એકત્તેનપિ વિગ્ગહો વત્તતિ. દ્વન્દસમાસો- યં દ્વન્દસદિસત્તા દ્વન્દો, દ્વે ચ દ્વે ચ પદાનિ દ્વન્દાનીતિ હિ ઉભયત્થપ્પધાનો- યં દ્વન્દસદ્દો.

૨૧. સઙ્ખ્યા

અથ ''સમાહારે નપુંસક''ન્તિ (૩-૨૦) વિજ્જમાને કિં ''સઙ્ખ્યાદી'' તિ ઇમિના સત્થગારવકરેનાતિ આસઙ્કિય ચોદેતિ 'નનુચે'ચ્ચાદિ. તથાહિચ્ચાદિના ''સમાહારે નપુંસક''ન્તેવ સિજ્ઝનં સમત્થેતિ. યથાવુત્તચોદનાચાલને પરાધિપ્પાયં પરિકપ્પેન્તો'ચત્થે'તિઆદિમાહ.

નેતિ ઇમિના ચત્થેતિઆદિના કતપરિકપ્પના ન સિજ્ઝતીતિ દસ્સેતિ, તત્થ હેતુમાહ- 'સમ્બન્ધસ્સ પુરિસાધીનત્તા'તિ, સતિચેચ્ચાદિના 'સમાહારે નપુંસક'ન્તેત્થ વિસેસનગ્ગહણે પયોજનં વત્વા 'સઙ્ખ્યાદી'તિ ઇમસ્સ નિરત્થકત્તમેવ થિરીકરોતિ.

પયોજનેતિ લાઘવપ્પયોજને;
સમ્બન્ધીયતીતિ વિસેસનગ્ગહણં સમ્બન્ધીયતિ;
એત્થાતિ એતસ્મિં 'સઙ્ખ્યાદી'સુત્તે;
તન્નેતિ ઇમિના યથાવુત્તં ચોદનં નિવત્તેતિ.

'સઙ્ખ્યાદી'તિ સુત્તસ્સ સાત્થકત્તમાહ- 'ચત્થસમાસાનન્તર'મિચ્ચાદિના. એકત્તબ્યપદેસો કાતબ્બોતિ ''સઙ્ખ્યાપુબ્બો દિગૂ''તિ (૨-૧-૫૨) સઙ્ખ્યાપુબ્બસ્સ સમાસસ્સ દિગુસઞ્ઞં વિધાય તદત્થસ્સ ''દિગુરેકવચન''ન્તીમિના (૨-૪-૧) એકત્તબ્યપદેસો પરેહિ વિય કાતબ્બો.

સમાહરણં સમાહારોતિ ઇમિના ભાવસાધનો-યં સમાહારસદ્દો. યદિ સમાહરીયતીતિ સમાહારોતિ કમ્મસાધનો સિયા, તદા પઞ્ચ કુમારિયો સમાહટાતિ વાક્યસ્સાત્થે વુત્તિ સિયા પઞ્ચકુમારીત્યેત્થ સકપદત્થપ્પધાનત્તા બહુવચનં સિયા ''ઘાપસ્સાન્તસ્સાપ્પધાનસ્સા''તિ (૩-૨૪) અપ્પધાનરસ્સત્તઞ્ચ ન સિયા... સમાહટાનમેવ કુમારીનં પધાનત્તા, તસ્મા પઞ્ચ ગાવો સ માહટાત્યેતસ્મિં વાક્યે સમાસોવ નત્થિ કમ્મસાધનસ્સાનુપગમતો. પઞ્ચન્નં ગુન્નં સમાહારો, ચતુન્નં પથાનં સમાહારોતિ વાક્યે પન અત્થિ, સમાહારસ્સેકત્તા તુ સતં યૂથં વનન્તિ એત્થ વિય સાભાવિકમેકવચનં સિદ્ધમેવેતિ વિઞ્ઞાપેતિ.

૨૨. ક્વચે

ક્વચિસદ્દસ્સ પયોગનિયમનત્થો ''પરો ક્વિચી''તિ (૧-૨૭) એત્થ વુત્તનયેન વેદિતબ્બો. અવિસેસેન ઉદાહરણેપીતિ પરેસં વિય ''છાયા''તિ (૨-૨-૭૩) સુત્તયિત્વા વિકપ્પેન '(કુટ્ટચ્છાય) કુટ્ટચ્છાયાતિ ચ ''બાહુલ્લે''તિ (ચં, ૨-૨-૭૪) સુત્તયિત્વા નિચ્ચં 'ઉચ્છુચ્છાયં સલભચ્છાય'ન્તિ ચ નોદાહરિત્વા સામઞ્ઞેન 'સલભચ્છાયં સકુન્તચ્છાય'ન્તિ ઉદાહરણે દસ્સિતેપિ. અઞ્ઞત્થાતિ બહુલભાવતો અઞ્ઞત્થ. વિગ્ગહસમત્તસ્સાતિ વિગ્ગહસામઞ્ઞસ્સ, યથાસમ્ભવન્તિ પાસાદસ્સ છાયાઇચ્ચાદિના સમ્ભવાનતિક્કમેન, સદ્દાતિ સદ્દતો પરાય.

૨૩. સ્યાદિ

નનુચેચ્ચાદિના વુત્તં ચોદનં નિસેધેતિ ‘તન્ને’તિ. તત્થ કારણમાહ- ‘ઘસઞ્ઞત્તા’ત્યાદિ. અઘોનન્તિ ઘઓકારવજ્જિતાનં, નનુ ઇત્થિ યમાકારો ઘો, તથાસતિ નપુંસકે સો (ન સિયાતિ) પરિકપ્પેતિ ‘નપુંસકત્તા ઘત્તમેવ નત્થીતિ ચેદિ’તિ. તમ્પિ નેતિ યથા વુત્તમ્પટિક્ખિપિત્વા અત્થેવ નપુંસકે ઘત્તન્તિ [નપુંસકત્તન્તિ (પોત્થકે)] દસ્સેતુમાહ-છટ્ઠીસમાસસ્સે’ચ્ચાદિ. નપુંસકે ઘત્તસ્સ [નપુંસકત્તસ્સ (પોત્થકે)] સબ્ભાવમેવ સમત્થેતિ નપુંસકત્તં હિ’ચ્ચાદિના, પારિભાસિકન્તિ એત્થ સુત્તમેવાધિપ્પેતં, પરિભાસાય નિબ્બત્તં પારિભાસિકં સુત્તિકન્તિ અત્થો. આરભિતબ્બમેવિદં સુત્તં (નપુંસકસ્સાપિ) રસ્સત્તવિધાનાયાતિ અધિપ્પાયો. ઘનિસ્સિતમ્પિ કારિયન્તિ “ઘબ્રહ્માદીતે”ત્યાદિના (૨-૬૦) વિધિયમાનમેકારાદિકારિયમ્પિ. એતં ઘનિસ્સિતં કારિયં નચ યુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. અયુત્તત્તેપિ દોસો-યમાપતતેવાક્યાસઙ્કિયાહ-‘નાયમ્પિદોસો’ચ્ચાદિ, ન રસ્સસ્સ એત્થેવ લદ્ધાવસરત્તા પઠમં તેન પવિટ્ઠે... (ઘનિ)સ્સિતં કારિયન્તિ નાયમ્પિ દોસો પરિભાસાવ સેનાતિ મન્તબ્બં. સલભચ્છાયે ઇતિ પદચ્છેદો.

૨૪. ઘમ

અતોએવચાતિઆદિ હેટ્ઠા વુત્તનયાવલમ્બેન વુત્તં.

૨૫. ગોસ્સુ

સકત્થપરિચ્ચાગેન કુલે પવત્તત્તાતિ ઇમિના છટ્ઠીસમાસસ્સ ઉત્તરપદત્થપ્પધાનત્તમાહ.

૨૬. ઇત્થિ

ઇત્થિવિધીસુ “પુથુસ્સ પથવપુથવા”તિ (૩-૩૯) સુત્તપરિયન્તેસુ. ઇત્થિયન્તિ ઇદં નામવિસેસનં વા સિયા પચ્ચયત્થવિસેસનં વા, તત્થ નામવિસેસનમેવિદં ન પચ્ચયત્થવિસેસનન્તિ દસ્સેતુમાહ- ‘નામે’ચ્ચાદિ. અકારન્તતો નામસ્માતિ એકત્તાદિમહન્તત્થવાચિતો અકારન્તતો નામસ્મા. ઇત્થત્તન્તિ એત્થ ઇત્થીતિ ઇત્થિલિઙ્ગં વુચ્ચતિ. ઇત્થિયેવ હિ એસાતિ લિઙ્ગીયતિ સઙ્કેતીયતીતિ લિઙ્ગં. ઇત્થિયા એસાતિ પસિદ્ધિમતો અત્થસ્સ ભાવો સામઞ્ઞં બાલયુવત્તાદિ લક્ખણં ઇત્થત્તં. કિમેત્થ લિઙ્ગં નામ–

> એસેસો એતમિતિ ચ,
> પસિદ્ધિ અત્થેસુ યેસુ લોકસ્સ;
> થીપું નપુંસકાનીતિ,
> વુચ્ચન્તે તાનિ નામાનિ.

અત્થેસુ યેસુ એસા એસો એતન્તિ પસિદ્ધિ લોકસ્સ હોતિ એતાનિ યથાક્કમં ઇત્થિપુરિસનપુંસકલિઙ્ગાનીતિ લોકેન વુચ્ચન્તીતિ અત્થો. એવઞ્ચકત્વા વુચ્ચતે “લિઙ્ગં નાનુસાસનીયં લોકનિસ્સ યત્તા લિઙ્ગસ્સા”તિ. તત્થ ગોઇચ્ચાદીસ્વેસા એસોતિ પસિદ્ધિયા ઇત્થિલિઙ્ગત્તં, અગ્ગિઆદીસ્વેસા એતન્તિ પસિદ્ધિયા ઇત્થિનપુંસકત્તં, તટોભટી તટમિચ્ચાદીસ્વેસો એસાએતન્તિ પસિદ્ધિયા પુમિત્થિનપુંસકત્તં, માલાઇચ્ચાદીસ્વેસાતિ પસિદ્ધિયા ઇત્થત્તં, રુક્ખોચ્ચાદીસ્વેસોતિ પસિદ્ધિયા પુલ્લિઙ્ગત્તં, કુલમિચ્ચાદો એતન્તિ પસિદ્ધિયા નપુંસકત્તં. સમાસસ્સાપ્યેવં દટ્ઠબ્બં, જોતકાતિ દસ્સેતીતિ સમ્બન્ધો. જોતકા ઇત્થત્તસ્સેતિ પકરણતો વિઞ્ઞાયતિ. તતો વેચ્ચાદિના પચ્ચયત્થભાવિનો યે દોસા તેસમેત્થનાવકાસોતિ દસ્સેતિ. સમાનાધિકરણત્તં બહુવચનમ્પિ હોતીતિસમ્બન્ધો. ઇમિના ઇદં દીપેતિ

“ઇત્થત્તસ્સ પચ્ચયત્થત્તે સતિ પધાનત્તાસ્સ બ્યતિરેકલક્ખણાય છટ્ઠિયા ‘કુમારિત્તં (દેવદત્તાયા’તિભવિતબ્બં, તતો ચ ન સિયા કુમારી) દેવદત્તા’તિ સમાનાધિકરણત્તં, તથા કુમારિયોતિ બહુવચનમ્પિ ઇત્થત્તસ્સેકત્તા. પકતિયત્થ વિસેસનપક્ખે તુ પકતિયા ઇત્થત્તવિસિટ્ઠં દબ્બમેવોચ્ચતે, આઆદયો તુ જોતકતાતિ તત્થ બ્યતિરેકાભાવા છટ્ઠિયા અપ્પસઙ્ગો ચ બહુવચનમ્પિ અનેકત્તાવ દબ્બસ્સ યુત્તન્તિ યથાવુત્તદોસાવસરાભાવા ઇટ્ઠત્થસિદ્ધી”તિ. અઞ્ઞેતિ જયાદિચ્ચ જિનિન્દબુદ્ધ્યાચરિયાદયો દસ્સેતિ.

ઇત્થિયમભિધેય્યાયન્તિ ઇત્થિલિઙ્ગસઙ્ખાતે ઇત્થત્તે અત્થભૂતે, યથેવહીતિઆદિના ઉપમાવસેન યથાવુત્તમેવત્થં વિભાવેતિ. તત્થ ઇત્થત્તમિચ્ચાદિના પરોપવણ્ણિતપક્ખસ્સાયુત્તત્તન્નિચ્છિન્દેતિ, નો પપજ્જતે [નોપપજ્જેય્ય (પઞ્ચિકા)] દેવદત્તાસદ્દવચનીયસ્સાપિ ઇત્થત્તતો અબ્યતિરિત્તત્તા ‘ઇત્થત્તં દેવદત્તાયા’તિ ભિન્નાધિકરણતા ન યુજ્જતે, અનુપપત્તિમેવ સમત્થેતિ ‘દેવદત્તાયાતિ’ચ્ચાદિના. સમાનાધિકરણત્તમેવ સિયા ઇત્થિસદ્દવચનીયતો અનઞ્ઞત્તા દેવદત્તા સદ્દવચનીયસ્સ ઇત્થી દેવદત્તાતિ.

અતોએવાતિ ઇત્થત્તે આવિધાનતોયેવ. તબ્બતોત્થસ્સાતિ ઇદં જયાદિચ્ચાદિમતાનુગામિના [નુગામી પન (પોત્થકે)] વુત્તં, તથા હિ તે એવં લિઙ્ગલક્ખણ માહુ (પા, ૪-૧-૩ કાસિકાયં) “સામઞ્ઞવિસેસા ઇત્થત્તાદયો ગોત્તાદયો વિય બહુપ્પકારબ્યત્તિયોતિ [સામઞ્ઞાનિ ચ તુલ્યજાતિયપદત્થસાધારણત્તા તાનિ વિસેસા ચ અઞ્ઞ મઞ્ઞેહિ વિજાતિયેતિ ચ વિસિસ્સન્તે બ્યાવત્તન્તેતિ સામઞ્ઞવિસેસા. બ્યઞ્જીયન્તિઆ એતેહીતિ બ્યત્તિયો સામઞ્ઞવિસેસાનં નિસ્સયા, બહુપ્પકારા બ્યત્તિ યો યેસં સામઞ્ઞવિસેસાનં તે તથાવુત્તાતિ– (કાસિકાવિવરણ પઞ્જિકા.)] તે હેવં મઞ્ઞન્તે “યથા ગોત્તાદયો સમાનજાતિયેસુ સબ્બેસ્વનુવત્તન્તે, વિજાતિયેહિ પન નિવત્તન્તે, તથા ઇત્થત્તાદયોપિ. વિચિત્તત્તા પન સામઞ્ઞવિસેસનિસ્સયાનં બ્યઞ્જકાનં કોચિયેવ સામઞ્ઞવિસેસો કેનચિદેવ નિસ્સયેન બ્યઞ્જતે, ન સબ્બો સબ્બેન (પતિ) નિયતવિસયત્તા ભાવસત્તીનં, તત્થ યેનત્થેન ઇત્થત્તમેવ બ્યઞ્જતે ન પુમત્તં નાપિ નપુંસકત્તં, સા ઇત્થિયેવ ભવતિ ન પુમા નાપિ નપુંસકં. યેન પુમત્તમેવ બ્યઞ્જતે, સો પુમાયેવ. યેન તુ નપુંસકત્તં તં નપુંસકમેવ. યો તુ દ્વિન્નં તિણ્ણં (વા) બ્યઞ્જકો, સો દ્વિલિઙ્ગો તિલિઙ્ગો વે”તિ (પા, ૪-૧-૩ કાસિકાવિવરણપઞ્જિકા) તસ્મા પબ્બતો યથા વુત્તઇત્થત્તવતો અત્થસ્સ અભિધેય્યસ્સાતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

અથેચ્ચાદિના યથાવુત્તદોસપરિહારાય જિનિન્દબુદ્ધિના યદુપવણ્ણિ તં તં પરિકપ્પેતિ. સો એવ ચરહિચ્ચાદિના ઉપહાસપુબ્બકમુત્તર માચિક્ખતે. મસિમક્ખિતકુક્કુટોવિયાતિ યદા કોચિ અઞ્ઞકુક્કુટો અઞ્ઞસ્મા ભીતો સિયા, તદા વિજયિનો કુક્કુટસ્સ મુખં મસિયા મક્ખેત્વા ઉપનેન્તિ સો પઠમં તતો ભીતોપિ પુન અઞ્ઞોતિ મન્ત્વા યુજ્ઝિતુમુસ્સહતે. યથાત્ર સોવ કુક્કુટો બ્યાજે નોપદસ્સિતો, તથા ત્રામીત્યત્થો.

૨૯. આરા

પુંયોગેન ભરિયાયં વત્તમાનતોવ નિયમેન “માતુલાદિત્વાની ભરિયાયં” (૩-૩૩) ત્યાની, ઇમિના ત્વનિયમેન ભરિયાયમભરિયાયઞ્ચ ઇનીત્યનિયમેન વત્તુમાહ- ‘આરામિકસ્સ ભરિયા’ઇચ્ચાદિ.

૩૧. ક્તિ

ત્તિમ્હાતિ એત્તકે વુત્તેપિ ત્તિપ્પચ્ચયન્તતોતિ વચને કારણમાહ-કેવલસ્સ અઞ્ઞપદત્થે પયોગાભાવા’તિ. ઇમિના પચ્ચયગ્ગહણપરિભાસમન્તરેનાપિ સામત્થિયેનેવાયમત્થવિસેસો લબ્ભતીતિ દીપેતિ.

૩૨. ઘર

તંસન્નિયોગાતિ તેન નીપ્પચ્ચયેન સન્નિયોગા એકીભાવા, અયમેત્થાધિપ્પાયો ‘યત્થ નીપ્પચ્ચયો તત્થેવ યલોપો’તિ.

૩૩. માતુ

ભરિયાયન્તિ પકતિવિસેસનત્તા માહ- ‘ભરિયાય’ન્તિઆદિ. પુન્નામધેય્યાતિ પુરિસસ્સ સમઞ્ઞાભૂતા, પુંયોગેનાતિ પુરિસેન સહ સમ્બન્ધેન હેતુના. ઇત્થિયં વત્તન્તીતિ સોયમિત્યભેદવચનિચ્છાયં યદા ભરિયાસઞ્ઞાતાયમિત્થિયં વત્તન્તે, નદાદિપાઠાતિ વુત્તે વિઞ્ઞાયતિ ‘આકતિગણત્તા નદાદિપાઠો હોન્તો એવં હોતી’તિ દસ્સેતિ, પુન્નામસ્માયોગાઅપાલકન્તાતિ નદાદિપાઠતોતિ અત્થોતિ સેસો. ઇદઞ્ચ નદાદીસુ ગણસુત્તન્તિ વેદિતબ્બં, તસ્સ અત્થં વદતિ-‘પુમુનો’ઇચ્ચાદિ, અપાલકન્તાતિ કિંપસુપાલિકા ખેત્તપાલિકા.

૩૯. પુથુ

પુથુસદ્દતો સઞ્ઞાયં વીપ્પચ્ચયં સમત્થેતિ‘પુથુભૂતા પથવીતિ હિ મહી વુચ્ચતી’’તિ, પુથુભૂતાતિ હિ ઇમિના પથવીસદ્દસ્સ પુથુસદ્દભૂતત્તં વિઞ્ઞાપેતિ, મહી વુચ્ચતીતિ ઇમિના નદાદિપાઠા સઞ્ઞાયં વીપ્પચ્ચયત્તં, પુથુભૂતા પત્થટાતિ અત્થો.

૪૦. સમા

પરાધિકારતો પચ્ચયસ્સ પરવિધિનાવ સામીપ્યસ્સ સિદ્ધત્તા સાધીપ્યવચનસ્સન્તસદ્દસ્સ ગહણમનત્થકં સિયાતિ મન્ત્વાવયવવચનો યમન્તસદ્દો ગય્હતીતિ દસ્સેન્તો આહ- ‘તસ્સ અન્તો’ઇચ્ચાદિ. અવસાનવતિ+અવયવોતિ પદચ્છેદો, સમાસગ્ગહણેન ગહણે કારણમાહ-‘અવયવત્તા’તિ. યથાવુત્તચોદનાય નિદ્દોસત્તમુપમાવસેન દસ્સેતુમાહ-‘નાયં દોસો’ચ્ચાદિ. પલ્લવિતસ્સ રુક્ખસ્સ પલ્લવાનમવયવત્તં વિય સમાસતો ઉત્તરકાલં વિધીય માનસ્સ અકારસ્સ સમાસાવયવત્તં ન વિરુજ્ઝતીતિ અત્થો.

૪૪. અસં

અતિક્કન્તમઙ્ગુલિયોતિ વિગ્ગહો. દ્વે અઙ્ગુલિયો સમાહટાતિ પરવિગ્ગહેનાત્થમાહ, દ્વે અઙ્ગુલિયો પમાણમસ્સાતિ વિગ્ગહેનેવં સમાસો તતો મત્તપ્પચ્ચયે તગ્ઘપ્પચ્ચયે વા તસ્સ ‘‘લોપો’’તિ (૪-૧૨૩) ઇમિના લોપે કતે વિસેસનસમાસા અકારોતિ દસ્સેતું ‘કથ’મિચ્ચાદિના યં વુત્તં તં દસ્સેતું ‘અઞ્ઞપદત્થે’ચ્ચાદિ વુત્તં. સમાસવિધાનં અતોપીતિ મત્તાદિપ્પચ્ચયલોપં કત્વા ‘‘વિસેસનમેકત્થેને’’તિ (૩-૧૧) સમાસવિધાના, અથ નાયમઙ્ગુલિસદ્દેનેવં સમાસો, માને પચ્ચયલોપવસેન વિનાવ અપ્પચ્ચયેન નિપ્ફત્તીતિ મન્ત્વા ‘અઙ્ગુલસદ્દો વા’ચ્ચાદિના યં વુત્તિયં વુત્તં તત્થ આસઙ્કં વિરચયતિ ‘અથે’ચ્ચાદિ. દ્વઙ્ગુલસદ્દસ્સ પમાણિનિવત્તનતો કથઞ્ચિપિ અઞ્ઞપદત્થતા સિયાતિ ‘યથા તથા અઞ્ઞપદત્થે વત્તતૂ’તિવુત્તં. નનુ નિરઙ્ગુલન્ત્યાદિ સબ્બમઙ્ગુલસદ્દેન સાધેતું સક્કા, તથા સતિ કિમઙ્ગુલિ સદ્દા અપ્પચ્ચયવિધાનેનેત્યાસઙ્કિય પયોજનન્તરં અપદિસિતુમાહ- ‘સબ્બત્થે’ચ્ચાદિ. અઙ્ગુલિસદ્દતો અપ્પચ્ચયે અવિહિતે નિરઙ્ગુલિચ્ચાદિપિ સિયા તન્નિવત્તનમેત્થ પયોજનન્તિ દસ્સેતિ ‘અઙ્ગુલિસદ્દનિવત્તનત્થ’ન્તિ.

૪૫. દીઘા

દીઘરત્તન્ત્યાદો નાનુસિટ્ઠત્તા લિઙ્ગવિસેસસ્સ કથં નપુંસકત્તમેવિચ્ચાસઙ્કિય ચોદેતિ 'નનુચે'ચ્ચાદિ. નાયંદોસોચ્ચાદિના પરિહરતિ. "લિઙ્ગં નાનુસાસનીયં લોકનિસ્સયત્તા લિઙ્ગસ્સા"તીદમાલમ્બ વદતિ 'લોકે'તિઆદિ. અથવાતિ પક્ખન્તરોપદસ્સનત્થે નિપાતો, વિભજ્જાતિ વિભજિત્વા. ક્વચીતિ યોગવિભાગેનાતિ અધિપ્પાયો.

અહોરત્તન્તિ સમાહારે (ચત્થ) સમાસા નપુંસકત્તં. અતિરત્તોતિ પુલ્લિઙ્ગે પાદિસમાસો, સમુદાયસદ્દસ્સાપ્યવયવે વુત્તિ સબ્ભાવતો એકદેસવચનો પુબ્બરત્તાદો રત્તિસદ્દોચ્ચાહ-'પુબ્બા ચ સા રત્તિ ચા'તિઆદિ. એવમેકરત્તન્તિ પાઠેન ન ભવિતબ્બં... તસ્સ સમાહારેન સમાસત્તાભાવા. નપુંસકલિઙ્ગમ્પન લોકસન્નિસ્સ યત્તા વિઞ્ઞેય્યં.

અસમાસન્તપક્ખેતિ સમાસન્તઅપ્પચ્ચયસ્સાભાવપક્ખે. પુબ્બા અતિક્કન્તા રત્તિ પુબ્બરત્તી(તિ રત્તિ સદ્દો) નેકદેસવચનોતિ સમાસન્તાભાવો.

૪૬. ગોત્વ

નનુચેચ્ચાદિના યથાપાદિતદોસં નાયં દોસોતિ પરિહરતિ. સ્યાદિલોપસ્સિચ્ચાદિના સુલભસ્યાદિ લોપતો પ્યસુલભતદ્ધિત લોપોવ અલોપેતીમિના પરામટ્ઠું યુત્તોતિ દસ્સેતિ.

૪૭. રત્તિ

રત્તિન્દિવં ભુઞ્જતીતિ પયોગે આધેય્યે ભોજનસઙ્ખાતે અપેક્ખિતે રત્યાદયો આદેય્યસાપેક્ખા, તેસમ્પિ ઇમિના નિપાત નેનેવાતિમતા સમાસસ્સ સિદ્ધીતિ દસ્સેન્તો આહ- 'રત્તન્દિવ'ન્તિઆદિ, રત્તિ ચ દિવાચાતિ વિગ્ગહો, ચત્થસમાસે તુ ર(ત્તિન્દિ) વા.

૫૦. દારુ

સમાસત્થો (એત્થ) દારુ, નાસ્સ મુખ્યાહિ અઙ્ગુલીહિ સમ્બન્ધો યુજ્જતિ, નનુ દ્વે અઙ્ગુલી પમાણમસ્સ દારુનોચ્ચાદિં મુખ્યો અઙ્ગુલિસદ્દોગહિતોતિ સમ્બન્ધો સમ્ભવતિ કિમેવં વુચ્ચતેચ્ચાસઙ્કિયાહ-'યદિપિ'ચ્ચાદિ, પમાણવચનેનાતિ મત્તાદિપચ્ચયત્થભૂતપમાણવાચકેન, અઙ્ગુલિ સદ્દસ્સ દારુનો પમાણવાચકત્તા વુત્તં- 'દારુનો સમ્બન્ધો અત્થી'તિ. વિસેસનસમાસતો પરં તદત્થવિસયે તસ્મિંપમાણત્થવિસયે "માનેમત્તો"તિઆદિના (૪-૪૬) મત્તાદિપ્પચ્ચયેનભવિતબ્બન્તિઅત્થો, લોપેનભવિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો, "અસઙ્ખ્યેહિ ચાઙ્ગુલ્યા નઞ્ઞાસઙ્ખ્યત્થેસુ"ઇચ્ચત્ર (૩-૪૪) યદાખ્યાતં, તદિહાપ્યતિદિસમાહ-'પુબ્બે વિયસિદ્ધ'ન્તિ, અનકારન્તાનન્તિ ભૂમિઆદીનં, તબ્બિધાને તસ્સ અપ્પચ્ચયસ્સ વિધાને પયોજનંસિસ્સોકારોતિસમ્બન્ધો. ઇમિના કચ્ચાયનાનં પકરણે પયોજનં દસ્સિતં. અથચ પનેત્થ "ક્વચિ સમાસન્તગતાનમકારન્તો"તિ (ક, ૨-૭-૨૨) ઇમિના અકારન્તસ્સ સમાસન્તે કતે સામત્થિયા 'સ્યાચ'ઇતિ (ક, ૨-૩-૨૯) સિસ્સાકારાદેસાભાવા નિચ્ચમોકારન્તરૂપં સમ્પજ્જતીતિ પરિકપ્પિયતસ્સાયુત્તભાવં દસ્સેતું યં વુત્તંવુત્તિકારેન, તં દસ્સેતુમાહ'અકારન્તસ્સપિ'ચ્ચાદિ, યં-વુત્તં સિસ્સાકારા દેસનિવત્તને અકારકરણે સામત્થિયં, તદભાવા સિસ્સાકારાદેસો ન નિવારીયતીતિ દસ્સેતુમાહ-'નચે'ચ્ચાદિ. ચરિતત્થતાય નિટ્ઠિતપ્પયોજનતાય, તેનેવ કચ્ચાયનવુત્તિકારેનેવ અપ્પચ્ચયન્ત મુદાહટં

સક્કતગન્થાનુસારેન, અબ્યઞ્જનન્તત્તાતિ ઇમિના તિણ્ણમેસં સદ્દાનં સક્કતે બ્યઞ્જનન્તત્તમેવ બોધેતિ, નિરત્થકન્તિ પુબ્બેવ અકારન્તત્તા નિરત્થકં, આકારવિધાનેનેવાતિ (ક, ૨-૭-૨૫) ‘‘ધનુમ્હાચ’’ ઇત્યાકારવિધાનેનેવ.

૫૧. ચિવી

અઞ્ઞમઞ્ઞકિરિયેતિ કિરિયાપરિવત્તનમાહ, ઇમિના સુત્તે કિરિય સદ્દાભાવેપિ વીતિહરણસદ્દેનેવ કિરિયાબ્યતિહારેતિ લબ્ભતીતિ દસ્સેતિ.

૫૨. લત્વી

પટિમુક્કકમ્બૂ આમુક્કવલયા.

૫૩. વાઞ્ઞ

કાપેક્ખેહીતિ કપ્પચ્ચયમપેક્ખિતેહિ.

૫૪. ઉત્ત

આપરિચ્છેદાવસાના ન પરે [પરેન (પોત્થકે)] તતો પરં ણાદિકારિયવિધાના.

૫૭. ટન્ત

ટાદેસે પુબ્બસરલોપો, અતિસયેન મહન્તીતિ વિગ્ગહે ‘‘તરતમિસ્સિકિયિટ્ઠાતિસયે’’તિ (૪-૬૪) તરપ્પચ્ચયો ણાદિવુત્તિયં વિભત્તિલોપો. મહત્તરસદ્દા ‘નદાદિતોવી’’ (૩-૨૭) મહતો ભાવોતિ વાક્યે‘‘તસ્સ ભાવકમ્મેસુત્તતા ત્તન ણ્ય ણેય્ય ણિય ણિયા’’તિ (૪-૫૬) ત્તો, વિભત્તિલોપો, છટ્ઠીસમાસો, તેનાહ ‘રત્તઞ્ઞૂન’મિચ્ચાદિ.

૫૮. અ

ન્તો નેતિ સમ્બન્ધો.

૬૦. પર

પરાસદ્દો એત્થ અધિકત્થોતિ આહ-‘અધિકા’તિ.

૬૩. ક્લુ

અપવાદવિસયેપીતિ ‘‘વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધાનમા તત્ર ચત્થે’’તિ (૩-૬૪) ઇમસ્સ અપવાદસુત્તસ્સ વિસયેપિ.

૬૪. વિજ્જા

અથ વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધાનમિત્યુચ્ચમાને વિજ્જાસમ્બન્ધીનં યોનિસમ્બન્ધીનન્તિ કથં વિવરણમિચ્ચાહ-‘વિજ્જાયોનિ’ચ્ચાદિ, વિજ્જા ચ યોનિ ચ વિજ્જા યોની તાસં સમ્બન્ધો, સો યેસં અત્થિ તે

હોતાદયો માતાદયો ચ અભેદોપચારેનેહ વિજ્જાયોનિસમ્બન્ધિસદ્દેન ગય્હન્તીતિ અધિપ્પાયો, તસદ્દેનાતિ તત્રેત્યત્ર. તે ચ લ્તુપિતાદયોતિ તસદ્દેન પરામટ્ઠા લ્તુપિતાદયો ચ, અત્થે કારિયા સમ્ભવા તંવાચકો સદ્દો ગય્હતિ.

૬૫. પુત્તે

લ્તુપિતાદી (તિ પુબ્બ) સુત્તે તત્રેતિ ગહિતલ્તુપિતાદિ.

૬૬. ચિસ્મિં

પચ્ચયગ્ગહણપરિભાસાય ચિપ્પચ્ચયન્તેતિ વુત્તં.

૬૭. ઇત્થિ

ઇત્થિસદ્દેન ઇત્થિલિઙ્ગં ગહિતં ન ઇત્થી, તગ્ગહણે સતિ ‘ઇત્થિયં વત્તમાને’તિ વુત્તિગન્થસ્સ ઇત્થિસઙ્ખાતે અત્થે વત્તમાનેતિ અત્થો ગય્હેય્ય, એવં સતિ ‘કલ્યાણિપ્પધાના’તિ એત્થાપિ પુમ્ભાવો પસજ્જેય્ય... પધાનસદ્દસ્સ કલ્યાણિયં વત્તમાનત્તાતિ આહ- ‘ઇત્થિયન્તિ ઇત્થિલિઙ્ગે’તિ. અથ ઇત્થિયન્તિ એત્તકે વુત્તે કથં તગ્ગહણં સિયાતિ આહ-‘વિસેસને’ચ્ચાદિ, એકત્થેતિ વુત્તેપિ ઇત્થિયં વત્તમાનેતિ અયમત્થો વિઞ્ઞાયતીતિ ઇત્થિયન્તિ વચનમનત્થં સિયાતિ સમત્થમઞ્ઞથાનુપપત્તિયન્તિ ઇત્થિયન્તિ વિસેસનમિત્થિલિઙ્ગસ્સેવ ગહણેતિ આહ- ‘વિસેસને’ચ્ચાદિ, ઇત્થિયન્તિ ઇત્થિલિઙ્ગસ્સેવ ગહણન્તિ સમ્બન્ધો. બ્યવચ્છેજ્જાભાવા વિસેસનમનત્થકં સિયાતિ એકત્થેઇચ્ચનેનેવ ઇત્થિયં વુત્તિયા (ગમ્મ) ભાવતોતિ ભાવો. પુમે પુલ્લિઙ્ગે વત્તમાનો સદ્દો પુમાસદ્દો, સકલોતિ પદેસસકલો હિ ગય્હતિ... કસ્સચિ સુત્તત્થસ્સ પુથભૂતત્તા, તેનેવચાહ- ‘ઇત્થિયન્તુ ન વત્તત્તે’તિ.

૬૯. સબ્બા

વત્તનં એકસ્મિં અત્થે અધિત્થિચ્ચાદો ઇત્થિવિસિટ્ઠે સત્તમિયત્થાદો, વાસિટ્ઠોચ્ચાદો વસિટ્ઠાદિવિસિટ્ઠે અપચ્ચાદો, પુત્તીયતિચ્ચાદો પુત્તાદિવિસિટ્ઠે ઇચ્છાદ્યત્થે પવત્તિ, તેનાહ-‘એકત્થીભાવો’તિ. સામઞ્ઞ ગહણત્થન્તિ ઇમિના મત્તસદ્દસ્સ કસિણત્થે પવત્તિમાહ.

૭૦. જાયા

એવન્તિ ઇમિના ઇતરીતરયોગે ચત્થસમાસં વિભાવેતિ. જાનિજાયા, સદ્દન્તરેનાતિ જાનિસદ્દેન તથાસદ્દોપદિટ્ઠેન દં જં સદ્દન્તરેન ચ, કેસઞ્ચિતિ ખરીગતન્તિઆદીસુ ‘ખરી’તિઆદીનં કેસઞ્ચિ, ખરીતિ ખરત્થે વત્તમાનો-યં સદ્દો નિયતવિસયો... ગતસદ્દં વિના અઞ્ઞત્થ અદિટ્ઠત્તા, નાયમ્પયોગોતિ તુદમ્પતિપ્પયોગં નિવત્તેત્વા હેતુમાહ- ‘આગમે’ચ્ચાદિ, અઞ્ઞેહિ ચાતિ ઇમિના રૂપસિદ્ધિં ગણ્હાતિ.

૭૫. અન

નનુ સુત્તે‘સરે’તિ એત્તકં વુત્તં‘સરાદો’તિ કથં લદ્ધન્તિ આહ-‘સરે’તિઆદિ, વણ્ણે યન્તન્તદાદોતિ સિદ્ધવચનં, વણ્ણે પરભૂતે યં કારિયં વિધીયતે તં સો વણ્ણો આદિ યસ્સ તં તદાદિ, તસ્મિં તદાદો ઉત્તરપદે સમ્પજ્જતીતિ

અત્થો, ખાધાતુતો ક્તપ્પચ્ચયે વિહિતે રસ્સેનાકારેનેવાયમ્પયોગો, ન વિસું અકારેનાતિ દસ્સેતું ન આક્ખાતં અનક્ખાત ‘‘બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા’’તિ ઉત્તરપદાદિ સરસ્સ રસ્સત્ત’ન્તિ વુત્તં.

૭૬. નખા

સઞ્ઞાસદ્દેસુચાતિઆદિના અવયવત્થનિરપેક્ખાનમ્પિ યથાકથઞ્ચિ નિપ્ફત્તિં દસ્સેન્તો સબ્બેસમેવ સદ્દાનં નિપ્ફન્નવાચિતઞ્ચાત્તનો દીપેતિ, યથાકથઞ્ચિ નિપ્ફત્તિ, રુળ્હિયા અત્થનિચ્છયો, તેન સઞ્ઞેચ્ચાદો-ધિપ્પાયં વિવરતિ ‘યંકિઞ્ચિ’ત્યાદિના, ઇત્થી ચ પુમા ચ ઇત્થિપુમં, ન ઇત્થિ પુમન્તિ સમાસે નિપાતનેનિમિના નપુંસકાદેસો [નપુંસકનિદ્દેસો (પોત્થકે)] તિ દસ્સેતિ ‘ન ઇત્થિ’ચ્ચાદિના. ખી-ખયે, ખર-વિનાસે ચાતિ હિ એતેહિ ‘ન ખીયતિ ન ખરતી’તિ અત્થે ‘‘ભાવકારકેસ્વ ઘણ ઘકા’’તિ (૫-૪૪) અપ્પચ્ચયે’ ન ખય ન ખર’ઇતિ ઠિતે ખત્તાદેસોતિ આહ- ન ખીયતિ’ચ્ચાદિ.

૭૭. નગો

એવન્તિ ઇમિના ગચ્છતીતિ વાક્યે ક્વિપ્પચ્ચયાદિં દસ્સેતિ, વિસેસો પનેત્થ નઞ્સ(ટો) વસલો ચણ્ડાલો, સીતેન કરણભૂતેન.

૭૮. સહ

તત્થ તસ્મિં પરભૂતે, યસ્સ ચ ઝત્તન્તિ સમ્બન્ધો.

૮૦. અપ

અપ્પચ્ચક્ખં પચ્ચક્ખઞાણેનાનુપલબ્ભનીયં તમ્પનાત્થતો-નુમેય્યમેવ. તસ્મિં ગમ્મમાને યમાદેસોતિ કેનચિ લિઙ્ગેનાધિગતેનાનુમાનઞાણેનાનુમેયુત્તમગ્યાદિનોતિ દસ્સેતુમાહ- ‘કપોતે’ચ્ચાદિ. કપોતાદિભાવેતિ કત્થચિ ઘરાદો કપોતવાતમણ્ડલિકાદીનં દસ્સનવસેન સબ્ભાવે સતિ. અગ્યાદિદસ્સનતોતિ અગ્ગિપિસાચાદિદસ્સનતો, અઞ્ઞત્રાપીતિ ઘરાદિતો અઞ્ઞત્ર, કપોતવાતમણ્ડલિકાદિનો લિઙ્ગસ્સ, અગ્યાદિયોગન્તિ અગ્ગિઆદીહિ અનુમેય્યેહિ સમ્બન્ધં. મન્ત્વાતિ અનુમાનઞાણેન જાનિત્વાપયોગોતિ સાગ્ગિસપિસાચાતિ પયોગો.

૮૧. અકા

સકત્થે વત્તમાનસ્સ સહસદ્દસ્સાતિ વત્તબ્બે વત્તમાનો તપ્પધાનોયેવાતિ આહ- ‘સકત્થપ્પધાનસ્સ સહસદ્દસ્સા’તિ, વુત્તિ ભવતીતિ સમ્બન્ધો, યુગપદિ ધુરા સધુરં. અપરણ્હેન સહિતં સહા પરણ્હં.

૮૨. ગન્થ

‘‘અટ્ઠાદસ નિમેસા તુ, કટ્ઠા તિંસન્તુ તાકલા’’તિ વચનતો આહ- ‘કલા કાલવિસેસો’તિ. કલાદિસઞ્ઞાતગન્થસ્સાન્તે સહસદ્દો વત્તતીતિસમાસવાક્યં નિદ્દિસતિ ‘કલન્ત’મિચ્ચાદિ. ગન્થન્તેચ્ચાદિના આસઙ્કતોયમધિપ્પાયો ‘‘કાલત્થપરિચ્ચાગેન ગન્થન્તે વત્તમાનત્તા અકાલત્થો’’તિ. ગન્થવુત્તિપિ કલાદિ કાલસદ્દત્થં

નાતિક્કમતીતિ અધિપ્પાયેનાહ- ‘ગન્થવુત્તિપિ’ચ્ચાદિ. અધિકો માસકો અસ્સાતિ સમાસકો, વિકપ્પેન સિદ્ધતિ ‘‘સહસ્સ સો-ઞ્ઞત્થે’’તિ (૩-૭૮).

૮૩. સમા

સમાનો પતિ યસ્સા સપત્તિની સપત્તી ઇતિ નિપ્ફન્નાનમેકદેસો ‘પત્તિની પત્તી’તિ દસ્સિતોતિ વત્તુમાહ- ‘યક્ખાદિ ત્વિનિ’ચ્ચાદિ. વયસદ્દસ્સ ‘‘સરવયાયવાસચેતા જલાસયાક્ખયલોહપટમનેસૂ’’તિ ગણપાઠતો અક્ખયે વત્તમાનસ્સો મનાદિત્તા ઓકારન્તત્તન્તિ દસ્સેતુમાહ- ‘વયો’તિઆદિ. યપ્પચ્ચયન્તોતિ ઇમિના નિપાતનેન તકયપ્પચ્ચયન્તો.

૮૪. ઉદ

‘‘અઞ્ઞસ્મિ’’ન્તિ (૪-૧૨૧) ઇયપ્પચ્ચયવિધાયકં સુત્તં.

૮૮. તુમ્હા

તુમ્હે વિય દિસ્સન્તીતિ તુમ્હાદી અમ્હાદીચ્ચાદિં ‘‘સબ્બાદીનમા’’તિ (૩-૮૬) આ.

૯૦. વિધા

ગબ્ભેનાતિ ઇમિના કુચ્છિગતેન ગબ્ભેન સહ દ્વિહદયત્તમસ્સાતિ દસ્સેતિ, પુબ્બપદેતિ દુસદ્દે.

૯૨. દિગુ

ગુણા પટલા [દ્વે પદાનિ અસ્સ ઇતિ ભવિતબ્બં] દ્વે પાદા એસં દ્વે સતાનિ અસ્સ, દ્વે સહસ્સાનિ અસ્સ, દ્વિન્નં સતાનં દ્વિન્નં સહસ્સાનં વા સમાહારોતિ વિગ્ગહો.

૯૩. તીસ્વ

દ્વત્તિપત્તાતિ પઠમન્તા‘પૂર-પૂરણે’ઇચ્ચસ્મા કરણત્થે ‘‘ભાવ કારકેસ્વ ઘણ ઘકા’’તિ (૫-૪૪) અપ્પચ્ચયે સ્યાદિસમાસોતિ દસ્સેતુ માહ- ‘દ્વત્તિપત્ત’ઇચ્ચાદિ.

૯૪. આસં

દ્વે ચ તિંસા ચ, દ્વીહિ વા અધિકા તિંસાતિ વિગ્ગહો.

૯૬. ચત્તા

સમ્પત્તવિભાસાયન્તિ અયંયોગો (સમ્પત્તવિભાસાતિ) દસ્સેતિ, સમ્પત્તે વિભાસા વિકપ્પોતિ અત્થો, તયો ચ ચત્તાલીસા ચ, તીહિ વા અધિકા ચત્તાલીસાચ્ચાદિના વિગ્ગહો, તિસ્સો ચત્તાલીસા અસ્સ તિચત્તાલીસં ગણો.

૯૭. દ્વિસ્સા

સમ્પત્તવિભાસત્તાતિ ‘‘આસઙ્ખ્યાયે’’ચ્ચાદિના (૩-૯૪) આકારે સમ્પત્તે વિભાસત્તા.

ઇતિ મોગ્ગલ્લાનપઞ્ચિકાટીકાયં સારત્થવિલાસિનિયં

તતિયકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુત્થકણ્ડ

૧. ણો વાપચ્ચે

નનુ ચ 'ણો વાપચ્ચે'તિ વચનતો કથં પકતિવિસયાવગમો સિયા. યથાકથઞ્ચિ પકતિવિસયાવગમેપિ સામઞ્ઞવચનતો પન ધમ્મેનાપચ્ચન્ત્યાદો યતો કુતોચિ ધમ્મેનિચ્ચાદિતોપિ સિયા ણા દિપચ્ચયોત્યાસઙ્કિયાહ 'અપચ્ચવતા'ચ્ચાદિ. અપચ્ચસ્સાતિ અપચ્ચત્થસ્સ, અપચ્ચવતાતિ ''ણો વાપચ્ચે''તિ વસિટ્ઠાદ્યત્થસ્સેવ પરિગ્ગહણાય સામઞ્ઞવચનતો યો અપચ્ચવા તતો, અત્થતો પન અસમ્ભવા દબ્બાચકસદ્દાવ સામત્થિયેન છટ્ઠિયન્તા સબ્બલિઙ્ગવચના જાયતેતિ વિઞ્ઞાતબ્બં. ધમ્મસ્માપચ્ચંત્યાદીસુ ણાદિપ્પચ્ચયો (ન જાયતે) તિ સમ્બન્ધો.

ધમ્મેનાતિ ધમ્મેન કરણભૂતેન. ધમ્માયાતિ ધમ્મત્થં, ધમ્મસ્માતિ ધમ્મહેતુના, તતો અસમ્ભવે કારણમાહ 'સાપેક્ખત્તા'તિ. સાપેક્ખત્તમેવ સમત્થેતિ 'અપચ્ચવાહિ'ચ્ચાદિના, ધમ્મેનાપચ્ચં કસ્સાતિ પુચ્છિત્વા દેવદત્તસ્સાતિ અપેક્ખિયમાનં વદતિ. દેવદત્તસ્સાતિ અપચ્ચવા દેવદત્તાદિ અપેક્ખીયતેતિ સમ્બન્ધો, હિસદ્દો હેતુમ્હિ. ન હેત્થ ણાદિવુત્તિ અઞ્ઞત્થ [નહેતકામન્તત્થ (પોત્થકે)] સાપેક્ખત્તા કમ્બલો વસિટ્ઠસ્સાપચ્ચં દેવદત્તસ્સાતિ એત્થ પન વસિટ્ઠો-પચ્ચવાતિ તતો છટ્ઠિયન્તા હોતિચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'ન ચે'ચ્ચાદિ. ન ચ હોતીતિ સમ્બન્ધો.

કારણમાહ- 'અસમ્બન્ધા'તિ. ન હેત્થ સમ્બન્ધો વસિટ્ઠસ્સ કમ્બલાપેક્ખત્તેન અપચ્ચસ્સ ચ દેવદત્તાપેક્ખત્તેનાત્થન્તરાપેક્ખાય વસિટ્ઠસ્સાપચ્ચેન સમ્બન્ધાભાવાયેવ વસિટ્ઠસ્સ અપચ્ચં વાસિટ્ઠોતિ ણાદિવુત્તિયા ભાવે સામત્થિયં નત્થિ, સમત્થઞ્હિ વસિટ્ઠં રાજપુરિસાદિ સમાસવુત્તિયમેકત્થત્તમિવ વાસિટ્ઠાદિણાદિવુત્તિયં ણાદિપ્પચ્ચયમુપજનયતિ, નાસમત્થં, તતો સબ્બમેવેતમ્મનસિ નિધાય વુત્તં- 'અસમ્બન્ધા'તિ.

યદિ પનેત્થ ણાદિપ્પચ્ચયો સબ્બથા સમ્બન્ધમપેક્ખતે, તદા વિસેસતો યસ્સાપચ્ચેન સમ્બન્ધો તતોવ જનકતો સો સિયાતિ દસ્સેતુમાહ- 'યજ્જેવ'મિચ્ચાદિ.

યો જનકોતિ યોયો યસ્સ યસ્સ અપચ્ચસ્સ જનકો. તતોયેવાતિ તસ્માતસ્મા જનકતોયેવ. સિયાતિ તસ્મિં તસ્મિં અપચ્ચત્થે ણાદિપ્પચ્ચયો સિયા. તત્થ હેતુમાહ- 'તસ્સેવાપચ્ચેન યોગા'તિ. યોગાતિ અપચ્ચસમ્બન્ધતો, ન મૂલપ્પકતિતોતિ પરમપ્પકતિતો ન હોતીતિ વુત્તં હોતિ. હેતુમાહ- 'અયોગા,તિ, વચનાભાવમ્પેત્થ દસ્સેતું ચે'ત્યાદિ વુત્તં.

વચનન્તિ સુત્તં, સમ્બન્ધાભાવા (તાદિસવચનાભાવા) ચ મૂલપ્પકતિતો ણાદિપ્પચ્ચયસ્સાભાવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ મૂલપ્પકતિતોવાસ્સાભિમતભાવં દસ્સેતું 'મૂલપ્પકતિતો'ચ્ચાદિ વુત્તં.

કથમ્પનિદં વિઞ્ઞાયતિચ્ચાદિના જનકસ્સેવાબ્યાહિતસ્સાપચ્ચેન મુખ્ય સમ્બન્ધમાનીય ઇદમયુત્તન્ત્યાદિના બ્યવહિતજનિતસ્સાપ્યપચ્ચયસ્સ પરમપ્પકતિયાભિસમ્બન્ધસબ્ભાવં વત્વા તં સાધયિતુમારભતે 'કથ'મિચ્ચાદિ, એવં હિચ્ચાદિ કથંપનિદમિચ્ચાદિના યથાવુત્તસ્સ સમત્થ નવાક્યં, હિયસ્મા તં દિસ્વા તથા પુચ્છિતો દેવદત્તસ્સવાતિઆદિના ઉપ્પાદેતારમેવ નિદ્દિસતિ, નાત્તાનં પિતામહો, તસ્મા ઉપ્પાદેતાયેવાપચ્ચેન સમ્બજ્ઝતિ

ન પિતામહોતિ યોજેત્વા અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો. ઇદં યથાવુત્તમુપ્પાદેતુનિદ્દિસનં, તેન અપચ્ચેન સદ્ધિં ઉપ્પાદેતુયેવ જનકસ્સેવ યોગો સમ્બન્ધો પટિપાદેતું ન સક્કાતિ સમ્બન્ધો.

તન્તિતં [તત્થ-ઇતિ (પઞ્ચિકાયં)] પુચ્છાનિમિત્તં, તેનાતિ અપચ્ચેન. અપતનન્તિ નરકે અપતનં ભવતિ, સોતિ યોસો યસ્સાત્યનિયમનિદ્દિટ્ઠો સો ઞાતું ન ઇચ્છિતોતિ સમ્બન્ધો. ઇમિના ઇદં દીપેતિ- "નપતત્યનેન નરકેત્યપચ્ચન્તિ વુચ્ચતિ અપચ્ચેનાનેન યસ્સકસ્સચિ અવિસેસેનાપતનમ્ભવતિ નરકે સોસો તાય પુચ્છાય ઞાતું ન ઇચ્છિતો"તિ. સો વાતિ કસ્સાયં પુત્તોતિ પુચ્છાયાનુરોધને સો ઉપ્પાદેતાયેવ ઞાતુમિચ્છિતોતિ સમ્બન્ધો. તુસદ્દો ચેત્થાપચ્ચેન નરકાપાતસબ્બ જનજાનનિચ્છાવિસેસજોતકો, યદિ સિયાતિ સમ્બન્ધો, અત્તાનમ્પિ નિદ્દિસેય્ય ન કેવલમુપ્પાદેતારં, અત્થિચ્ચાદિ પિતામહસ્સ અત્તનોપિ નિદ્દેસે કારણવચનં, તં અપચ્ચં નિમિત્તં કારણં, યસ્સ તં તંનિમિત્તં તસ્મા [કત્વા (પોત્થકે)] એવં દિટ્ઠિકો હિચ્ચાદિના યથાવુત્તં સમત્થેતિ.

બ્યવહિતજનિતેનાપીતિ બ્યવહિતેન કત્તુના જનિતેનાપિ, કરણે ચાયં તતિયા, હેતુમ્હિ વા. કસ્મા એવં દિટ્ઠિકોતિ આહ 'યં નિમિત્તં હિ'ચ્ચાદિ. હિસદ્દો યસ્માદત્થે. યસ્સાતિ પુબ્બજસ્સ, તેન અપચ્ચેન અપતનં તદપતનં તતો, ઇદં વુત્તં હોતિ "તેન બ્યવહિતજનિતેનાપિ પુમુના પુબ્બજોપિ નરકં ન પતતિ સો પુબ્બજસ્સાપ્ય પચ્ચં ભવતિ યથાવુત્તેન નિબ્બચનેના"તિ. તસ્માચ્ચસ્સ પુબ્બે વુત્તયસ્માત્યનેનાભિસમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. ઉપપત્યન્તરમાહ-'ઉપચારતોવે'ચ્ચાદિ. પુબ્બ પુબ્બભાવે સતીતિ પુબ્બસ્સ પુબ્બસ્સ વિજ્જમાનત્તે સતિ. બ્યવહિતેન જનિતે અપચ્ચેપિ નિમિત્તં અપાયાપતકારણભાવો અત્થિયે વાતિ સમ્બન્ધો. કેસન્તિ આહ-'પુબ્બેસન્તિ પુબ્બજાનન્તિ અત્થો, કે નાતિ આહ- 'પારમ્પરિયેના'તિ. અભેદોપચારેનાતિ પુબ્બપુબ્બભાવે સતિચ્ચાદિના વુત્તનયેન જનકસ્સ વિય પારમ્પરિયેનપુબ્બેસમ્પિનિમિત્તતા વતો જનકસદિસત્તા જનકાવ નામ તે સિયુન્તિ એવમભેદેન ઉપચરણતો ચિન્તનતોતિ અત્થો. ઉભયથાતિ ઞાયેન ઉપચારેનચાતિ ઉભયેન પકારેન, એવમુભયથાપિ મૂલપ્પકતિયા પચ્ચેનાભિસમ્બન્ધા કથમનન્તર [મનન્તરાદિ (પોત્થકે) (તત્થ) પોત્થકે] જનિતેનાપચ્ચેનાદિપુરિસસમ્બન્ધોયેન તતો ણાદિપ્પચ્ચયો સિયાતિ નાસઙ્કનીયં.

તતો ચાતિ મૂલપ્પકતિતો ચ, અપચ્ચસામઞ્ઞવચનિચ્છાયન્તિ ઇત્થિ પુન્નપુંસકત્તવિસેસોપઞ્ઞાહિ અપચ્ચસામઞ્ઞસ્સ વચનિચ્છાયં.

એવમ્મૂલકતિતો- પચ્ચસામઞ્ઞેન ણાદિપ્પચ્ચયં વવત્થપેત્વા ઇદાનિ અપચ્ચાદિતોપિ હોતેવ ણાદિ સામઞ્ઞવિધાના. સો ચ બહુલાધિકારતો ગુરુજનાયત્તત્તા તન્નિયોગાચરણેન પસત્થે યેવાપચ્ચે બ્યવહિતજનિતેપિ ઇત્થિવજ્જિતે સિયાતિ દસ્સેતુમાહ 'નત્તાદીહિ'ચ્ચાદિ. સતિયેવ ગુરુજને સપ્પધાનભાવેન કુચ્છિતે-પચ્ચેતુ નત્તાદીવુત્તીહિ વસિટ્ઠાદીહિ ણાદિપ્પચ્ચયો હોતિ વાસિટ્ઠોતિઆદિ, ઇત્થિયઞ્ચ ન હોતિ વાસિટ્ઠીતિઆદિ.

અત્થતોતિ સામત્થિયતો. અપચ્ચે વિધીયમાનો પચ્ચયો અપચ્ચવતા જાયમાનો તસ્સાપચ્ચન્તિ અત્થે જાયતિ. સોચાય મત્થવિસેસો છ(ટ્ઠિયન્ત) તાભાવે કથં સિયાતિ ઇદમેત્થ સામત્થિયં. અનન્તરે વાપચ્ચે પુત્તે-ભિધેય્ય નત્તાદો વાપચ્ચે-ભિધેય્યાતિ સસમ્બન્ધો. કુતોચિ અપચ્ચવતા નત્તાદો એવ. ઇદઞ્ચ સબ્બમ્બહુલવચનેવ સમ્પજ્જતીતિ આહ- 'બહુલાધિકારા'તિ. અપચ્ચેતિ એકવચનેન નિદ્દેસે પુમુના નપુંસકેન કરિયતિ, તેને કસ્મિં યેવાપચ્ચે સિયા, ન બહૂસુ વસિટ્ઠસ્સાપચ્ચાનિ વાસિટ્ઠાનિ, ન ચિત્થિ વાસિટ્ઠાનિ, ન ચિત્થિયં

વાસિટ્ઠીત્યાસઙ્કિયાહ-‘ઇદઞ્ચે’ચ્ચાદિ. ઇદઞ્ચ અપચ્ચવચનઞ્ચ. ઇમિના ચેત્થ તથા નિસ્સયકરણં દસ્સેતિ. તસ્સ વચનિચ્છાભાવતોતિ તસ્સ લિઙ્ગવચનસ્સ સુત્તે વત્તુમિચ્છાયાભાવતોતિ અત્થો.

કિં પન કારણં સુત્તે લિઙ્ગવચનાવચનિચ્છાયં તસ્સાપ્પધાનત્તા યેનકેનચિ લિઙ્ગાદિના નિદ્દેસો-વસ્સં કત્તબ્બોતિ નાનન્તરિયકત્તા તસ્સેહોપાદાનં, યથાધઞ્ઞત્થિનોપલાલાદિનોપ્યપ્પધાનસ્સોપાદાનન્તિ. તતોયેવાહ-‘ઉપલક્ખીયસ્સેત્થ પધાનત્તા’ચ્ચાદિ. ઇત્થિપુમત્તયુત્તજઞ્ઞવિસેસો ઉપલક્ખીયો, અપચ્ચેતીદમુપલક્ખણં, સયન્તિ યથાવુત્તમુપલક્ખણં સયં. કારિયપ્પટિપત્તિયાતિ પુમે નપુંસકેપચ્ચે-ભિધેય્યે વિધિ હોતિચ્ચેવં કારિયપ્પટિપત્તિયા વત્તું ન ઇહં.

વચનન્તરેપિ અઞ્ઞસ્મિં વચને. આણીતિ ણિપ્પચ્ચયસુત્તં વદતિ. અગોત્તાદિતોતિ યોગોત્તસ્સાદિભૂતો ન હોતિ, તતો, તેનેવ ‘‘આણી’’તિ સુત્તે (૪-૫) વક્ખતિ-‘અકારન્તમત્તતોવાયંણિન ગોત્તાદિભૂતતો’તિ. વાક્યસમાસાપીતિ યથાસઙ્ખ્યેનાહ. તસ્મિં અત્થેતિ તસ્મિં વાક્યોપદસ્સિતે અત્થે, તન્તિ વાક્યં. સમાસવુત્તિઞ્ચ નિવત્તેય્યુન્તિ સમ્બન્ધો.

સતિપનાતિ વાકારે સતિ તુ અનિચ્ચત્તા ણપ્પચ્ચયસ્સ. સોપીતિ સમાસોપિ, સમાસોતિઆદિના પક્ખન્તરમાહ. તેન વાક્યસિજ્ઝનેન. પક્ખે વાક્યસમાસાપિ સિયુન્તિ પક્ખે સમાસવુત્તિયા એવ બાધિતત્તા પક્ખન્તરે ણાદિવુત્તિ ન બાધીયતીતિ વાક્યવુત્તિયોપિ સિયુન્તિ અત્થો.

૨. વચ્છા

વચ્છકચ્ચાદિના કચ્ચાદિગણં દસ્સેત્વા તસ્સ વિભાગેન નિપ્ફત્તિં દસ્સેતું ‘વચ્છાદીહી’તિઆદિમાહ. ‘‘કણ્હો બ્રાહ્મણે’’તિ ગણસુત્તં. તત્થ કણ્હસદ્દો બ્રાહ્મણે વત્તમાનો ણાનણાય નપ્પચ્ચયે ઉપ્પાદયતીતિ અત્થો. એવમાદીહિચ્ચાદિના આકતિગણત્તમસ્સ દસ્સેતિ. ‘‘કતાણિયોવે’’તિ ગણસુત્તં, દિચ્ચાદીસૂતિ યતોણ્યો દિસ્સતિ ‘‘ણ્ય દિચ્ચાદીહી’’તિ (૪-૪), તે દિચ્ચાદયો, તેસુ પાઠાતિ તંસુત્તપ્પદેસે ‘‘કતા ણિયોવે’’તિ પાઠાભાવેપિ દિચ્ચા દીનમાકતિગણત્તા પઠિતમેવ નામ તન્તિ વુત્તં.

ણ્યેતિ ણ્યપ્પચ્ચયે કતે. ગોત્તાદિસદ્દાતિ ગોત્તે વંસે આદિભૂતા સદ્દા. વંસોતિ અન્વયો. સોયેવ ગાવં સજાતિ સાધારણં વિજાતિવિનિવત્તનં સકટાદિવચનં તાયતીતિ ગોત્તન્તિ વુત્તં, તેનાહ-‘ગોત્તં વંસો’તિ. તસ્સાતિ ગોત્તસ્સ, તસ્સાદયો ગોત્તાદયોતિ સેસો. કેતે ગોત્તાદયોચ્ચાહ- ‘સઞ્ઞાકારિનો’ચ્ચાદિ. વચ્છાદયો નત્તાદિનો અપચ્ચસ્સ અપચ્ચં તદપચ્ચાદિ ચાતિ દસ્સેતુમાહ-‘નત્તાદિનો’ચ્ચાદિ.

૩. કત્તિ

ધપસઞ્ઞન્તાવેત્થ ભીય્યો કત્તિકાદયોતિ ગય્હન્તિ. યદિ પનેત્થ અઞ્ઞેપિ ગય્હન્તિ, અત્થિ પઙ્ગ્વાદયો કેચિયેવ કત્તિકાદીસુ અન્તોગધા હોન્તીતિ વત્તુમાહ- ‘એત્થા’તિઆદિ. વિનતા સુપણ્ણમાતા, તેહીતિ વિધવાદીહિ. વિધવાદિગણં દસ્સેતિ ‘બન્ધક’ચ્ચાદિ. વિગતો ધવો પતિ અસ્સાતિ વિધવા, બન્ધકી અભિસારિણી.

૪. ણ્યદિ

યસ્સ ચ ચવગ્ગોતિ સમ્બન્ધો, કેવલં ગગ્ગ્યોતિ એત્તકમેવા દસ્સેત્વા પરસત્થાગતગગ્ગાદિગણેકદેસભૂતકુણ્ડનીસદ્દતોપિ કોણ્ડઞ્ઞોતિ મુદાહરન્તો સો ગગ્ગાદિગણોપ્યત્રાભ્યુપગતોતિ વિઞ્ઞાપેતિ. તસ્મા તસ્મિં ગગ્ગાદિકેપિ પરસત્થપઠિતે યોયો પયોગો આગમે દિસ્સતિ વચ્છો અગ્ગિવેસ્સોચ્ચાદિ. સોપીહ વેદિતબ્બોતિ દસ્સેતુમાહ-'ગગ્ગાદિ'ચ્ચાદિ. ગગ્ગાદીતિ ગગ્ગાદિ અયં. ગોત્તસ્સ ગગ્ગવંસસ્સ આદિભૂતેન ગગ્ગેન ઉપલક્ખિતો ગણો ગોત્તાદિગણો, તેન ગગ્ગો નામ કોચિ, તસ્સત્વપચ્ચં ગગ્ગીતિ ભવતિ. પપુત્તાદોવાતિ અવધારણં ગગ્ગસ્સાપચ્ચં ગગ્ગિચ્ચેવ યથાસિયાતિ.

૫. આણિ

પકતસ્સાતિ ''માગધં સદ્દલક્ખણ''ન્તિ વા ''નામસ્મા''તિ વા પકતસ્સ. આતિ નામવિસેસનેસતિ ''વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સા''તિ તદન્ત વિધિના અકારન્તો ગય્હતીતિ આહ-'વિસેસનેન ચા'તિઆદિ. અનન્તરમપચ્ચન્તિ સમ્બન્ધો.

૬. રાજ

પચ્ચયન્તેનાતિ રાજઞ્ઞોતિ પચ્ચયન્તેન. રાજઞ્ઞોતીમસ્સત્થો ખત્તિયજાતીતિ, રાજઞ્ઞજાતીતિ અત્થો. રઞ્ઞો અપચ્ચં રાજાપચ્ચં.

૮. મનુ

સમુદાયેનાતિ પચ્ચયન્તસમુદાયેન, જાતિયન્તિ મનુસ્સજાતિયં. જાતિસદ્દાએતેતિ ઇદં મનુસ્સો માનુસોતિ એત્થ અપચ્ચત્થાભાવે હેતુવચનં. અપચ્ચત્થો એત્થ નત્થેવાતિ ચ ઇદં વિસું મનુસ્સમાનુસ સઞ્ઞાતસ્સ પચ્ચત્થસ્સાભાવદસ્સનત્થં વુત્તં. ણોવાતિ મનુનો અપચ્ચન્તિ અત્થે''ણો વાપચ્ચે''તિ (૪-૧) ણપ્પચ્ચયોવ. ન જાતીતિ બ્યતિરેકમાહ.

૯. જન

રાજસમ્બન્ધેતિ રઞ્ઞેતિ વુત્તરાજસમ્બન્ધે. પઞ્ચાલાનં ખત્તિયાનં અપચ્ચં, પઞ્ચાલાનં જનપદાનં રાજાતિ વા એવમેત્થ વિ(ભાગો) વેદિતબ્બો ઓક્કાકાનં અપચ્ચં રાજા વા ઓક્કાકો.

૧૧. ણરા

સામઞ્ઞેન રત્તસદ્દસ્સાત્થમાહ- 'કુઙ્કુમાદિના'તિ. અઞ્ઞથા 'રાગો કુસુમ્ભાદી'તિ વુત્તત્તા કુસુમ્ભાદિનાતિ (વુત્તં) સિયા, રઞ્જિ અય મત્થિ અભિસઙ્ગે'ભોજને રત્તો'તિ. અત્થિ વણ્ણવિસેસે 'રત્તોગો'તિ, લોહિતોત્યત્થો, અત્થિ સુક્કસજ વણ્ણન્તરાપાદને'રત્તો પટો'તિ. ઇહ તુ તતિયે-ત્થે વત્તમાનો ગય્હતીતિ વુત્તં- 'વણ્ણન્તરમાપાદિત'ન્તિ. રાગાતિ.

અત્થગ્ગહણન્તિ અત્થપ્પધાનત્તા નિદ્દેસસ્સ વુત્તં. તઞ્ચાચરિયાન મુપદેસતો અવિચ્છિન્ના (ચરિય) પારમ્પરિયાવગમ્યતે, રાગાતિ કસાવ સઞ્ઞાતઅત્થનિદ્દેસો. તેનાતિ પટસ્સ રત્તભાવે રાગસ્સ કરણનિદ્દેસો, રત્તન્તિ પચ્ચયત્થનિદ્દેસો, પચ્ચયો ચાયં કસા વત્થતો ભવત્યસમ્ભવા, તેન સુત્તે રાગાતિ વુત્તેપિ તબ્બાચકા કસાવસદ્દાતિ

વિઞ્ઞાયતિ, રાગાતિ પન તેનાતિ રાગસ્સેવ નિદ્દિટ્ઠેપિ તબ્ભાવેના [તબ્બાવકભાવેના-તિ ભવિતબ્બં] ત્થો નિદ્દિટ્ઠો, તબ્બાચકા ચ હોન્તો'તેન રત્ત'ન્તિ અત્થે હોતીતિ કસાવેન રત્તન્તિ વિઞ્ઞાયતીતિ રાગવાચિનો તતિયન્તત્તં સમ્પજ્જતિ, તેન 'ણ રાગા તેન રત્ત'ન્તિ વુત્તેપિ લબ્ભમાનત્થવસેન વુત્તં- 'રાગવાચિતતિયન્તતો'તિ. સુત્તે પન રાગેન રત્તન્તેતસ્મિં અત્થે રાગા રાગવાચીસદ્દા તતિયન્તા ણપ્પચ્ચયો હોતીતિ અત્થો. અભિધાનતોતિ ઉપચારવસેન કથનતો. વિનાપિ તેનાતિ તંપચ્ચયં વિનાપિ.

૧૨. નક્ખ

તતિયન્તતો વિજ્ઝત્થં તેનાતિ અનુવત્તતેતિ સમ્બન્ધો. સુત્તે અયમત્થો ''ઇન્દુયુત્તેન નક્ખત્તેન લક્ખિતો યે કાલો, તદા તેન લક્ખિતે કાલેત્યસ્મિં અત્થે તતિયન્તતો નક્ખત્તા ણો હોતી''તિ. સુત્તવિવરણે તુ તઞ્ચેત્યાદિકમધિપ્પાયવસેન વુત્તં. તેનાત્યનુવુત્તિયા તતિયન્તતોતિ લબ્ભતિ નક્ખત્તેનાતિ સુતત્તાતિ, કાલેતિ પન અત્થનિદ્દેસતો ણપ્પચ્ચયાધેય્યસ્સ કાલો આધારોતિ વિઞ્ઞાયતીતિ 'લક્ખિતે કાલે'તિ વુત્તં, વિસેસ્સગતવિભત્તિયા વિચારિતાય વિસેસન ગતા ચ (વિચારિતા) નામાતિ આહ- 'નક્ખત્તેને'તિચ્ચાદિ, ઇહ કેચિ ખન્ધપઞ્ચકસઙ્ખાતં કિરિયાસભાવમિચ્છન્તિ અનિચ્ચં, અપરે તુ દબ્બસભાવં નિચ્ચં. તસ્સો ભયસ્સપિ કાલસ્સ ચન્દયુત્તેન ફુસ્સાદિના લક્ખિયભાવા લક્ખણે તતિયા યુત્તન્તિ વત્તુમાહ- 'કિરિયા રૂપો કાલો'ચ્ચાદિ.

વિસેસાવસાયોતિ કાલસ્સ વિસેસાવધારણત્થમેવ હિ 'ફુસ્સી રત્તિ'ચ્ચાદિ. લોકે પયુજ્જતે. ગુરુનાતિ એત્થ ગુરુ જીવો, ન નક્ખત્તં, ચન્દયુત્તતા પનેત્થ અત્થિ... ચન્દયુત્તેન ગુરુના રત્તિયા લક્ખિતત્તા. કત્તિકાય લક્ખિતો મુહુત્તોતિ એત્થ ચન્દં વિના કત્તિકાય તુ કેવલાય મુહુત્તો કાલો લક્ખિતો 'કત્તિકા મુહુત્તો'તિ. ફુસ્સેન લક્ખિતા અત્થસિદ્ધીતિ એત્થ ફુસ્સેનિન્દુયુત્તેન અત્થસિદ્ધિ લક્ખિતા ન કાલો ફુસ્સોતિ. નક્ખત્તયુત્તસ્સ કાલસ્સ રત્યાદિવિસેસાપરામાસેન નક્ખત્તવાચિતો ઉપ્પન્નસ્સ પચ્ચયસ્સ સુત્તન્તરેન લોપં વિધાય પુન અઞ્ઞેન સુત્તેન યુત્તાતિ દેસવિધાનેન સકલિઙ્ગસઙ્ખ્યાયુત્તેહિ-ઙમભિધાનં પરેહિ, તદાહ- 'અહો રત્તો'ચ્ચાદિ.

રત્યાદિવિસેસાપરામાસેનાતિ ફુસ્સી રત્તિ ફુસ્સો અહોતિ એવં રત્યાદિવિસેસસ્સ અપરામાસેન અસમ્મસ્સેન અગ્ગહણેન. સકલિઙ્ગસઙ્ખ્યાયુત્તેનાતિ ફુસ્સકત્તિકાદીનં યંયં લિઙ્ગં યાયા સઙ્ખ્યા, અત્તનિયેહિ તેહિ તેહિ લિઙ્ગેહિ તાહિતાહિ ચ સઙ્ખ્યાહિ યુત્તેન નક્ખત્તસદ્દેન. ન તદુપલક્ખિતો કાલોતિ કત્તિકા સદ્દોબહુવચનન્તો બહુતારકત્તા કત્તિકાય, તાયકત્તિકાય લક્ખિતોકાલોપરેહિવિય ન કથીયતીતિ અત્થો. અથ તદુપલક્ખિતસ્સકાલસ્સેવકત્તિકાસદ્દેનાભિધાને કો દોસો યે નેવમુચ્ચતેચ્ચાહ- 'અજ્જેતિ'ચ્ચાદિ. ઇમિના ચ પરમતે દોસો ઉબ્ભાવિતો, તદત્થત્તે સતીતિ તદુપલક્ખિતકાલત્થત્તે સતિ.

સત્તમી સિયાતિ નક્ખત્તસદ્દા તદ્ધિતલોપન્તા ફુસ્સેન પાયસં ભુઞ્જેય્ય, ફુસ્સે પાયસં ભુઞ્જેય્યા'ત્યાદો આધેય્યન્તરાપેક્ખા સિયા સત્તમી, યા સુત્તન્તરેન વિધીયતિ પાણિનીયેહિ, તતો 'અજ્જકત્તિકા'તેત્થાપ્યાધેય્યન્તરાપેક્ખા સત્તમી સિયા લોપન્તત્તા 'અજ્જકત્તિકાસૂ'તિ, ન પઠમા. પઠમાયેવ પનાયં પયોગો 'અજ્જકત્તિકા,તિ. અજ્જેત્યધિકરણપ્પધાનો અહોરત્તકાલવાચી સદ્દો, કત્તિકાસદ્દોપિ તદ્ધિતલોપેન તક્કાલાભિધાયકો, તતો યેવઉભિન્નમ્પિસામાનાધિકરણ્યા કત્તિકાયોપ્યધિકરણં સમ્પજ્જન્તે, તઞ્ચ ન વિનાધેય્યેન હોતીત્યાધેય્યન્તરાપેક્ખાયં તેસુ સત્તમીયેવ સિયા, ન પઠમા (ઉપ) પજ્જેય્યાત્યધિપ્પાયો. અત્તનોદાનિ દસ્સને સત્તમિયા અપ્પસઙ્ગં પઠમાયેવોપપત્તિં દસ્સેતુમાહ- 'ચન્દે પનૂપચારેને'ચ્ચાદિ, નાધેય્યન્તરાપેક્ખાચ્ચનેન

સત્તમિયા અપ્પસઙ્ગમાહ. એવઞ્ચરહિ વચનમન્તરેન પરેસં વિય સત્તમીવિધાયકં કથં કત્તિકાય જાતોચ્ચાસઙ્કિય તમ્પટિપાદેતુમાહ- 'કત્તિકાય જાતો'ચ્ચાદિ. બહુવચનન્તત્તેપિ કત્તિકાય જાતિયમેક વચનન્તં. પકારન્તરમાહ- 'લોપોતિ'ચ્ચાદિ. લોપેનાતિ કત્તિકાહિ ઇન્દુયુત્તાહિ લક્ખિતો કાલોતિ વિગ્ગહે કતણપ્પચ્ચયસ્સ લોપેન.

૧૩. સાસ્સ

સેતિ પઠમન્તાતિ સાતિ નિદ્દિટ્ઠપઠમન્તા, યં પઠમન્તન્તિ સાચેતિ દસ્સિતં પઠમન્તમાહ. પઠમન્તસ્સ દેવતાપુણ્ણમાસિત્તભાવતો તદત્થમભેદેનાહ- 'સા'તિ. કા સા દેવતાચ્ચાહ- 'લોકપ્પસિદ્ધાયેવ દેવતા'તિ. યાગસમ્પદાનમ્પિ લોકે દેવતાતિ પસિદ્ધન્તિ યાગસ્સ યજિતબ્બસ્સ પુરોડાસાદિનો સમ્પદાનમ્પિ પટિગ્ગાહકો પિન્દાદિ લોકે દેય્યસ્સ પુરોડાસાદિનો દેવતા સામીતિ પસિદ્ધન્ત્યત્થો, ઇન્દો દેવતા અસ્સ ઇન્દં, આદિચ્ચો દેવતા અસ્સ આદિચ્ચં, હવિ પુરોડાસાદિ યાગદબ્બં.

મન્તથોમનીયમ્પિ દેવતાતિ પસિદ્ધન્તિ યેન મન્થેન યો થૂયતે સો તસ્સ મન્તસ્સ દેવતા સામીતિ લોકે પસિદ્ધન્ત્યત્થો મહિન્દો યમો વરુણો દેવતા અસ્સાતિ વિગ્ગહો. વુત્તનય મેવાતિ ''નક્ખત્તેનિન્દુયુત્તેન કાલે''તિ સુત્તે વુત્તનયમેવ. જાત્યેકવચનં મઘાયાતિ, તારકરૂપાનમ્પન બહુત્તા મઘાસદ્દો બહુવચનન્તો. પાણિનીયા ''સાસ્મિં પુણ્ણમાસીતિ સઞ્ઞાય''ન્તિ (૪-૨-૨૧) સુત્તયિત્વા કુસ્સી પુણ્ણમાસી અસ્મિં કુસ્સો માસો કુસ્સો અદ્ધમાસો કુસ્સો સંવચ્છરોતિ સઞ્ઞાયં પટિપાદેન્તિ, તેન તેસં કુસ્સી પુણ્ણમાસી અસ્મિં પઞ્ચદસરત્તેતિ એત્થ ચ ભતકમાસે ચ તદ્ધિતો ન ભવતિ. ઇધ પન 'સઞ્ઞાય'ન્તિ વચનાભાવે ભતકમાસેપિ છટ્ઠ્યત્થે ભવતીત્યાસઙ્ક વિરચયતિ 'ભતકમાસેપિ'ચ્ચાદિ. પુણ્ણો મા ઇચ્ચત્ર માસદ્દો ચન્દપરિયાયોતિ આહ- 'માસદ્દેને'ચ્ચાદિ. પુણ્ણો મા અસ્સન્તિ નિબ્બચનાતિ એત્થ પુણ્ણમાસીસદ્દસ્સ પુણ્ણો મા અસ્સન્તિ નીહરિત્વા વચનાતિ અત્થો. વુત્તિયા અત્થસ્સ ફુટીકરણાય વુત્તં- 'સો પુણ્ણો તિઆદિ. તસ્સન્તિ પુણ્ણમાસિયં. સાપુણ્ણમાસી, ભતકસ્સ ભતિયા કમ્મકારકસ્સ યો તિંસતિ રત્તો માસો પરિબ્બયનિયમિતો, તસ્સ સમ્બન્ધિની નેતિ સમ્બન્ધો.

યસ્સઞ્ચતિથીયન્તિ અનિયમેન પટિપદાદિમાહ. અતોએવ ચ નિપાતનાતિ ઇમસ્માવ નિપાતના, તેનેવાહ- 'સુત્તે વચનમેવ નિપાતન'ન્તિ. માસસુતિયાચ્ચાદો સાધિપ્પાયમત્થં વિવરતિ 'યદિપિ'ચ્ચાદિના. અસ્સાતિ સામઞ્ઞવચનેપિ 'સાસ્સ દેવતા પુણ્ણમાસી'તિ સુત્તે અસ્સાતિ અવિસેસવચનેપિ સોયેવ પુણ્ણમાસીસદ્દે સૂયમાનો માસોયેવ છટ્ઠ્યત્થો વિઞ્ઞાયતીતિ સમ્બન્ધો.

પઞ્ચદસરત્તાદોતિ પરેસં સઞ્ઞાગહણેન નિવત્તિતપઞ્ચદસરત્તાદો. અથ અદ્ધમાસસંવચ્છરાનમ્પિ ઉદાહરણત્તે નોપઞ્ઞાસો કસ્મા ન કતોચ્ચાહ- 'અદ્ધમાસસંવચ્છરાન'મિચ્ચાદિ. એવમ્મઞ્ઞતે ''અદ્ધમાસસંવચ્છરાનં ન પચ્ચયેનોજુકમભિધાનમપિ તુ સંવચ્છરેપિ કુસ્સાદિમાસસમ્ભવાસ્મિં સંવચ્છરે કુસ્સેન માસેન સમ્બન્ધા કુસ્સોત્યુપચારીયતે, યથા ચ કુસ્સાદિમાસસ્સ સમ્બન્ધી અદ્ધમાસો કુસ્સો અદ્ધમાસોત્યુપચારીયતે , ન પનોજુકન્તિ તેસમુદાહરણત્તે નાનુપાદાન''ન્તિ.

૧૪. તમ

નાકટ્ઠનત્થોતિ ણસ્સાકટ્ઠનત્થો ન હોતિ. યદ્યાકટ્ઠનત્થો અસ્સ, તદા ચાનુકડ્ઢિતં નોત્તરત્રાનુકડ્ઢેય્યાતિ મઞ્ઞતે, કોચિયેવ હોતીતિ હોન્તીતિ ઇતો ભિન્દિત્વા આનેતબ્બં. તદા દેસસ્સાતિ ઇમિના ''તદાદેસા તગ્ગહણેન

ગય્હન્તી''તિ પરિભાસમુપલક્ખેતિ. કતયાદેસસ્સાપીતિ કતો યાદેસો યસ્સ તસ્સ કતયાદેસસ્સાપીતિ. ઇકારસ્સાતિ યાદેસતો પુબ્બે ઇકારસ્સ, ઇમિના યાદેસાદેસીનમભેદો દસ્સિતો. તસદ્દે નેકેનાપિ પચ્ચેકાભિસમ્બન્ધે સિદ્ધેતિ એવમઞ્ઞતે- ''યથા'તેન કતંકીત' (૪-૨૯) ન્ત્યાદિસુત્તે એકોવ તસદ્દો બહૂહિ પચ્ચયત્તેહિ સમ્બજ્ઝતે, તથિહાપિ એકમેવ તસદ્દગ્ગહણં 'તમધીતે તંજાનાતી'તિ પચ્ચેકમભિસમ્બજ્ઝતે, તસ્મા કિમેતદત્થેન દ્વિતગ્ગહણેને''તિ. દ્વિતગ્ગહણે પયોજનત્તયં વુત્તં, તત્થ પઠમં દસ્સેન્તો જાનનિચ્ચાદિનાધિપ્પાયમાવીકત્વા દ્વિતગ્ગહણમિચ્ચાદિના પદત્થમાહ.

તત્થ-'યો યમધીતે જાનાતિ ચા'તિ ઇમિના દ્વિતગ્ગહણાભાવે પચ્ચયત્થાવયવસ્સ સમુચ્ચયપ્પસઙ્ગમાહ. સમુચ્ચયે સતિ(યો) યમધીતે જાનાતિ ચ, તત્થેવ સિયા, યો પનાધીતે કેવલં, ન (જાનાતિ) તત્થ ન સિયાતિ બોધયિતું બ્યભિચારમાહ'ન પચ્ચેકાતિ સમ્બન્ધેને'તિ. યથા ''તેન કથં કીત''મિચ્ચાદો ''તેન જિતં જયતિ''ચ્ચાદિ પચ્ચેકસમ્બન્ધેન ભવતિ એવમ્માવિઞ્ઞાયીતિ યથેચ્ચાદિ કસ્સાત્થો. 'તેન કતં કીત''મિચ્ચાદીહિ અવત્વા ''તેન જિતં જયતિ''ચ્ચાદિસુત્તેકદેસવચનમત્થબ્યત્તિ તથા વુત્તે હોતીતિ વુત્તં, તેન જિતમિચ્ચાદો જયનાદિકા કિરિયાને કદબ્બસમવાયિત્તેન પસિદ્ધાતિ યુત્તો તત્થ પચ્ચેકાભિસમ્બન્ધો, નેવમજ્ઝેન વેદના પ્યેકદબ્બસમવાયિત્તાભિય્યોત્યધિપ્પાયો.

ઇદાનિ દુતિયં દસ્સેતિ 'જાનન'મિચ્ચાદિ, નિમિત્ત મિટ્ઠાનિટ્ઠબોધકારણં મુહુત્તો કત્તિકાદિ, ઉપ્પાતો ઇટ્ઠાનિટ્ઠસૂચકં પથવિસમુદ્દાદીનં સભાવપરિચ્ચાગેનાઞ્ઞતત્તગમનં. જાનનસામઞ્ઞેતિ નિમિત્તાદીનં જાનન સામઞ્ઞે. 'યથાવુત્તજાનનસ્સ અજ્ઝેન વિસયત્તે હેતુમાહ- 'તં જાનાતીતિ તસદ્દેન અધીયમાનપરામસતો'તિ. તતિયં દસ્સેતિ 'યતો ચે'ચ્ચાદિના. યતો ચ ઉપ્પન્નેન વિધિના અજ્ઝેન ઞાતુ અભિધાનમ્પસિદ્ધન્તિ સમ્બન્ધો, પોત્થકેસુ પન અજ્ઝેતુઞાતૂસુતિ પાઠો દિસ્સતિ, એત્થાયમધિપ્પાયો ''કત્થચિ પસિદ્ધિવિસયો હોતિ તસદ્દો, તથા ચ વુત્તં સુબોધાલઙ્કારટીકાયં પક્કન્તવિસયો તથા પસિદ્ધવિસયો અનુભૂતવિસયો ચ તંસદ્દો યં સદ્દં ના પેક્ખતે'તિ, તસ્મા પસિદ્ધિવિસયેન તસદ્દેન પુથગેવ પસિદ્ધિયા ઉપસઙ્ગહત્થં દ્વિતગ્ગહણં કત્તબ્બ''ન્તિ. અત્થત્તયે વત્તમાનસ્સ તુ તસદ્દસ્સ સવિસયો વિસેસો તતોવાત્થિકેહિ વેદિતબ્બો.

૧૫. તસ્સ

વિસયસદ્દો ગામસમુદાયેપિ વત્તતે, ગામસમુદાયો ચ નામ દેસોયેવ, તેનાહ વિસયોપિ ગામસમુદાયત્તા દેસોયેવા'તિ, ઇમિના વિસયદેસસદ્દાનં સમાનાધિકરણત્તમાહ. વસાતિ દેસવાસિનો વસાતયો, અનુવાકો ગન્થવિસેસો.

૧૬. નિવા

તન્નામેચ્ચાદિના ન કેવલં નિવાસેયેવ, અથખો વક્ખમાનેસુ પીતિ દસ્સેતિ. પચ્ચયન્તં સેબ્બાદિ. દેસનામમ્ભવતિ ચતૂસુ અત્થેસૂતિ વિઞ્ઞાયતિ, તેનાહ-'નિવાસાદો વિધી'તિ. નિવાસાદોતિ નિવાસ અદૂરભવનિબ્બત્તઅત્થિઅત્થેસુ. સંહિતનામં નામ લોકિયસદ્દવો હારાપ્પસઙ્ગમઞ્ઞસદ્દવોહારેનુપાત્તનામં.

૧૭. અદૂ

નગરમ્પિ દેસોયેવાતિ આહ- ‘અદૂરભવ’ન્તિ.

૧૮. તેન

યથાયોગત્થોતિ વુત્તિયં વુત્તયથાયોગસદ્દસ્સ અત્થો.

૧૯. તમિ

પચ્ચયન્તનામેતિ પચ્ચયન્તનામં યસ્સ સત્તમ્યત્થભૂતસ્સ દેસસ્સ હસ્મિન્તિ અત્થો, નાઞ્ઞસ્સેતિ ભૂમાદિવિસિટ્ઠત્થયુત્તતો અઞ્ઞસ્સ પચ્ચયન્તનામં ન હોતીતિ અત્થો. બદરા બબ્બજા અસ્મિં દેસે સન્તીતિ વિગ્ગહો.

૨૧. અજ્જા

હીય્યત્તનોતિ ‘‘સરમ્હા દ્વે’’તિ (૧૩૪) દ્વિત્તં.

૨૩. અમા

અમાસહ ભવો અમચ્ચો.

૨૪. મજ્ઝા

મજ્ઝે ભવો મજ્ઝિમો, અન્તે ભવો અન્તિમો ઇચ્ચાદિ.

૨૫. કણ

મગધેસુ અરઞ્ઞે ગઙ્ગાયં પબ્બતે વને કુલે બારાણસિયં ચમ્પાયં મિથિલાયં સમ્ભવોતિ વિગ્ગહો. ‘‘દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા’’તિ (૪-૧૨૦) એય્યકોતિ સેસો. પચ્ચયન્તરદસ્સને સતિ ઇમિનાવ સુત્તેન ઇતો અઞ્ઞત્રાપિ પચ્ચયન્તરાનિ હોન્તીતિ સેસો, ગામે ભવો ઉદરે ભવો પઞ્ચાલેસુ ભવો બોધિપક્ખે ભવોતિ વિગ્ગહો.

૨૬. ણિકો

સરદે ભવો, ભવા વાતિ વિગ્ગહો.

૨૭. તમસ્સ

સિપ્પસદ્દત્થમાહ-‘લોસલ્લ’ન્તિ. તમેવ બ્યઞ્જયતિ ‘કિરિયે’ચ્ચાદિના, કરણં કિરિયા વાદનાદિકસ્સ અબ્ભાસો, સો પુબ્બો યસ્સાતિ સમાસો, વીણાદિસદ્દેહિ કિમુચ્ચતેચ્ચાહ- ‘વીણાદિ’ચ્ચાદિ, દબ્બં તંતંસમુદાયરૂપં. સિપ્પઞ્ચાતિ વત્વા તદત્થં વિભાવેતિ ‘કિરિયા વિસેસો’તિ. વાદનાદિકિરિયાય વિસિટ્ઠો જાનનકિરિયાવિસેસોતિ અત્થો, ઇમિના વીણાદિસદ્દા દબ્બત્થવુત્તિનો વાદનાદિકિરિયં કિરિયા વિસેસઞ્ચ સિપ્પમુપચારેન વદન્તીતિ દીપેતિ. ઇતિસદ્દો હેતુમ્હિ. સાયેવેતિ અબ્ભાસિતબ્બા જાનનકિરિયાવિસેસસ્સ પુબ્બભૂતા વાદનકિરિયા, વિસેસેતું યુત્તા વીણાદિસદ્દેનાતિ અધિપ્પાયો.

યુત્તતા ચેત્થ... વીણાદિવાદનવસેન સિપ્પસ્સ ગહેતબ્બભાવતો, કથં વીણાદિસદ્દેહિ દબ્બવુત્તીતિ વાદના વુચ્ચતીતિ આહ- 'વીણાદિ વિસયત્તા'તિ, વાદનવુત્તિવીણાદિસદ્દાનં સિપ્પવુત્તિત્તં યથાવુત્તસ્સો પમાવસેન વત્તુમાહ- 'યથે'ચ્ચાદિ. વીણાદિવાદનન્તિ યથેતિ સમ્બન્ધો. વુત્તમેવ ફુટયન્તો વુત્તિગન્થસ્સ મુખં વિવરીયતિ 'કિરિયે'ચ્ચાદિના. કિરિયાત્યાસપુબ્બકં ઞાણક્ખમં કોસલ્લં વાદનકિરિયા વિસયત્તા વીણાવાદનમિચ્ચનેન કિરિયાસદ્દેન વુચ્ચતીત્યત્થો. મુદઙ્ગં મુદઙ્ગવાદનં સિપ્પમસ્સ, વંસો સિપ્પમસ્સાતિ વિગ્ગહો. સીલમદ્દબ્બં કથં પંસુકૂલાદિ(નો) સીલત્થસમાનાધિકરણત્તેનાભિધાનન્ત્યાહ- 'પંસુકૂલાદિધારણ'મિચ્ચાદિ. તત્ર સીલન્તિ સમ્બન્ધો.

અપ્પિચ્છતાયાતિ પચ્ચયપ્પિચ્છતાય. સન્તુટ્ઠિતાયાતિ ચતૂસુ પચ્ચયેસુ દ્વાદસવિધસન્તુટ્ઠિયા. અનુવિધીયમાનં કરીયમાનં. ફલનિરપેક્ખન્તિ ઇમિના ઇધ લોકે ચીવરાદિહેતુ પણિધાય પંસુકૂલ ધારણાદિં પટિક્ખિપતિ, સીલં તપ્પરભાવેન સેવના. ઇદં વુત્તં હોતિ "પંસુકૂલાદિધારણં પંસુકૂલાદિવિસયન્તિ પંસુકૂલાદિસદ્દેનોપચારેનાભિધીયતે, સીલં પંસુકૂલધારણવિસયન્તિ પંસુકૂલાદિ સદ્દેનોપચારેનોચ્ચતી"તિ. તિચીવરં સીલમસ્સાતિ વિગ્ગહો તેસં ગુળો પણ્યમસ્સાતિ વિગ્ગહો તોમરં, મુગ્ગરો પહરણમસ્સાતિ વિગ્ગહો, ઉપધીયત્યુપરિઆધીયતીતિ રથઙ્ગં વુચ્ચતિ. કામક્ખન્ધકિલેસાભિસઙ્ખારા વા ઉપધિ ઉપદધાતિ સુખં દુક્ખંવાતિ કત્વા.

૨૮. તંહન્તિ

બહુમ્હિ ભૂતાનગતેસુપિ પચ્ચયભાવે કારણમાહ-'સઙ્ખ્યાકાલાનમવિવચ્છિતત્તા'તિ, સુત્તે વુત્તાય એકસઙ્ખ્યાય વુત્તમાનકા લસ્સેવ ચ વત્તુમનિચ્છિતત્તાતિ અત્થો.

તદુપાદાનન્તૂતિ તેસમેકવચનાદીનમુપાદાનન્તુ. તં નાનન્તરીય કત્તાતિ ઉપલક્ખણવસેન તેસં વચનકાલન્તરાનમવિનાભાવિત્તાતિ અધિપ્પાયો. હન્તિચ્ચાદિત્યાદ્યન્તસ્સ કિરિયાપ્પધાનત્તે કથં ણાદીનં તદત્થે જાયમાનાનં સાધનપ્પધાનત્ત મિચ્ચત્ર હેતુમાહ 'સભાવતો'તિ. મીને હન્તીતિ મેનિકો. અજિવ્હા અનિમિસા ચ મચ્છા, દિટ્ઠોવ સન્દિટ્ઠન્તિ ઇમિના સંસદ્દસ્સ વિસું અત્થભાવં દસ્સેતિ. લોકુત્તરધમ્મોતિ નવવિધો લોકુત્તરધમ્મો, ફલધમ્મોપિ હેટ્ઠિમો સકદાગામિવિપસ્સનાદીનં પચ્ચયભાવેન ઉપરિમગ્ગાધિગમસ્સ ઉપનિસ્સયભાવતો પરિયાયતો દિસ્સમાનોવ વટ્ટભયં નિવત્તેતિ, ભાવનાભિસમયવસેન મગ્ગધમ્મો સચ્છિકિરિયાભિસમયવસેન નિબ્બાનધમ્મો.

વટ્ટભયન્તિ કમ્મકિલેસવિપાકસઙ્ખાતં તિવિધવટ્ટભયં. વિધાન વચનન્તિ અપ્પત્તે-ત્થે નિયોગસઙ્ખાતવિધિનો પકાસતં એહિપસ્સ વચનં. પરિસુદ્ધત્તાતિ કિલેસમલવિરહેન સબ્બથા વિસુદ્ધત્તા. અમનુઞ્ઞમ્પિ કદાચિ સપ્પયોજનં યથાસભાવપ્પકાસનેન દસ્સેતબ્બં ભવેય્યાતિ તદભાવં દસ્સેતિ. તેનાહ 'વિજ્જમાનમ્પિ ચે'ચ્ચાદિ. નનુ ચ એહિપસ્સાતિ ત્યાદ્યન્તા, તસ્મા નેતેતિ પચ્ચયો પપ્પોતિ, તથાહિ પાટિપદિકતો પચ્ચયવિધાનમ્પટિપાદિતં, ન ત્યાદ્યન્તતો નાપિ વાક્યતો, તસ્મા કથમેહિપસ્સિકોતિ હોતીતિ આહ-'એહિપસ્સસદ્દોચાય'મિચ્ચાદિ. પદસમુદાયસ્સાનુકરણોતિ પદસમૂહસ્સ અનુકરણભૂતો એકો એહિપસ્સસદ્દો. અથવા એહિ આગચ્છ ઇમં ધમ્મં પસ્સાતિ યો અપ્પત્તે-ત્થે નિયોગસઙ્ખાતો વિધિ, તબ્બાચકો યન્નિપાતો એહિપસ્સાતિ, એહિપસ્સવિધિં અરહતીતિ એહિપસ્સિકો, અથવા એહિચ્ચેવ નિપાતો, દસ્સનં ઞાપનં પસ્સો, એહીતિ પસ્સો ઞાપનં એહિપસ્સો, એહિપસ્સં અરહતીતિ એહિપસ્સિકો.

૨૯. તેન

એકીભાવોતિ મુગ્ગેહિ સંસટ્ઠાનં માસાનમિવ મિસ્સીભાવો. એસોતિ સંસગ્ગો, ઉક્કંસેનાતિ ઉક્કંસાધાનેન [ઉત્કંસસાધનેન (પોત્થકે)] ચ ભવિતબ્બન્તિ સમ્બન્ધો . સંસગ્ગઉક્કંસાનં સહભાવસ્સ અનેકન્તિ કત્તે કારણમાહ- 'અસુચિદબ્બે'ચ્ચાદિના. બ્યતિરેકમાહ- 'નુક્કંસો'તિ યત્થ સંસગ્ગરહિતં કેવલમભિસઙ્ખત્તમત્થિ, તત્થ પચ્ચયમુદાહરણેન દસ્સેત્વા વિજ્જાય સહ સંસગ્ગસ્સાવિજ્જમાનત્તે કારણં વદતિ 'રૂપી ધમ્મત્તા'તિઆદિ. રૂપં ભૂતોપાદાયભેદમસ્સ અત્થીતિ રૂપી, ઘતાદિ સંસટ્ઠં ભત્તાદિ. તસ્સ ધમ્મો સભાવો સંસગ્ગો, તસ્સ ભાવો તત્તં, તસ્મા, તસ્સાતિ સંસગ્ગસ્સ, વિજ્જાત્વરૂપી... યથાવુત્ત રૂપસભાવાભાવા, તેનાહ- 'વિજ્જાય ચ અરૂપિત્તા'તિ ચરઇચ્ચન્ધાતુયેવ ચરતિ.

વાચસિકં માનસિકન્તિ "મનાદીનં સક, યંકિઞ્ચીતિ સતાદિકં યંકિઞ્ચિ. બાહુલકેનેવેત્થાવધારણં લબ્ભતીતિ વુત્તં- 'તતો વા'તિ, દેવદત્તેન કીતોતિ સો અત્થો તદત્થો, તસ્સ અપ્પતીતિ અભિધાનસત્તિવેકલ્લેન વુત્તિયમનવગમો, દેવદત્તિકોતિ હિ વુત્તે દેવદત્તેન કીતોત્યયમત્થો નપ્પતીયતે... તાદિસ સદ્દસત્તિવેકલ્લેન તદત્થસ્સાનમિધીયમાનત્તા, અવગમો ચ નામ સતિ સામત્થિયે સિયાતિ ઇમમત્થં સઙ્ખેપતો દસ્સેતુમાહ- 'તદત્થાપ્પતીતિયા'તિઆદિ.

અભિધાનલક્ખણત્તન્તિ અભિધાનં સતિ સામત્થિયે વાક્યે વચનીયસ્સાત્થસ્સ વુત્તિયા કથનં લક્ખણં સભાવો યેસન્તે અભિધાનલક્ખણા, તેસં ભાવો તત્તં, તબ્બાદિસમાપ્યેવમેવ દટ્ઠબ્બા. મરિચેન અભિસઙ્ખતં સંસટ્ઠં વાતિ, સલાકાય જિતન્તિ વિગ્ગહો.

૩૦. તસ્સ

યો "દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા"તિ (૪-૧૨૦)

૩૪. ણો

પવુત્તેપીતિ કચ્ચાયનેન પવુત્તન્તિ અત્થે "અઞ્ઞસ્મિં"તિસ્મિંણો હોતેવાતિ અધિપ્પાયો.

૩૫. ગવા

દુનો રુક્ખસ્સ.

૩૮. માતા

માતાપિતુસ્વં માતાપિતરોતિ માતુયા માતાપિતરો પિતુસ્સ માતાપિતરો, ન એકમેકતો દ્વીસૂતિ એકતો એકતો વુત્તનયેન દ્વીસુદ્વીસુ અત્થેસુ ન ભવતીતિ અત્થો.

૩૯. હિતે

માતુ હિતો, પિતુ હિતોતિ વિગ્ગહો.

૪૦. નિન્દ

સેન રૂપેન ઞાતેપિ વિસેસરૂપેન અઞ્ઞાતો અઞ્ઞાતવિસેસો. કટ્ઠાદિમયા યા પટિમા તમ્પટિચ્છન્દકં. સમ્બન્ધો સસ્સામીલક્ખણો અસ્સ અત્થીતિ સમ્બન્ધિ કસ્સાતિ કિં સદ્દનિદ્દિટ્ઠો, સોવ વિસેસો, સમ્બન્ધિવિસેસો વિસયો અસ્સ અઞ્ઞાણસ્સાતિ સમાસો. પયોગાસમ્ભવાતિ અયમસ્સોતિ વુત્ત અસ્સપ્પકતિયાપિ પયોગા સમ્ભવા. તથાહિ યદિ યસ્સાચ્ચન્તમજાનનં સિયા તથા સતિ સબ્બથા વત્થુજાનનાભાવે પકતિયેવ ન સિયા, ન હિ સબ્બથા અવિઞ્ઞાતત્થો સદ્દો પયોગમહરતિ, તસ્મા સરૂપેન ઞાતસ્સ યસ્સ વિસેસો અવિઞ્ઞાતો, સોયેવિધ અઞ્ઞાતો-તિમતોતિ વિઞ્ઞાયતે, અઞ્ઞાતો-સ્સોકસ્સ [અઞ્ઞાતો સેસઞ્ઞસ્સ (પોત્થકે)] વા કુતોતિવા કિં સભાવો વેતિ હિ અસ્સકોતિ. કપ્પચ્ચયન્તો હત્થિકઇચ્ચયન્નામધેય્યં નામં યસ્સ હત્થિવિયાતિ દસ્સિતપટિભાગસ્સ સો કપ્પચ્ચયન્તનામધેય્યો. અભિનિવેસેન વા સિજ્ઝન્તિ યથા અજ્જુનાદિવેસધારિનિ અજ્જુનાદિસદ્દેનાતિ અધિપ્પાયો.

પટિમાયાતિ એત્થ પૂજનત્થા એવ પટિમા ગહિતા, મોરસમાન નામત્તા મોરોવિયાતિ યોજના, યઞ્ઞા તિણપુરિસો, ઇધ પન તં સદિસો પુરિસો મનુસ્સો યઞ્ઞા. અકસ્મા એવ આકસ્મિકં ‘‘સકત્થે’’તિ (૪-૧૨૨) ણિકો. યંકિઞ્ચિ અબુદ્ધિપુબ્બકં, તમાકસ્મિકં, તસ્મિં આકસ્મિકેભિધેય્યો સતિ ઇવસદ્દત્થે વત્તમાનતો ઈયો હોતીતિ અત્થો. કાકો ચ તાલઞ્ચ ફલં કાકતાલાનિ, તેસમિવ મિલનં. અજાખઞ્ઞાનમિવ મિલનં યદાકસ્મિકં, કિઞ્ચિ તમ જાખઞ્ઞીયં , ણો ઇવત્થે. સક્કરન્તિ ‘‘સંયોગે ક્વચી’’તિ (૪-૧૨૫) વુદ્ધ્યભાવો. મુનીવ, બાલોવ, કુલિસમિવ, એકસાલાઇવાતિ વિગ્ગહો, લોહિતોવ લોહિતિકો ફટિકમણિ.

૪૧. તમસ્સ

દોણાદીત્યાદિસદ્દેન ખારસતાદયોપિ પરિમાણવિસેસા ગય્હન્તિ. સઙ્ખ્યા અસીતિપઞ્ચાદયો, અઞ્ઞં વા યંકિઞ્ચીતિ ઉપટ્ઠકાયાદિ, સોળસ દોણા એકા ખારી. નનુ પઞ્ચકં ગન્થજાતન્તિ વત્વા અઞ્ઞં વા સટ્ઠાદિકન્તિ વુત્તં તં કથં પાણિનિયેહિ વિય ‘‘સઙ્ખ્યાય સઞ્ઞાસઙ્ઘસુત્તાજ્ઝયનેસૂ’’તિ (૫-૧-૫૮) સુત્તિતત્તાભાવાતિ મનસિ નિધાય ‘સઙ્ખ્યાવાચીહિ’ચ્ચાદિ વુત્તં. ‘‘આદસહિ સઙ્ખ્યેયે વત્તન્તી’’તિ પઞ્ચસદ્દસ્સ સઙ્ખ્યેયે વુત્તત્તા આહ- ‘પઞ્ચાવયવા’તિ. પરિમાણસદ્દસન્નિધાને સઙ્ખ્યાનેપિ પઞ્ચસદ્દોતિ મઞ્ઞમાનો આહ- ‘પઞ્ચસઙ્ખ્યાનઞ્ચે’તિ. પઞ્ચા વુત્તયોતિ પઞ્ચવારા, રૂપાનીતિ ચ પરિયાયન્તરેન આવુત્તિસદ્દસ્સે વાત્થં બ્યત્તં કરોતિ.

૪૪. કિમ્હા

નનુ સુત્તે સઙ્ખ્યાયન્તિ ન વુત્તં કત્યાદયો ચ પયોગા સઙ્ખ્યા પરિમાણેયેવ દિસ્સન્તિ કથં નામેત્થાયં વિધીતિ આહ- ‘બહુલે’ચ્ચાદિ. સઙ્ખ્યાપરિમાણેયેવાયં વિધીતિ કિં સદ્દે સઙ્ખ્યાપરિમાણ વિસયેયેવ વત્તમાને અયં રત્યાદિકો વિધીતિ અત્થો, નનુ ચેત્થ કિં સદ્દો પઞ્હે વત્તમાનો કથં સઙ્ખ્યાપરિમાણે વત્તતેતિ વુચ્ચતે, યજ્જપિ સઙ્ખ્યાપરિમાણે ન વત્તતે, તથાપિ સઙ્ખ્યાપરિમાણસ્સ પુચ્છિયમાનત્તા સઙ્ખ્યાપરિમાણવિસયે વત્તતે વાતિ. બહુલાધિકાર પયોગસામત્થિયહેતુનિદસ્સને ફલમાહ- ‘યત્રત્વિ’ચ્ચાદિ, પરિચ્છેદકત્તેન પરિમાણકત્તેન. અયમેત્થાધિપ્પાયો ‘‘યદાકિમિદં સઙ્ખ્યા પરિમાણમેસં દસન્નં ન કિઞ્ચિ અપ્પકમેવેતન્તિ સઙ્ખ્યાપરિમાણમેવ કિં સદ્દેન નિન્દીયતે, તદાપિ સઙ્ખ્યા પરિમાણસ્સ નિન્દીયમાનત્તા સઙ્ખ્યાપરિમાણવિસયત્તમેવેતિ ખેપે વત્તમાનાપિ કિં સદ્દા રતિચ્ચાદિ સિયા, બહુલાધિકારાદિતોવ પનેત્થ ન સિયા’’તિ. રકારાનુબન્ધા ઇસદ્દલોપત્થાતિ યોજના.

૪૫. સઞ્જાતં

બુભુક્ખાપિપાસપ્પકતીહિ ખસન્તાહિ અકમ્મવચનિચ્છાયં ‘‘ગમનત્થા કમ્મકાધારે ચા’’તિ (૫-૫૯) કત્તરિ ક્તે ત્રિમ્હિ ચ બુભુક્ખિતો પિપાસિતોતિ સિદ્ધેપિ વત્તમાને પયોગત્થં બુભુક્ખાપિપાસાતિ પાઠો.

૪૬. માને

સબ્બમ્પરિચ્છેદરૂપન્તિ ઉમ્માનપરિમાણાદિકં સબ્બં પરિચ્છેદરૂપં. તત્ર ચ ઉચ્ચત્તેન માનમુમ્માનં, સબ્બતો માનં પરિમાણં.

૪૭. તગ્ઘો

‘‘પમાણપરિમાણેહિ સઙ્ખ્યાયચાપિ સંસયે મત્તોવત્તબ્બો’’તિ (૫-૨-૩૭) પાણિનિયવત્તબ્બકારવચનં, તત્થ પમાણ માયામો. સઙ્ખ્યાયાતિ પઞ્ચમી. એતેહિ સંસયે મત્તો વત્તબ્બોતિ અત્થો. વિદત્થિમત્તં રતનમત્તં વાતિઆદીનિ કમેન તત્થોદાહરણાનિ.

ન વત્તબ્બન્તિ યથાવુત્તવત્તબ્બવચનં પટિક્ખિપતિ. પટિક્ખિત્તે તસ્મિં વિદત્થિમત્તં રતનમત્તં વાતિઆદિ(ના) યંકિઞ્ચિ દણ્ડપુબ્બણ્ણાદિકં [પણ્ણાદિકં (પોત્થકે)] સંસયિતં, તેન માનસઞ્ઞાતસ્સ પરિચ્છેદસ્સાભાવા કથમેતે પયોગા સિયુન્તિ આસઙ્કિય તત્થ કારણમાહ- ‘તથાભ્યૂહનતો સિદ્ધત્તા’તિ. તથાભ્યૂહનતોતિ વિદત્થિમાનમ્પમાણમસ્સ રતનમ્માન મસ્સાત્યાદિના તેનપ્પકારેન અભ્યૂહનતો અભ્યુપગમતોતિ અત્થો. સંસયો ચ નામ ઉભયપક્ખપરામસને સતિ સિયાતિ યથાવુત્તમબ્ભૂહનં સાધેતુમાહ-નાન્તરેને’ચ્ચાદિ. પક્ખદ્વયેહીતિ વિદત્થિ માનમસ્સ રતનમ્માનમસ્સાતિ એવમાદિકેહિ પક્ખદ્વયેહિ. અભ્યૂહનં સંસયસ્સાતિ ગમ્યતે. જણ્ણુ માનમસ્સ જણ્ણુતગ્ઘં.

૪૮. ણોચ

પુરિસો પમાણમસ્સાતિ વિગ્ગહો.

૪૯. અયૂ

ઉપાધ્યન્તરોપાદાનાતિ ‘અંસે’તિ નિમિત્તન્તરોપાદાના નિવત્તતીતિ યોજના.

૫૦. સઙ્ખ્યા

સચ્ચુતીસાસદસન્તાય સઙ્ખ્યાય પઠમન્તાય અસ્મિં સતસહસ્સે અધિકા સઙ્ખ્યાતિ અત્થે ડો ભવતીતિ સુત્તત્થો. સચ્ચુતીસા સદસન્તાતિ પઠમાવચનં પઠમન્તતો વિધિઆપનત્થં. નનુ ચ સુત્તે ‘સતસહસ્સ સતસહસ્સે ડો’તિ ન વુત્તં, તથા સતિ વુત્તિયં કથં ‘સતં સહસ્સં સતસહસ્સં વા’તિ વુત્તન્ત્યાસઙ્કિયાહ-ઉભયથાવગમા’તિઆદિ. ઉભયથાવગમાતિ સતં સહસ્સન્તિ ચ સતસહસ્સન્તિ ચ ઉભયપ્પકારેનાવગમા, ઉભયથાવગમો પયોગ દસ્સનઞ્ચેત્થ એવં વિવરણે કારણન્તિ અધિપ્પાયો. પચ્ચયત્થેન સમાનજાતિયે પકત્યત્થે સતીતિ યેનકેનચિ સુવણ્ણકહાપણાદિના પચ્ચયત્થેન સમાનજાતિયે. સુવણ્ણમાસકદીન [સુવણ્ણકહાપણાદીનં (પોત્થકે)] મસમાન

જાતિયાનં. અકેવલં ચોદાહરણં દસ્સેતું 'એકવીસ'ન્તિ વુત્તં. અનિપ્ફન્નત્તા સદ્દાનમિધ પચ્ચયગ્ગહણપરિભાસાવતારો નત્થિ.

૫૧. તસ્સ

નનુ ચ સઙ્ખ્યાસદ્દો સઙ્ખ્યાને સઙ્ખ્યેય્યે ચ વત્તતે, કથમેત્થ સઙ્ખ્યાનેવસિતા વુત્તિ યેનેવં વિવરણં કતમિચ્ચાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ, પચ્ચાસન્નં સઙ્ખ્યાસદ્દસ્સાતિ અધિપ્પાયો. ઇમિના ચ કરણસાધનો-યં પૂરણસદ્દોતિ વિઞ્ઞાપેતિ. યતોતિ વુત્તયં સદ્દસમ્બન્ધિના તંસદ્દેન સેતિ ઉલ્લિઙ્ગિતસ્સ સઙ્ખ્યાતિઅત્થમુપદસ્સિય સાયેવ પૂરીયતેતીમસ્સ કમ્મભાવેન તિટ્ઠતીતિ દસ્સેતું તેન પૂરણેન પૂરીયતે'તિ આહ.

સમ્પજ્જતેતિ પૂરીયતેત્યસ્સત્થમાચિક્ખતિ. અનેનેતં દસ્સેતિ "(ન) ઘટિકાદીનમિવ દબ્બાનં દબ્બન્તરે નાતિરિત્તીકરણં સઙ્ખ્યાય પૂરણં કિઞ્ચરહિ તસ્સ સમપ્પત્તિયેવા"તિ. અથ કાયં વચોયુત્તિ 'સાસઙ્ખ્યા પૂરીયતે યેને'તિ, યાવતા સાતિ યસ્મા પચ્ચયો વિહિતો તસ્સ સઙ્ખ્યાસદ્દસ્સ પરામાસો તસ્સ ચ પૂરણેન અભેદોચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'અભેદેનોચ્ચતે સઙ્ખ્યા પૂરીયતે યેનેતી'તિ અભિધાનાભિધેય્યાનમભેદોપચારેન વુચ્ચતીત્યત્થો, સઙ્ખ્યેય્યપૂરણે ડો ન હોતીતિ વત્વા તદત્થં વિભાવેતુમાહ- 'દ્વાદસન્ન'મિચ્ચાદિ. સો ઘટો તાસં ઘટિકાનં પૂરણો દબ્બાનં દબ્બન્તરે નાતિ રિત્તીકરણવસેન. વીસતિયા પૂરણોતિઆદિના વિગ્ગહો.

૫૪. છા

કચ્ચાયનેન "દ્વિતીહિ તિયો"તિ (૨-૮-૪૨) સુત્તેન દ્વિતિસદ્દેહિ તિયપ્પચ્ચયં વિધાય "તિયે દુતાપિ ચા"તિ (૨-૮-૪૩) દ્વિતીનં દુતાદેસેન દુતિયં તતિયન્તિ ચ "ચતુછેહિ થઠા"તિ (૨-૮-૪૧) સુત્તેન ચતુતો થપ્પચ્ચયં વિધાય દ્વિત્તેન ચતુત્થન્તિ ચ નિપ્ફાદિતં. ઇધ તથા ભાવેન કથં તે સિજ્ઝન્તીતિ આસઙ્કિય વુત્તિયં 'કથ'મિચ્ચાદિ વુત્તન્તિ દસ્સેતુમાહ 'સઙ્ખ્યે'ચ્ચાદિ. વુત્તિયં 'દુતિયસ્સા'તિઆદિના સુત્તેકદેસા દસ્સિતાતિ તાનિ સમ્પુણ્ણં કત્વા દસ્સેતું 'દુતિયસ્સા'તિઆદિના 'ચતુત્થતતિયાન'મિચ્ચાદિના ચ વુત્તાનિ.

૫૫. એકા

સઙ્ખ્યાવચનસ્સ ગહણે કો દોસોચ્ચાહ-'સઙ્ખ્યાવાચિ'ચ્ચાદિ. બહુત્તવિસયે પયોગો ન સિયાતિ સઙ્ખ્યાવચનસ્સ એકત્થે નિયતત્તા વુત્તં. એકાકીહિચ્ચસ્સ અત્થમાચિક્ખતિ પધાનભૂતેહેવ'ચ્ચાદિના. ઉપપજ્જકે બહુત્તવિસયે પયોગોત્યપેક્ખતે.

૫૬. વચ્છા

તરો હોતીતિ વુત્તેપિ તેહિ તરો હોતીતિ વિઞ્ઞાયતિ, વચ્છાદીહીતિ સુતત્તા પન વચ્છાદીનન્તિ ચ વિઞ્ઞાયતીતિ વચ્છાદીનન્તિઆદિના વુત્તિગન્થોપદસ્સનં. નનુ તનુત્તે વવચ્છાદીહિ પચ્ચયો વિધીયતે, યે ચ સરીરેન કિસાવચ્છાદયો, તત્રાપ્યવિસેસેન પયોગો પસજ્જતિ [પયોપસજ્જને (પોત્થકે)] વિસેસાનુપાદાનતો, તસ્મા કથમત્ર સભાવસ્સેવ તનુત્તં વિઞ્ઞાયતે યેનેવં વિવટમિચ્ચાહ- 'વચ્છાદિસદ્દાન' મિચ્ચ-દિ, વચ્છાદીહિ પકતીતિ પચ્ચયે વિધીયમાને તાસં પવત્તિનિમિત્તં વયોવિસેસાદિ, યસ્મિં સતિ વચ્છાદયો સદ્દા દબ્બે-ભિનિવિસન્તે, તં પચ્ચયા-સન્નં, ન ચ કિસત્તસ્સ ભાવા દબ્બે વચ્છાદિસદ્દા પવત્તન્તે. અતો તસ્સેવ

સદ્દપ્પવત્તિનિમિત્તસ્સ તનુત્તે યુત્તં પચ્ચયેન ભવિતું, (ન) તનુત્તમત્તેતિ મઞ્ઞતે. પવત્તિનિમિત્તં સમ્બન્ધિ આસન્નન્તિ સમાનાધિકરણાનિ.

વચ્છો પઠમવયો, તસ્સ તનુત્તં દુતિયવયપ્પત્તિ. દુતિયઞ્હિ વયં પપ્પોન્તસ્સ વચ્છસ્સ પઠમો વયો વચ્છસદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તં કિઞ્ચિમત્તાવસેસં ભવતિ અમુમેવાહ-'સુસુત્તસ્સે'ચ્ચાદિના. ઉક્ખોતરુણોદુતિયવયપ્પત્તો વુચ્ચતે, તસ્સ તનુત્તં તતિયવયપ્પત્તિ. તતિયઞ્હિ વયપ્પત્તકાલે દુતિયસ્સ વયસ્સ ઉક્ખસદ્દપ્પવત્તિ નિમિત્તસ્સ કિઞ્ચિમત્તા વસેસતો [વસિસ્સતે (પોત્થકે)] જાતિસઙ્કરત્તા ગદ્દભજાતિયા વળવાજાતિયા ચ મિસ્સત્તા. ભારવાહકત્તમ્પતિ યો સમત્થો, સો ઉસભોત્યુચ્ચતે, યદાતુ તસ્સ ભારવાહકત્તે સામત્થિયં મન્દં ભવતિ પરિક્ખીણં, તદા તનુત્તમ્ભવતીત્યાહ- 'સામત્થિયસ્સ તનુત્તં અપ્પબલતા'તિ.

૫૭. કિમ્હા

સમુદાયો નામ દ્વ્યવયવો વા સિયા બહુકાવયવો વા, તત્થ દ્વ્યવયવસમુદાયા નિદ્ધારણે સામત્થિયા એકસ્સેવ નિદ્ધારણં વિઞ્ઞાયતિ તમેવાનુસરતિ. બહુકાવયવસમુદાયાપ્યે 'કસ્સ નિદ્ધારણે'તિ સુત્તે એકસ્સાતિ વચનાભાવેપિ એકસ્સેવ નિદ્ધારણં વિઞ્ઞાતબ્બં તેનેવ કતરો ભવતં દેવદત્તો'ત્યાદિકમુદાહરણમદાસિ. કતરો ભવતં દેવદત્તો કતરો ભવતં કઠોત્યાદ્યુદાહરણબહુત્તેન નિદ્ધારણવાચીનમબહુત્થેપિ નિદ્ધારિયમાનવાચીહી'તિ બહુત્તેન વુત્તં. અપચ્ચપરંપરાય પવત્તં ગોત્તં વંસો, તદભિ ધાયિનો અપચ્ચપ્પચ્ચયન્તાપિ અભેદોપચારેન ગોત્તં, તેવાપચ્ચા પચ્ચવન્તસમ્બન્ધદ્વારેનાપચ્ચે પવત્તાતિ સમ્બન્ધિસદ્દા ભવન્તિ, ચરણસદ્દા ચ કઠા યો કિરિયાસદ્દા ભવન્તિ કઠાદીહિ વુત્તજ્ઝયનત્થં યથા સકંવતચરણકિરિયાનિમિત્તત્તેનાજ્ઝેતૂસુ પવત્તાતિ તેસં સમ્બન્ધિસદ્દાનં કેસઞ્ચિ અત્થસ્સ કિરિયાસદ્દાનં ચાત્થસ્સ અસત્યપિ જાતિત્તે જાતિનિબન્ધનં લોકે કારિયમિટ્ઠં તદુત્તં ''ગોત્તઞ્ચ ચર-ણેહિ સહા''તિ. તત્થાપિ જાતિત્તમ્પરિભાસિતં, તેનાહ- 'કઠસ્સ ચરણત્તા જાતિત્તં ગોતત્તા જાતિત્ત'ન્તિ ચ.

૫૮. તેન

લોકિયાતિ પરસદ્દસત્થકારે સન્ધાયાહ. ઇહ તુ અવિસેસેન વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. નિરુત્તિયં સામઞ્ઞેન વુત્તત્તાતિ યોજના. સામઞ્ઞેન વુત્તાકારં દસ્સેતું 'કથ'ન્તિઆદિ વુત્તં. દેવેહિ દત્તો બ્રહ્મુના દત્તોતિઆદીનિ કત્તરિ કરણે વા વિગ્ગહવાક્યાનિ. દેવદત્તો દેવદત્તિકો દેવિયો દેવલોતિઆદીનિ વુત્તિપદાનિ.

તત્થ નિરુત્તિપિટકાગતાનં 'દેવદત્તા દેવદત્તિકો'તિઆદીનં વુત્તિપદાનમઞ્ઞથા નિપ્ફત્તિમુપદસ્સિય દેવલો દેવિયોતિઆદીનમ્પન વચનન્તરેનેવ નિપ્ફત્તિં દસ્સેતું 'દેવેહિ દત્તો'તિઆદિ વુત્તં. પરસદ્દસત્થકારાનમ્પિ દેવલો દેવિયોતિ વચનન્તરેનેવ સાધનં સાધનાકારઞ્ચ તેસં દસ્સેતું 'કેચીહી'તિઆદિ વુત્તં. એકદેસતોયેવ પચ્ચયમિચ્છન્તિ તેન તેસં દેવલો દેવિયો દત્તિ લોચ્ચાદિ ભવતિ. કપ્પનાગારવોતિ દત્તસદ્દલોપનામેકદેસવસેન કપ્પનાગારવો.

૫૯. તસ્સ

ન ચ સબ્બેતિઆદિના બહુલાધિકારે ફલં વુત્તં. ભાવસદ્દો કત્થચિ કિરિયાયં વત્તતે 'ભાવે અયં વિધી'તિ. કત્થચિ અધિપ્પાયે 'અયમેતેસં ભાવો [ભાવોધિપ્પાયો]'તિ. કત્થચિ પદત્થે 'ઇમે ભાવા'તિ. કત્થચિ સત્તામત્તે'તિણાનં ભાવો'તિ. તેનાહ-'ભાવસદ્દસ્સે'ચ્ચાદિ. રૂપસાધન દ્વારેનાતિ ભાવસદ્દસ્સ રૂપસાધનદ્વારેન,

સપ્પન્તિ પકાસેન્તિ અત્થ મનેનાતિ સદ્દો. સોવ અભિધાનં અભિધીયતે-નેનત્થોતિ કત્વા. બુજ્ઝતિ અત્થસરૂપન્તિ બુદ્ધિ, સાવ પતીયતે-નેનાત્થો પચ્ચેતિ અત્થ મિતિ વા પચ્ચયોતિ વુચ્ચતિ.

નનુ ચ ‘ભવન્તિ એતસ્મા બુદ્ધિસદ્દા’તિ વુત્તં તસ્મા પવત્તિનિમિત્તમુભિન્નમ્પિ ભવતિ, તથાસતિ ‘સદ્દપ્પવત્તિનિમિત્ત’ન્તિ સદ્દસ્સેવ પવત્તિનિમિત્તતા કસ્મા વુત્તાતિ વુચ્ચતે. પાકટભાવેન અભિધાનાભિધેય્યસમ્બન્ધસ્સ સદ્દસ્સેવ પવત્તિનિમિત્તતં વત્વા વિસું બુદ્ધિયા નિમિત્તસ્સ રૂપાનુગતત્તં વિસેસેત્વા પવત્તિનિમિત્તતમસ્સા દીપેતું ‘નિમિત્તવસાહિ’ચ્ચાદિમાહ. દબ્બેગુણોતિ દબ્બે વુત્તિયં ગુણો નિમિત્તન્તિ સમ્બન્ધો. ગુણસદ્દસ્સેવ જાતિસદ્દત્તેનોદાહરણદ્વયં દત્તં... ગુણસ્સ જાતિયા વિસું જાતિનિમિત્તસ્સાભાવતો [નિધિત્તસ્સ ભાવતો]. કિરિયાદીતિઆદિસદ્દેન દબ્બાદીનં ગહણં, કેચિ પન કિરિયાસદ્દાનં કિરિયા પવત્તિનિમિત્તન્ત્યાહુ. તેસં દેવદત્તાદીનં અવત્થાવિસેસેન અવત્થાભેદેન સામઞ્ઞં તદવત્થા વિસેસસામઞ્ઞં. તેનાહ- ‘દેવદત્તસ્સા’તિઆદિ. વિજ્જમાનો પદત્થો વિસયો યેસં દેવદત્તાદીનં સઞ્ઞાસદ્દાનં તેસં પવત્તિનિમિત્તં જાતિલક્ખણમાચિક્ખિતમ્પટિપાદિતન્તિ અત્થો.

અનેન ચ દેવદત્તાદયો સઞ્ઞાસદ્દાપિ સમાના જાતિસદ્દાતિ વુત્તં હોતિ. યદિ ચરહિ સઞ્ઞાસદ્દાપિ જાતિવચના સિયું, પઞ્ચવિધત્તમેસં પરિહાયતીતિ. નેદમેવં વિઞ્ઞેય્યં... પસિદ્ધતરજાત્યાભિધાન કઠગોવીહિયવાદિસદ્દા જાતિસદ્દત્તેન વિસું પરિગ્ગય્હન્તિ.

સમ્બન્ધિભેદતોતિ ઘટાદિસમ્બન્ધીનં ભેદતો. અભાવસ્સભેદતોતિ ઘટપટાદીનં સમ્બન્ધીનં ભેદેન અભાવસ્સ ભેદતો અભેદેપિ ભેદા ઉપચરિતા સન્તીતિ યોજના. યસ્સ સામઞ્ઞસ્સ વસા, તેસુ ઉપચરિતભેદેસ્વાકાસાદીસુ. નિરવયવાવિજ્જમાનવિસયાનન્તિયે આકાસો વિય નિરવયવા અભાવો વિય અસન્તા ચ, તે વિસયો યેસં સદ્દાનં તેસન્તિ અત્થો. સામઞ્ઞં ભાવોતિ પુથુજ્જનાદિસામઞ્ઞં ભાવોતિ અત્થો. અલસસ્સ ભાવો કિરિયાસમ્બન્ધિત્તં, બ્રહ્મઞ્ઞં જાતિ ચાપલ્યં નેપુઞ્ઞં ગુણો વા. વુત્તિયં સકત્થેકન્તાતિ “સકત્થે”તિ (૪-૧૨૨) ઇમિના સકત્થે કતકપ્પચ્ચયન્તાતિ અત્થો. ન દઠબ્બન્તિ સમ્બન્ધો. પત્તકાલોવ પત્તકલ્લં. કરુણા એવ કારુઞ્ઞં.

૬૨. અણ્વા

“એકયોગનિદ્દિટ્ઠાનં સહવાપવત્તિ સહવા નિવત્તી”તિ ‘ભાવ કમ્મેસૂ’તિ અનુવત્તતે. તથાપિ ભાવેતીમિનાવેત્થ સપ્પયોજનત્તં દસ્સેતુમાહ- ‘ભાવકમ્મેસુ’ચ્ચાદિ.

૬૪. તર

યજ્જપિ સીધાતુસ્સ કેવલસ્સ સુપને પવત્તિ, તથાપ્યતિપુબ્બસ્સ ઉક્કંસે પવત્તીતિ આહ- ‘અતિસયો ઉક્કંસો’તિ. સો ચ અતિસયો કસ્સ સમ્ભવતિચ્ચાહ- ‘સો ચ કિરિયાગુણાન’ન્તિ. કથં તેસમતિસયોચ્ચાહ- ‘આધારભૂતદબ્બવસા’તિ. કુતોચ્ચાહ- ‘અનપેક્ખિતે’ચ્ચાદિ. અનપેક્ખિતો કિરિયાગુણાનં નિસ્સયો દબ્બસઙ્ખાતો યેસન્તિ વિગ્ગહો, દબ્બસ્સ નિસ્સયભૂતસ્સા-તિસયત્તં હોન્તમ્પિ નિસ્સિતાનં કિરિયા ગુણાનં વસેનેવ સિયા નાઞ્ઞથાતિ વત્તુમાહ-‘પચ્ચધિકરણ’ન્તિઆદિ.

નનુ ચ યદિ કિરિયાગુણાનમેવાતિસયો, તદા ન સિજ્ઝતિ ‘ગોતરો’તિ નેસ દોસો, નો ચેત્થ જાતિયાતિસયો, કસ્સ ચરહિ ગુણસ્સ ગો અયં યો સકટં વહતિ, ગોતરો-યં યો સકટં વહતિ સિરઞ્ચાતિ, જાતિયા હિ નિચ્ચાયેકરૂપાય

નોક્કંસાપકંસયોગો સમ્ભવતીતિ દબ્બસ્સાપિ નાતિસયસમ્ભવો. તથાહિ તુલ્યપ્પમાણસ્સ ગુણકતોવ મૂલતો ઉક્કંસો દિસ્સતિ સમાનેપિ હિ આયામે વિત્થારે ચ પટસ્સ કાસિકસ્સાઞ્ઞોવાઘ્ઘો ભવતિ માથુરસ્સાઞ્ઞો વાતિ. દબ્બસ્સાપિ સાતિસયેહિ યુત્તતામત્તેન સાતિસયત્તસ્સુપટ્ઠાપિતત્તા વુત્તં- 'તેનેવાહા'તિઆદિ. યદઞ્ઞેન કિરિયાગુણાનં નિસ્સિતાનમતિસયવસેન નિસ્સયભૂતમ્પિ દબ્બં કથઞ્ચિદપ્યતિસયે વત્તતિ નામ, તદઞ્ઞે તબ્બાચિકાપિ પકતિ અત્તનો વચનીયત્થવસેન તત્થ વત્તતિયેવ નામાતિ 'અતિયયે વત્તમાનતો'તિ પકતિવિસેસનવસેન વુત્તં, તેનેવાહ- 'ઇમિના પકતિ વિસેસનત્તઞ્ચાહા'તિ. સકત્થિકાનં પકતિઅત્થો જોતનીયો હોતીતિ સમ્બન્ધો.

સકત્થિકાનન્તિ કત્તરિ છટ્ઠી સમ્બન્ધવચનિચ્છાય, સકત્થિકેહીતિ અત્થો. હેતુમાહ- 'પકતિવિસેસનન્તી'તિ. ઇતિસદ્દો હેતુમ્હિ, યસ્મા 'અતિસયે વત્તમાનતો'તિ, પકતિવિસેસનં, તતો પકત્યત્થભૂતે-તિસયે જાતત્તા સકત્થિકેહિ યથાવુત્તનયેન પકત્યત્થભૂતેતિસયો જોતનીયો હોતીતિ અત્થો. તત્થ નાભિધેય્યોતિ બ્યતિરેકમાહ, તથા ચ વક્ખતિ- 'અતિસયજોતકાતરાદયો'તિ.

અથ પકતિવિસેસનત્તે કસ્મા નાભિધેય્યો જોતનીયોચ્ચાહ 'પકતિયાયેવ'ચ્ચાદિ. ઉક્કંસો સમાનગુણવિસયેયેવ લોકે દિટ્ઠો [પવિટ્ઠો (પોત્થકે)] તેન સામઞ્ઞવચનેપિ તાદિથવિસયેયેવ [સોયેવ] કારણ વસેન હોતીતિ દસ્સેતુમાહ- 'અતિસયેને'ચ્ચાદિ. દ્વિન્નમેકસ્સા-તિસયેચ્ચાદિના 'દ્વિબહૂસુક્કંસે તરતમા''તિ (ચં ૪-૩-૪૫) સક્કતસુત્તત્થસ્સાધિપ્પાયં વિવરતિ. તરઇયાતિ સકવોહારેન વુત્તં, તેસન્તુ ઈયપ્પચ્ચયો. એવમિહાવિધાનં સુખસાનેત્તન્તિ સમ્બન્ધો.

અયમેત્થાધિપ્પાયો 'યથાવુત્તસુત્તત્થવસેન દ્વિન્નમેકસ્સ ઉક્કંસાભાવા 'માથુરા પાટલિપુત્તકેહિ સુકુમારતરા'ચ્ચાદો તરપ્પચ્ચયો ન હોતીતિ એકો માથુરો દુતિયો પાટલિપુત્તકો ઇમેસં સુકુમારાનં દ્વિન્નમેકો માથુરો-તિસયેન સુકુમારો સુકુમારતરો, એકમઞ્ઞેસં દ્વિન્નમુક્કંસેતથાઞ્ઞેસં દ્વિન્નમેકસ્સાતિ એવં દ્વિન્નંદ્વિન્નમેકેકસ્સ ઉક્કંસે તરપ્પચ્ચયો ભવતિ, ઉભયત્ર ત્વવયવાપેક્ખમ્બહુવચનં, તથાહિ સુકુમારત્તેનુક્કંસિયમાનાનં સમુદાયાનમવયવા માથુરા બહવો પાટલિપુત્તકાપિ નિક્કંસિયમાના તથેવાવયવા બહવો હોન્તિ, એવં માથુરા પાટલિ પુત્તકેહિ સુકુમારતરા'તિ તરપ્પચ્ચયેન સિજ્ઝતિ. ઇમસ્મિં ગામે અડ્ઢતરા વાણિજ્જાચ્ચાદોપિ કથિતેન ઞાયેન દ્વિન્નંદ્વિન્નમેકેકસ્સ ઉક્કંસે તરપ્પચ્ચયો ભવતિ, બહુવચનન્તુ કત્થચિ અવયવાપેક્ખન્તિ સબ્બં સક્કતે કિચ્છેન સાધેન્તિ. ઇહ તુ તથાવિધસ્સ સુત્તસ્સા વિધાના ''તરતમિસ્સિકિયિટ્ઠાતિસયે''તિ તરાદીનમતિસયે સામઞ્ઞેન વિધાના સબ્બત્થ તરપ્પચ્ચયેન સુખસાધનં હોતી''તિ.

અવત્થાભેદેનાતિ પટુતરાવત્થાવતો પટુઅવત્થાય ભિન્નત્તા વુત્તં, તથાહિ તમેવાવત્થન્તરયુત્તં વત્તારો ભવન્તિ અઞ્ઞે 'ભવંસૂઅવત્થો'તિ. પકારન્તરેનપિ સાધને હેતુમાહ- 'અતિસયમત્તે વા વિધાનતો'તિ. અનવટ્ઠિતત્તમાહ- ('અતિસયવાપિ'ચ્ચાદિ). પઞ્ચસ્વેતેસૂતિ એતેસં યથાવુત્તાનં તરાદીનં પઞ્ચન્નં મજ્ઝે, રૂપાનિ ગુણવચનસ્સ વુત્તિયમુદાહરિતાનિ. કિરિયાવચનસ્સ તુ 'અતિસયેન પાચકતરો પાચકતમો'તિ. ઇસ્સિક ઇયઇટ્ઠા સરાદી તતો (અઞ્ઞતો) ન હોન્તિ બહુલાધિકારા.

૬૬. તસ્સ

તસ્સાતિ સામઞ્ઞેન વુત્તેપિ વિકારસમ્બન્ધીયેવ છટ્ઠિયન્તો ગય્હતિ, છટ્ઠિયન્તસમ્બન્ધીયેવ ચ વિકારો ગય્હતિ સમ્બન્ધવસાતિ દસ્સેતુમાહ 'યસ્સા'ચ્ચાદિ. કોસકારકપાણવિસેસેહિ કતો કોસો. પાણયો સત્તા,

ઓસધ્યોફલપાકન્તા, રુક્ખા પુપ્ફફલૂપગાતિ રુક્ખોસધીનં લક્ખણં વદન્તિ તલ્લક્ખણેનેત્થ રુક્ખો સધયો ન ગય્હન્તિ, કિઞ્ચરહિ ઓસધિસદ્દેન લતાદિપિ ગય્હતિ, રુક્ખસદ્દેન (વનપ્પ)તયોપિ, વનપ્પતયો હિ ફલવન્તા ન પુપ્ફવન્તા. કથં ગાવસ્સ વિકારે પુરિસે મયોચ્ચાહ- 'અઞ્અસ્મિ'ન્તિઆદિ. ગાવસ્સ ઇદં ગોમયં.

૬૭. જતુ

ઉપપત્યન્તરન્તિ પચ્ચયલોપતો યુત્યન્તરં.

૬૮. સમૂ

તીસુત્તરેસુ ચ વત્તતેતિ સમ્બન્ધો. રાજઞ્અમનુસ્સાનમ્પિ જાતિયમપચ્ચે ઞ્અસ્સપ્પચ્ચયાનં વિધાના વુત્તં 'ગોત્તપ્પચ્ચયન્તા'તિ આહ- 'રાજઞ્આનં સમૂહો'ચ્ચાદિ. ઉક્ખો ઉસભો. ઓટ્ઠો ખરતો, ઉરબ્ભો મેસો, એવમિચ્ચાદિના 'ઉક્ખાનં સમૂહો'ચ્ચાદિ. વાક્યમપદિસતિ. કાકાનં સમૂહોતિ વિગ્ગહો, ણિકઅચિત્તાતિ ઇમિના ણિકો અચિત્તવાચ કેહેવ દિસ્સતીતિ ઞાપેતિ. અપૂપો પિટ્ઠપૂપો, સંકુલન્તિ (ગુળ) મિસ્સકખજ્જકવિસેસો.

૬૯. જના

"તદસ્સટ્ઠાનમીયો ચા"તિ (૨-૮-૧૩) કચ્ચાયનસુત્તસ્સાય મત્થો "તદસ્સટ્ઠાનમિચ્ચેતસ્મિં અત્થે છટ્ઠિયન્તતો ઈયપ્પચ્ચયો હોતી'તિ. તેન મદનસ્સ ઠાનં મદનીયં બન્ધનસ્સ ઠાનં બન્ધનીયંત્યાદિકં સાધેન્તિ. ઇધ પન તથાવિધસ્સાભાવા કથં તં સિજ્ઝતીત્યાસઙ્કિય 'મદનીય'ન્તિઆદિકં વુત્તં, તં દસ્સેતુમાહ- 'મદનીયાદિપ્પસિદ્ધિયા'ચ્ચાદિ. સાધનક્કમં દસ્સેતુમાહ- 'એવમઞ્અતે'ચ્ચાદિ.

ઠાનન્તિ કારણં. "ઉપમત્થાયિતત્ત"ન્તિ (૨-૮-૧૪) કચ્ચાયનસુત્તસ્સાયમત્થો "ઉપમત્થે આયિતત્તપ્પચ્ચયો હોતી"તિ તેન ધૂમો વિય દિસ્સતીતિ ધૂમાયિતત્તં તિમિરમિવ દિસ્સતીતિ તિમિરાયિતત્તંત્યાદિકં સાધેન્તીતિ વુત્તનયમેવ. તમ્પિહચ્ચાદિકં દ્વીસુ સાધનક્કમદસ્સનં, ધૂમો વિય દિસ્સતીતિ દસ્સિતો યો કમ્મત્થો સોપિ ધૂમાયીતિ કત્તુવસેન સક્કા પરિકપ્પેતુન્તિ કત્તુસાધનતો ધૂમાયિતસદ્દા સકત્થેત્તપ્પચ્ચયેપિ ધૂમો વિય દિસ્સતીતિ અત્થે આયિતત્થપ્પચ્ચયેપિ નાત્થભેદો-ઞ્અત્રવચનિચ્છાભેદાતિ દટ્ઠબ્બં, ભાવત્થો પન તેસં ભાવપ્પધાનવસેન લબ્ભતિ, ધૂમસ્સેવ દસ્સનન્તિ વિગ્ગહે આયિતત્તેન વા.

૭૦. ઇયો

અઞ્અસ્મિન્તિ અઞ્અસ્મિમ્પિ અત્થે ઇયોતિ યોજના.

૭૪. કથા

પવાસે દૂરગમને સાધુ પવાસિકો, ઉપવાસે રત્યભોજને સાધુ ઉપવાસિકો.

૭૫. પથા

પથે સાધુ ઉપાકારકં પાથેય્યં, મગ્ગોપકરણં, સપતિમ્હિ ધન પતિમ્હિ સાધુ ઉપકરણં સાપતેય્યં ધનં.

૭૭. રાચો

તુમન્તકિરિયાયાતિ ઘાતેતું (ત્યાદીતુ) મન્તકિરિયાય. વા સદ્દો સમુચ્ચયો, ઘાતેતું વાતિઆદિના યોજેતબ્બો.

૭૮. તમે

ઇતિસદ્દેન બ્યવચ્છિન્નમત્થમુપદસ્સયમઞ્ઞનાપેક્ખં સપ્પધાનં મન્ત્વાદિ વિધિમ્હિદમત્થદ્વયં બ્યાપારીયતિચ્ચાહ-'એત્થ અસ્સ અત્થી'તિ. નનુ ચ યં યસ્સ હોતિ તં તસ્મિમ્પિ હોતિ (યં યસ્મિં હોતિ) તસ્સાપિ તં હોતિ તેનેવ વુચ્ચતે- 'છટ્ઠીસત્તમીનમવિસેસો'તિ, તત્રઞ્ઞ તરનિદ્દેસેનેવ સિદ્ધે કિમત્થમિહ છટ્ઠીસત્તમીનં ભેદેનોપાદાનં કરીયતીતિ વુચ્ચતે-યત્રાવયવાવયવિભાવો, તત્થેવ છટ્ઠીસત્તમીનમત્થસ્સ અવિસેસો [વત્થુતો (પોત્થકે)] યથા 'રુક્ખેસાખા રુક્ખસ્સ સાખા'તિ. સસ્સામિભાવજઞ્ઞજનકભાવાદો તુ નાવસ્સમાધારાધેય્યભાવોતિ ભિન્નમેવત્થાનમુપાદાનન્તિ.

નનુ ચ સમ્ભવે બ્યભિચારે ચ સતિ વિસેસનં સાત્થકં ભવતિ યથા 'નીલમુપ્પલ'ન્તિ, નેવાત્થિત્તસ્સાત્થિ બ્યભિચારો, તથા ચ વુત્તં- 'ન સત્તં પદત્થો બ્યભિચરતી'તિ, તસ્મા બ્યવેચ્છેજ્જાભાવા નિરત્થકમત્થીતિવિસેસનન્ત્યાહ- 'પદત્થસ્સે'ચ્ચાદિ. સત્તાયં અબ્યભિચારે પીતિ સમ્બન્ધો. કાલન્તરા બ્યભિચારત્થમત્થીતિવિસેસનન્તિ દસ્સેતુમાહ- 'કાલે'ચ્ચાદિ.

નનુ ચ સુત્તેસુ કાલો પધાનં ન હોતિ, ''તેન કતં કીતં''ત્યાદિના હિ પચ્ચયત્થો દસ્સિતો, તથા હિ કાયિકંવાચસિકં ત્યાદો ન કાલસમ્પચ્ચયો, એવમિહાપિ સત્તામત્તે ભવિતબ્બં, અત્થીતિ તુ વત્તમાનસત્તાય એવ પરિગ્ગહો કથમવસીયતે યેન કાલવિસેસનં સિયાતિ. સચ્ચં, કિન્તુ પદત્થસ્સ સત્તાબ્યભિચારાભાવેપિ અત્થીતિવિસેસનોપાદાનસામત્થિયાત્ર વિસિટ્ઠો સત્તા અત્થીતિ વિસેસનત્તેનોપાત્તા, ન સત્તામત્તન્તિ પતીયતે, સા પન વિસિટ્ઠા સત્તા સમ્પતિસત્તા, અત્થિ ચ તસ્સા બ્યભિચારો સામઞ્ઞસત્તાયાતિ યુજ્જતેવ વિસેસનવિસેસ્સભાવોતિ મઞ્ઞતે. ઉપાધીતિ વિસેસનં.

ન ભુઞ્જતિચ્ચાદિવિયાતિ યથા ન ભુઞ્જતીતિ નઞ્સ્સ પટિસેધત્તા વિરુદ્ધત્થપદસ્સ સન્નિધાને-ત્થન્તરસ્સ પટિસેધરૂપસ્સત્થસ્સાવગતિ પદનિબન્ધનસ્સ વિધિનો અબાધિકા ભવતિ, તમિવાક્યત્થો. અધિપ્પાયત્થ માહ- 'અત્થિવચનિચ્છાય યો વિસયો તસ્સ નિયમો'તિ. કતિ પયસમ્ભવે ન પન ગોમા રુક્ખવાતિ યોજના, તેહીતિ પસંસાપહૂતેહિ. કકુદે આવત્તો કકુદાવત્તો, નિન્દિતો કકુદાવત્તો અસ્સ અત્થીતિ કકુદાવત્તી. કથં નિન્દિતત્તમસ્સિચ્ચાહ-'કકુદા વત્તો'ચ્ચાદિ. સંસત્તો દણ્ડો અસ્સ અત્થિચ્ચનેન ગેહટ્ઠિતેન વિજ્જમાનેનપિ દણ્ડેન દણ્ડીતિ નાભિધીયતીતિ વદતિ. દબ્બેભિધેય્યેતિ જાતિસન્નિસ્સયગોપિણ્ડઅસ્સપિણ્ડાદિસઙ્ખાતે દબ્બે-ભિધેય્યે, ભવં ભવેય્યાતિ યદાકદાચિ ભવન્તો યદિ ભવેય્ય.

૭૯. વન્ત્વ

પઞ્ઞવા ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ (૧-૩૩) રસ્સો.

૮૦. દણ્ડા

દ્વે હોન્તીતિ ઇકો ઈ'ચેતિ દ્વે હોન્તિ, એકમેકંવાતિ ઉભિન્નં. વાસદ્દો દ્વે હોન્તીતિ એત્થાપિ દટ્ઠબ્બો. ઉત્તમીણેવ ધના ઇકોતિ ગણસુત્તં વિવરતિ 'ઉત્તમીણેવા'તિઆદિ. કેનેત્થ સમાસોતિ આહ- 'સ્યાદિસ્યાદિનેકત્થન્તિ સમાસો'તિ. ઉત્તમીણો ધનસામી. અસન્નિહિતે અત્થાતિ ગણસુત્તં, અસન્નિહિતેતીમસ્સ અત્થં વિવરતિ 'અપ્પત્તે'તિ. અસમ્પત્તેતિ અત્થો. અસન્નિહિતેતિ ચ અત્થો ઇચ્ચસ્સ વિસેસનં. અત્થનં અસન્નિહિતે અત્થે આસિસનં અત્થો, સો અસ્સ અત્થીતિ અત્થિકો અત્થી. તદન્તાચાતિ ગણસુત્તં, અસન્નિહિતેત્યનુવત્તતે, અસન્નિહિતોપાધિકા અત્થન્તા ચ ઇક ઈપ્પચ્ચયો ભવતીત્યત્થો. વણ્ણન્તાઈયેવાતિ ગણસુત્તં, બ્રહ્માનં દેવાનં વણ્ણોતિ વા સમાસો. હત્થદન્તેહિ જાતિયન્તિ ગણસુત્તં.

જાતિયન્તિ પચ્ચયવિસેસનં. વણ્ણતો બ્રહ્મચારિમ્હીતિ ગણસુત્તં. બ્રહ્મસદ્દેન નિયમવિસેસો વુચ્ચતિચ્ચાહ-'વિજ્જે'ચ્ચાદિ. તસ્મિઞ્ચનિયમવિસેસચરણે તિણ્ણં બ્રાહ્મણાદીનમેવાધિકારો, નસુદ્દસ્સાતિ દસ્સેન્તો આહ- 'તઞ્ચે'ચ્ચાદિ. તેવણ્ણિકો વણ્ણીતિ વુચ્ચતીતિ સમ્બન્ધો. તીસુ વણ્ણેસુ ભવો તદન્તોગધત્તા તેવણ્ણિકોતિ ભવત્થે ણિકો. વણ્ણસદ્દો બ્રાહ્મણાદિવણ્ણવચનો. તત્ર બ્રહ્મચારિમ્હિત્યનેન સુદ્દો બ્યવચ્છિજ્જતે.

અથવા બ્રહ્મન્તિ નિબ્બાનં તદત્થો ગન્થોપિ, તં બ્રહ્મં નિબ્બાનં ધમ્મં વા તેપિટકં ચરતીતિ બ્રહ્મચારી, યતિ. યતયોપિ હિ વણ્ણીતિ બ્રહ્મચારિનોતિ વુચ્ચન્તિ. વણ્ણીલિઙ્ગીતિ હિ વુત્તે તિલિઙ્ગવાતિ અત્થો. વણ્ણ સદ્દો પનેત્થ યથાવુત્ત બ્રહ્મપરિયાયો. પોક્ખરાદિતો દેસેતિ ગણસુત્તં. દેસો ચેત્થ યત્થ(ત્થિ પોક્ખરાદીનિ સો). પદુમગચ્છ પોક્ખરણીનં વાચકસ્સાતિ ઇમિના પદુમાનિ અસ્સં સન્તીતિ પદુમિનીતિ પોક્ખરણીપિ વુચ્ચતીતિ દસ્સેતિ. નાવા અત્થીતિ નાવિકો, યાગમે નાવાયિકો. સુખદુક્ખા ઈ, બલા બાહૂરુપુબ્બા ચેતિ ચ ગણસુત્તાનિ.

૮૨. મુખા

ઇહાપિ પસજ્જેય્ય મધુ અસ્મિં ઘટે અત્થીતિ એત્થાપિ પયોગે મધુરન્તિ રપ્પચ્ચયો પાપુણેય્ય મધુમ્હિ અભિધેય્યતિ અધિપ્પાયો. ન ગચ્છન્તીતિ નગા. યજ્જપિ ઊસવાચ્ચાદો પહૂતાદિવિસયાયાત્થિતાય સમ્ભવો, તથાપિ ગુસાદિવતો પચ્ચય(ત્થ)ત્તેન વચનિચ્છાભાવા ગુસવા ઘટોચ્ચાદિ ન સિજ્ઝતિ તસ્મા પહૂતાદિવિસયાત્થિતાસમ્ભવેપિ તંવતો-ત્થસ્સ પચ્ચય(ત્થ)ત્તેન ગુસરો દેસોતિ વત્તુ મિચ્છાયં પચ્ચયો યથા સિયા અઞ્ઞત્રમાભવિચ્ચેવમત્થો વેદિતબ્બોતિ આહ- 'ઇતિ'ચ્ચાદિ. કુઞ્જવાતિએત્થ કુઞ્જસદ્દો તિણલતાદ્યચ્છાદિતપબ્બતેકદેસે વત્તતે.

૮૭. પિચ્છા

પરેહિ વાચાસદ્દા આલો વિહિતો નિન્દાયં, નેહ તથેતિ ચોદનમુબ્ભાવયતિ 'નિન્દાય'મિચ્ચાદિના.

૮૮. સીલા

સીલમસ્સ અત્થિ, કેસા અસ્સ સન્તીતિ વિગ્ગહો. અણ્ણા નિચ્ચન્તિ નિચ્ચવિધ્યુત્થં ગણસુત્તં. ગાણ્ડીરાજીહિ સઞ્ઞાયન્તિ સઞ્ઞાવિસયનિયમનત્થં ગણસુત્તં. ગણ્ડસ્સ ગણ્ડમિગસિઙ્ગસ્સ અયં ગાણ્ડી, સા અસ્સ અત્થીતિ ગાણ્ડીવો.

૯૦. સિસ્સ

સમસ્સ અત્થીતિ સુવામી,સં સકિયં.

૯૧. લક્ખ્યા

અકારાદેસો ચ ણસન્નિયોગેનાતિ ઇમિના યત્થ ણકારો તત્થેવાયમકારાદેસોતિ દસ્સેતિ. ઉપાદાનતોતિ ઇમિના નિસ્સયકરણમેકો સત્થિયો ઞાયોતિ દસ્સેતિ. અન્તસ્સ અવિધાનસામત્થિયાચાતિ ઇમિના સતિપિ પુબ્બલોપેન પયોગ નિપ્ફત્તિયં અકારં વિધાય તસ્સ લોપો નિરત્થકોતિ દસ્સેતિ. લક્ખી સિરી અસ્સ અત્થીતિ લક્ખણો.

૯૪. ઇમિયા

કપ્પો યોગ્યતા અસ્સ અત્થીતિ કપ્પિયો, જટા હાનભાગો, સેના અસ્સ અત્થીતિ વિગ્ગહો.

૯૫. તોપ

'ઓહાક ચાગે' ઇતિ સકકારસ્સ હાધાતુનો પયોગે તોપ્પચ્ચયં નિસેધેત્વા'સત્થા હીયતે સત્થા હીનો'તિ ઉદાહરણં દસ્સિતં. તેનાહ- 'સક્કતેચ્ચાદિ. દસ્સેતું તતિયમ્પનુદાહરણન્તિ સમ્બન્ધો. ચીપ્પચ્ચયાવસાનાનન્તિ ''અભૂતતબ્ભાવે કરાસભૂયોગે વિકારાચી''તિ (૪-૧૧૯) વુત્તો ચીપ્પચ્ચયો અવસાને યે સન્તિ વિગ્ગહો. જાતિયવજ્જિતાનન્તિ ''તબ્બતિ જાતિયો''તિ (૪-૧૧૩) સુત્તેન જાતિયપ્પચ્ચયેન વજ્જિતાનં. કચ્ચાયને તુ તોઆદીનં વિભત્તિ સઞ્ઞત્તા ન તતો પુન વિભત્તુપ્પત્તિ.

૯૬. ઇતો

વુત્તિયં 'એતસ્સ ટ એત' ઇતિ અતોઇચ્ચત્ર એતસ્સ ટાદેસો એત્તો ઇચ્ચત્ર એતઆદેસોતિ અત્થો.

૯૭. અભ્યા

નનુ ચ કિં ઇમિના સુત્તેન, પઞ્ચમ્યન્તા ''તો પઞ્ચમ્યા''તિ (૪-૯૫) ભવિસ્સતિ, અપઞ્ચમ્યન્તાતુ ''આદ્યાદીહી''તિ (૪-૯૮) નેતદેવં દટ્ઠબ્બં. ''તો પઞ્ચમ્યા''તિ (૪-૯૫) પકતિવિસેસાનમપરામાસતો કુતોચિ પઞ્ચમ્યન્તા હોતુ, અપઞ્ચમ્યન્તા પન ''આદ્યાદીહી''તિ સુત્તે સસઙ્ખ્યસ્સાદિસદ્દસ્સ ગહણેન તંસદિસા સસઙ્ખ્યાએવોપલક્ખીયન્તીતિપિ વિઞ્ઞાયેય્ય તતો અપઞ્ચમ્યન્તેહિ અભ્યાદીહિ તો ન સિયાતિ અભિતોચ્ચાદિ ન સિજ્ઝતીતિ ''અભ્યાદીહી''તિ સુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

૯૮. આદ્યા

નનુ ચ તોઇચ્ચેવ સામઞ્ઞેન સુત્તિતે યતોકુતોચિ પઞ્ચમ્યન્તા વા અપઞ્ચમ્યન્તા વા બહુલં વા તોમ્હિ ઇટ્ઠપ્પસિદ્ધીતિ કિં આદ્યાદીહીતિ સુત્તેનાતિ સચ્ચં, તથાપિ વિભાગેન દસ્સિતે વિભાગસો વિસેસાવસાયો સિયાતિ ન દોસોતિ. યન્તિ પઠમન્તા તોમ્હિ યતો.

૧૦૦. કત્થે

પુબ્બેનેવાતિ ‘‘સબ્બાદિતો’’ (૪-૯૯) ચ્ચાદિનાવ. એતસ્સાતિ એતસદ્દસ્સ, ઇમસ્સાતિ ઇમસદ્દસ્સ.

૧૦૧. ધિ

વાવિધાનાતિ વિકપ્પેન ધિપ્પચ્ચયસ્સ વિધાના.

૧૦૨. થા

યત્રાતિ વુત્તે યત્થાતિ ઉપ્પલક્ખિતમેવ સિયાતિ ન વુત્તં. એવમુપરિપિ.

૧૦૪. કુહિં

હિઞ્ચનં વિધીયતે ‘‘હિં હં હિઞ્ચન’’ન્તિ (૨-૫-૯) સુત્તેન. હિઞ્ચિઆદીનન્તિ હિઞ્ચિદાચિરહચિઆદીનં.

૧૦૫. સબ્બે

એતસ્મિં કાલે એકદાઇચ્ચાદિ દટ્ઠબ્બં.

૧૦૬. કદા

કુદાસદ્દો ચનંસદ્દયોગેવ દિસ્સતિ કુદાચનન્તિ.

૧૦૭. અજ્જ

નિમિત્તનિમિત્તીનન્તિ કારણકારિયાનં, સમાનેતિ સાધારણે. સમાનમેવ બોધેતિ ‘તંયથે’ચ્ચાદિના. એત્થ પન મમ્મતાળનં નિમિત્તં પાણ હરણં નિમિત્તી, તસ્સાતિ અનજ્જતનસ્સ. ઉપરિ ત્યાદિકણ્ડે કરહસદ્દો તુ ચિસદ્દસંયુત્તોવ દિસ્સતિ કરહચીતિ.

૧૧૦. ધાસં

સઙ્ખ્યાવાચિનો સદ્દા સઙ્ખ્યાસદ્દેન ગહિતાતિ આહ- ‘અત્થે’ચ્ચાદિ. પકારો દબ્બગુણધિસયોપિ અત્થિ, તત્થ યદિ સોપિ ગય્હેય્ય દબ્બ ગુણાનં લિઙ્ગસઙ્ખ્યાહિ યોગા ધાપ્પચ્ચયન્ત(મ્પિ તબ્બિસયોયેવેતિ) [ચેત્થ (પોત્થકે)] (પકારવાચકલિઙ્ગસઙ્ખ્યાહિ યોગા) અલિઙ્ગમસઙ્ખ્યઞ્ચ [ધાપ્પચ્ચયન્તમલિઙ્ગમસઙ્ખ્યઞ્ચ-ઇતિ કાસિકાવુત્તિપઞ્ચકાયં] ન સિયા, એવઞ્ચ સત્યબ્યયત્તમભિમતન્તસ્સ ન સિયા, તઞ્ચિટ્ઠં, કિરિયાવિસયે તુ તસ્મિં ગય્હમાને એકધાભુઞ્જતિ દ્વિધાભુઞ્જતિ દ્વિધાગચ્છતિચ્ચાદો ભોજન ગમનાદિકિરિયાય સબ્બથા લિઙ્ગસઙ્ખ્યાહિ યોગાભાવા યથાવુત્ત દોસો ન સિયાતિ પાણિનીયવુત્તિકારેન જયાદિચ્ચેન કિરિયા વિસયોયેવેત્થ પકારો ગહિતો. તમ્પતિ આહ- ‘દબ્બે’ચ્ચાદિ. કસ્મા પનેવમાહાતિ આહ- ‘નવધાદબ્બ’મિચ્ચાદિ. ‘‘નવધા દબ્બં, બહુધા ગુણો’’તિ વેસેસિકાનં સઙ્કેતો.

તત્થ પુથબ્યાપોતેજોવાય્વાકાસકાલદિસાત્તમનાનીતિ નવ દબ્બાનિ. રૂપ રસ ગન્ધ ફસ્સ સઙ્ખ્યાપરિમાણ પુથુત્તસંયોગવિભાગ પરત્તાપરત્તબુદ્ધિસુખદુક્ખેચ્છાદોસપયતના ચ ગુણા, ચસદ્દેન ગુરુત્ત દવત્તસિનેહસઙ્ખારધમ્માધમ્મસદ્દા ચેતિ ચતુબ્બીસતિ બહુધા ગુણો. અત્રાપિ યથાવુત્તકાસિકાવુત્તિયા પઞ્ચિકાકારેન

જિનિન્દબુદ્ધિના નવધા દબ્બં બહુધા ગુણોત્યત્રાપિ ‘‘કિરિયાજ્ઝાહરિતબ્બા નવધા દબ્બં બહુધા ગુણો ઉપદિસીયતિ વિઞ્ઞાયતિ બ્યાખ્યાયતે વિજ્જતેવા’’તિ કિરિયાવિસયોયેવ પકારો પટિપાદિતો, પયોગદસ્સનતો બ્યવચ્છેજ્જભાવા સબ્બત્થ કિરિયેવેતિ વિસેસનોપાદાનમયુત્તન્તિ સમ્બન્ધો.

નવધા દબ્બં બહુધા ગુણોતિ પયોગદસ્સનતો દબ્બગુણવિસયાનમ્પકારાનં ગય્હુપગત્તા બ્યવચ્છેદયિતબ્બાનં દબ્બગુણવિસયાનમ્પકારાનં ભાવા સબ્બસ્મિં દબ્બગુણવિસયે જિનિન્દબુદ્ધિના વુત્તનયેન કિરિયા અત્થેવાતિ કિરિયાવિસયોવ પકારો ગય્હતીતિ વુત્તિકાર પઞ્ચિકાકારાનં વિસેસનોપાદાનમયુત્તન્તિ અત્થો.

તતોયેવાતિ યતો વિસેસનોપાદાનમયુત્તં તતોયેવ દ્વીહિચ્ચાદિકમાહેતિ અત્થો. અયમેત્થાધિપ્પાયો ‘‘દ્વિધા કરોતીતિ કિરિયાપયોગેપિ પકારો દબ્બગુણવિસયો... દબ્બવિસયસ્સ ગુણવિસયસ્સ વા દ્વિધાભાવસ્સ કરીયમાનત્તા, નતુ કિરિયાવિસયો... દ્વિધાભાવસ્સ કરણકિરિયાવિસયસ્સેત્થ વત્તુમનિચ્છિતત્તા. તતોયેવ કિરિયાપકારોપાદાને [પકારોતિસયને (પોત્થકે)] અત્ર ધાપ્પચ્ચયન્તપ્પયોગો ન સિયાતિ વિઞ્ઞાપેતું ‘દ્વીહિ’ચ્ચાદિકમાહે’’તિ તેનાહ‘અત્રે’ચ્ચાદિ.

દબ્બગુણવિસયે પકારે ગય્હમાને યોયં દોસો સમ્ભાવિતો પરેહિ, તં દાનિ નિરાકત્તુમાહ ‘સતિપિચે’ચ્ચાદિ. સભાવતો અલિઙ્ગમસઙ્ખ્યઞ્ચાતિ સમ્બન્ધો, સઙ્ખ્યન્તરાપાદને ગમ્યમાને ધાપ્પચ્ચયો વિહિતો પાણિનિયેહિ, તદાહ- ‘દબ્બસ્સે’ચ્ચાદિ સઙ્ખ્યાન્તરાપાદનેપીતિ પુબ્બં યા વવત્થિતા સઙ્ખ્યા, તતો- ઞ્ઞં સઙ્ખ્યાન્તરં તસ્સાપાદનં કરણં સઙ્ખ્યન્તરાપાદનં, તસ્મિમ્પીતિ અત્થો.

૧૧૩. તબ્બ

સો પકારો અસ્સાતિ તબ્બા, તસદ્દેન પકારસ્સ પરામટ્ઠત્તા તબ્બતીતેત્થ પકારવતીતિ અત્થો વુત્તોતિ આહ- ‘તસદ્દેને’ચ્ચાદિ. પકારવતીતિ પકારવતિ અત્થે. મુદુપ્પકારવા મુદુજાતિયો.

૧૧૫. કતિ

કિં સઙ્ખ્યાનમ્પરિમાણમેસન્તિ અત્થે ‘‘કિમ્હા રતિ રીવરીવતક રિત્તકા’’તિ (૪-૪૪) સુત્તેન રતિપ્પચ્ચયં વિધાય કતીતિ સિદ્ધત્તા વુત્તં- ‘સઙ્ખ્યાપરિમાણવિસયે સાધિતત્તા’તિ, કતિ ચ સો સઙ્ખ્યા પરિમાણવિસયત્તા સઙ્ખ્યા ચેતિ કતિસઙ્ખ્યા, તાય.

૧૧૬. બહુ

પચ્ચાસત્તીતિ સમ્બન્ધિમ્હિ એકમ્હિ દસ્સિતે દ્વિટ્ઠત્તા સમ્બન્ધસ્સ પરો સમ્બન્ધી વિઞ્ઞાયમાનો પરોવ વિઞ્ઞાયતિ યુત્તિતોતિ ‘સમ્બન્ધતોવા’તિ વુત્તં.

૧૧૭. સકિં

નિપાતનસ્સાતિ સકિન્તિ નિપાતનસ્સ.

૧૧૮. સો

ખણ્ડં ખણ્ડં ખણ્ડસો, પુથુ પકારો પુથુસો.

૧૧૯. અભૂ

નનુ ચ અભવનન્નામ સબ્બથા અનુપ્પત્તિયા વા અવત્થન્તરેન વા, તથા સત્યભૂતસદ્દો-નુપ્પન્નમત્તવચનોપીતિ કથમભૂતસદ્દો-વત્થન્તરે નાભૂતે વુત્તોચ્ચાહ- 'અભૂતસ્સિ'ચ્ચાદિ. કથમવત્થાવ તસદ્દેન પરામસીયતીતિ ચે અભૂતસદ્દો યદ્યનુપ્પન્નવાચી સિયા, તદા તસદ્દપ્પ યોગોયેવ ન સિયા... તસદ્દેનાભૂતસ્સેવ ગહણતો, અભૂતભાવેચ્ચાદિના સુત્તિતં સિયા, તેન તસદ્દપ્પયોગસામત્થિયા અવત્થાવ તસદ્દેન પરામસીયતિ, તપ્પરામટ્ઠઞ્ચાવત્થન્તરમભૂત સદ્દો અપેક્ખતે, તેનાહ- 'તબ્ભાવેતિવચના'ઇચ્ચાદિ. ભવનં ભાવો તાય અવત્થન્તરે ભાવો તબ્ભાવો તસ્મિં. તેનાહ 'અભૂતસ્સે'ચ્ચાદિ. ભાવેતિ વિસયસત્તમી, સંસત્તમી વાતિ આહ- 'વિસયે ગમ્મમાને વા'તિ. કુણ્ડલત્તેનાતિ કુણ્ડલસભાવેન.

૧૨૦. દિસ્સ

દિસ્સન્તીતિ વુત્તે પયોગે દિસ્સન્તીતિ અયમત્થો વિઞ્ઞાયતીતિ આહ 'દિસિ'ચ્ચાદિ, ઇદં સુત્તં વિજ્ઝઙ્ગ પરિભાસા ભવતીતિ સેસો. "ણોવા-પચ્ચે"તિઆદિના (૪-૧) સુત્તેન વુત્તેસ્વનેકવિધેસુ અત્થેસુ પરિ સમન્તતો ભાસતીતિ પરિભાસા, વિધિનો પચ્ચયસ્સ અઙ્ગભૂતા પરિભાસા વિજ્ઝઙ્ગપરિભાસા. વિધિયેવાતિ સુત્તમિદન્તિ સમ્બન્ધો. વક્ખમાનસુત્તદ્વયન્તિ "અઞ્ઞસ્મિં સકત્થે"તિ સુત્તદ્વયં.

૧૨૫. સંયો

અન્તરસદ્દો-નેકત્થોપીહાન્તરાળવાચી મજ્ઝવાચી ગય્હતિ, ન વિજ્જતેન્તરમેસન્તિ અન્તરાળમત્તપટિસેધેપયોજનં નત્થીતિ કત્વાન્તરા ળટ્ઠસ્સાભાવાન્તરાળં નત્થીત્યુપચરીયતિ, એવઞ્હિ લોકે પયુજ્જતે 'અનન્તરા ઇમે ગામા અનન્તરા ઇમે પાસાદા'તિ અન્તરાળગતસ્સ ઞ્ઞસ્સ ગામસ્સઞ્ઞસ્સ પાસાદસ્સ વાભાવા તથા બ્યપદિસીયતે, તથેવમિહાપ્યન્તરાળગતસ્સઞ્ઞસ્સ બ્યઞ્જનસ્સાભાવા અનન્તરા ઇત્યુચ્ચન્તે, અથવાન્તરસદ્દો બ્યવધાનવાચી બ્યવધાનાભાવતો-નન્તરા ઇતિ વુચ્ચન્તે. અન્તરં કરોતીતિ વા ખાદિઇપ્પચ્ચયં [ણિપ્પચ્ચયં (પોત્થકે)] વિધાય અન્તરાયતિ બ્યવધાનં કરોતીતિ કત્તરિ અપ્પચ્ચયં વિધાય અન્તરો બ્યવધાયકો નત્થેતેસન્તિ અનન્તરા. યથા 'રુક્ખા વનન્તે'ત્થ રુક્ખા સમુદિતાવેકવનબ્યપદેસં લભન્તે, તથાત્રાપિ બ્યઞ્જના સમુદિતાવેતે સંયોગબ્યપદેસગોચરત્તં પટિપજ્જન્તે.

સંયોગોતિ હિ સમુદાયપ્પધાનો નિદ્દેસો બ્યઞ્જનાત્યવયવપ્પધાનો, તસ્મા બ્યઞ્જનાતિ બહુવચનેન સંયોગોતિ એકવચનનિદ્દેસો ઘટતે, નનુ ચ વણ્ણાનમુચ્ચારિતપ્પધંસિત્તા યોગપજ્જમટ્ઠિતમાનાનં ન સમ્ભવતિ સમુદાયત્તન્તિ સમુદાયત્તમયુત્તન્તિ નાયુત્તં, તથાહિ ઉત્તરુત્તરઞ્ઞાહિનિ બુદ્ધિ પુબ્બપરીભૂતે બ્યઞ્જનાવયવે સમુદાયરૂપેન સઙ્કપ્પેન્તી સમુદાયવોહારમ્પવત્તયીતિ.

ણાનુબન્ધેતિ દિતિસદ્દસ્સ સંયોગાવિસયત્તા દેચ્ચોતિ 'સરાનમાદિસ્સા'તિ વિસયો, ઉળુમ્પસદ્દસ્સ સંયોગવિસયત્તા ઓળુમ્પિકોતિ એતસ્સ વિસયોતિ તત્થ રાધવો વેનતેય્યો મેનિકો દેચ્ચો દોસઞ્ઞાન્તિ રૂપાનિ. ઇધ તુ ઓળુમ્પિકો કોણ્ડઞ્ઞોતિ યુજ્જન્તિ. તેનેવ ચ તત્થ પઞ્ચિકા એત્થ, એત્થ ચ પઞ્ચિકા તત્થ ઉપનેતબ્બાતિ.

૧૨૭. કોસ

કોસજ્જન્તિ એત્થ તસ્સ જત્તઞ્ચ નિપાતના, અજ્જવન્તિ એત્થ્ઠ ''ઉવણ્ણસ્સા વવ સરે''તિ (૪-૧૨૯).

૧૩૫. જોવુ

યકારસ્સ દ્વિત્તે જેય્યો.

૧૩૭. કણ

અતિસયેન અપ્પો, અતિસયેન યુવાતિ વિગ્ગહો.

૧૩૯. ડેસ

સતિસ્સાતિ વુત્તે સતિસદ્દો વિઞ્ઞાયતિ સત્યન્તેપિ વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતેસત્યન્તો કથં વિઞ્ઞાયતિચ્ચાસઙ્કિય ''સઙ્ખ્યાય સચ્ચુતીસાસે''ચ્ચાદિના (૪-૫૦) સત્યન્તાદીહિ ડો વિહિતો, તસ્મિઞ્ચ ડેતિનિમિત્તેનોપાદિન્ને તદુપાદાનસામત્થિયાસત્યન્તોવ વિઞ્ઞાયતીતિ દસ્સેતુમાહ- 'ડેતિ નિમિત્તોપાદાના'તિઆદિ.

૧૪૨. અધા

ધાતુતો અઞ્ઞો સદ્દો અધાતુ તસ્સ. પઞ્ચિકાયમ્પન પકતિપિ સદ્દોયેવાતિ ધાતુતોઇચ્ચાદિના અધાતુસદ્દસ્સ અત્થમત્તં વુત્તં.

તસ્સાતિ અધાતુપ્પકતિયા, અધાતુસદ્દસ્સાતિ વુત્તં હોતિ. તેનચાતિ કકારેન ચ, તસ્માતિ તેન કારણેન. પુબ્બગ્ગહણમન્તરેનાતિપાણિનિના ઇકારાદેસવિધાયકે ઇમસ્મિંયેવ સુત્તેકકારતો પુબ્બસ્સ ઇકારાદેસવિધાનત્થં પુબ્બગ્ગહણં કતં, તં પુબ્બસ્સાતિવચનં વિનાતિ અત્થો. સચેતિઆદિના કથયતીતિ સમ્બન્ધો. ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ (૧-૩૩) રસ્સો વુત્તો, અસ્સાતિ જાતિનિદ્દેસે તુ આકારસ્સચિકારો ભવત્યેવ, સિયા એતન્તિ બહુપરિબ્બાજકાતિ એતં રૂપં હોતિ. સ્યાદ્યત્ર બ્યવહિતો... કકારતો પુબ્બે સ્યાદિ, ન સ્યાદિ કકારા પરોતિ.

નનુ ચ અસ્યાદિતોતિ એત્થ પસજ્જપ્પટિસેધો નઞ કસ્મા ગહિતો, ન પરિયુદોસોતિ આસઙ્કિય પરિયુદાસેસ્મિં ગહિતે સતિ દોસં વત્તુમારભતે 'પરિયુદાસે'ઇચ્ચાદિના. સ્યાદિતોતિ સ્યાદ્યન્તતો પરિબ્બાજકસદ્દતો. પરિબ્બાજકસદ્દોહિ સ્યાદ્યન્તો વાક્યે સ્યાદ્યન્તત્તા, તેનેવ વક્ખતિ- 'પરિબ્બાજકસદ્દતો એત્થ સ્યાદ્યુપ્પત્તી'તિ. અસ્યાદિસ્મા પરોતિ કત્વા બહુપરિબ્બાજકસદ્દતો ન સ્યાદ્યુપ્પત્તીતિ સમ્બન્ધો.

તતોચાતિ બહુપરિબ્બાજકસદ્દતો ચ. પસજ્જપ્પટિસેધેન નઞસદ્દેન અઞ્ઞપદત્થસમાસેપિ સિયાવ દોસોતિ દસ્સેન્તો આહ- 'અવિજ્જમાનોસ્યાદિ'ચ્ચાદિ.

ઇતિ મોગ્ગલ્લાનપઞ્ચિકાટીકાયં સારત્થવિલાસિનિયં

ચતુત્થકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચમકણ્ડ

૧. તિજ

ખમાવીમંસાસૂતિ પકતિવિસેસનમેવ કથમિચ્છિતન્તિ આહ- 'સમ્બન્ધસ્સિ'ચ્ચાદિ, પદાનમઞ્ઞમઞ્ઞસમ્બન્ધસ્સ પુરિસાધીનત્તાતિ અત્થો, પકતિ વિસેસનન્તિ તિજમાહ સદ્દાનં વિસેસનં, કિમ્પન પકતિવિસેસને ફલ મિચ્ચાહ- 'પકતિવિસેસનોપાદાન'મિચ્ચાદિ. યજ્જત્ર 'ખમાવીમંસાસૂ'તિ પકતિવિસેસનં, કસ્મિં અત્થે ચરતિ ખસા વિધીયન્તિચ્ચાહ- 'અત્થન્તરસ્સા નિદ્દેસા'ઇચ્ચાદિ. અત્થન્તરસ્સાતિ નિસાનાદિઅત્થન્તરસ્સ. ''સુતાનુમિતેસુ સુતસમ્બન્ધોવ બલવા''તિ પરિભાસમુપલક્ખેતિ 'સુતાનુમિતાન'મિચ્ચાદિના. તેનેવાતિ કિરિયારૂપાસુ ખમાવીમંસુ ખસાનં વીધાનેનેવ, સકત્થે વિધાનેનેતિ વુત્તં હોતિ. તિતિક્ખકિરિયત્તાતિ ઇમિના પરેસં વિય ખાદ્યન્તાનં ધાતુસઞ્ઞાવિધાન મનત્થકન્તિ દસ્સેતિ.

તિતિક્ખા ખમા, તિતિક્ખતિ ખમતિ, વીમંસા ઉપપરિક્ખા, વીમંસતિ ઉપપરિક્ખતીતિ અત્થો. સુત્તે તિજઇતિ નિદ્દેસા ભૂવાદિકસ્સ ગહણં. નિચ્ચણ્યન્તસ્સ ચુરાદિકસ્સ હિ તાદિસે પયોજને સતિ બહુલં વિધીયમાનેપિ નિચ્ચત્તમત્તનો નાતિવત્તતિ. અથવા ચુરાદિમાનેનાબ્યભિચારિના સાહચરિયા તિજોપિ ચુરાદિકોવ, તં યથા 'ગાવસ્સ દુતિયેનાત્થો'તિ. વુત્તેગોયેવોપાદીયતે, નાસ્સો, ન ગદ્રભો. કદાચિ પન અસ્સાદિનોપિ દુતિયસ્સ ગહણં સિયા અત્થપ્પકરણા દિપ્પભાવતો.

નનુ ચ વીમંસાયં સપ્પચ્ચયવિધાન મનુપપન્નમિતરેતરનિસ્સયદોસ દુક્કત્તા, તથાહિ સિદ્ધે વીમંસાસદ્દે સપ્પચ્ચયો ઉપ્પજ્જતે, સતિ ચ તસ્મિં વીમંસાતિ રૂપં સમ્પજ્જતીતિ ઇતરેતરનિસ્સયો, ઇતરેતર નિસ્સયાનિ ચ કારિયાની નોપકપ્પન્તીતિ તેનાહ- 'અનુવાદરૂપાન'મિચ્ચાદિ. અનાદિકાલસંસિદ્ધસદ્દાનુવાતો નત્થિ ઇતરેતરનિસ્સયો દોસોતિ ભાવો. પયોજકબ્યાપારણિપ્પચ્ચયાભાવે તેજતેતિ રૂપં.

૨. કિતા

પુબ્બેવિય પકતિવિસેસનાદીત્યનેન ''સમ્બન્ધસ્સ પુરિસાયત્તત્તા 'તિકિચ્છાસંસયેસૂ'તિ પકતિવિસેસનન્તિ આહ- 'તિકિચ્છાય'મિચ્ચાદિ'ત્યાદિકં સબ્બં યથાયોગમેત્થાપિ વત્તબ્બન્ત્યતિદિસતિ. વિસ્સત્થોતિ વિસદ્દસ્સ અત્થો. અથ કિમિત્થં છપ્પચ્ચયન્તસ્સેવ દ્વિધોદાહરણન્ત્યાસઙ્કિયાહ- 'અત્થભેદા દ્વિધોદાહરણ'ન્તિ. નિકેતો નિવાસો, સઙ્કેતો લક્ખણં.

૩. નિન્દા

નિન્દ=ગરહાયં તતો ''ઇત્થિયમણત્તિકયક્યા ચે''તિ (૫-૪૯) અપ્પચ્ચયે તતો ''ઇત્થિયમત્વા''તિ (૩-૨૬) આપ્પચ્ચયે રૂપં. બન્ધતીતિ બધકો.

૪. તુંસ્મા

તુંસ્માતીહ પચ્ચયગ્ગહણમાચિક્ખતિ ‘તુંતાયે’ચ્ચાદિના. તતો ચેતિ યતો તુંસ્માતિ પચ્ચયસ્સેવ ગહણં યતો ચ વિસેસન નિદ્દેસો, તતોતિ અત્થો. પચ્ચયગ્ગહણે તદાદિગ્ગહણં વિઞ્ઞાયતે... “પચ્ચયગ્ગહણે યસ્મા સો વિહિતો તદાદિનો ગહણ”ન્તિ ઞાયતો. વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતત્તા તદન્તગ્ગહણં... “વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સા”તિ (૧-૧૩) વચનાભિ મનસિ નિધાયાહ- ‘યતો કિરિયત્થા’ઇચ્ચાદિ. સો કિરિયત્થો આદિ યસ્સ સમુદાયસ્સ સો તદાદિ સો પચ્ચયોન્તે તસ્સ (સો તદન્તો). તદાદિતદન્તસમુદાયવિસેસસ્સ ગહણં, (નતુ) તદન્તમત્તસ્સે ત્યત્થો . નનુ ચ તુંસ્માઇતિ વિસેસનત્તેન વત્તુમિચ્છિતે ભવતુ “વિધિબ્બિસેસનન્તસ્સે”તિ તદન્તગ્ગહણં પચ્ચયગ્ગહણે તુ કથં તદાદિનો ગહણં વચનાભાવતોચ્ચાહ- ‘તદવિનાભાવિત્તા’તિ. યતો વિહિતો તેન વિના ન ભવતિ સીલેનેતિ તદવિનાભાવી તસ્સ ભાવો તસ્મા. ઇમાય યુત્તિયા વિઞ્ઞાયતે-ત્થો, યમાખ્યાયતે ‘પચ્ચયગ્ગહણે યસ્મા સો વિહિતો તદાદિનો ગહણ’ન્તિ. ભવત્વેવં તદાદિનો તદન્તસ્સ ચ ગહણં, તતો કિપ્ફલંત્યાહ- ‘તેને’ચ્ચાદિ.

સપાદિતોતિ પાદિસહિતતો. ખ છ સુપ્પત્તાભાવાતિ ખ છ સાનં ઉપ્પત્તિયા અભાવા. વુત્તપ્પકારસ્સેવ તુંપ્પચ્ચયન્તસ્સ પકતિભાવેન ગહણા સપાદિતો ખ છ સાનમનુપ્પત્તીતિ અધિપ્પાયો. વિપુબ્બા ‘જિ-જયે’ઇચ્ચસ્મા તુંપચ્ચયન્તા ‘વિજેતુમિચ્છતી’તિ અત્થે “તુંસ્મા”ઇચ્ચાદિના(સો), તુંસ્સચ લોપો, નેમિત્તિકે એકારે નિવત્તે ‘જિસ જિસ ઇતિ દ્વિત્તે અનાદિબ્યઞ્જનલોપો “જિહરાનં ગી”તિ (૫-૧૦૨) ગી. જિગીસપ્પકતિતો “ભૂતે ઈઉં”ઇચ્ચાદિના (૬-૪) ઈ. તસ્મિં અઞ. “આ ઈ ઊ મ્હા સ્સા સ્સમ્હાનં વા”તિ (૬-૩૩) ઈસ્સ રસ્સે બ્યજિગીસિ. યદિ તુ સપાદિતો સસ્સ ઉપ્પત્તિ સિયા, તદા બ્યજિગીસીતિ એત્થ દ્વિબ્બચનં કરીયમાનં સપ્પચ્ચયન્તસ્સ પઠમસ્સેકસ્સરસ્સ દ્વિબ્બચનં ભવતીતિ “ખ છ સાન”મિચ્ચાદિના (૫-૬૯) વિજિય ઇતિ સમુદાયે આદિભૂતસ્સ વિસદ્દસ્સ સિયા ઈમ્હિ ચ વિહિતે સપાદિનો પકતિભાવોતિ વિસદ્દ પુબ્બે અઞાગમો સિયા, તતો ચ અવિવિજિસીતિ અનિટ્ઠપ્પસજ્જેય્ય.

તુંસ્મા ઇચ્છાયન્તિ ચ પકતિપ્પચ્ચયત્થાનમુપદિટ્ઠત્તા તેન સભાવ લિઙ્ગેન ખ છ સપ્પચ્ચયા તદન્તો ચ અનુમિતો ન પન તું, તુમિહ સુતોતિ આહ- ‘ન તદન્તો, નાપિ છ છસા’તિ. જિઘચ્છાઇચ્ચત્ર દ્વિત્તે પુબ્બસ્સ ઘસ્સ “ચતુત્થ દુતિયાનં તતિયપઠમા”તિ (૫-૭૮) ગો. તસ્સ “કવગ્ગહાનં ચવગ્ગજા”તિ (૫-૭૯) જો. પાણિનિનાપીહ સપ્પચ્ચય વિધાયકે સુત્તે વાક્યમ્પિ યથા સિયાતિ વાવચનં કતં, તદયુત્તન્તિ નિરાકત્તુમાહ- ‘વાક્યમ્પિ’ચ્ચાદિ. પકત્યાદિત્યત્ર આદિ સદ્દેન અત્થવિસેસો ગહેતબ્બો, પકતિ વિસેસો તુમન્તો, ઇચ્છત્થો-ત્થવિસેસો . ઇદં લક્ખણન્તિ “તુંસ્મા લોપો ચિચ્છાયં તે”ઇતિ ઇદં લક્ખણં. નિયોગતોતિ નિયમેન. આસઙ્કાયમુપસઙ્ખ્યાન”ન્તિ (૩-૧-૭) વાક્યકારેન વુત્તં નિરાકત્તુમાહ- ‘આસઙ્કાય’મિચ્ચાદિ.

અચેતનત્તા કૂલસ્સ ઇચ્છાયાસમ્ભવોતિ ‘કૂલપ્પતિતુમિચ્છતી’તિ વાક્યમેવેચ્છાપકાસનમસિદ્ધં, તેનાસિદ્ધેન વાક્યેનાસિદ્ધાનં ખ છ સાનં સાધનં અસિદ્ધેનાસિદ્ધસાધનં. ઇચ્છાવચનિચ્છાતિ ઇચ્છાય વત્તુમિચ્છા. ઇચ્છાયપવત્તિતો ઉપલદ્ધીતિ ઇચ્છાય ઉપલદ્ધિ ઉપાલમ્બો પરિજાનનં પવત્તિતોતિ અત્થો. ચેતનાવતિયાતિ વુત્તં તસ્મા ચેતનાવતિ પવત્તિતો ઉપલદ્ધિં દસ્સેત્વા તદપદેસે નાચેતનેપિ દસ્સેતું ‘યોપેસા’તિઆદિમાહ. દેવદત્તે રજ્જુ ખીલાદિપાણિના ઉય્યોગો, કૂલે મત્તિકાવિકીરણાદિ. રજ્જુ ગુણો. ખીલો [કીલ (પઞ્ચિકા)] સંક્વાદિ.

પુલો તિણાદીનં સઙ્ઘાતો. સા સુનખો મિમરિસતીતિ મર=પાણચાગે’ઇચ્છાયં તુમન્તા સો. “ઞિ બ્યઞ્જનસ્સે”તિ (૫-૧૭૦) ઞિ. દ્વિત્તે પુબ્બતો-ઞસ્સ લોપો “ખ છ સેસ્વી”તિ (૫-૭૬) દ્વિત્તે પુબ્બસ્સાસ્સ ઇમિમરિસતિ. તથા પિપતિસતીતિ ‘પતપથ=ગમેન’ ઇચ્ચસ્સ. સા મિમરિસતીતિ સતિપિ સચેતનત્તે વિસત્તજીવિતસ્સ સુનખસ્સ મરણિચ્છા સમ્ભવતીતિ પટિપાદિતં. “ઇચ્છાસન્તા પટિસેધો વત્તબ્બો”તિ (૩-૧-૭) પાણિનીયવાત્તિકકારેન વુત્તં,

તન્નિરાકત્તુમાહ- 'બુભુક્ખિતુ'મિચ્ચાદિ. જાતિપદત્થનિસ્સયેન નિવુત્તિમ્પટિપાદયમાહ- 'જાતિપદત્થે'ચ્ચાદિ. ઇતરો ઇચ્છત્થો.

૫. ઈયો

કરીયતિ સમ્બન્ધીયતીતિ કમ્મં. તઞ્ચ નામ જાતિ ગુણકિરિયાદબ્બ સમ્બન્ધતો પઞ્ચધા ભવતિ. તત્થ નામકમ્મં' ડિત્થો ડવિત્થોતિ નામેન પિણ્ડસ્સ સમ્બન્ધા. જાતિકમ્મં ગોઅસ્સોતિ ગોત્તાદિજાતિયા પિણ્ડસ્સ સમ્બન્ધા. ગુણકમ્મં સુક્કોનીલોતિ સુક્કાદિના ગુણેન દબ્બસ્સ સમ્બન્ધા. કિરિયાકમ્મં પાચકો પાયકોતિ પાચકાદિકિરિયાય દબ્બસ્સ સમ્બન્ધા. દબ્બકમ્મં દણ્ડીવિસાણીતિ દણ્ડાદિના દબ્બેન પિણ્ડસ્સ સમ્બન્ધા. એવં કમ્મસ્સ પઞ્ચપ્પકારસમ્ભવેપિચ્છાયમત્થે ઈયસ્સ વિધાનતો ઇચ્છાસમ્બન્ધિયેવ કમ્મં ગય્હતીતિ કિરિયાકમ્મમેવાત્ર ગય્હતે અમુકમેવત્થમુપદસ્સેન્તો આહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ. અયઞ્ચ નિપાત સમુદાયો વિસેસાભિધાનનિમિત્તાસ્યુપગમે વત્તતે.

તથાપીતિલોકવુત્તિરયંવિસેસાભિધાનારમ્ભે. તંસમ્બન્ધિયેવાતિ ઇચ્છાસમ્બન્ધિએવ. અત્તનોપુત્તમિચ્છતીત્યાદિવચનિચ્છાયમત્તસમ્બન્ધિનિપુત્તાદો અત્તનોત્યનુવત્તિયસુત્તન્તરેનપચ્ચયોવિધીયતેપાણિનિના, એત્થ ત્વ(ત્ત)ગ્ગહણમન્તરેનાત્ત સમ્બન્ધિન્યેવ પુત્તાદો કથં વિઞ્ઞાયતે વિસેસવચનાભાવે હિ પરસમ્બન્ધિન્યપિ પપ્પોતીતીમંચોદ્યમુબ્ભાવય માહ- 'અત્તસમ્બન્ધિનિ'ચ્ચાદિ. ઈયસ્સ પરસમ્બન્ધિન્યપિ પસઙ્ગોતિ સમ્બન્ધો. કુતોચાહ-ઈયસ્સાઇતિધાના'તિ. અત્થગ્ગહણસ્સાવચને ઈયસ્સાનભિધાનાતિ ભાવો.

અપ્પત્તિયાતિ કરણે હેતુમ્હિ વા તતિયા. એત્થાતિ અત્તનો પુત્તમિચ્છતીતેત્થાપિ. ન ઇટ્ઠોતિ ઈયપ્પચ્ચયો નાભિમતો. નેવેત્થ ભવિતબ્બન્તિ વદતો-ધિપ્પાયામાહ 'સાપેક્ખત્ત ચેવેતિ ભાવો'તિ. યદિ અત્તનો પુત્તમિચ્છતીતિ વત્તુમિચ્છાયં સાપેક્ખેત્તેપિ સિયા, તદાયમનિટ્ઠપ્પસઙ્ગોતિ દસ્સેતુમાહ- 'યદિચેત્થ'ઇચ્ચાદિ.

અનિટ્ઠપ્પસઙ્ગસ્સ સરૂપમાહ- 'અત્તનો પુત્તીયતીતિ સિયા'તિ. ઉપ્પજ્જમાનેન ઈયેનેવ અત્તત્થસ્સાભિહિતત્તા અત્તસદ્દસ્સાપ્પયોગોતિ ચેતમ્પિ ન સઙ્ગતન્તિ પટિપાદયમાહ 'ન ચ સક્કા'તિઆદિ. કસ્માદેવં વત્તું ન સક્કાતિ આહ- 'પકતિ'ચ્ચાદિ. અપૂપાદિકાય પકતિયા સમાનત્થસ્સેવ વિસેસનસ્સ વુત્તિપદે અન્તોભાવ દસ્સનાતિ અત્થો. ક્વપનેવં દિટ્ઠન્ત્યાહ- 'તંયથે'ચ્ચાદિ. ''તમસ્સ સિપ્પં સીલં પણ્યં પહરણં પયોજનં''તિ (૪-૨૭) ણિકે આપૂપિકો. નતુ ભિન્નત્થસ્સાતિ બ્યતિરેકં દસ્સેત્વા તં દિટ્ઠન્તેન સાધેતુમાહ- 'દેવદત્તસ્સે'ચ્ચાદિ. કારણમાહ- 'સામ્યન્તરે'ચ્ચાદિ. દેવદત્તસ્સ ધુરુનો કુલન્તિ સામ્યન્તરબ્યવચ્છેદાય દેવદત્તસદ્દસ્સો પાદાનતો ગુરુકુલન્તિ વુત્તિપદેન દેવદત્તત્થસ્સાન્તો ભાવોતિ અત્થો. તમેત્થોપિ સમાનન્તૂપદસ્સેન્તો આહ- 'તથેહાપિ'ચ્ચાદિ. અથાત્તનો પુત્તમિચ્છતીત્યેતસ્મિં વાક્યે પદસ્સાન્વાખ્યાનતો અત્તસદ્દસ્સાપ્ફયોગો કિન્ન સિયાતિ દસ્સેતુમાહ- 'નચાપિ'ચ્ચાદિ.

પદસ્સાતિ પુત્તીયાદિનો પદસ્સ. નચાપિ અપ્પયોગોતિ સમ્બન્ધો. કારણમાહ- 'ઈયન્તસ્સા'તિઆદિ. ઈયન્તો પુત્તીયાદિ, નિયોગતો ન પપ્પોતીતિ સમ્બન્ધો. તબ્બાચીસદ્દપ્પયોગન્તિ અઞ્ઞવાચીસદ્દયોગં. સુતગ્ગહણન્તિ અસુતત્તાતિ વુત્તસુતગ્ગહણં. અત્થપ્પકરણાદ્યુપલક્ખણન્ત્યનેન અત્થતો પકરણાદિતોપિ પુત્તસ્સત્ત નિયતા ગમ્યતે, સુતસદ્દસ્સ તુ ગહણમુપલક્ખણત્થન્તિ વદતિ.

નનુ ચ સુત્તે કમ્માતિ વુત્તત્તા કમ્મસમુદાયતોપીયો સિયા ત્યાસઙ્કિયેવ (મભા)વં સાધયમાહ- 'કમ્મા'તિઆદિ. વત્તું ઇટ્ઠા એકસખ્યા યસ્સ કમ્મસામઞ્અસ્સ તં તથાવુત્તં. વત્તુમિટ્ઠેક સઙ્ખ્યસ્સ ગહણમાહ- 'કમ્મસમુદાયતો'તિ. કિમ્પનાવયવતો ન સિયા' મહન્તમ્પુત્તમિચ્છતી'ચ્ચત્ર પુત્તમિચ્ચતોચ્ચાસઙ્કિયાહ 'અવયવતોપિ સાપેક્ખત્તાયેવા'તિ. ન ભતીતિ સમ્બન્ધો. એવઞ્ચરહિ ઇદમ્પિ ન સિજ્ઝતીતિ ચોદેન્તો આહ 'ચરહિ'ચ્ચાદિ. મહા ચાયં પુત્તોચેતિ મહાપુત્તમિચ્છતીતિ યદેવં કરીયતિ તદાયમ્પયોગોતિ દસ્સેન્તો આહ- 'ભવિતબ્બમેવે'ચ્ચાદિ.

૬. ઉપમા

ઉપમીયતે પરિચ્છિજ્જતિ સાધીયતીત્યત્થો. કીદિસન્તમુપમાનમિચ્ચાહ- 'પસિદ્ધસાધમ્મા'ઇચ્ચાદિ. પસિદ્ધો ગવાદિ, તસ્સ સાધમ્મા સમાન રૂપતાય યમ્પસિદ્ધસ્સ ગવયાદિનો સાધિયસ્સ સાધનં તમુપમાનન્ત્યત્થો. સમાનો ધમ્મો-સ્સેતિ સધમ્મો, ગવાદિયેવ. તસ્સ ભાવો સાધમ્મં. સાધ્યતે ઉપમીયતે-નેનેતિ સાધનમુપમાનં ગવાદિ. સાધુતે ઉપમીયતેતિ સાધિયો, ગવયાદિ. તસ્સ સાધનં સાધિયસાધનં.

પુત્તમિવાચરતીતિ એત્થ 'આવસથમાવસતિ'ચ્ચાદો વિય આધારત્થસ્સ વિઞ્ઞાયમાનત્તા પુત્તે વિય માણવકે મધુરન્નપાનદાનાદિકમાચરણં કરોતિચ્ચેવમત્થસમ્ભવેન દ્વિન્નમ્પિ ઉપમાનોપમેય્યભાવોત્યવગમયિતુમાહ- 'પુત્તે'ઇચ્ચાદિ. પસિદ્ધેન સાધનભાવેનુપમાનભૂતે પુત્તે આચરણમ્પિ પસિદ્ધન્તિ આહ- 'તમ્પસિદ્ધ'ન્તિ. તદાચરણેન તેન આચરણેન પુત્તમાણવકવિસયમાચરણં વા પુત્તમાણવક સદ્દેનુપચારતો ગહેત્વા વિસયીવસેન વિસયભાવવોહારોતિપિ યુજ્જતિ. વાક્યત્થો પનેતસ્મિં પક્ખે 'પુત્તમિવ પુત્તવિસય માણવકમિવ આચરતિ માણવકવિસયમાચરણં કરોતી'તિ, વુત્તિયન્તુ યથાવુત્તમત્થદ્વયં યથાયોગં યોજેત્વા વેદિતબ્બં.

નનુ ચ યજ્જત્રોપમાનોપમેય્યભાવો વુત્તિયં ઈયેનેવ જોતિતોતિ ઇવસદ્દો નિવત્તતે, તદોપમાનોપમેય્યભાવો પુત્ત સદ્દેવ વત્તતે, તં કથમુપમેય્યવચનસ્સ માણવકસદ્દસ્સ વુત્તત્થસ્સ પયોગો યુત્તોચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'ઉપમાનવચનતો'ચ્ચાદિ.

તબ્બિસિટ્ઠાચરણેતિ તેનોપમાનેન વિસિટ્ઠે આચરણે. ઉપમાનોપમેય્યભાવસ્સાનિવત્તત્તાતિ એત્થાયમધિપ્પાયો 'ઉપમાન વિસિટ્ઠાચરણે ઉપમાનવચનતો ઈયસ્સ વિધાને નોપમેય્યવચનમન્તરેનોપમાનવચનસ્સ પવત્તીતિ ઉપમાનોપમેય્યભાવસ્સાનિવત્તી''તિ. અઞ્ઞથાતિ યદ્યુપમાનોપમેય્યભાવસ્સ ઈયેનેવ જોતિતત્તા તદન્તસ્સુપમેય્યે વુત્તિ સિયાત્યત્થો. પબ્બતાયતીતિ ''કત્તુતાયો''તિ (૫-૮) આયો. ઉપમેય્યસ્સાનિવત્તત્તા ઉપમેય્ય કત્તુસામઞ્ઞે તિપ્પચ્ચયો.

૭. આધા

યથાનન્તરસુત્તે ઉપમાને ઉપમેય્યસ્સ માણવકસ્સ પયોગો ઉપપન્નો, તથાત્રાપિ 'પાસાદે કુટિય'ન્તિ ચોપમેય્યસ્સપયોગોતિ અતિદિસન્તો આહ- 'હેટ્ઠાવિયે'ચ્ચાદિ. ઉપમાને ઉપમેય્યસ્સાનન્તોભાવાતિ અત્થો. નનુ કિમત્થમિદમુચ્ચતે યવતાયો પાસાદે ઇવાચરતિ સો પાસાદમિવાચરતીતિપિ વત્તું સક્કાતિ નાત્થભેદો-ઞ્અત્ર વચનિચ્છાભેદાતિ પુબ્બેનેવેત્થાપિ ઈયો સિદ્ધો, તતો નાત્થો-નેન વચનેને ચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ.

૮. કત્તુ

એત્થ કત્તુતોઇતિ વચના કમ્માતિ નિવત્તતે, આયગ્ગહણા ઈયો. કદા પન કત્તુવિસેસો-વસીયતિચ્ચાહ-‘યત્થ્યાદિસદ્દસમાનાધિકરણત્તે’તિઆદિ. પબ્બતાયતિ હત્થિચ્ચેવમાદિના હત્થ્યાદિ સદ્દેન સમાનાધિકરણત્તે સતીતિ અત્થો.

૯. ઝત્થે

કોયં ચ્યત્થોચ્ચાસઙ્કિય “અભૂતતબ્ભાવે કરાસભૂયોગે વિકારાચી”તિ (૪-૧૧૯) ચીસ્સ અભૂતતબ્ભાવે કરાદિયોગેસતિ વિધાના ‘અભૂતતબ્ભાવો કરાદિવિસિટ્ઠો’તિ આહ. અભૂત તબ્ભાવસ્સ કરાદિવિસિટ્ઠત્તા કરોત્યત્થનિવત્તિયાવસ્સં પાણિનિયા વિય ભુવિગ્ગહણં કત્તબ્બમઞ્ઞથા કરોત્યત્થેપિ સિયાત્યાસઙ્કિય નિવત્તિહેતુમાહ- ‘તેનેવા’તિઆદિ. યેનેવ કરોત્યાદિવિસિટ્ઠો અભૂતતબ્ભાવોચ્યત્થો તેનેવ હેતુનાતિ અત્થો. ભવત્યત્થે-નેન કારણેન લદ્ધે કરોત્યત્થોપ્યનિટ્ઠો લબ્ભતિચ્ચાસઙ્કિય તન્નિવત્તિમ્પટિપાદયમાહ- ‘કરોત્યત્થે’ચ્ચાદિ. અધવલં ધવલં કરોતિ ધવલીકરોતિચ્ચેવ ચીપ્પચ્ચયે કત્તબ્બે કમ્મેનેવ કરોતિસ્સાભિસમ્બન્ધસ્સ દિટ્ઠત્તાતિ અત્થો. કારણન્તરમાહ- ‘ઇહ ચે’ચ્ચાદિ. ઇતિસદ્દો હેતુમ્હિ યસ્મા ઇહ કત્તુતોતિ વત્તતે તતોચેતિ અત્થો.

અસત્યત્થસ્સ પન ભવત્યત્થેયેવાન્તોભાવા ન તન્નિવત્તિ પટિપાદિતા. તપ્પકરણેતિ ધાતુપ્પચ્ચયપ્પકરણે. દ્વિબ્બચનન્તિ પટઇચ્ચસ્સ દ્વિબ્બચનં તતો “દિસ્સન્તઞ્ઞેપિ પચ્ચયા”તિ (૪-૧૨૦) રાપ્પચ્ચયો. “રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા”તિ (૪-૧૩૨) અન્તસરાદિસ્સ લોપો. ચ્યન્તા પચ્ચયાભાવત્થં- ‘અચીતો’તિ પચ્ચયવિધાનસુત્તે પટિસેધો ન કતો, તેનાહ-‘અચીતોતિ પટિસેધાભાવા’તિ. ચીતિ ભુસોઇતિ

પઠમન્તાચી . ણાદિવુત્તિત્તા “એકત્થતાય”ન્તિ (૨-૧૧૯) વિભત્તિલોપો. ઇહેચેતિ ‘ચ્યત્થે” ઇતીમસ્મિંયેવ. ન ચ વુચ્ચતેતિ સમ્બન્ધો.

૧૦. સદ્દા

નનુ ચ અસતિ સુત્તે દુતિયાગ્ગહણે દુતિયન્તેહિચ્ચાયં વિસેસો કુતો લબ્ભતે યેન ‘સદ્દાદીહિ દુતિયન્તેહી’તિ વિવરણં કતન્તિ સચ્ચં, તથાપિ પચ્ચયવિધિમ્હિ યુત્તેપિ પઞ્ચમિયા નિદ્દેસે ‘સદ્દાદીની’તિ દુતિયાયોપાદાનસામત્થિયા તથા વિવરણં કતં.

સબ્બત્થાતિ “તમધીતે તં જાનાતિ કણિકાચા”દો (૪-૧૪) સબ્બત્થ. કિરિયાવાત્યવધારણેન યં બ્યવચ્છિન્નં, તમુપદસ્સેન્તો આહ- ‘ન કાલે’ચ્ચાદિ. યદીપિ અધીતેચ્ચાદીસુ વત્તમાનકાલેન કત્તુના એકવચનેન ચ નિદ્દેસો, તથાપિ તેસમપ્પધાનત્તા અઞ્ઞસ્મિમ્પિ ભૂતાદિકે કાલે કમ્માદો સાધને બહુવચનેન ચ પચ્ચયો સિયા એવેતિ ભાવો.

નનુ ચ “ધાત્વત્થેનામસ્મી”તિ (૫-૧૨) ઇપ્પચ્ચયે પત્તે-યમારબ્ભતે અસ્સપિ ધાત્વત્થેયેવ વિધાનં, તતો ચ સદ્દાદીહિ ધાત્વત્થે ઇપ્પચ્ચયેન ન ભવિતબ્બં, દિસ્સતે ચ ઇપ્પચ્ચયપયોગોચ્ચાસઙ્કિય ‘નાયમિપ્પચ્ચયસ્સ બાધકો’તિ પટિપાદેતુમાહ- ‘ધૂવં કરોતિ’ચ્ચાદિ. નાનાભિન્નં વાક્યં નાનાવાક્યં, તસ્સ ભાવેન, તેન ભિન્નવાક્યભાવેનાયસ્સ ઇપ્પચ્ચયસ્સ ચ સમુચ્ચયતોતિ અત્થો. “ધાત્વત્થેનામસ્મી”ત્યેકં વાક્યં, “સદ્દાદીનિ કરોત્ય”પરં. એતાનિ દ્વે ભિન્નવાક્યાનિ- ‘ધાત્વત્થે નામસ્મા ઇપ્પચ્ચયો ભવતિ, સદ્દાદીનિ કરોતિચ્ચસ્મિં અત્થે

આયો ભવતી'તિ પચ્ચેકમાખ્યાતાપેક્ખાય વાક્યપરિસમત્તિયા ભિન્નતા, અભિન્ને હિ કિરિયાપદેકવાક્યતા, ભિન્નેતુ નાનાવાક્યતા, નાનાવાક્યે ચ સતિ સમુચ્ચયો. ન હિ સામઞ્ઞવિસેસભાવેન વિધાનમેવ બાધાહેતુ, કિઞ્ચરહિ એકવાક્યતાપિ, તં યથા-'બ્રાહ્મણાનં દધિ દિય્યતં, તક્કં કોણ્ડઞ્ઞાયે'તિ. નાનાવાક્યે તુ સમુચ્ચયો, તં યથા- 'બ્રાહ્મણા ભોજીયન્તુ, માઢરાય વત્થયુગલં દીયતૂ'તિ માઢરો બ્રાહ્મણભાવેન ભોજીયતે વત્થયુગલઞ્ચ લભતે, તેનોજુકં વુત્તેન વત્થયુગલદાનેન સામઞ્ઞવુત્તં ભોજનં ન બાધીયતે, તથેહાપિ ઉજુકં વિહિતેનાયેન સામઞ્ઞવિહિતો ઇપ્પચ્ચયો ન બાધીયતે લક્ખિયાનુરોધેન સત્થકારસ્સ વાક્ય ભેદાભેદોતિ નાનવટ્ઠિતિદોસોતિ મઞ્ઞતે. તિમ્હિ લે ચ સિદ્ધન્તિ સમ્બન્ધો.

યપ્પચ્ચયો ન વિહિતો પાણિનીઆદીહિ વિયાતિ અધિપ્પાયો. 'જલ દલ- દિત્તિયં'. ''માનો''તિ (૫-૬૫) માનો, ''કત્તરિ લો''તિ ''પરોક્ખાયં ચે''તિ (૫-૭૦) ચગ્ગહણેન 'દલ દલ'ઇતિદ્વિત્તં ''લોપોનાદિબ્યઞ્જનસ્સ'' (૫-૭૫) ''સરમ્હા દ્વે''તિ (૧-૩૪) દસ્સલસ્સ ચ દ્વિભાવે દદ્દલ્લમાના. જલમાનાતિ અટ્ઠકથાવચનતોતિ ઇમિના કિરિયાસમભિહારે યપ્પચ્ચયાભાવં દસ્સેતિ. ઇમિના ચ સક્કતે વિય ભુસાભિક્ખઞ્ઞેપિ કિરિયાસમભિહારો કિરિયાપરિવત્તનં, તઞ્ચ યદા કિરિયમઞ્ઞેન કત્તબ્બમઞ્ઞો કરોતિ, તેન કત્તબ્બઞ્ચેતરો, તદા ભવતીતિ વિઞ્ઞેય્યં. ''સામઞ્ઞવિહિતા વિધયો પયોગમનુસરન્તી''તિ ઇમિના લક્ખણેન 'દલ-દિત્તિય'ન્તિ ઇમસ્મા ''માનો''તિ સામઞ્ઞેન વિહિતો માનપ્પચ્ચયો ભુસત્થે આભિક્ખઞ્ઞે ચ ભવિસ્સતિ. દદ્દલ્લ માનાતિ એત્થ ભુસં જલમાના, પુનપ્પુન જલમાનાતિ ચ અત્થો વેદિતબ્બો.

૧૧. નમો

નમો કરોતિ નમોસદ્દમુચ્ચારેતિ, સદ્દં કરોતિ સદ્દમુચ્ચારેતીતિચ્ચેવમત્થો (ન) ગહેતબ્બે અનિસ્સયનતો અનભિધાનતો વા.

૧૨. ધાત્વા

અપરિનિપ્ફન્નોતિ અનિપ્ફન્નો અસિદ્ધાવત્થોતિ અત્થો. કારકસાધિયોતિ યથાલાભં કારકેહિ સાધિયો. અસત્વભૂતોતિ અદબ્બભૂતો. અયન્તુ કિરિયારૂપો પદત્થો પચત્યાદીનં વિક્લેદનાદિપધાનકિરિયારૂપો ચ તદવયવરૂપા પુબ્બપરીભૂતઉદ્ધનારો પનાદિકાદયો તાદત્થિયા ચ પચત્યાદિવચનીયા. તસ્મા યથા વુત્તલક્ખણે ધાત્વત્થે ધાતુતો વિધીયમાનો ત્યાદિપ્પચ્ચયો તથાભૂતમેવ વદતીતિ ભેદાભાવા અભેદસઙ્ખ્યાયેકવચનેનોચ્ચતે, 'ન બહુવચનેન, તેનેત્થ 'ઠીયતે દેવદત્તેન, ઠીયતે દેવદત્તેહી'તિ ભવતિ. ન યતોકુતોચીતિઆદિના યતો યત્થ ન દિસ્સતિ, તતો તત્થ ન હોતીતિ દીપેતિ. યતો યત્થ વિધિ, સ તસ્સ સમ્બન્ધી ભવતીતિ નામેહિ વચનીયત્થતો-ત્થન્તરભૂતો યોયં ધાત્વત્થો કમાદીનમત્થભૂતો, સો સકત્થોતિ સકત્થેયેવાયમિપ્પચ્ચયો ચુરાદિણિવિયાતિ વેદિતબ્બો.

તસ્સચાતિ એકારસ્સ ચ. અથ અતિહત્થયતિચ્ચાદો પાદિવિસિટ્ઠે એવ ધાત્વત્થે ઇપ્પચ્ચયસ્સ વિધાના તદત્થવિહિતેનેવ ઇપ્પચ્ચયેન પાદિવિસિટ્ઠો ધાત્વત્થો વુત્તો, તેન કિમત્થો ઇપ્પચ્ચયન્તસ્સ પાદિયોગોચ્ચાસઙ્કિય પયોજનમાખ્યાતુમાહ- 'અતિહત્થયતિ'ચ્ચાદિ. ન સામત્થિયન્તિ સમત્થતા નત્થીતિ અત્થો.

૧૩. સચ્ચા

અત્થમાચિક્ખતિ, વેદમાચિક્ખતીતિ વિગ્ગહો. સુખાપેતિચ્ચાદો સુખં વેદયતિચ્ચાદિના વિગ્ગહો. વાપાઠાતિ વિકપ્પેન પાઠતો.

૧૫. ચુરા

અસતિ સુત્તે સકત્થેતિ કથં લબ્ભતીતિ આહ- 'અત્થાનતિ દેસા'તિ. અત્થા-નતિદેસાતિ અત્થવિસેસસ્સ કસ્સચિ સુત્તે અનિદ્દેસાતિ અત્થો. અત્થવિસેસસ્સા-નતિદેસમત્તેન સકત્થોયેવ ણિના વાચ્ચોતિ કથં વિઞ્ઞાયતેચ્ચાહ- 'સકત્થસ્સ ચ સુતત્તા'તિ. ચુર=થેય્યે ઇચ્ચાદીસુ થેય્યાદિકસ્સ સકત્થસ્સ સુતત્તાતિ અત્થો. યોગવિભાગતોતિ 'ણી'તિયોગવિભાગતો, રજ્જં કારેતીતિ એત્થ સામ્યમચ્ચાદિકં સત્તઙ્ગં રજ્જં પવત્તેતીતિ વા અત્થો, પયોજકબ્યાપારે ણિ.

૧૬. પયો

પયોજકો ચોદકો બ્યાપારકોતિ અત્થો નનુ ચ વુત્તિયં 'કત્તારં પયોજયતી'તિ વુત્તં કથં પયુજ્જમાનસ્સ કત્તુત્તંતિ આહ- 'પયુજ્જમાનો'ચ્ચાદિ. નાવસ્સં કિરિયાપવત્તકત્તેનેવ યોગ્ગતામત્તેનપિ કત્તુત્તં સિયાતિ દસ્સેન્તો આહ- 'કિરિયાય યોગ્ગો'તિઆદિ. પાસાણમ્બલેનુટ્ઠાપેતિ'ચ્ચાદીસુ હિ યોગ્યતાયપિ કત્તુત્તાવસાયોસિયા, કોપનાયં પયોજકબ્યપારોતિ આહ- 'પેસને'ચ્ચાદિ. દાસાદિનો હીનસ્સ કત્થચિ અત્થે નિયોજનં પેસનં. ગુરુઆદિનો સક્કારપુબ્બં બ્યાપારણમજ્ઝેસનં. તં પેસનજ્ઝેસનાદિકં લક્ખણં સભાવો યસ્સ સો તથા વુત્તો.

આદિસદ્દેન આનુકૂલ્યભાગિનો બ્યાપારસ્સ ગહણં, તથા ચ 'ભિક્ખા વાસયતિ કારીસો-જ્ઝાપેસી'તિ સિજ્ઝતિ. ભિક્ખા હિ પચુરબ્યઞ્જનવતી લબ્ભમાના વાસાનુકૂલં તિત્તિવિસેસમુપજનયતિ. કારીસોપિ નિવાતે પદેસે સુટ્ઠુ પજ્જલિતોજ્ઝયનવિરોધિ સીતકતમુપદ્દવમપનયન્તો-જ્ઝયનાનુકૂલસામત્થિયમાદધાતિ તતો તેસમ્પિ યુત્તમ્પયોજકત્તન્તિ.

પયોજકબ્યાપારેતીદં પચ્ચયવિસેસનં વા સિયા પકતિવિસેસનં વા. તત્થ યદિ પકતિવિસેસનં સિયા, તદા પયોજકબ્યાપારે વત્તમાના ણીણાપી વિધીયન્તીતિ (ગમનં) પતિ યો નિયોગો તદત્થો ગમિ, ન ગત્યત્થો, તસ્સ ચાયં પયોજ્જોતિ 'ગમયતિ માણવકં ગામ'ન્તિ ગત્યત્થસ્સ પયોજ્જે "ગતિબોધાહારે"ચ્ચાદિના (૨-૪) વિહિતા દુતિયા ન પપ્પોતિ, તતો પકત્યત્થવિસેસનપક્ખો દુટ્ઠોતિ પચ્ચયવિસેસનપક્ખં દસ્સેતુમાહ- 'પચ્ચયવિસેસનં વેદં ન પકતિવિસેસન'ન્તિ.

પયોજકમત્તગ્ગહણેતિ મત્તસદ્દો સામઞ્ઞવાચી, યથા 'કઞ્ઞા મત્તં વારયતી'તિ. કત્તારં યો પયુજ્જતિ યો ચ કરણાદીનં પયોજકો તેસં સામઞ્ઞેન ગહણે સતીતિ અત્થો. બ્યાપારેત્વેવાતિ પયોજકગ્ગહણમન્તરેન બ્યાપારેઇચ્ચેવ વચનં કત્તબ્બં સિયાતિ ભાવો, તન્તિ પયોજકગ્ગહણં, વિસિટ્ઠો વિસયો યસ્સ પયોજકગ્ગહણસ્સતંતથાવુત્તં. કોપનાયંવિસિટ્ઠો વિસયોચ્ચાહ- 'યો લોકે'ઇચ્ચાદિ. ઇતોવાતિ વક્ખમાનસ્સ હેતુનો પરામાસો. તન્તિ ચુરાદીહિ ણિવિધાનં. એવંસદ્દો વક્ખમાનાપેક્ખો. તં વિસું ચુરાદીહિ ણિવિધાનમેવ વક્ખમાનપ્પકારેન સફલં સિયા નાઞ્ઞથાતિ અત્થો. તમેવ પકારં દસ્સેતિ'યદિમિના'ચ્ચાદિ.

૧૭. ક્યોતા

કત્તરિ વિહિતેસુપિ માનન્તત્યાદીસુ પરભૂતેસુ ક્યો ભવતીતિ વિઞ્ઞાયેય્યાતિ 'ભાવકમ્મેસૂ'તિ ન ક્યસ્સ વિસેસનન્તિ આહ- 'માનન્તત્યાદીન'મિચ્ચાદિ.

યદિ હિ કત્તરિ વિહિતેસુ સિયા, તથા સતિ તેસમુભિન્નં પધાનત્તેનાભિધીયમાનાનમઞ્ઞમઞ્ઞાનપેક્ખત્તા અસમ્બન્ધો સિયા, ન ચે વમ્ભૂતાનમભિધાનમત્થિ, ન હિ 'ઠીયતે'ચ્ચસ્મા ભાવો કત્તા ચ પતીયતે, નાપિ 'ગમ્યતે'ચ્ચસ્મા કમ્મં કત્તાચ. અપિ તુ ભાવકમ્માનેવ ગમ્યન્તે, તેનાહ- 'તસ્મા'ઇચ્ચાદિ.

તેસમેવાતિ માનન્તત્યાદીનમેવ. પરસમઞ્ઞાભિ પરેસં કચ્ચાયના નં પરોક્ખાઇચ્ચેવ નામં. તબ્બજ્જિતેસૂતિ પરોક્ખાસઞ્ઞિપચ્ચયવજ્જિતેસુ. અપરોક્ખેસૂતિ એત્થ પરસમઞ્ઞાવસેન પરોક્ખાઇચ્ચનેન સહ સમાસં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અઞ્ઞથાપિ પટિપાદેતું 'અથવા'તિઆદિમાહ. પરોક્ખેતિ ઇન્દ્રિયાવિસયે કાલે. પરોક્ખેવિહિતા પચ્ચયાતિ ઇમિના ઉપચારેન તદ્ધિતપ્પચ્ચયવસેન વા પરોક્ખાતિ સદ્દનિપ્ફત્તિમાહ. તે પન'અ ઉ' ઇચ્ચાદયો. તતોતિ પરોક્ખપ્પચ્ચયતો.

નનુ પુબ્બપક્ખે 'અપરોક્ખેસૂ'તિ એત્થ 'પરોક્ખાવજ્જિતેસૂ'તિ અત્થ વચનં યુજ્જતિ, દુતિયપક્ખે પન 'પરોક્ખવજ્જિતેસૂ'તિ, તથા સતિ કથમેત્થ 'પરોક્ખાવજ્જિતેસૂ'તિ અત્થવચનં યુજ્જતીતિ આહ- 'તેપના'તિઆદિ. ઇધાતિ અપરોક્ખેસૂતિ ઇમસ્મિં. નનુ ચ ''પરોક્ખે અ ઉ''ઇચ્ચાદિસુત્તે (૬-૬) 'પરોક્ખે'તિ પકતિવિસેસનન્તિ પચ્ચયાનં પરોક્ખે વિહિતતા કથન્તિ મનસિ નિધાયાહ 'પરોક્ખે'ઇચ્ચાદિ. ભવનં ભાવો કિરિયાધાત્વત્થો.

સાધીયમાનાવત્થોતિ ઇમિના સિદ્ધાવત્થા નિરસ્સતે. પુબ્બપરીભૂતો પધાનકિરિયાવયવભૂતો કિરિયારૂપો અત્થો લક્ખણં સભાવો યસ્સ ધાત્વત્થસ્સ સો તથા વુત્તો. સત્વભૂતોતિ એત્થ પતીયતીતિ સેસો. બહુવચનમ્પિ હોતિ પાકાપાકેતિ અધિપ્પાયો, કરીયતીતિ કમ્મં, તઞ્ચ યદિપિ નામાદિકમ્મમત્થિ, તથાપિ ક્રિયત્થાઇચ્ચાધિકારતો માનાદીનમઞ્ઞત્થાલબ્ભનતો ચ કિરિયા સમ્બન્ધોવ ગય્હતે, સુ-સવને સૂયમાનં.

પાણિનિયેહેત્થ ''ભિન્દતિ કુસૂલં'ત્યાદો યા ભેદનાદિકિરિયા કમ્મનિ દિસ્સતે, સા યદા સુકરત્તમત્તેન સપ્પધાનત્તવચનિચ્છાયં કત્તુત્તેપ્યુપલબ્ભતિ 'ભિજ્જતે કુસુલો સયમેવે'ચ્ચાદિના, તદાસ્સ કત્તુનો સુત્તન્તરેન કમ્મસરિક્ખભાવો વિધીયતે 'કમ્મનિસ્સયં કારિયં યથા સિયા'તિ. તન્નિસ્સાયાહ- 'યદા કમ્મમેવે'ચ્ચાદિ. યદા કમ્મમેવ કત્તુભાવેન વિવચ્છીયતેતિ સમ્બન્ધો. કથં કત્વા તથા વિવચ્છીયતેચ્ચાહ- 'અત્તસમવેતાય'ઇચ્ચાદિ. અત્તસદ્દેન કમ્મમત્ર વિવચ્છિતં, અત્તનિ સમવેતા એકદેસીભૂતા અત્તસમવેતા, તસ્સા કિરિયાય કમ્મટ્ઠકિરિયાયાતિ વુત્તં હોતિ.

સુભેદત્તાદિનેતિ હેતુમ્હિ કરણે વા તતિયા. અત્થતોતિ 'કમ્મેયેવ ક્યો'તિ (ન સક્ખિ) [તસ્મા] વુત્તન્તિ અધિપ્પાયો. તથાહિ 'ભિજ્જતેતિ સવના કમ્મતાવગમ્યતે'તિ ઇમિના અત્થતો કમ્મેયેવક્યોતિપટિપાદિતમેવ. વુત્તમેવ કુટીકરમાહ- 'ભિજ્જતે ઇચ્ચસ્મિં પદે'ઇચ્ચાદિ. અઞ્ઞથાતિ યદિ કમ્મેયેવ તેપચ્ચયો ન સિયા. અતોતિ ભિજ્જતે ઇચ્ચસ્મા. ઉપસંહરમાહ- 'તસ્મા'ઇચ્ચાદિ. કિં વચનેનાતિ પાણિનીયાનમિવ કિં સુત્તત્તરેનાતિ અત્થો.

વચનાભાવેપિ કમ્મકત્તરિ પદસઙ્ખારક્કમોપદસ્સનમુખેન વુત્તિ ગન્થં વિવરિતુમાહ- 'વાક્યતો'ઇચ્ચાદિ. વાક્યતો ઉદ્ધરિત્વા પદેસઙ્ખરિયમાનેતિ 'ભિજ્જતે કુસૂલો સયમેવે'તિ વાક્યતો વિસું કત્વા ભિજ્જતે'તિ પદે સઙ્ખરિયમાને નિપ્ફાદીયમાનેતિ અત્થો. તદેવાતિ પદત્થસામઞ્ઞમેવ. તન્નિપ્ફાદનેતિ તસ્સ સઙ્ખરિમાનસ્સ પદસ્સ

સઙ્કરણે. સયન્તીમસ્સાત્ર અત્તનાતિ અત્થો. ન કેવલ મનેનેતદેવ વુત્તં- ‘કમ્મેયેવ પચ્ચયો’તિ, કિઞ્ચરહિ અઞ્ઞમ્પત્થીતિ દસ્સેતુમાહ- ‘અનેન ચે’ચ્ચાદિ. ચો વત્તબ્બન્તરસમુચ્ચયે. અનેનભિજ્જતેતિ સવનાદિચ્ચાદિના ઇદઞ્ચાહાતિ અત્થો. કિન્તદિચ્ચાહ ‘કમ્મ કત્તુનો’ચ્ચાદિ, ન પદમુદાહરણન્તિ કમ્મકત્તુનો વાક્યમેવોદાહરણં... વાક્યેનેવ તસ્સ પતીતિયા મઞ્ઞતે. પદમેવોદાહરણં કસ્મા ન સિયાતિ આહ- ‘પદેહિ’ચ્ચાદિ. દુતિયમુદાહરણં દસ્સેતુમાહ- ‘કત્તુનિસ્સયો પિ’ચ્ચાદિ.

અસ્મિં પક્ખેતિ અસ્મિં કત્તુત્તેન વિવચ્છિતે પક્ખે. તબ્બિસયત્તન્તિ કમ્મવાચીસયં સદ્દવિસયત્તં. ભાવકમ્મેસૂતીમસ્સ કત્તરિચ્ચસ્સ ચ પચ્ચયવિસેસનત્થે સતિ સામત્થિયલદ્ધમ્પયોજનં દસ્સેતુમાહ- ‘ભાવકમ્મેસૂ’તિઆદિ. ઇમિના અનેન ચ વિસેસિસત્તાતિ સમ્બન્ધો. કિન્તં વિસેસિતન્તિ આહ- ‘માનન્ત ત્યાદીસૂ’તિ. કિન્તમ્પયોજનન્તિ પયોજનં દસ્સેતુમાહ- ‘ત્યાદીન’મિચ્ચાદિ. યદિ ભાવકમ્મેસુ કત્તરિ ચ તેન તેન [ધાનેન] સુત્તેન માનાદયો ન સિયું, કથન્તં વિસેસિતેસુ માનાદીસુ પરેસુ ક્યાદયો સિયુન્તીમિના સામત્થિયેન ( ) [(સતિ)] ભાવકમ્મેસુ કત્તરિ ( ) [(તિ)] ચ “વત્તમાનેતિ અન્તિ”ચ્ચાદિપ્પભુતિકેહિ (૬-૧) સુત્તેહિ યથાલાભં ભાવાદીસુ પચ્ચયા હોન્તીતિ વિઞ્ઞાયતીતિ ભાવો.

નતદત્થં વચનમારદ્ધન્તિ ભાવકમ્મેસુ કત્તરિ માનન્તત્યાદિવિધાનત્થં પાણિનિયેહિ વિય સુત્તન્તરં નારદ્ધન્તિ અત્થો. અથ ભાવકમ્મેસુ કત્તરિ ચ માનાદિવિધાનત્થં વચનં નારદ્ધં ધાતુનિયમનં [ધાતુનિયમત્થં] ત્વસ્સ વત્તબ્બન્તિ તઞ્ચ સામત્થિયાવ (લબ્ભતેતિ) દસ્સેતુમાહ- ‘કિરિયત્થનિયમોપિ’ચ્ચાદિ. અકમ્મકા ધાતુતો ભાવે કત્તરિ ચ સકમ્મકા કમ્મે કત્તરિ ચેતિ કિરિયત્થનિયમો યથાવુત્તેન સામત્થિયા લબ્ભતેતિ સમ્બન્ધો. અકમ્મકાનં કમ્મવિરહા, સકમ્મકાનઞ્ચ સતોપિ ભાવસ્સાપ્પધાનત્તા અકમ્મકા કત્તરિ ભાવે ચ ભવન્તિ ન કમ્મે, સકમ્મકા કમ્મસબ્ભાવા કત્તરિ કમ્મે ચ ભવન્તિ ન ભાવેતીદં સામત્થિયં.

કમ્મમપેક્ખતેતિ પચાદિતો કત્તરિ પઠમપુરિસેકવચને કતે પચતિચ્ચાદીસુ પચાદિનો પચનાદિકિરિયા ઓદનાદિકં કમ્મમપેક્ખતે. કત્તુત્તમપેક્ખતેતિ ભવતિચ્ચાદીસુ ભૂઆદીનં ભવનાદિકિરિયા કત્તુમત્તમપેક્ખતે.

૨૦. ણિણા

યદત્થન્તિ યંપયોજનં.

૨૩. જ્યા

જિનન્તોતિ “બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા”તિ (૧-૩૩) રસ્સો. સબ્બત્થેવ યત્થ કત્તરિ પચ્ચયો તત્થ વિકરણાપિ કત્તરિયેવ, યત્થ ભાવકમ્મેસુ તત્થ વિકરણાપિ ભાવકમ્મેસુયેવ,... એકાય પકતિયા કારકભેદે(ન) પચ્ચયસ્સાસમ્ભવતો. તસ્મા સહાભિધાનાનં માનાદિવિકરણાનં કથઞ્નામ સહાસમ્ભવં ગચ્છેય્યુન્તિ વિધીયન્તે.

૨૭. ભાવ

વિવચ્છાભેદેનાતિ સકમ્મકાકમ્મકવચનિચ્છાભેદેન. ઉભયત્થાતિ ભાવકમ્મેસુ. કરીયતીતિ કત્તબ્બો કરણીયો. “અપવાદ વિસયે ઉસ્સગ્ગો નાભિનિવિસતી”તિ એસો ઉસ્સગ્ગધમ્મો. તબ્બાદીનન્તુ કેસઞ્ચુસ્સગ્ગાનમ્પિ

અપવાદવિસયે પવત્તિ હોતિ બહુલાધિકારા. યથા ‘‘ભાવકમ્મેસુ તબ્બાનીયા’’તિ ઉસ્સગ્ગો, ‘‘વદાદીહિયો’’તિ (૫-૩૦) અપવાદો તંવિસયેપિ તબ્બાનીયા હોન્તિ ‘ગન્તબ્બો ગમનીયો’તિ વેદિતબ્બોતિ.

૨૮. ઘ્યણ

કારિયં ‘‘ઞિ બ્યઞ્જનસ્સા’’તિ (૫-૧૭૦) ઞિ.

૩૦. વદા

અઞ્ઞતોતીમિના ‘ભોગ્ગમઞ્ઞ’ન્તેત્થ અઞ્ઞં નામ અઞ્ઞવતા અઞ્ઞન્તિ અત્થમાહ.

૩૧. કીચ્ચ

કમ્મકરો ભરિતબ્બતાયેચ્ચાદિના કિરિયાસદ્દત્તં ભચ્ચસદ્દસ્સ દસ્સેન્તો સઞ્ઞાભાવમપાકરોતિ. ‘‘સઞ્ઞાયં ભરા’’તિ ચ ગણસુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં, તેનાહ- ‘સઞ્ઞાયં ભરા’તિઆદિ.

અભરિતબ્બાપિચ્ચાદિના ઇદં દીપેતિ દુવિધા સઞ્ઞાસદ્દા કેચિ દચ્ચન્ત વિગતાવયવત્થા યથા ડિત્થાદયો, કેચિદવયવત્થાનુગતાયથા સત્તપણ્ણાદયો, તત્થ ભરિયાસદ્દસ્સ કમ્મપ્પવત્તિનિમિત્તં ‘ભરિતબ્બા ભરિયા’તિ, યથા સત્ત પણ્ણાનિ અસ્સાતિ સમ્બન્ધો પવત્તિનિમિત્તં સત્તપણ્ણસદ્દસ્સ, એતઞ્ચ પવત્તિનિમિત્તં સદ્દનિપ્ફત્તિકિરિયાયમેવોપદિસીયતે, ક્વચિદેવ ત્વત્થવિસેસે સત્યસતિ વા તસ્મિં નિમિત્તે સદ્દો વત્તતી’’તિ. ઓકારસ્સાતિ ‘‘યુવણ્ણાનમે ઓપ્પચ્ચયે’’તિ (૫-૮૨) કતઓકારસ્સ.

૩૨. ગુહા

સદ્દિકાનન્તિ પાણિનિયકચ્ચાયનાદિવેય્યાકરણાનં. પેસનં સક્કારપુબ્બકં વા નિયોજનં. કામચારાનુઞ્ઞાતિ કત્તુમિચ્છતો યથિચ્છ મનુજાનનં અતિસગ્ગોનામાતિ અત્થો. નિમિત્તભૂતસ્સાતિ ‘‘ભોતા કટો કત્તબ્બો’ચ્ચાદીસુ કટકરણાદિનો કારણભૂતસ્સ.

નનુ ચ સામઞ્ઞેન વિહિતા એ(તે), તથા ચ સતિ વિજ્ઝત્થવિહિ તેહિ એય્યાદીહિ તે બાધીયન્તિચ્ચાહ- ‘નચે’ચ્ચાદિ. વિધિવિસેસત્તે પીતિ વિધાનં વિધિ નિયોજનં કિરિયાસુ બ્યાપારણા, તસ્સ વિધિનો પેસાદીનં વિસેસત્તેપિ, નાવસ્સન્તિઆદિ જયાદિચ્ચબ્યાખ્યાનં નિસ્સાય વુત્તં, વુત્તઞ્હિ તેન ‘‘કિમત્થં પેસાદીસુ કિચ્ચસઞ્ઞિનો તબ્બઅનીયણ્યત્યપ્પચ્ચયા વિધીયન્તે, ન સામઞ્ઞેન ભાવકમ્મેસુ વિહિતા, એવમેતે [વિહિતાએવ, વો-કાસિકાવુત્તિ] પેસ્વાદીઞ્અસ્વત્ર ચ ભવિસ્સન્તીતિ વિસેસવિહિતેન વિધ્યાદીસુ પચ્ચયેન બાધીયન્તે, વાસરૂપવિધિના ભવિસ્સન્તિ એવઞ્ચરહિ એતં ઞાપેતિ ‘ઇત્થીઅધિકારતો પરેન વાસરૂપવિધિ નાવસ્સમ્ભવતી’તિ [કિમત્થમિચ્ચાદિ ચોદ્દ, વિચસસવિહિતેચ્ચાદિ પરિહારો, કિચ્ચા હિ સામઞ્ઞેન વિહિતા, પઞ્ચમી તુ પેસાદિનાત્થવિસેસેન, અતો તેન વિસેસવિહિતેન કિચ્ચા પેસાદિવિસયે બાધીયેરન્તિ પુનબ્બિયતે, વાસરૂપેચ્ચાદિના પરિહારં વિઘટયતિ. એવં ચરહિચ્ચાદિના પેસાદીસુ કિચ્ચવિધાનસ્સ ઞાપકત્તં દસ્સયતિ. (જિનિન્દબુદ્ધિનુ ૨૧ સ)]. અસરૂપવિધિ અસરૂપાપવાદપ્પચ્ચયો વા વિકપ્પેન બાધકો હોતિ ઉસ્સગ્ગસ્સાતિ એતં અવસ્સં ન હોતીતિ ઞાપનત્થમ્પિ ન વિધીયતેતિ યોજના. ‘‘વા-સરૂપો-નિત્થિયં’’તિ (પા, ૩-૧-૯૪) પરસુત્તં.

ધાત્વધિકારેવિહિતો અસરૂપો અપવાદપ્પચ્ચયો ઉસ્સગ્ગસ્સ બાધકો ભવતિ ઇત્થિ અધિકારે વિહિતપ્પચ્ચયં વજ્જયિત્વાતિ અત્થો. હેટ્ઠા વુત્તાનુસારેનેદં વિઞ્ઞાતબ્બં.

ભોતા ખલુ કટો કાતબ્બોચ્ચાદિ પેસને. ત્વયા કટો કાતબ્બોતિ અનુઞ્ઞાયં. પત્તકાલે પરમુદાહરણં. એત્થ પન કટકરણે કાલારોચનમત્તમેવ વિઞ્ઞાયતિ, ન પેસાદિ. ''સત્ત્યરહેસ્વેય્યાદી''તિ (૬-૧૧) સુત્તં વિસેસવિહિતં, તેનાહ- 'સામઞ્ઞ વિધાનતો'ચ્ચાદિ. સત્તિવિસિટ્ઠેચ્ચાદિના વુત્તમત્થં વિવરતિ 'સત્તી'તિઆદિના. કથં સત્તિવિસિટ્ઠતા કત્તુનોતિ આહ- 'તંયોગા'તિ. તાય સત્તિયા યોગો તંયોગો. અવસ્સકાધમીણતાવિસિટ્ઠે તુ કત્તરિ કિચ્ચાનં તદઞ્ઞેસઞ્ચ ભાવાય વિસું- સુત્તિતં, તેન, વુત્તં 'આવસ્સકાધમીણતા વિસિટ્ઠેવ કત્તરી'તિ. સબ્બત્થેવેત્થ 'ઉદ્ધં મુહુત્તતો'તિઆદિના એકેકમુદાહરણં કમેન દસ્સિતં. ભોતા રજ્જં કાતબ્બન્તિ અરહે, ભવતા રજ્જં કાતબ્બન્તિ અત્થો. ભવં અરહોતિ પન અરહકત્તુત્તપ્પકાસનત્થં વુત્તં. એવમુપરિપિ. સબ્બમેતં બહુલગ્ગહણાનુભાવેનેતિ વિઞ્ઞેય્યં.

૩૩. કત્ત

ગલેચોપકોતિ અલોપસમાસો. અભિમતો પરેહિ. અરહાદીસુ વિહિતપ્પચ્ચયેહીતિ ''સત્ત્યરહેસ્વેય્યાદી'' (૬-૧૧) ચ ''સીલાભિક્ખઞ્ઞાવસ્સકેસુ ણી''તિ (૫-૫૩) ચ અરહાદીસુ વિહિતપ્પચ્ચયેહિ. ઉપાદાનસીલો સિક્ખાપનસીલો. મુણ્ડનં ધમ્મો સભાવો યેસં તે મુણ્ડનધમ્મા. વધું કતપરિગ્ગહં સાવિટ્ઠાયના મુણ્ડયન્તિ એતેસં કુલધમ્મો.

૩૫. આસિં

કાપનાયમાસિંસા નામેચ્ચાહ- 'અપ્પત્તસ્સે'ચ્ચાદિ. કિરિયા વિસેસકત્તુવિસયાતિ કિરિયાવિસેસસ્સ યો કત્તા સો વિસયો યસ્સા સા તથા વુત્તા. કિરિયાવિસેસકત્તુવિસયત્તમેવ ફુટી કત્તુમાહ- 'અસ્સા'ઇચ્ચાદિ. અસ્સા જીવનકિરિયાય નન્દન કિરિયાય ભવનકિરિયાય વા કત્તા તંકિરિયં સમ્પાદેન્તો ભવેય્ય ભવતૂતિ અત્થો. જીવતુ નન્દતુ ભવતૂતિ આસિંસાયં પયોગેન જીવક નન્દક ભવકસદ્દાનં તંસમાનત્થતા દસ્સિતા.

અકેનેવાસિં સનત્થસ્સ ગમિતત્તાતિ આસિંસના એવ અત્થો, તસ્સ અકપ્પચ્ચયેનેવ ગમિતત્તા અવબોધિતત્તા. નાસિં સનત્થસ્સ પયોગોતિ આસિંસના અત્થો યસ્સ જીવતુ નન્દતુ ભવત્વિચ્ચાદિનો સદ્દન્તરસ્સ, તસ્સ નપ્પયોગોતિ અત્થો.

૩૬. કરા

કરોતિ અત્તનો ફલન્તિ કારણં.

૩૭. હાતો

જહન્તિ ઉદકન્તિ વીહીસુ હાયનસદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તં દસ્સેતિ. જહાતિ ભાવે પદત્થેતિ ઇમિનાપિ સંવચ્છરે. ભાવેઇચ્ચસ્સત્થમાહ 'પદત્થે'તિ. નિપ્ફત્તિમત્તં કિરિયોપાદાનન્તિ કેચિ.

૩૯. વિતો

નનુ ચ વિતોતિ પઞ્ચમીનિદ્દિટ્ઠત્તા 'વિતો પરસ્મા ગ્રાઇચ્ચસ્મા'તિ વત્તબ્બં કથં વિપુબ્બાતિ વુત્તન્તિ આહ- 'વિતો પરો'ઇચ્ચાદિ. વિપુબ્બો યસ્સસો વિપુબ્બો. વિસદ્દતો ધાતુમ્હિ પરભૂતે સતિ વિસદ્દો પુબ્બો નામ હોતીતિ અત્થો.

૪૦. કસ્મા

સબ્બં જાનાતિ, કાલં જાનાતીતિ વિગ્ગહો.

૪૧. ક્વચ

નામજાતિગુણકિરિયા દબ્બસમ્બન્ધતો પઞ્ચવિધત્તેપિ કમ્મસ્સ ક્રિયત્થસ્સાવધિરયમુપાદિન્નોતિ ક્રિયત્થસમ્બન્ધા કિરિયાકમ્મસ્સેહ ગહણં. તઞ્ચ નિબ્બત્તિવિકતિપત્તિભેદેન તિવિધં, તિવિધસ્સાપ્યેતસ્સ વિસેસાનુપાનતો ગહણન્તિ કમેનુદાહરન્તો આહ- 'કરકરણે'ઇચ્ચાદિ.

લોકવિદ્દૂતિઆદિદસ્સનતો ક્વચિગ્ગહણે પયોજનં વત્તુમાહ- 'કમ્મતો'ચ્ચાદિ. નનુ ચ ક્વચિગ્ગહણેનેવ 'આદિચ્ચં પસ્સતિ'ચ્ચાદોપિ (નિવત્તિ) વત્તું સક્કા કસ્મા 'બહુલાધિકારા'તિ વુત્તન્તિ આહ 'તેને'ચ્ચાદિ. તેનાતિ યેન ક્વચિગ્ગહણં કુતોચિયેવાતિ દસ્સનત્થં કતં તેનાતિ અત્થો. તેનાતિ વા ક્વચિગ્ગહણેન. અથ આદિચ્ચં પસ્સતિચ્ચાદો વિય કમ્મકરાદીસુપિ નિવત્તિમદસ્સેત્વા 'ક્વચીતિ કિં કમ્મકરો'તિ કસ્મા વુત્તન્તિ આહ- 'યજ્જેવ'મિચ્ચાદિ.

તસ્સાતિ બહુલવચનસ્સ, મહાધિકારત્તાતિ મહાવિસયત્તા. કુતોચિયેવાતિ કુતોચિ ધાતુતોયેવ. અથેહ કસ્મા ન હોતિ દેવદત્તો સયતિ દાત્તેન લુનાતિ સુનખાનં દદાતિ નગરા અપેતિ થાલિયં પચતિ માતુ સરતી''તિ, સબ્બમેવેદં કિરિયા (યા) ભિસમ્બન્ધીયતીતિ યદિપેવં, તથાપિ કમ્મત્તેનેવ યં વત્તુ મિચ્છિતં ન કારકન્તરત્તેન નાપિ સમ્બન્ધભાવેન, તસ્સેવ કમ્મસદ્દેન ગહણં કમ્મવચનસામત્થિયા, અઞ્ઞથા સ્યાદિતોચ્ચેવ વદેય્ય કિં કમ્માતિ વચનેનાતિ.

૪૨. ગમા

વેદન્તિ એત્થ અત્થમાહ વિત્તિન્તિ, તુટ્ઠિન્તિ અત્થો.

૪૩. સમા

તઞ્ચેતિ ઉપમાનસ્સ પરામાસો. ભેદેન વિવરણન્તિ સમાનાદીહીતિ અવત્વા ભેદેન વિવરણં. તુલ્યતાયુપલબ્ભમાનસ્સ સદિસાદિસદ્દવચનીયત્તા અવયવત્થાનુગમેનાત્તનો-ભિધેય્યે સદિસાદિસદ્દાનમ્પવત્તિ વેદિતબ્બા.

૪૪. ભાવ

કારકં સાધકં નિબ્બત્તકન્તિ અનત્થન્તરં. કરોતિ કિરિયં નિબ્બત્તેતિ નિમિત્તભાવેનાતિ કારકં. કત્તાદીનં કિરિયાનિમિત્તત્તન્તુ સયમેવ 'તત્થ કત્તા'તિઆદિના ભેદેન પકાસયિસ્સતિ. કિરિયાનિમિત્તં... નિબ્બત્તકેસુ કત્તાદીસુ છસુપિ રુળ્હત્તા તેનેત્થ કત્તાવાત્તપ્પધાનો, કરણાદયોપ્યપ્પધાના કારકબ્યપદેસો લબ્ભન્તે... અઞ્ઞથા કારકસદ્દેન તેસં ગહણં ન સિયાતિ. કિમિદં કારકન્ત્યાહ- 'સત્તિકારક'ન્તિ. એવં ચરહિ દબ્બાદીનં કથં કારકત્તમિચ્ચાહ- 'તદધિકરણા'તિઆદિ. તસ્સા સત્તિયા આધારા નિસ્સયાતિ અત્થો, પું નપુંસકે અધિકરણસદ્દો. તેસુ દબ્બા દીસુ તિટ્ઠતીતિ તત્રટ્ઠા, સત્તિ. તસ્સા ભાવો તત્રટ્ઠતા, તાય. અથ દબ્બાદીનં મુખ્યતો કારકત્તે સતિ કિમાયાતન્ત્યાહ 'યદિ'ચ્ચાદિ.

તેસન્તિ કત્તાદિકારકાનં. અઞ્ઞમઞ્ઞબ્યાવુત્તરૂપત્તાતિ અઞ્ઞમઞ્ઞતો બ્યાવુત્તં નિવત્તં રૂપં કરણાદિસભાવો યેસં કત્તાદિ કારકાનં તે તથા વુત્તા, તેસં ભાવો તત્તં તસ્મા. કરણ રૂપન્તિ કરણં રૂપં સભાવો યસ્સ અધિકરણસ્સ તં તથા વુત્તં. એવઞ્ચસતિકો દોસોચ્ચાહ 'તથા ચે'ચ્ચાદિ. કેનચિ સુકરત્તેન સપ્પધાનત્તવચનિચ્છાયં 'થાલી પચતી'તિ ભવતિ. તત્રેવુક્કંસવચ નિચ્છાયં 'થાલિયા પચતી'તિ.

એવઞ્ચકત્વાતિ નિપાતસમુદાયો-યં હેત્વત્થો. તસ્માતિ અત્થો. કત્તા નિમિત્તન્તિ સમ્બન્ધો. કત્તુટ્ઠકિરિયાનિમિત્તસ્સ કત્તુનો ઉદાહરણં 'હસતિ નચ્ચતી'તિ. તદત્થેતિ તાય કમ્મસમવાયિનિયા પચનાદિકિરિયાય અત્થે અધિસ્સયનાદયો પવત્તેન્તો કિરિયાય નિમિત્તન્તિ સમ્બન્ધો. એવમુપરિપિ.

ઓદનં પચતિ દેવદત્તોતિ કમ્મટ્ઠકિરિયાય નિમિત્તભૂતસ્સ કત્તુનો ઉદાહરણં. ભાજનસઙ્ખરણમધિસ્સયનં. આદિસદ્દેન તણ્ડુલવપનઇન્ધનાપહરણાદયો ગય્હન્તિ. દ્વિધાપત્તિયન્તિ રુક્ખાદીનં દ્વિધા પવત્તિયં.

બ્યાપનેતિ સમ્બન્ધે. ગિરધાતુતો અપ્પચ્ચયે- ''એઓનમ વણ્ણે''તિ (૧૩૭) સુત્તે 'અવણ્ણેતિ યોગવિભાગતો ગકારે ઇકારસ્સ અત્તં હોતીતિ દસ્સેતુમાહ- 'અવણ્ણેતિ યોગવિભાગા અત્તં ઇસ્સા'તિ. અઞ્ઞથાપિ પટિપાદેતુમાહ- 'એસ્સ વા'તિઆદિ. એસ્સાતિ ''લહુસ્સુપન્થસ્સા''તિ (૫-૮૭) કતએસ્સ. સકલેનાતિ 'એઓનમ વણ્ણે''તિ સકલેન સુત્તેન. પુરીતિ નિપાતો.

ઈસક્કરોતિ બિન્દુલોપો, દ્વિત્તં, સામઞ્ઞેન વિધાનતોતિ પરેસં વિસેસવિધાનસબ્ભાવમાહ. ગણિકાલયં ગણિકાનં ગેહં. નેપથ્યમાકપ્પો. દત્તોલદ્ધોતિ પચ્ચયસ્સ કમ્મસાધનત્તં દીપેતુંવુત્તં. વિનાલિઙ્ગવચનેહિ પાટિપદિકત્થં નિદ્દિસિતું ન સક્કાતિ ભાવેતિ સબ્બલિઙ્ગસઙ્ખ્યાસમ્બન્ધયોગ્ગપાટિપદિકત્થસામઞ્ઞે પચ્ચયનિમિત્તત્તેન ગહિતેપિ સામઞ્ઞે ચરિતત્થત્તા લિઙ્ગવચનં નપ્પધાનન્તિ ઇટ્ઠિઆવુધન્તી ઇત્થિ નપુંસકેભાવે, પાકાતિ બહુવચનેપિ ભાવે ભવતિ એવ.

૪૫. દાધા

સપાદીહિ અપાદીહિચાતિ પાદિસહિતેહિ પાદિરહિતેહિ ચ દાધાહિ.

૪૬. વમા

સાપાનદોણિયન્તિ સારમેયાનં ભુઞ્જનકઅમ્બણે. ઠિતસુપાન વમથુવિયાતિ પવત્તસુનખચ્છદ્દનં વિય.

૪૭. ક્વિ

યથાદસ્સનન્તિ આચિક્ખતીતિ યોજના. તેન કુતોચિ ધાતુતોતિ. ગણ્હન્તીતિ ગહ=ઉપાદાનેચ્ચસ્સ. સલાકાસદ્દસ્સ સલાકન્તિ. સભાસઇચ્ચસ્સ અન્તબ્યઞ્જનલોપે સભાપકતિતો ''ઇત્થિ યમત્વા''તિ (૩-૨૬) આપ્પચ્ચયો. પભાતીતિ આ=દિત્તિયમિચ્ચસ્સ.

૪૮. અનો

ચલનાદીનં સીલાદીસુ નિપ્ફાદનત્થં વિસું સુત્તિતં પરેહિ, ઇધ પન બહુલં વચનેનેવાતિ દસ્સેતુમાહ- 'ચલનાદીસૂ'તિઆદિ.

૪૯. ઇત્થિ

ક્લિકયકિચ્ચત્ર કકારબહુત્તા કકારાતિ બહુવચનં. તિતિક્ખા ઇચ્ચાદો તિતિક્ખનમિચ્ચાદિના વિગ્ગહો ''ઇત્થિયમત્વા'' (૩-૨૬). અપરિ પઠિતોતિ ધાતુપાઠે અપરિપઠિતો. પાણિવિસેસોતિ સત્તવિસેસો. ઇમિના ચ ''યથાકથઞ્ચિ નિપ્ફત્તિ, રુળ્હિયા અત્થનિચ્છયો''તિ દસ્સેતિ.

આસિં સાયં ગમ્મમાનાયં સઞ્ઞાવિસયે ધાતૂહિ તિપ્પચ્ચયો કિચ્ચપ્પચ્ચયો ચ યથા સિયાતિ ''તિકિચ્ચાસિટ્ઠે''તિ (૭-૨-૩) સુત્તિતં કચ્ચાયનેન. તમિહ સામઞ્ઞેન વિધાનાવ સિદ્ધન્તિ નિરૂપયિતુમાહ- 'કચ્ચાયનેન પને'ચ્ચાદિ. તબ્બ અનીયણ્ય તેય્ય રિચ્ચપ્પચ્ચયાનં ''તે કિચ્ચા''તિ (૭-૧-૨૨) કિચ્ચસઞ્ઞં વિધાય સેસાનં ''અઞ્ઞેકિતી''તિ (૭-૧-૨૩) કિત્સઞ્ઞા કતા કચ્ચાયનેન. તેનાહ- 'કિત સઞ્ઞો'તિ.

તબ્બાદિપ્પચ્ચયો ચ વિહિતોતિ સકિયવોહારેનાહ. સકિય સત્થે અવુત્તદોસં [સુત્તદોસં] પરિહરિત્વા વક્ખમાનનયેન યુત્યભાવા તથા વિધાને અયુત્તતં દસ્સેન્તો 'નચાસિં સાય'મિચ્ચાદિમાહ. ગુહનં, રુજનં, મોદનન્તિ વિગ્ગહો. સયનં વા સેય્યા. વજધાતુનો વસ્સ બકારેન ભવિતબ્બં, સો કથં યકારે પરભૂતે અસતીતિ આહ- 'ચવગ્ગબયઞાતિયોગવિભાગા વસ્સ બો'તિ.

૫૧. કરા

રિરિયપ્પચ્ચયે આદિરકારસ્સ અનુબન્ધત્તા આહ- 'અન્તસરાદિ લોપો'તિ.

૫૨. ઇકિ

અથ સરૂપેચ્ચેતાવતિ વુત્તે- 'કિરિયત્થસ્સ સરૂપે'તિ કથં વિઞ્ઞાયતિચ્ચાહ- 'કિરિયત્થા'તિચ્ચાદિ. નનુ ચ લો- યં કત્તરિ વિધીય માનોકથમેત્થ સિયાત્યાહ- 'અકત્તરિપિ'ચ્ચાદિ. અભિમતો કચ્ચાયનસ્સ. પટિપાદયિતુમાહ- 'તત્થા'તિઆદિ. કરણં ઉચ્ચારણં, અસ્સ કરોતિ સમાસવાક્યં. ન હિ એવ દીહિ કારો વિહિતોતિ અક્ખરે હેવ કારસ્સ વિહિતત્તા અક્ખરસમુદાયતો ન પપ્પોતીતિ ભાવો. અથ ચેતિ મતપ્પદાને. એવાદિસદ્દવાચકા એવકારાદયો સાધવોતિ અથ મતન્તિ અત્થો.

તત્થાતિ તથા અભિમતે તસ્મિં. નિયમહેતુનો અભાવાતિ અક્ખરેહેવ કારપ્પચ્ચયો વિધેય્યો ન પન એવાદીહિચ્ચસ્સ નિયમસ્સ યો હેતુ તસ્સ હેતુનો અભાવા.

૫૩. સીલ

કિમિદસીલમિચ્ચાહ- 'સીલમ્પકતિસભાવો'તિ. તઞ્ચ સીલમનુમાનેન વિઞ્ઞાયતિચ્ચાહ- 'તઞ્ચે'ચ્ચાદિ. કિરિયાવિસયરુચિવિસેસાનુમિતન્તિ ઉણ્હભોજનસઙ્ખાતા કિરિયા વિસયો યસ્સ સો (કિરિયા) વિસયો રુચિવિસેસો, તેન અનુમિતન્તિ અત્થો. કિમિદમાભિક્ખઞ્ઞન્તિ આહ- 'આભિક્ખઞ્ઞ'મિચ્ચાદિ. પુનપ્પુનભાવો પોનોપુઞ્ઞં. આસે વા તપ્પરતાતિ તમેવાભિક્ખઞ્ઞં પરિયાયેહિ ફુટીકરોતિ.

યજ્જેવન્તિ યદિ આભિક્ખઞ્ઞં તપ્પતો વુચ્ચતે. તસ્સીલ્યમિદં હોતીતિ ઇમિના- 'સીલાભિક્ખઞ્ઞાદિ''સુત્તે સીલસદ્દેનેવાભિક્ખઞ્ઞસ્સ ગહિતત્તં દીપેતિ. અઞ્ઞથાપિ સીલતો અઞ્ઞમેવાભિક્ખઞ્ઞન્તિ દસ્સેતુમાહ- 'યસ્મિં દેસે'તિઆદિ.

ગમ્મમાનેતિ પતીયમાને. પતીતિ ચ અત્થપ્પકરણસદ્દન્તરાદીહિ. અભિમતોતિ પાણિનિયેહિ અભિમતો. આવસ્સકઞ્ઞહણાયેવ સિદ્ધોતિ વુત્તં કથમેત્થાવસ્સમ્ભાવો પતીયતિ ચ્ચાહ- 'તઞ્ચા'તિઆદિ.

યોગવિભાગાતિ 'ણી'તિ યોગ વિભાગા. સાધું કરોતિ, બ્રહ્મં વદતિ, અસદ્ધં ભુઞ્જતિ, પણ્ડિતમત્તાનં મઞ્ઞતીતિ વિગ્ગહો. સાધુન્તિ કિરિયાવિસેસનં. અસ્સદ્ધભોજીતિ વતે. વતઞ્ચ ભોજને અત્થિતાયં સદ્ધઅસ્સદ્ધભોજનવિસયાયં પવત્તિયં યદિ ભુઞ્જતિ અસ્સદ્ધમેવ ભુઞ્જતિ ન સદ્ધન્તિ સત્થે વુત્તનિયમો, અસ્સદ્ધં ભુઞ્જતિ એવાતિ નોત્તરપદાવધારણં... એવઞ્હિ વિઞ્ઞાયમાને યદેવાસ્સદ્ધં ન ભુઞ્જતિ તદેવ વતલોપો સિયાતિ [અત્થિતાય (ભોજનાકઙ્ખિતત્તા) યથેચ્છં સામઞ્ઞેન ભોજને પવત્તિયં મત્તાયં અસદ્ધભોજનં સત્થવિહિતમુપલભમાનસ્સ સદ્ધતો નિવત્તિત્વા વિસેસે હિ સદ્ધે પવત્તિનિયમો વતમુચ્ચતે, નિયમોચાત્રદુવિધો સમ્ભવતિ-અસદ્ધં ભૂઞ્જતિ એવ, અથદ્ધમો ભુઞ્જતીતિ વા, તત્રાદિમે નિયમે યદેવા સદ્ધં ન ભુઞ્જતિ તદેવવત લોપોસિયા (૨-૩-૨૨૮) કાતન્તપઞ્જિકા]. અઞ્ઞથાપિ પટિપાદયિતુમાહ- 'ઘણન્તાદીહિ'ચ્ચાદિ.

૫૪. થાવ

સયમેવ અત્તનાએવ. કમ્મકત્તરીતિ ઉભયત્થાપિ કમ્મકત્તરિ પચ્ચયો બહુલાધિકારાતિ અધિપ્પાયો. એત્થ પન એકોપિ પદત્થો કમ્મઞ્ચ હોતિ કત્તાચ કારકસત્તિભેદતો. યથા 'પીયમાનં મધુ મદયતી'તિ એકસ્સાપિ સત્તિભેદા કમ્મત્તં કત્તુત્તં, તથા ત્રાપીતિ વિઞ્ઞેય્યં. યો પરં ભઞ્જતિ તત્થપિ સિયા સામઞ્ઞવિધાનતોતિ આહ- 'નિપાતનસ્સિ'ચ્ચાદિ. દોસન્ધકારં ભિન્દતીતિ દોસન્ધકારભિદુરો.

૫૫. કત્ત

ભૂતસદ્દેનેત્થાધિપ્પેતત્થમુપદસ્સેતુમાહ- 'ભૂતમતીત'મિચ્ચાદિ. અઞ્ઞથાતિ યદ્યતિક્કન્તવચનો ન સિયાતિ અત્થો.

નનુચાત્રેતરેતરનિસ્સયદોસો પસજ્જતે, સતી હિ ભૂતાધિકારેત્તો વિધીયતે, સતિ ચ ત્તે ભૂતસદ્દસ્સ નિપ્ફત્તીતિ કુટો ચેવિતરેતરનિસ્સયદોસોતિ. નેસદોસો, સઙ્કેતાતિ બ્યત્તો સદ્દત્થસમ્બન્ધો ચિરકાલપ્પવત્તો, નાસ્સ કિઞ્ચિ અસાધુત્તં, અતિક્કન્તે ચાસ્સ વુત્તિ સદ્દસત્તિસભાવતો વેદિતબ્બા. ક્તવન્તા દયોપિ ચરહિ સદ્દસત્તિસભાવતો ભૂતેએવ ભવિસ્સન્તીતિ ન વત્તબ્બં. ભૂતસદ્દો-યમતિક્કન્તત્થે પસિદ્ધો ક્તવન્તાદયોત્વપ્પસિદ્ધા, અતો તેન પસિદ્ધત્થેનાપ્પસિદ્ધાનમન્વાખ્યાનં કરીયતીતિ. ભૂતેતિ ચાયં પકતિવિસેસનં વા સિયા 'ભૂતત્થે વત્તમાના'તિ, પચ્ચયત્થ વિસેસનં વા'ભૂતે કત્તરી'તિ, તત્ર કસ્સિદં વિસેસનન્તિ આહભૂતેતિ પકતિવિસેસન'ન્તિ. કુતોચ્ચાહ- 'સમ્બન્ધસ્સ ચે'ત્યાદિ. અથ પચ્ચયત્થવિસેસને કો દોસોચ્ચાહ- 'પચ્ચયત્થવિસેસને હિ'ચ્ચાદિ. પચ્ચયત્થસ્સ કત્તુનો અનભિક્કન્તત્તા અયન્તિ પયોગો નોપપજ્જતેતિ ભાવો. અભિધેય્યેતિ ઇમિના પયોજનાદિં બ્યવચ્છિન્દતિ.

૫૬. ક્તો

કમ્મે ગુણીભૂતત્તાતિ કમ્મે સતિ ભાવસ્સાપ્પધાનત્તા. ''ગુણમુખ્યેસુ મુખ્યેયેવ કારિયસમ્પચ્ચયો''તિ મુખ્યે કમ્મેયેવ પચ્ચયો, ન તુ ભાવે તસ્સેત્થાપ્પધાનત્તા.

૫૭. કત્ત

નનુચારમ્ભેતિ વુત્તં- 'કિરિયારમ્ભે'તિ કથન્તિ આહ- 'સોચે'ચ્ચાદિ. સો ચ આરમ્ભો. કિરિયાયેવ આરમ્ભોકિરિયારમ્ભો તસ્મિં. કિરિયારમ્ભેતિ સામઞ્ઞેન વુત્તત્તા કિરિયત્થવિસેસનં વા એતંસિયા પચ્ચયત્થવિસેસનં વા ઉભયથાપિ ન દોસોતિ દસ્સેતુમાહ- 'કિરિયત્થવિસેસનં ચેત'ન્તિઆદિ. પચ્ચયત્થવિસેસનપક્ખેપિ સામત્થિયા આરમ્ભે કિરિયત્થસ્સાપિ પવત્તી હોતીતિ દસ્સેતુમાહ- 'કિરિયત્થસ્સાપિ'ચ્ચાદિ. સામત્થિયં દસ્સેતિ 'સામત્થિયમ્પના'તિઆદિના. અનન્તરસુત્તેન યો વિહિતો ક્તો, સોપિ સામઞ્ઞેન વચનતો ભાવકમ્મેસુ આરમ્ભેપિ હોતીતિ યોજના. સામઞ્ઞેન વચનતોતિ ''ક્તો ભાવકમ્મેસૂ''તિ (૫-૫૬) સામઞ્ઞેન વચનતો. ભાવકમ્મેસુચેતિ એવં ન વુત્તન્તિ 'યથાપત્તઞ્ચે'તિ વદતા વુત્તિકારેનેવં ન વુત્તન્તિ અત્થો.

કસ્મા એવં ન વુત્તન્તિ આહ- 'પુબ્બસ્મિં વિયા'તિ આદિ. અનિયમુપ્પત્તિ સઞ્ઞાય સતિ ઞાપનન્તિ તન્નિસેધેતુમાહ- 'પુનબ્બચનતો'તિઆદિ. માસક્ખીતિ કમ્મનિ, તેનેવુપ્પત્તીતિ પઠમા. એવં મઞ્ઞતે ''ભાવકમ્મ ગહણં ચાકારેનાનુકડ્ઢિય 'ભાવકમ્મેસુ ચા'ત્યનેન ક્તેવિધીય માને ઇદમાસક્ખીયતે 'પુબ્બેનેવ સામઞ્ઞેન સિદ્ધે પુનબ્બચના [પુનબ્બચનં] કિરિયત્થાનિયમેન ત્તસ્સુપ્પત્તી'તિ, યથાપત્તઞ્ચેતિ હ્યુચ્ચમાને ચકારેન યથાપત્તમ્પિ કારિયમનુઞ્ઞાયતેતિ પુબ્બેનેવ વચનેન ભાવકમ્મેસ્વારમ્ભેપિ યથાપત્તો ક્તો ભવતીતિ વિઞ્ઞાયતે''તિ. એવઞ્ચરહિ ભાવકમ્મેસ્વારમ્ભેપિ પુબ્બેનેવ સિદ્ધત્તા ''કત્તરિઆરમ્ભે''ઇચ્ચેવ વુચ્ચેય્ય કિં ચકારેને ચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'પદાનમવધારણ ફલત્તા'ચ્ચાદિ.

નનુચાદિભૂતો કિરિયાક્ખણો આરમ્ભો નામ, બહૂહિ કિરિયાક્ખણેહિ કટે પરિસમત્તેયેવ ભૂતો કાલો ચ ભવતીતિ કિરિયાફલસ્સાપરિનિપ્ફન્નત્તા વત્તમાનોવ કાલોતિ તત્રક્તો ન પપ્પોતિચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'કિરિયાફલસ્સિ'ચ્ચાદિ. કટેકદેસસ્સાપિ કટત્તા તસ્સ ચ નિબ્બત્તત્તા ભૂતવચનિચ્છાતિ ભાવો. નનુચાદિસૂતે કિરિયાક્ખણકાલે કટો નાભિનિબ્બત્તો, કટકારણભૂતા બીરણાવ હિ તદા સન્તિ, ન ચ તદવત્થા તે એવ કટોતિ કથં 'પકતો કટો'તિ ભૂતકાલેન પકતસદ્દેન કટસદ્દસમાનાધિકરણત્તમિચ્ચાહ- 'આદિભૂતેને'ચ્ચાદિ. તત્થ તસ્મિં વિસેસે. પકત્તું આરભિ, પકત્તું આરભીયિત્થ, પસોત્તું આરભિ, પસોત્તું આરભનન્તિ અત્થે ત્તો.

૫૮. ઠાસ

અનારમ્ભત્થંવચનન્તિ આરમ્ભે પુબ્બેનેવ સિદ્ધત્તા. અપાદિનોપિસિલિસસ્સ સકમ્મકત્તા- ‘યેભુય્યેના’તિ વુત્તં. સકમ્મકત્થન્તિ વત્વા સકમ્મત્તમેસં પાદિયોગે સતિ હોતીતિ દસ્સેતુમાહ- ‘પાદિસહિતા’ચ્ચાદિ. ખટોપિકા મઞ્ચો.

૫૯. ગમ

અવિવચ્છિતકમ્મો ચેહાકમ્મકોતિ કથયમાહ- ‘અવિજ્જમાને’ચ્ચાદિ. યાતવન્તો યાતા, યાનં યાતં. અયોયિત્થાતિ યા તો. ક્તો ન વિધાતબ્બો પાણિનિયેહિ વિય. કારણસામગ્ગિયં ભૂતાયન્તિ સસ્સાદિહેતુભૂતસમિદ્ધિયં ભૂતાયં. સા ચ ભૂતા યેવાતીમિના કારણસામગ્ગિયા અતીતકાલિકત્તમાહ.

૬૦. આહા

આધારેચેતિ અનુવુત્તિયા એત્થ ચકારતો ‘યથાપત્તઞ્ચે’તિ સમ્બન્ધા વુત્તન્તિ સેસો. એવં ન કુતોચિ અપકસ્સનં સિયાતિ એવમાધારાદિકે અનુવત્તમાને સતિ કુતોચિ આધારાદિતો અપકસ્સનં વિસું કરણં ન સિયાતિ અત્થો. તથા સતિ હેટ્ઠા સુત્તેનેકયોગમેવ કરેય્યાતિ અધિપ્પાયો. ભાવકમ્મેસૂતિ સમ્બજ્ઝતેતિ યોજના.

બહુલસ્સ ભાવો કમ્મંવાતિ બહ્વત્થાદાનમેવાત્ર બહુલસદ્દસ્સ પવત્તિનિમિત્તં ભાવો કમ્મંચેતિ તત્થ પચ્ચયો. કેચીતિ પાણિનિયે યેવ સન્ધાયાહ. તસ્સાપિ ભૂતેયેવ પવત્તિમુપદિસતિ ‘સોપિ’ચ્ચાદિ

ના . ભિજ્જમાનન્તિ પચ્ચમાનં. પરરૂપેન પસ્સિન્નોતિ યોજના. કેચિતિ તેયેવ. “મતિબુદ્ધિપૂજત્થેહિ ચે”તિ (૩-૨-૧૮૮) તેસં સુત્તે ચસદ્દાકઙ્ખિતે દસ્સેતિ ‘યથા’તિઆદિના. અક્કોચ્છિ તન્તિ કમ્મે વિગ્ગહમાહ, તન્તિ કમ્મપદં, એવમુપરિપિ ચુરાદિણિલોપે “નિમિત્તાભાવે નેમિત્તિકસ્સાપ્યભાવો”ત્યાકારનિવત્તિ. કસિરયં ગત્યાદ્યને કત્થો, કટ્ઠંત્યત્ર કિમત્થોતિ આહ- ‘એત્થ હિંસત્થો’તિ.

હેતુનોતિ દુક્ખફલસ્સ હેતુનો અગ્યાદિનો. કટ્ઠસદ્દસ્સ ફલહેતુભૂતે અગ્યાદિકે વત્તમાને એવં હોતુ ફલેવત્તમાને કથન્તિ આહ- ‘યદાપના’તિઆદિ. કોધાતિકો ઇધ.

૬૧. તુંતા

નનુ ચ ભાવેઇતિ ભવતિનાયં ઘણન્તેન નિદ્દેસો કરીયતીતિ ભવતિવિસયોવ પચ્ચયત્થનિદ્દેસો કતો ભવતિ, તતો ચ ભવતિનો યો ભાવો તસ્મિંયેવ વાચ્ચે પચ્ચયો સિયા, સો ચ ભવતિતો યેવુપ્પજ્જમાનેન પચ્ચયેન સક્કાભિધાતું તતો તસ્માવ પચ્ચયેન ભવિતબ્બં, તસ્મા કથં પચિતું પાકો ચાગો રાગોતિપચાદીહિભવતિ ચ્ચાહ- ‘ભવનંભાવો કિરિયાધાત્વત્થો’તિ.

કિરિયાસામઞ્ઞઞ્હિ સબ્બધાત્વત્થાનુગતં ભવતિસ્સત્થો, તેન કિરિયાસામઞ્ઞવાચિનાત્થનિદ્દેસો કરીયમાનો સબ્બધાતુવિસયે કતો ભવતિ તસ્મા પચાદીહિપિ ભવતીત્યધિપ્પાયો.

નનુ ચાત્ર તુમાદયો ભાવે ભવન્તીતિ વુત્તે ન વિઞ્ઞાયતે કિંવિસેસિતે ભાવે તુમાદયો ભવન્તિચ્ચાહ- ‘યતો’ચ્ચાદિ. તસ્સાતિ ધાતુનો. યો વત્તબ્બો ભાવોતિ યો વાચ્ચો ભાવો. કુતોચ્ચાહ- ‘સમ્બન્ધા’તિ. તુમાદીનં યા

પકતિ તાય વાચ્ચેનેવ ભાવેન સહ સમ્બન્ધાતિ અત્થો. ઠાતબ્બન્તિ ભાવે તબ્બો. અથ ક્રિયાયંત્યનેન તબ્બાદ્યભિહિતસ્સ દબ્બરૂપાપન્નસ્સ ભાવસ્સ કથં ગહણંત્યાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ. સકનિસ્સયકિરિયાબ્યપદેસોતિ દબ્બ રૂપસ્સ અત્તનો નિસ્સયભૂતાય કિરિયાય બ્યપદેસો દટ્ઠું ચક્ખુચ્ચાદો ભવનકિરિયાય પતીયમાનત્તા તુમાદયો ભવન્તેવ.

નનુ ચ તુમાદીનં ભાવે વિહિતત્તા કિરિયાયેવ પધાનત્તન્તિ કમ્મ કારકં નપ્પતીયતેતિ કથં 'કટં કાતું ગચ્છતી'તિ સિયાચ્ચા સઙ્કિય પટિપાદેતુમાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ. ધાત્વત્થકતો કિરિયાસઙ્ખાતેન ધાત્વત્થેન કતો. અત્થીતિ ઇમિના યત્થ 'સુપ્યતે દેવ દત્તેને'ચ્ચાદો નત્થિ, તત્થ ન કમ્મપ્પતીયતેતિ દસ્સેતિ.

''ઇચ્છત્થેસુ સમાનકત્તુકેસુ તવેતું વા''તિ (૪-૨-૧૨) કચ્ચાનેન અતદત્થાયમ્પિકિરિયાયં તુમાદયો યથાસિયુન્તિ વિસું સુત્તિતં, તેનાહ- 'ઇચ્છત્થેસ્મિ'ચ્ચાદિ. યથા 'ભોત્તું પચતી'ત્યાદો ભોજનકિરિયા પયોજના પચનકિરિયા હોતિ, નેવમેત્થ તપ્પ યોજના ઇચ્છા... પચનકિરિયાયવિયતપ્પયોજનત્તાભાવતોતિ અયમસ્સાધિપ્પાયો. પુનેચ્ચાદિના વુત્તાનિટ્ઠપાતસ્સાસઙ્કં વિરચયમાહ- 'અતદત્થાયમ્પિ'ચ્ચાદિ.

ઇચ્છત્થસ્સ ધાતુનો પયોગાતિ ઇમિના 'ઇચ્છન્તો કરોતી'તિ એત્થ ઇચ્છન્તોતિ ઇચ્છત્થસ્સ ધાતુનો પયોગત્થમેવ, ન ઇચ્છાય પયોજનં કરણન્તિ દીપેતિ. દેવદત્તં ભુઞ્જમાનમિચ્છતીતેત્થ ભોત્તુન્તિ ન હોતિ સમાનકત્તુકેસૂતિ વચનતો, ભોજનસ્સ દેવદત્તો કત્તા, ઇચ્છતિસ્સ અઞ્ઞોયેવાતિપિ સુત્તસ્સ વિસું પયોજનં ન વત્તબ્બન્તિ દસ્સેન્તો આહ- 'દેવદત્ત'મિચ્ચાદિ.

ઇચ્છતિસ્સાતિ'દેવદત્તં ભુઞ્જમાનમિચ્છતી'તિ એત્થ ઇચ્છતીતિ વુત્તઇસિસ્સ. સાધનં 'દેવદત્તં ભુઞ્જમાન'ન્તિ વુત્તકમ્મસઙ્ખાતં અત્થો પયોજનં યસ્સ સો સાધનત્થો-ઇચ્છતિ. તસ્સ ભાવો તત્તં, તસ્મા. કમ્મમેવિચ્છાય પયોજનભાવે ઠિતન્તિ ભાવો. નિરત્થકન્તિ એતદત્થમેવ સમાનકત્તુકગ્ગહણં કતં તઞ્ચ યથાવુત્તેન પસઙ્ગાભાવા નિરત્થકન્તિ અધિપ્પાયો.

સકાદ્યત્થેસુ ધાતૂ સૂપપદેસુ ધાતુ મત્તા તુમાદયો સુત્તન્તરેન વિહિતા પાણિનિયેહિ, તેનાહ- 'સકાદિધાતુપ્પયોગે'તિઆદિ. સિદ્ધાતિ તુમાદયો સિદ્ધા. ભુજિકિરિયત્થાતિ ભુજિકિરિયા અત્થો યસ્સા સત્તિયા સા ભુજિકિરિયત્થા પતીયતે. પતીય માનત્તે કારણમાહ- 'અસતોપિ હિ'ચ્ચાદિ. પરેહેત્થ અકિરિયત્થોપપદત્થો પુનારબ્ભોતિ વણ્ણિતં. તદેતં વિઘટયિતુમાહ- 'તેને'ચ્ચાદિ. પરેસમયમધિપ્પાયો ''સક્કોતિ ભોત્તુંત્યાદો કોસલ્યં ગમ્યતે. ગિલાયતિ ભોત્તુંતિ તદસત્તિ. ઘટતે ભોત્તુંત્યાદો યોગ્યતા. આરભતે ભોત્તુંત્યાદોભુજિસ્સે વાદ્યવત્થાકિરિયન્તરં. લભતે ભોત્તુંતિ અપ્પચ્ચક્ખાનં. અત્થિ ભોત્તુન્તિઆદીસુ સમ્ભવમત્તં. વટ્ટતિ ભોત્તુંત્યાદો દોસા ભાવો ગમ્યતે. સક્કોતિચ્ચાદિનો ઉપપદસ્સ ભોજનાદિકિરિયત્થતા ન ગમ્યતે તસ્મા અકિરિયત્થેસુપિ સકાદીસૂપપદેસુ તુમાદયો ભવન્તી''તિ.

પતીયમાનેસ્વપ્યેતેસ્વત્થન્તરેસુ તાદત્થિયમત્થિયેવાતિ પુબ્બેન વિહિતસ્સ તુમાદિનોત્ર ન બાધેતિ દસ્સેતુમાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ. તાદત્થિયમત્થિયેવાતિ ભોજનકિરિયત્થતા સક્કોતિઆદીનં અત્થિ યેવાતિ અત્થો સિદ્ધાયેવ ''તુંતાયે''ચ્ચાદિના. અલમત્થવિસિટ્ઠેસુ પરિયત્તિવચનેસૂપપદેસુ ધાતુતો તુમાદયો વિહિતા પરેહિ, તત્થાહ 'અલમત્થવિસિટ્ઠે'ઇચ્ચાદિ. પહુસદ્દમ્પિ અન્તોગધં કત્વા 'સમત્થાદી'તિ વુત્તં, ભવતિસ્સ સમ્ભવો ''પુબ્બેકકત્તુકાન''ન્તિ (૫-૬૩) એત્થ બ્યાખ્યાયિસ્સતે. અભિમતાતિ કચ્ચાયનેન ''અરહસક્કાદીસુ ચે''તિ

(૪-૨-૧૩) યસદ્દેન અભિમતા ઇમસ્સાતિ ‘કાલો ભોત્તું’તિઆદિનો. યથા ભોત્તુમનોતિઆદિના પરેસમ્પિ અયમેવ નિપ્ફત્તિક્કમોતિ દીપેતિ. અબ્યભિચારતોતિ અવિનાભાવતો, ભવતિ ભોજનં ભાવોતિ ભોજનં ભુઞ્જનં ભાવો ભવતીતિ અત્થો. નતુગમિસ્સકિરિયાતદત્થાતિ ગમનકિરિયા ભોજનત્થા ન હોતીતિ અત્થો. અત્થસદ્દોહ્યયં પયોજનવચનો યઞ્ચ યમુદ્દિસ્સ પવત્તતિ, તં તસ્સ પયોજનં ભવતિ. નચાયં ભોજનમુદ્દિસ્સ ગમિસ્સતિ, કિઞ્ચરહિ કારિયન્તરં, કેવલં તેન નિમિત્તેન સમ્ભાવીયતે. યદા તુ ભોજનત્થમેવારબ્ભતે ગમનકિરિયા, તદા ભવત્યેવ’ગમિસ્સતિ ભોત્તુ’ન્તિ.

તુંવિસયે ણકોપિ વિહિતો પાણિનિયેહિ, તત્રાહ- ‘કારકો વજતિ’ચ્ચાદિ. પરિહારમાહ- ‘પુબ્બે’ચ્ચાદિના. ‘કત્તરિલ્તુ’ચ્ચાદિના યોયં ણકો તીસુપિ કાલેસુ સામઞ્ઞેન વિહિતો, ક્રિયત્થા યં ક્રિયાયં ઉપપદે કત્તુનો-ભિધાનં સિદ્ધં, ન ચાસ્સ વિસેસવિહિતેન તુંપચ્ચયેન બાધા ભિન્નત્તા, તુંપચ્ચયસ્સ હિ ભાવે વિધાનં ણકસ્સ તુ કત્તરીતિ. પુબ્બણકેનેવ સિદ્ધેપિ લ્ત્વાદિનિવત્તિયા સો વિધેય્યોવ, નો ચે લ્ત્વાદયોપિ સિયુન્તિ ચોદકપ્પસઙ્ગમાસઙ્કિયાહ- ‘નચેવ’મિચ્ચાદિ. અવગમાભાવમેવ ફુટયિતુમાહ- ‘નહિં’ચ્ચાદિ. હિ યસ્માત્યત્થે યો એસો વજતિ સો કત્તા, યો એસો વજતિ સો વિક્ખિપોત્યયમત્થો-ત્ર ગમ્યતે, ન પન તેહિ તાદત્થિયં ગમ્યતેતિ અત્થો. ચોદકો લ્ત્વાદીહિ સામ્યમાપાદયિતું સામરિસં વુત્તવિધિનેવાપ્પત્તિં ણકસ્સાપ્યાહ- ‘ણકોપિ’ચ્ચાદિ. અગત્થં [અપકતત્થં (પોત્થકે)] યદિપિ ણકેન તાદત્થિયં ન ગમ્યતે પકરણતો ગમ્યતેતિ ણકો ભવિસ્સતીત્યાસઙ્કિય ચોદકો આહ- ‘અથે’ચ્ચાદિ. પુબ્બેચ્ચાદિના વુત્તો-યં ‘ણકો ન વિધેય્યો’ચ્ચસ્સ ન પરિહારો... સોત્તરત્તા યથાવુત્તેન, કિન્તુ‘તસ્મા નેવિ’ચ્ચાદિના ઇમિના વુચ્ચમાનોવપરિહારોતિવિઞ્ઞાતબ્બં. તદેવંલ્ત્વાદીનમ્પિપત્તિતોણકલ્ત્વાદીહિ તાદત્થિયાનવગમે વિનિચ્છિતે તાદત્થિયવિસેસેન તેસં સમ્ભવોતિ અનત્થકં “ણકસ્સ કિરિયત્થોપપદસ્સવિધાનં લ્ત્વાદિપટિસેધનત્થ”ન્તિ વાક્યકારવચનન્તિ સત્થકારો નિગમયમાહ- ‘તસ્મા”ચ્ચાદિ. ભવતુ પકરણતોવ [ચાપચ્ચયભોવ] તાદત્થિયાવગમો, તથાપિણકો પરો વિધેય્યોત્યધિપ્પાયેનાહ- ‘અથાપિ’ચ્ચાદિ. ગતત્તં. ભવિસ્સતિ કાલે ક્રિયત્થાયં ક્રિયાયમુપપદે ભાવે ચ ણપ્પચ્ચયાદયો વિહિતા, તત્રાહ- ‘પાકાય વજતિ’ચ્ચાદિ. અવિહિતેસુપિ તાદત્થિયા સિદ્ધમેવેતિ અધિપ્પાયો.

૬૨. પટિ

સોતુનાદીસુ ‘સવનં કાતુન’ઇચ્ચાદિના વિગ્ગહો. સુતેનેતિ સવનન્તિ વિગ્ગહો.

૬૩. પુબ્બે

વેતિ નાતિસમ્બજ્ઝતે વિધિનો નિચ્ચત્તા. એકસદ્દસ્સાનેકત્થત્તા વિસેસેતિ ‘સખ્યાવચનોયમેકસદ્દો’તિ. કુતોચ્ચાહ-‘સદ્દાન’મિચ્ચાદિ. એકસદ્દસ્સ સઙ્ખ્યાવચનત્તે યોત્થો સમ્પજ્જતે, તમાહ ‘એકસઙ્ખ્યાવચ્છિન્નો’તિ, તદત્થાતિ ક્રિયત્થસ્સત્થા. યદિપિ ‘પુબ્બં બ્યાપાર’ન્તિ સમુદાયે એકદેસભૂતો બ્યાપારો નિદ્ધારિયમાનોતિ વુત્તં, તથાપિ પુબ્બસદ્દેન બ્યાપારવાચકો ક્રિયત્થો વુચ્ચતે ઉપચારા, તેનેવ ‘તેસુ યો પુબ્બો તદત્થતો ક્રિયત્થા’તિ વુત્તિયંવુત્તં. નનુ ચ સત્તિ કારકં, અઞ્ઞા ચ પુબ્બકાલકિરિયાય સત્તિ, અઞ્ઞા ઉત્તર કાલકિરિયાય, તસ્મા કુતો એકકત્તુકત્તમિચ્ચાસઙ્કિય પટિપાદેન્તો આહ- ‘યદિપિ’ચ્ચાદિ. સત્તિમતો દબ્બસ્સાતિ દેવદત્તાદિનો સત્તિમતો દબ્બસ્સ. તદજ્ઝારોપાતિ એકત્તસ્સ અજ્ઝારોપા. એક કત્તુકાનં બ્યાપારાનં કમાભિધાનાય તુનાદયો વિધીયમાના ભાવેયેવુપ્પન્ના સક્કોન્તિ કમમભિધાતુન્તિ ભાવેત્યત્રાભિસમ્બજ્ઝતે.

એકકત્તુકાનન્તિ બહુવચનત્તા ‘ભુત્વા પિત્વા વજતી’તિપિ ભવતિ. ભુત્તસ્મિન્તેત્થ અનેકકત્તુકત્તા ભુઞ્જિત્વાપિ ભવતિ. પાણિનિ યાનમિવ વિસું વચનમન્તરેન તુનાદિવિધિપ્પટિપાદયમાહ- ‘મુખં બ્યાદાય સુપતિ’ચ્ચાદિ. બ્યાદાયાતિ દાધાતુસ્સ વિઆપુબ્બસ્સ ત્વાપ્પચ્ચયે “પ્યો વા ત્વાસ્સ સમાસે”તિ (૫-૦૬૪) ત્વાસ્સ પ્યાદેસે રૂપં, મુખવિવરણં કત્વાત્યત્થો, બ્યવધાયકકાલસ્સાતિ બ્યાદાન સુપનાનમન્તરેયો કાલો તસ્સ, ભેદાનુપલક્ખણન્તિ ભેદસ્સાદસ્સનં. ભેદસ્સીનં કેસઞ્ચિવિજ્જમાનત્તા’કેહીચી’તિ વુત્તં. સહભાવેપીતિ બ્યાદાનસુપનાનં સહભાવેપિ. વડ્ઢિતકો ભત્તરાસિ.

અભિમતા પાણિનિયાનં, પરાય નદિયા પબ્બતો-વરો વિસેસી યતેતિ અપ્પત્વા નદિમ્પબ્બતો’તિ વુત્તે નદિયા ઓરભાગે પબ્બતોતિ અત્થો. ભવતિ, તતો ચ પારેભૂતનદીવિસિટ્ઠો પબ્બતો પતીયતે. અવરેન પબ્બતેન પરા નદી વિસેસીયતેતિ અતિક્કમ્મ પબ્બતં નદીતિ વુત્તે પારે નદિયા ઓરે પબ્બતોતિ અત્થો પતીયતે, તતો ચ ઓરભાગે પબ્બતવિસિટ્ઠા નદી વિઞ્ઞાયતે. ભવતિનો સબ્બત્થ સમ્ભવે સતિ એકકત્તુકતા પુબ્બકાલતા યથા ગમ્ય તે તથા દસ્સેતિ ‘પઠમં ન પપ્પોતિ’ચ્ચાદિ. નિગમયતિ ‘તદેવ’મિચ્ચાદિના.

ભુત્વા ભુત્વા ગચ્છતીતિ પરે-ઞ્ઞથા નિપ્ફત્તિમાકઙ્ખન્તિ પાણિનિયાદયો, તત્રાહ- ‘એકકત્તુકાન’મિચ્ચાદિ. આભિક્ખઞ્ઞાવગમે કારણં પુચ્છતિ ‘યજ્જેવ’મિચ્ચાદિ. વુત્તમેવ ફુટયતિ ‘યેહિ’ચ્ચાદિના. યેહીતિ વેય્યાકરણેહિ. જિવગ્ગાહં અગાહયિચ્ચાદો પરેઞ્ઞથા પટિપન્નાતદાહ- ‘કમ્મ’મિચ્ચાદિ. સકઙ્ગેતિ પાણિપાદાદિકે-ત્તનિયેવયવે. ણં પચ્ચયો અભિમતોતિ સમ્બન્ધો. કિં ણમ્પચ્ચયેનાતિ ઇદં વુત્તં હોતીતિ સમ્બન્ધો. અઞ્ઞથા સિદ્ધિપ્પકારમાહ- ‘જીવસ્સિ’ચ્ચાદિ. કિં વિસિટ્ઠન્તિ પુચ્છિત્વા જીવગ્ગાહેન વિસિટ્ઠન્તિ દસ્સેતું જીવગ્ગાહ’ન્તિ આહ. જીવગ્ગાહસઙ્ખાતં ગહણમકાસીતિ અત્થો.

આખ્યાતન્તિ અગાહયીતિ આખ્યાતં કત્તબ્બરૂપન્તિ ઇમાના ગહણ કિરિયાય કમ્મત્તં બોધેતિ. તબ્બિસેસનમ્પીતિ કત્તબ્બરૂપાય ગહણ કિરિયાય વિસેસનમ્પિ. તથાભૂતમેવાતિ કત્તબ્બરૂપમેવ. તથા ચેતિ કિરિયાવિસેસને દુતિયાય ણમન્તે જાતે સતિ. ણમન્ત રૂપન્તિ ણમન્તસ્સ રૂપં યસ્સાતિ વિગ્ગહો. ણંપચ્ચયેનિહ કિઞ્ચિનેતિ સમ્બન્ધો. ઇહેતિ ઇમસ્મિં બ્યાકરણે. કિઞ્ચિ પયોજનં. પચાદિતોતિઆદિસદ્દેન તેહિ અવિહિતણમ્પચ્ચયા ગહિતા.

૬૪. ન્તો

યો સાધયિતુમારદ્ધો નચ નિટ્ઠમુપગતોતિ યો કટાદિસાધયિતું નિબ્બત્તયિતું આરદ્ધો નિટ્ઠં પરિસમત્તિં ન ચોપગતો નપ્પત્તો. પવત્તો-નુપરતોવાતિ યો પબ્બતાદિ નિચ્ચપ્પવતો-અવિરતો તેનેવ નિટ્ઠં નોપગતોસોવત્તમાનોતિ વુચ્ચતેતિ યોજના. તબ્બિ સયકિરિયાદ્વારેનાતિ યથાવુત્તકટાદિવિસય કિરિયામુખેન, ઇદં વુત્તં હોતિ “યથાવુત્તકટાદીનં વત્તમાનત્તા તબ્બિસયા કિરિયાપિ વત્તમાના એવાતિ તંદ્વારેન ક્રિયત્થવિસેસન”ન્તિ.

ભુઞ્જતિ દેવદત્તોતિ એત્થ યજ્જપિ ભુઞ્જમાનો હસતિ ખજ્જતિ [વદતિ] પાનિયં પિવતિ, તથાપિ યુત્તા વત્તમાનતા કત્તુમિચ્છિતસ્સારમ્ભો ન પરિસમત્તોતિ વુત્તં- ‘સાધયિતુમારદ્ધો ન ચ નિટ્ઠમુપગતો’તિ. તિટ્ઠન્તિ પબ્બતાતિઆદીસુ નિચ્ચેસુ પબ્બતાદીસુ ભૂતાનાગતાનમસમ્ભવા તન્નિસેધિનો વત્તમાનસ્સાપ્યસમ્ભવા યદીપિ કાલવિભાગો ન વિઞ્ઞાયતે, તથાપિ આરદ્ધસ્સ ઠાનસ્સાપરિસમત્તિયા વત્તમાના એવાતિ વુત્તં- ‘પવત્તો-નુપરતો વા’તિ. કત્તુવિસેસને સતિ કો દોસોચ્ચાહ- ‘કત્તુ વિસેસને’ચ્ચાદિ. ઇહાપિ સિયા કત્તુનો વત્તમાનત્તા, વત્તમાનત્ત

મેવાસ્સ પકાસેતુમયન્તિ વુત્તં. ''અપઠમા સમાનાધિકરણે''ત્યાદીહિ (૩-૨-૧૨૪) અનેકેહિ સુત્તેહિન્તપ્પચ્ચયો પાણિનિયેહિ વિહિતો.

ઇધ પન સામઞ્ઞેન વિહિતત્તા આહ- 'સામઞ્ઞેના'તિઆદિ. સન્તો 'અસ-ભુવિ'ન્તપ્પચ્ચયો. ''કત્તરિ લો'' (૫-૧૮) ''ન્તમાનાન્તિ યિયુંસ્વાદિલોપો''તિ (૫-૧૩૦) અકારસ્સ લોપો. તપન્તો 'તપ-સન્તાપે'. જપ્પન્તો 'જપ્પ=વચને'. પઠન્તો 'પઠ=ઉચ્ચારણે' પચન્તો 'પચ=પાકે'ધારયન્તો 'ધર=ધારણે'. પયોજકબ્યાપારે ણિ, ધરિતું પયુઞ્જમાનો ધારયન્તો. દિસ્સન્તો દિસ દુસ=અપ્પિતિયં'' દિવાદીહિ યક'' (૫-૧૨) યજન્તો 'યજ-દેવપૂજાયં'. અરહન્તો 'અરહ-પૂજાયં. યથાચાતિઆદિના અપઠમાસમાનાધિકરણાદીસુ 'સંવિજ્જમાનો વિરોચમાનં જપ્પમાનો'ચ્ચાદીસુ માનો ન્તો વિય દટ્ઠબ્બોતિ વદતિ.

૬૫. માનો

કાલકતો અવત્થાવિસેસો વયો. માનોવાતિ ઇમિનાન્તપ્પચ્ચયાભાવમાહ. યુજ્ઝમાના'યુધ=સમ્પહારે' ''દિવાદીહિ યક'' (૫-૧૨) ''તવગ્ગવરણાન''મિચ્ચાદિના (૧-૪૮) ધસ્સ ઝો''વગ્ગલસેહિ તે''તિ (૧-૪૯) યસ્સ ચ. ''ચતુત્થદુતિયેસ્વેસ''ન્તિઆદિના (૧-૩૫) ઝસ્સ જો. નચ્ચમાના 'નચ્ચ=નચ્ચને'.

૬૭. તેસ્સ

સવિસયેતિ કત્તરિ ભાવે કમ્મેચ.

૬૮. ણ્વાદ

ણ્વાદયોતિ 'ણ્વાદયો'ચ્ચનેન સુત્તેન. કતિપયધાત્વાદિપરિગ્ગહેનાતિ ધાતવો પકતિભૂતા આદી યેયં કાલાદીનં તે ધા ત્વાદયો તેસં પરિગ્ગહેનાતિ અત્થો. કાલો વત્તમાનાદિ, કારકં કત્તાદિ પકંસેન નિયમેન પચ્ચયો કરીયતે એતસ્માતિ પકતિ. કાક્રિયં આયુકાદિ.

કારિયવિસેસન્તિ આદેસાદિકારિયવિસેસં. કારુ સિપ્પિજાતિ વિસેસો. તચ્છકાદયો (તચ્છકકમ્મ) કારતન્તવાયરજકનહાપિતા પઞ્ચ કારવો ચારુદારુતિ વત્તમાને કાલનિયમેનાઞ્ઞત્રાપિ ભવિસ્સતિ. એવં કારુઆદીસુપિ.

૬૯. ખછ

ખછસાનન્તિ વુત્તે તદન્તગ્ગહણં કથમિચ્ચાહ- 'પચ્ચયગ્ગહણે'ચ્ચાદિ. બ્યાખ્યાતત્થં, નનુ સુત્તે એકસ્સરોતિ પુલ્લિઙ્ગેન નિદ્દેસો, આદીતિ ચ તબ્બિસેસનં, એવં સતિ નપુંસકેન વિવરણં કથં યુજ્જતીતિ આહ- 'સદ્દે'ચ્ચાદિ, અથ જાગરેચ્ચાદો પુથગવયવેકસ્સરસ્સ જાગરસદ્દસ્સ ચ પચ્ચેકં કસ્મા ન દ્વિભાવોચ્ચાહ- 'તેનેવે'ચ્ચાદિ.

તેનેવાતિઆદીતિ એકસ્સરોચ્ચસ્સ વિસેસનત્તહેતુનાવ. અવયવેકસ્સરસ્સાતિ વિસેસનસમાસો 'અવયવો ચ સો એકસ્સરો ચે'તિ. અથાદીહિ એકસ્સરવિસેસનત્તેપ્યવયવેકસ્સરસ્સ કસ્મા ન દ્વિભાવોચ્ચાહ- 'એકસ્સેવાદિત્તા'તિ.

ઇતરસ્સાતિ પઠમેકસ્સરતો-ઞાસ્સાવયવેકસ્સસરસ્સ. દોસદુટ્ઠત્તા નેત્થ વિસેસનસમાસોતિ વત્તુમાહ- ‘એકસ્સરોતિ’ચ્ચાદિ. તથા સતિ કો દોસોતિ આહ- ‘એકો ચે’ચ્ચાદિ. સરોદીતિ ચ વુત્તે ‘ઈહ-ઘટને’ચ્ચાદીનમેવ સિયા.

નનુ ચ પચતિમ્હિ યેનેવાકારેન પચસદ્દો એકસ્સરો તેનેવ તદવયવાપિ અચસદ્દો પસદ્દો ચ એકસ્સરો, તતોવાવયવાનમ્પિ પચ્ચેકં દ્વિબ્બચનં પપ્પોતિ... દ્વિબ્બચનકારિયિનો આદિસ્સ એકસ્સરસ્સ સામઞ્ઞેન નિદ્દેસા, એવઞ્ચ સમુદાયસ્સ તદવયવાનઞ્ચેકસ્સરાનં વિસું દ્વિબ્બચને કતે અનિટ્ઠમ્પપ્પોતીતીદમપાકત્તુમાહ- ‘સકિંસત્થપ્પવત્તિયા સાવયવસ્સ સમુદાયસ્સ ગહણ’ન્તિ. સકિં સત્થપ્પવત્તિયા એકવારં દ્વિબ્બચનસુત્તસ્સ પવત્તિયા દ્વિબ્બચનકરણેનાતિ વુત્તં હોતિ.

સાવયવસ્સાતિ યથાવુત્તાવયવેહિ સહ વત્તમાનસ્સ ન વિના તેહિ. એવં મઞ્ઞતે “યસ્સ દ્વિબ્બચને કરીયમાને સબ્બેસમવયવાનં ગહણં ભવતિ, તસ્સેવ સમુદાયસ્સ દ્વિબ્બચનં યુત્તં નાવયવાનં, તેસઞ્હિ દ્વિબ્બચને એકાય દ્વિબ્બચનસ્સુપ્પત્તિયા ન સબ્બેસં ગહણં કતં હોતિ નાવયવન્તસ્સ સમુદાયસ્સ ચ કતન્તિ પુન તેસં દ્વિબ્બચનાય સત્થપ્પવત્તિયા ભવિતબ્બ”ન્તિ. ઉપપત્તન્તરમાહ- ‘અથવે’ચ્ચાદિ. ઇહ ઠાને દ્વિબ્બચનં દ્વિપ્પયોગો દ્વિબ્બચનન્તિ દ્વે પક્ખા. તત્ર ઠાને દ્વિબ્બચનપક્ખે દોસદસ્સનતો દ્વિપ્પયોગો દ્વિબ્બચનન્ત્યયમેવ પક્ખોબ્ભુપગતોતિ દસ્સેન્તો પઠમન્તાવ ઠાને દ્વિબ્બચનપક્ખે ભાવિનં દોસમાહ- ‘પઠમસ્સેકસ્સરસ્સિ’ચ્ચાદિ. દ્વિસદ્દો સઙ્ખ્યેય્યે વત્તતે.

સઙ્ખ્યેય્યઞ્ચેત્થ સદ્દરૂપમુચ્ચારણં વા, તત્થ ઉચ્ચારણે સઙ્ખ્યેય્યે ઠાને દ્વિબ્બચનં ન સમ્ભવતિ... ઉચ્ચારણસ્સ સદ્દા(નુગત) ધમ્મત્તા. સદ્દરૂપે સઙ્ખ્યેય્યે ઠાને દ્વિબ્બચનં, તત્થ [તઞ્ચ (પોત્થકે)] દોસો. તથા ચાહ- ‘રૂપદ્વયે વિધીયમાને’તિ. તથા સતિ નિવુત્તિધમ્મે ઠાની ભવતીતિ ઠાનિનો નિવુત્તિયા ભવિતબ્બં, નિવુત્તિયા ચ ધાતુત્તા નિવુત્તિ, તેનાહ- ‘પકતિપ્પચ્ચયવિભાગાભાવતો’તિ. તેન પ્પચ્ચયે પરે પકતિયા વિધીયમાનં કારિયં ન સિયા, તેન વુત્તં- ‘અસ્સ ઇત્તં ન સિયા’તિ. પિપાસતિ ‘પા=પાને’. ઇચ્છાયં પાતુન્તિતુમન્તા “તુંસ્મા”ચ્ચાદિના (૫-૬૧) સો. ‘પાસ પાસ’ ઇતિ દ્વિત્તે પુબ્બતો-ઞસ્સ લોપો, “રસ્સો પુબ્બસ્સ” (૫-૭૪) ‘ખ છ સેસ્વસ્સિ. દ્વિપ્પયોગે તુ દ્વિબ્બચને નાયં દોસો સમાવિસતીતિ આહ- ‘આવુત્તિયં તિ’ચ્ચાદિ. દ્વિધા ભૂતસ્સા તિધિના ધાતુસ્સેવ દ્વિધાભૂતત્તં દીપેતિ.

૭૦. પરો

યોગવિભાગા ‘અ ઞ’આદીસુ ગમ્યતે. યદિ હ્યત્રાપિ છટ્ઠી અભિમતા સિયા તદા “ખ છ સ પરોક્ખાનમેકસ્સરોદિદ્વે”તિ એકમેવ યોગં કરેય્ય. પરોક્ખે વિહિતા અઞઆદયો ધાતુતોવ, નાઞ્ઞતોતિ પરોક્ખાવચનસન્નિધાના ચસદ્દેન ધાતુવિહિતપ્પચ્ચયાવ ગય્હન્તીતિ આહ- ‘અઞ્ઞસ્મિમ્પિ ધાતુવિહિતપ્પચ્ચયે’તિ. યદિ પન ભુસત્થો આભિક્ખઞ્ઞત્થો વા વત્તુમિટ્ઠો સિયા, તદા ભૂસત્થાદીસુ ચ દદ્દલ્લતિચ્ચાદિકં હોતીતિ વેદિતબ્બં. ચઙ્કમતિ મોમૂહચિત્તાનીતિ ભુસત્થસ્સ યુજ્જમાનત્તા ત્યાદયો ભુસત્થે ભવન્તિ બહુલાધિકારાતિ વત્તું સક્કાતિ.

૭૧. આદિ

પઠમો દુતિયોતિ ચ દ્વે એકસ્સરા. તત્થ “ખછસાનમેકસ્સરોદિ દ્વે” (૫-૬૯) “પરોક્ખાયં ચે”તિ (૫-૭૦) પઠમસ્સેકસ્સ રસ્સ દ્વિબ્બચનં ‘આદિસ્મા સરા”તિ તુ દુતિયસ્સ, તસ્મા કથમઞ્ઞસ્સુચ્ચમાનેઅઞ્ઞસ્સબાધકંસિયા

તસ્મા કતેપિદુતિય દ્વિબ્બચનેપઠમદ્વિબ્બચનં સમ્ભવત્વેવાતિનપઠમદ્વિબ્બચનાપવાદો-યં યોગોચ્ચાસઙ્કિયાહ- ‘પઠમે’ચ્ચાદિ. ક્રિયત્થાધિકારા ક્રિયત્થાનન્તિ છટ્ઠિયા દુતિયેનેકસ્સ રેનચ સમ્બન્ધા પઠમદ્વિબ્બચનસ્સવિધાય કમઞ્ઞવાક્યમઞ્ઞં દુતિયસ્સાતિ ન વાક્યભેદોતિ આહ- ‘એકે’ચ્ચાદિ. અસ્સાતિ ‘આદિસ્મા સરા’’તિ અસ્સ યોગસ્સ, પુબ્બયોગેતિ પુબ્બેહિ દ્વિહિ સુત્તેહિ. ‘‘આદિસ્મા સરા’’તિ સરમદ્વિત્તેનુપાદાય સામઞ્ઞેન સદ્દરૂપસ્સ દ્વિબ્બચનવિધાનતો પુબ્બે વિય બ્યઞ્જનયુત્તસ્સેવ વિધાનં તથેવિઙ્કત્થત્તાતિ પઠમદ્વિબ્બચન સમ્બન્ધિનો બ્યઞ્જનસ્સ દ્વિબ્બચનબાધાત્યવગન્તબ્બં.

૭૨. નપુ

પટિનિમિત્તન્તિ નિમિત્તં નિમિત્તં પતિ પટિનિમિત્તં, નિમિત્તે સતીતિ અત્થો.

૭૩. યથિ

પઠમેકસ્સરસ્સ પઠમદ્વિબ્બચનં વિસયો, દુતિયેકસ્સરસ્સ દુતિયદ્વિબ્બચનં, તેનાહ- ‘યથા વિસય’ન્તિ. પઠમ દુતિય તતિય દ્વિબ્બચનન્તિ એત્થ પુઇતિ પઠમં સદ્દરૂપં, ત્તિઇતિ દુતિયં, યિસિતિ તતિયં.

૭૬. ખ છ

ખપ્પચ્ચયાદિ કરીયતીતિ સેસો.

૮૨. યુવ

ચત્થપરત્તાતિ ચત્થસમાસા પરભૂતત્તા. તેન પચ્ચેકાતિ સમ્બન્ધેન. સમાનાધિકરણત્તેન વિસેસનન્તિ સમ્બન્ધો. આચરિયેન યોવિભત્તિલોપેનેવ નિદ્દિટ્ઠત્તા આહ- ‘લુત્તયોવિભત્તિકો વા નિદ્દેસો’તિ.

૮૩. લહુ

ધૂપાયતીતિ ધૂપિતા, પચ્ચયસ્સાતિ તિપ્પચ્ચયસ્સ. કાનુબન્ધકરણમનત્થકં સિયાતિ ઘક્વિકરણસ્સ પચ્ચયત્તાભાવે (તં) નિબન્ધનસ્સ કારિયસ્સાભાવા ‘ન તે કાનુબન્ધનાગમેસૂ’’તિ (૫-૮૫) પટિસેધા ભાવોતિ કકારાનુબન્ધમનત્થકં સિયા.

૮૫. નતે

પુચ્છીયિત્થાતિ વિગ્ગય્હ ત્તો, તસ્સ ‘‘પુચ્છાદિતો’’તિ (૫-૧૪૩) ઠો. સેસં વુત્તનયમેવ. એ ઓનમ્પટિસેધમુખેનાતિ એઓનમ્પટિસેધસ્સ પકતત્તા વુત્તં. ચિનિતબ્બન્તિઆદીસુ ચીયિત્થ ચીયતિ વાતિઆદિના વિગ્ગહો. ચિનિતુન્તિઆદીસુ ચિનના યાતિ(આદિના). નનુ ચ (ત્રિઆગ)મો, ન પચ્ચયોતિ કથમ્પચ્ચયે ‘‘લહુસ્સુપન્તસ્સા’’તિ (૫-૮૩) એઓ પપ્પોન્તિ કથઞ્ચે સમ્પટિસેધોચ્ચાસઙ્કિયાહ- ‘ત્રિસ્સે’ચ્ચાદિ. નનુચાદિમ્હિ ન યુવણ્ણાભિ કથમેત્થપ્પસઙ્ગોતિ આહ- ‘સકાપાનં કુક્કૂણેતિ’ચ્ચાદિ.

પત્તોકારસ્સાતિ ધુસદ્દે ઉકારસ્સ પત્તોકારસ્સ. યુવણ્ણેચ્ચાદિનાપત્તસ્સાતિ (તબ્બ) તું પચ્ચયેસુ ચ ણિનો પત્તસ્સ. વા વિધાના ન ત્રિ. ધુનાપેતબ્બન્તિઆદિપાઠે ત્રિમ્હિ અકતે "અઞ્ઞત્રાપી"તિ (૫-૮૭) પટિસેધાભાવો. ધુનાપેતીતિ પાઠેતિમ્હિ લે ચ "ક્વચિ વિકરણાન"ન્તિ (૫-૧૬૧) વિકરણલોપે ચ એકારો. અસતિ નાગમે "યુવણ્ણે"ચ્ચાદિના એત્તં સિયા તમ્પિનાગમે ઉપન્તત્તા નેત્યધિપ્પાયેનાહ- 'તથાપિ'ચ્ચાદિ. પક્ખન્તરમાહ- 'નાગમે'ચ્ચાદિ.

૮૭. અઞ્ઞ

સમ દમ-ઉપસમે. સમેતીતિ સમકો, દમેતીતિ દમકો, જન-જનને, જનેતીતિ જનકો બધ=બન્ધને, બધતીતિ બધકો.

૯૨. પદા

નિપજ્જતિ નિપજ્જનં. પમજ્જતે પમજ્જિતબ્બં. પમજ્જનાય પમજ્જિતું. પમજ્જતિ પમજ્જનં.

૯૩. મંવા

રુન્ધિતુન્તિઆદીસુ રોધનાયાતિ વિગ્ગહો.

૯૪. ક્વિમ્હિ

નનુ કિમત્થમન્તગ્ગહણં યતો "ક્વિમ્હિ લોપો-ન્તબ્યઞ્જનસ્સા"તિ વુત્તં, "છટ્ઠિયન્તસ્સા"તિ (૧-૧૭) અન્તસ્સેવ લોપો સિયાતિ ચોદનં મનસિ નિધાય તગ્ગહણે પયોજનં દસ્સેન્તો આહ- 'અન્તગ્ગહણ'મિચ્ચાદિ. લોપવિધીસૂતિ (વીઆદિલોપવિધીસુ, છટ્ઠી નિદ્દિટ્ઠન્તિ) "વીમન્તુ વન્તૂ"ન્તિ (૪-૧૩૮) છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠં. ભદન્તવિધિચરિતત્તબ્યાપારં [તદન્તવિધિચિરભેદનાચ્ચનબ્યાપારં (પોત્થકે)] નિસ્સાયાહ- 'છટ્ઠિયન્તસ્સા"તી બ્યાપારા'તિ. અન્તસ્સાતિ વીઆદીનમીકારાદિનો. અઞ્ઞથાતિ સબ્બાપહારિલોપઞ્ઞાપનાભાવે. અનત્થકં સિયા "છટ્ઠિયન્તસ્સા"તિમસ્સ બ્યાપારસમ્ભાવા. ઇદાનિ છટ્ઠીનિદ્દિટ્ઠાનં વિસેસેન વત્તુમિચ્છિત્તં અન્તસ્સેવ લોપપત્તિદોસં દસ્સેતુમાહ- 'તદન્તે'ચ્ચાદિ.

૧૦૧. પર

અથ દ્વિત્તેતિ કથમવસીયતે સદ્દે અભાવેતિઆહ- 'પર'ઇચ્ચાદિ. અનન્તરસુત્તે "પરિપચ્ચસમો હી"તિ વુત્તત્તા તતો પરસ્સાતિ કિન્નાવસીયતીતિ ચોદન મુબ્ભાવિય તદયુત્તતં દસ્સેતુમાહ- 'નનુચે'ચ્ચાદિ.

૧૦૩. ધાસ્સ

અપચુરપ્પયોગત્તાતિ અબહુપ્પયોગત્તા.

૧૦૪. કિમ્હિ

ક્તો દૂસિધાતુતો દૂસયતીતિ અત્થો.

૧૦૬. મુહ

‘‘વણ્ણે યન્તં તદાદો’’તિ પરિભાસાય અયમત્થો ‘‘વણ્ણે પરે યં કારિયં તં તદાદો તસ્મિં વણ્ણે આદિભૂતે હોતી’’તિ તેતિ તકારે પરે.

૧૦૭. વહ

તેત્વેવાતિ વત્વા પચ્ચુદાહરણં દસ્સેતિ ‘વુય્હતી’તિ. વુત્તિવચનં મુલ્લિઙ્ગિય અત્થં વદતિ ‘ઉસ્સા’તિઆદિ.

૧૦૮.

નિધીયિત્થાતિ વિગ્ગહો.

૧૦૯. ગમા

રાનન્તિ વુત્તે ‘રા-આદાને’ઇચ્ચસ્સ ગહણમ્પિ વિઞ્ઞાયેય્યાતિ આહ- ‘રાન’ન્તિઆદિ.

૧૧૦. વચા

સુત્તે ‘વસ્સા’તિ સસ્સરોવ ગય્હતીતિ દસ્સેતુમાહ- ‘વસ્સાતિ હી’તિઆદિ.

૧૧૨. વદ્ધ

વત્ત=વત્તનેતીમસ્મા તિપ્પચ્ચયે વા ઉકારો ન વિહિતોતિ આસયેન ‘કથ’મિચ્ચાદિ વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો આહ- ‘વત્તવત્તનેતિ’ચ્ચાદિ. વુત્તિમત્તેતિ નિપાતનાતિ ‘‘સબ્બાદયો વુત્તિમત્તે’’ તેત્થ (૩-૬૯) ‘વુત્તિમત્તે’તિ નિપાતના. ઠા=ગતિનિવત્તિયન્તિ એત્થ ‘ગતિનિવત્તિય’ન્તિ નિપાતના પક્ખે ઉકારો ન હોતિ, તેનાહ- ‘વત્તી’તિઆદિ. વત્તનં વુત્તિ વત્તિ.

૧૧૩. યજ

કસ્સ સબ્બસ્સાતિ આહ- ‘ય અકારાન’ન્તિ.

૧૧૫. ગાપા

બ્યત્તિનિદ્દેસેનાતિ ઇમિના જાતિનિદ્દેસસ્સાનિસ્સિતત્તં દસ્સેતિ. ઈસ્સેચ્ચાદિના વુત્તિગન્થસ્સાધિપ્પાયં વિવરતિ.

૧૧૭. સાસ

સત્થં ‘‘બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા’’તિ (૧-૩૩) રસ્સો.

૧૨૦. ઞા

''ન્તો કત્તરિ વત્તમાને''તિ (૫-૬૪) ન્તોતિ સમ્બન્ધો.

૧૨૧. સકા

કુક્પ્પચ્ચયે અન્તકકારો કુપ્પચ્ચયે આદિકકારો અન્તાવયવત્થો.

૧૨૨. નીતો

નાઞત્રચયાદીસૂતિ નિચ્છયતો-ઞેસુ [અઞઅસ્મિં] ચયાદીસ્વત્થેસુ છો ન ભવતીતિ અત્થો.

૧૨૩. જ્ર

ઈમ્હિ જસદ્દે અકારસ્સ લોપો, લે તુ જીરાપયતિ. તસ્સાતિક્યસ્સ.

૧૨૪. દિસસ્સ

દિટ્ઠિ દસ્સનં, દસ્સનાય દટ્ઠું. ''સરમ્હા દ્વે''તિ (૧-૩૪) દ્વિત્તે દુદ્દસો. ''આ ઈ''ચ્ચાદિના (૬-૩૩) ઈસ્સ રસ્સો (અદક્ખિ). દક્ખિસ્સતિ ''ભવિસ્સતિ સ્સતિ''ચ્ચાદિના, (૬-૨) સ્સતિ.

૧૨૫. સમા

વાદસ્સરેતિ વિકપ્પેન દકારસ્સ રાદેસે.

૧૨૭. અન

દસ્સાત્યનનુવત્તમાનેપિ દસ્સેવ પપ્પોતિ વચનબલેનાતિ દસ્સેતું પક્ખન્તરમાહ- 'આદિસ્સા'તિઆદિ. અનઘણ્સુ પરેસુ આપરીહિ દસ્સાનિયમેન ળોચ્ચાસઙ્કિય નેવં, યથાક્કમમેવ નિસ્સિતોતિ દસ્સેતુમાહ- 'અનઘણ્સુ'ચ્ચાદિ. આપરસ્સાતિ આકારતો પરસ્સ દસ્સ.

૧૨૮. અત્યા

વુત્તિયં એતસ્મિં વિસયેતિ એત્થ એતસ્મિન્તિ ત્યાદિન્તવજ્જિતપચ્ચય વિસયેતિ અત્થો. વિઞાયમાનત્તા ઞાપિતો હોતીતિ ગમ્યતે. ન ઞાપકતોતિ ઇમિના ઇદં દસ્સેતિ ''કિઞ્ચિ વચનાનુસારતો વિઞાયમાનતામત્તેન ઞાપીયતે કિઞ્ચિ ઞાપકેન, અસ્મિમ્પક્ખે વુત્તાનુસારતો કત્થચિ કસ્સચિ ધાતુનો અપ્પયોગો વિઞાપીયતી''તિ. પક્ખન્તરમાહ- 'ઞાપકત્તાયેવ વા'તિઆદિ. સમત્થેતિ તથાહિચ્ચાદિના. અસસ્સાપ્પયોગોતિ અસધાતુસ્સ કિસ્મિઞ્ચિ તબ્બાદિકે પચ્ચયે પરે ભવિતબ્બન્તિઆદીનમપ્પયોગોતિ અત્થો.

વિનાપિ સુત્તન્તિ ''અત્યાદી''તિઆદિકં સુત્તં વિનાપિ. એવં મઞ્ઞતે ''અસસ્સ ભૂઆદેસેન સાધીયમાનં સબ્બમિદં બહુલાધિકારતો ભૂધાતુનાવ સિજ્ઝતિ વિનાપિ ભૂઆદેસસુત્તન્તરન્તિ કત્થચિ કસ્સચિ અપ્પયોગસ્સ

ञापकत्तम्पिस्स युज्जति अञ्ञत्थ करीयमानमिहापि अत्थवन्तं सिया''ति.

येति धातुप्पयोगा यस्मिन्ति विसये, पातिस्साति 'पा-रक्खणे'तीमस्स, नप्पयोगो पाययति पाययितब्बन्तिआदिप्पयोगो न होतीति. एवमुपरिपि यथायोगं ञेय्यं. ब्रूस्साति 'ब्रू=वचने'इच्चस्स. अदिस्साति 'अद-भक्खणे'इच्चस्स. ईआदीति भूते ईआदि. एतिस्स च ईआदीसूति सम्बन्धो.

अवबोधे एतिस्स णिसेसु च ईआदीसु च, अज्झेने एतिस्स परोक्खासु च णिसेसु च ईआदीसुचाति योजेतब्बं. सब्बत्थ नप्पयोगोति योजेत्वा अत्थो वेदितब्बो. बहुलंविधानतो ञातब्बाति योजना. यक्विकरणेन निद्देसा 'अस-क्खेपनेती मस्सा'ति वुत्तं, तदाह- 'असस्सा'तिआदि.

१२९. अआ

स्साति जातिनिद्देसोति आह- 'स्सइति'च्चादि.

१३०. न्त

पुब्बसरलोपे रूपस्स समानत्ता अन्तिना अन्तु च गहितोति 'सन्ति सन्तू'ति उदाहरणद्वयं दस्सितं.

१३१. पादि

ते च पादयो जोतेन्तीति सम्बन्धो. अन्वयब्यतिरेकेहि किरिया यदिपि धातुनाव वुच्चतीति सम्बन्धो. किं विसिट्ठा किरिये च्चाह- 'सामञ्ञभूता विसिट्ठा वा'ति. सो विसेसोति येन विसेसेन विसिट्ठा किरिया धातुनाव वुच्चति सो विसेसो. वाचक भेदतोति सामञ्ञाय च किरियाय विसिट्ठाय च वाचकानं धातूनं भेदतो तेनापीति कच्चानेनापि. सण्ठानं सण्ठिति.

१४१. कस

किट्ठमदतीति किट्ठादो, किट्ठसद्देनुपचारतो कसितट्ठाने ठित सस्सं वुच्चति.

१४२. धस्तो

ठस्साभावत्तं निप्पच्चन्तेति अज्झाहारो.

१४४. सास

अनुसासीयित्थाति अनुसिट्ठो कम्मे क्तो ''सा सस्स सिस्वा'' (५-११७) सासनाय सासितुं.

१४७. बह

अथ बहस्साति ढादेससम्बन्धे छट्ठी कस्मा न विञ्ञायतेति आह- 'बहस्सा'तिआदि. ढयोगपज्जेनाति ढकारेन सह योगपज्जेन एकीभावेनाति अत्थो.

૧૪૮. રુહા

ળોચાતિ વુત્તત્તાતિ એવં મઞ્ઞતે ‘‘યદાયં પચ્ચયાદેસો સિયા તદા એતે સમાસેને-કતો નિદ્દિસેય્યા’’તિ, તેનાહ- ‘હળાતિ વદેય્યા’તિ.

૧૪૯. મુહા

મુદ્ધોતિ ‘‘ધો હેતેહી’’તિ (૫-૧૪૫) તસ્સ ધો.

૧૫૦. ભિદા

ઇમસ્સાતિ ‘પી-તપ્પને’તીમસ્સ, ઇહાતિ ઇમસ્મિં ઠાને. પિનયીતિ થૂલો અહોસીતિ અત્થો સૂયીતિ ઇતિસદ્દો આદ્યત્થો, તેન અદીયિ અડીયિ અલીયિ અલૂયીતિમે સઙ્ગય્હન્તિ. યાવ ક્તિગ્ગહણાતિ ‘‘લોપો વડ્ઢાક્તિસ્સા’’તિ (૫-૧૫૮) ક્તિવચનાવધિ.

૧૫૧. દાત્વી

અદીયિત્થાતિ દિન્નો, અદદીતિ દિન્નવા.

૧૫૨. કિરા

અકિરી, અકિરીયિત્થાતિ વા કિણ્ણો, અકિરીતિ કિણ્ણવા. અપુરી પુરીયિત્થાતિ પુણ્ણો, અપુરીતિ પુણ્ણવા. અખિયીતિ ખીણો ખીણવા.

૧૫૩. તરા

અતરી, અજીરીતિ કમેન વિગ્ગહો. ચીયિત્થાતિ ચિણ્ણો, ચિનીતિ ચિણ્ણવા.

૧૫૭. મુચા

અસક્ખીતિ સત્તો સત્તવા. ‘સજ=સઙ્ગે’તી મસ્સાપિ સત્તો સત્તવાતિ હોતિ.

૧૫૮. લોપો

વડ્ઢનં વડ્ઢિ.

૧૫૯. ક્વિ

અભિભવતીતિ અભિભૂ.

૧૬૨. માન

મસ્સ લોપોતિ સમ્બન્ધો.

૧૬૩. ઞ્ઞિલ

ગહેત્વા 'ગહ-ઉપાદાને'ગહણં કત્વા ગહેત્વા.

૧૬૪. પ્યો

ઓસ્સદ્ધાનુબન્ધસ્સાતિ પરિચ્ચત્તાનુબન્ધસ્સ. યકારમત્તસ્સ નિવત્તનત્થોતિ વિસેસનત્થોતીમસ્સ અધિપ્પાયત્થમાહ. તથાહિ વિસેસનં કેવલયકારતો વિસું કરણં અત્થો યસ્સાતિ અઞ્ઞ પદત્થે સતિ કેવલયકારસ્સ નિવત્તનં વિઞ્ઞાયતે. યકારમત્તે ગહિતે કો દોસોતિ આહ- 'યો વા ત્વાસ્સ સમાસેતિહી'તિઆદિ. પત્વાતિ 'પત પથ=ગમને, પદ=ગમને'ઇચ્ચસ્સ વા.

૧૬૫. તું

તયોપીતિ તુંયાન રચ્ચા.

૧૬૯. દિસા

નાપ્પક્કેતિ ન અપ્પત્તે પત્તેયેવાતિ અત્થો. ઞાપકાલોપોતિ "તિતાલીસા"તિ (૧-૧) ઞાપકતોયેવ ક્ત્વાપ્પચ્ચયસ્સ યો વકારો તસ્સ લોપોતિ અત્થો.

૧૭૧. રા ન

નનુ નસ્સાતિ વુત્તે પચ્ચયનકારસ્સાતિ કથં વિઞ્ઞાયતીતિ આહ- 'નસ્સા'તિઆદિ,ન્તમાનત્યાદીનં પચ્ચયાનં નસ્સ "નન્તમાનત્યાદીન"ન્તિ (૫-૧૭૨) ણત્તપટિસેધા વિઞ્ઞાયતિ પકરણતોતિ [પકારોતિ (પોત્થકે)] આહ- 'પચ્ચયનકારોવા'તિ.

૧૭૩. ગમ

ઇચ્છીયતેતિ ઇચ્છિતબ્બં. એસનં ઇચ્છા. ઇચ્છીયિત્થાતિ ઇચ્છિતં, આસનમાસિતબ્બં. આસનાય અચ્છિતું. "બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા"તિ (૧-૩૩) રસ્સો.

૧૭૭. કર

અમાનપરચ્છક્કત્તે કુરુઆદેસેન નોદાહટં. કરાનોતિ "માનસ્સમસ્સા"તિ (૫-૧૬) મલોપો. કસ્મા ન્તપુબ્બછક્કેસુ કુરુ આદેસેન નોદાહટન્તિ આહ- 'વવત્થિતે'ચ્ચાદિ.

૧૭૯. ણો

નિગ્ગહીતસ્સાતિ "મઞ્ચરુધાદીન"ન્તિ (૫-૧૯) કતનિગ્ગહીતસ્સ. ગહણીયં ગણ્હિતબ્બં.

ઇતિ મોગ્ગલ્લાનપઞ્ચિકાટીકાયં સારત્થવિલાસિનિયં

પઞ્ચમકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

છક્કણ્ડ

૧. વત્ત

તદત્થસ્સેવાતિ તસ્સ ક્રિયત્થસ્સ. યો કિરિયાસઙ્ખાતો અત્તો તસ્સેવ. એતેન આધારમેતં ક્રિયત્થસ્સાતિ ઞાપેતિ. નહિચ્ચાદિના તદત્થસ્સેવ વિસેસને કારણમાહ. સુત્તંવિનાતિપરેસંવિય સુત્તં વિના. તાપિ વત્તમાનેયેવ ભવિસ્સન્તીતિ ઇમિના વત્તુમિટ્ઠત્તાતિ એત્થ સેસવચનમવબોધેતિ. એવકારેના (તિ વત્તમાનસ્સેવાતિ એત્થ એવસદ્દેન.) તબ્બિવચ્છાતિ વત્તમાનવચનિચ્છા.

તંસમીપસ્સાતિ એત્થ તસદ્દેન મહાકસ્સપસ્સ સુભદ્દવચનાનુસ્સરણસઙ્ખાતો મરણપ્પત્તિહેતુ દુક્ખાનુભવસઙ્ખાતો ચ કિરિયાવિસેસો પરિગ્ગહિતો, તે વા વત્તમાનકિરિયાવિસેસાતિ તેસમુભિન્નમાસન્નાનિ કમેન અધમ્મદીપનમરણાનિ, તેનાહ-દીપન મરણાનમાસન્નત્તા'તિ. એવં મઞ્ઞતે ''તક્કાલવત્તમાનકિરિયાવિસેસસ્સ દીપનમરણસઙ્ખાતં તંસમીપતાવિપિ કિરિયન્તરં વત્તમાનગ્ગહણેન તંસામીપ્યં ગય્હતિ, યથા (ગઙ્ગાસમીપો) દેસો ગઙ્ગાતિ વુચ્ચતિ તતો 'ગઙ્ગાયં ગાવો'તિ સિયા''તિ. પુરે ઇચ્ચાદિના પક્ખન્તરં વિરચિતં વુત્તિકારેન, તદુપદસ્સેતું મુખયતિ 'સભાવતો' ઇચ્ચાદિ.

કિરિયાકાલોતિ વત્તમાનકિરિયાકાલો. અવસિસ્સતીતિ પુરેપુરાસદ્દેહિ દીપિતઅનાગતકાલતો અવસિસ્સતિ. કિરિયા કાલેતિ દીપનમરણકિરિયાકાલે. તસ્સાતિ દીપનમરણસ્સ. વત્તમાનત્તાતિ એત્થ વત્તમાનેયેવ ભવિસ્સન્તીતિ સેસો. અનેનાતિ પુરેચ્ચાદિવુત્તિવચનેન. પુરેપુરાસદ્દેહિ અનાગતકાલાવગમે સતિ દિપ્પતિ મરતીતિ એત્થ દીપનમરણકિરિયાકાલો મુખ્યે તદા વત્તતીતિઆહ- 'મુખ્યં વત્તમાનત્તમાહે'તિ. પુન પક્ખન્તરમુપનીતં કાલેચ્ચાદિના વુત્તિકારેન, તમુપદસ્સેતું મુખમાવત્તયતિ 'અનાગતે'ચ્ચાદિ.

વુત્તિયં કાલબ્યત્તયોતિ કાલાતિવત્તનં, વત્તમાનકાલાતિક્કમેન અનાગતકાલેપિ બાહુલકાત્યાદયો હોન્તીતિ અધિપ્પાયો. તદેવ સમત્થેતિ 'ભવન્તેવ'ઇચ્ચાદિના. ત્યાદયોતીમિના સબ્બેસં આખ્યાતિકાનં ગહણં. લસ્સ દીઘોતિ સમ્બન્ધો. ગચ્છતીતિ સક્કસ્સ સહભાવં ગમિસ્સતીતિ અત્થો.

૩. નામે

પટિજાનિસ્સન્તીતિ વત્તમાને અનાગતવચનં, પટિજાનન્તીતિ અત્થો. ઇતરમ્પન ભૂતે ભવિસ્સતીતિ આસિ, કરિસ્સતીતિ અકરિ, ચેતે સ્સસીતિ ચેતિતા અસિ, ભુઞ્જિસ્સસીતિ ભુઞ્જિતા અસિ. અનોકપ્પના અસ્સદ્ધા. અમરિસનં અક્ખમા. ઇમિનાવાતિ અત્થિવચને ઉપપદે કોધા સદ્ધાસુ ગમ્મમાનેસ્વ-સતીપિ વચનન્તરે ઇમિનાવ સામઞ્ઞવચનેન સિદ્ધન્તિ અત્થો. ગરહાવમાતિ તસ્સ હેતુવચનં. તથાહિચ્ચાદિના ગરહાવગમમેવ સમત્થેતિ. અત્થિનામ ઈદિસન્તિ [અત્થિનામાતિ (પોત્થકે)] આભિદોસિકસ્સ કુમ્માસસ્સ પરિભુઞ્જનં વિજ્જતે નામાતિ અત્થો. વિજ્જમાનમ્પિ તં અસદ્દહન્તો અમરિસન્તો એવં વદતિ. નત્થીતિ મઞ્ઞેતિ અધિપ્પાયો, તેનાહ- 'પચ્ચક્ખમપી'તિ [ઈદિસમ્પીતિ] આદિ. યોપીતિ સદ્દસ્સ સોપીતિ તસદ્દેન સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. અત્થીતિ વિજ્જમાનત્થેતિ વુત્તવિજ્જમાનત્થો વક્ખમાનપક્ખત્તયેપિ દટ્ઠબ્બો.

નનુ અત્થિનામ તાતાતિ એત્તકે વુત્તે પઠમો અત્થિનુખોઇચ્ચાદિકો નિસીદિત્વાતિ સદ્દપરિયન્તો ચ, દુતિયો અત્થિનુખોઇચ્ચાદિકો નિસીદિત્વાતિ સદ્દપરિયન્તો ચ તતિયો અત્થિમઞ્ઞેઇચ્ચાદિકો જિગુચ્છનેય્યન્તિ સદ્દપરિયન્તો ચ વચનપ્પબન્ધો કથં લબ્ભતીતિ મનસિ નિધાયાહ- 'સોપના'તિઆદિ. ઇમિનાતિ 'અત્થિયેવિહાપિ નિન્દાવગમો'તિ વચનેન. ઠાનભોજને ગરહતીતિ સમ્બન્ધો. વુત્તં સક્કતાનુસારેન. નિસ્સાયનિસ્સાયાતિ યત્થ ભગવા નિસિન્નો તં ઠાનં નિસ્સાય નિસ્સાય.

૪. ભૂતે

કિરિયારૂપેતિ કિરિયાસભાવે, એવમઞ્ઞત્રાપીતિ અગમિ અગમિત્થાતીમેહિ અઞ્ઞત્ર અગમું ઇચ્ચાદિકે અગમોઇચ્ચાદિકે ચ. અનુદરા અલોમિકાતિ સન્તમપ્યુદરાદિકં મહત્તાભાવપટિપાદનાય બહુત્તા ભાવપટિપાદનાય ચ ન વત્તુમિચ્છીયતે.

૫. અન

અઞ્ઞપદત્થવુત્તિયાતિ વુત્તમઞ્ઞપદત્થં દસ્સેતિ 'વક્ખમાનલક્ખણો'ઇચ્ચાદિના. વક્ખમાનલક્ખણોતિવુત્તિકારેન ''આગાય્યા''ઇચ્ચાદિના વક્ખમાનલક્ખણો. અન્તોકત્વાતિ ઇમિના આસદ્દસ્સાભિવિધિમ્હિ પવત્તિમાહ. અહરુભયતડ્ડરત્તં વાતિ એત્થ વાસદ્દો પક્ખન્તરે. અડ્ઢરત્તસદ્દેન રત્તિયા ચતુત્થો ભાગો-ત્ર વત્તુમિટ્ઠો, અહો ચ તસ્સ અડ્ઢરત્તઞ્ચાતિ અત્થો. ઇમસ્સાધિપ્પાયત્થમાહ- 'અતીતેઇચ્ચાદિ. ઉભયત્થ અધિપ્પાયં વિવરતિ'અય'મિચ્ચાદિના. પઞ્ચયામોતિ અતીતાય રત્તિયા પચ્છિમપઞ્ચચત્તાલીસવિનાડિકાધિકઘટિકાત્તયં અનાગતાય પુરિમપઞ્ચચત્તાલીસવિનાડિકાધિકઘટિકત્થયઞ્ચેતિ અટ્ઠાધિકસત્તઘટિકાપરિમાણો એકો યામો અહસ્સ ચત્તારોતિ પઞ્ચ યામા પહારા અસ્સાતિ પઞ્ચયામો.

ગતાયપચ્છિમો યામો, પચ્છિમદ્ધમિમસ્સ વા;
પહારો-નાગતાયાદી, તદદ્ધમપિ વા તથા.

વુત્તકાલાવધિ મજ્ઝો, કાલો સો-જ્જતનો મતો;
તન્નિસેધેન યોત્વઞ્ઞો, સો-નજ્જતનો મતો.

અગમત્થાતિઆદીસુ અઈસ્સઆદીનં સમ્બન્ધિબ્યઞ્જનસ્સાભાવા ન ઇઞ. બ્યામિસ્સેપીતિ અજ્જતનમિસ્સેપિ ભૂતે. નઞ્સમાસનિસ્સયે બ્યામિસ્સે યથા પપ્પોતીતિ દસ્સેન્તો આહ- 'પરિયુદાસેતાવે'ઇચ્ચાદિ.

અજ્જતનનિસ્સયોતિ બ્યામિસ્સે અજ્જતનભાગીનિસ્સયો. અત્થુતિ પઞ્હે તુ તદઞ્ઞનિસ્સયોતિ બ્યામિસ્સેયેવ તતો અજ્જતનતો ઇતરાનજ્જતન નિસ્સયો અઞ્ઞત્રાતિ બ્યામિસ્સતો અઞ્ઞત્ર ભૂતકાલે. પસઙ્ગોતિ આ ગુઆદીનં પસઙ્ગો. અજ્જહિય્યોવાતિ બ્યામિસ્સતાદસ્સનત્થં વુત્તં.

૬. પરો

સમાસોતિ છટ્ઠીસમાસો કારકસમાસો વા. નિપાતનતા ચાસ્સ વિસેસતોતિ. એતઞ્ચાતિ પરોક્ખેતિ એતઞ્ચ. ક્રિયત્થસ્સ ઉપાધિ વિસેસનં ક્રિયત્થોપાધિ, તસ્સ ક્રિયત્થોપાધિનો ભૂતા નજ્જતનસ્સ સાધનદ્વારેન વિસેસનં, ન

તૂજુકંત્યત્થો. કસ્મા નોજુકં વિસેસનં ત્યાહ ‘બ્યવચ્છેજ્જાભાવા’તિ. તમેવ ફુટયિતુમાહ- ‘તથાહિ’ચ્ચાદિ.

સાધિયમાનાતિ ઇમિના ધાત્વત્થસ્સાપરિનિપ્ફન્નતં બોધેતિ. તે સન્તિ ઇન્દ્રિયાનં. સન્તો વિજ્જમાનો વિસયો યેસં ઇન્દ્રિયાનં તે સમ્ભાવો તત્તં, તસ્મા. નેતિ પટિસેધે, સાધનદ્વારેન વિસેસનત્તે બ્યવચ્છેજ્જસબ્ભાવા યથાવુત્તદોસો ન ભવતીતિ અત્થો. દોસા ભાવમેવ દસ્સેતુમાહ- ‘યસ્સિ’ચ્ચાદિ. યસ્સાતિ ધાત્વત્થસ્સ. તત્થાતિ તસ્મિં અપ્પચ્ચક્ખે ધાત્વત્થે. કારકાનં સત્તિસભાવત્તા સાપિ અપચ્ચક્ખા વાતિ ચોદેતિ નનુચેચ્ચાદિના. અસત્તોતિ અસમત્થો.

અત્તાનામ અત્તનો પચ્ચક્ખોતિ તબ્બિસયે અમ્હકારકસ્સ વિધાનમયુત્તન્તિ મનસિ નિધાય યં વુત્તં વુત્તિકારેન, તમુપદસ્સેતુમાહ- ‘નનુચે’ચ્ચાદિ. અત્તબોધનીયાપિ હિ કિરિયા યદા ચિત્તવિક્ખેપતો નોપલક્ખીયતે, તદાયં પરોક્ખા ભવતિ, તેનુત્તમવિસયેપિ પરોક્ખભાવો તસ્સા ભવત્વેવ. જાગરતોપિ યદા મદા મનોબ્યાતઙ્ગતો અનુપલદ્ધિ, તદાપિ ભવત્યેવેતિ દસ્સેતું વુત્તં બ્યાસત્તવચનં. અભિનિબ્બત્તિકાલેતિ કિરિયા નિબ્બત્તિકાલે, ‘સુત્તો-હં કિં વિલલાપ, મત્તો-હં કિંવિલલાપે’તિ ઇદમત્રોદાહરણં. ચિત્ત ચિક્ખેપવિસયપ્પદસ્સનાયેત્થ સુત્તવચનં.

૭. એય્યા

એય્યાદોતીમિના એય્યાદ્યત્થો ગહિતોતિ બોધેતું યેનેચ્ચાદિકં વુત્તં. નિમિત્તસદ્દાપેક્ખાય તન્તિ વત્તબ્બે વિસયસદ્દાપેક્ખાયસોતિ વુત્તં. તેસન્તિ એય્યાદીનં. વિસયં દસ્સેતિ ‘હેતુફલેસ્વિચ્ચાદિકો’તિ. આદિસદ્દેન પઞ્હપત્થનાદયો ગહિતા. અથાત્ર ક્રિયગ્ગહણાભાવે ક્રિયાતિપત્તિયન્તિ કથં લબ્ભતિચ્ચાહ- ‘ક્રિયાતિ પત્તિય’ન્તિ આદિ. ક્રિયાતિપત્તિયન્તિ વિવરણં કતન્તિ સમ્બન્ધો.

અભિધેય્યદ્વારેનાતિ કિરિયાસઙ્ખાતઅત્થમુખેન, પકતક્રિયત્થ વિસેસનત્તાતિ ક્રિયત્થાધિકારતો અધિકતસ્સ ધાતુસ્સ વિસેસનત્તા. ઇદં વુત્તં હોતિ “અતિપત્તિયન્તિ અધિકતક્રિયત્થવિસેસનં, વિસેસનઞ્ચ હોન્તં નોજુકં ભવિતુમરહતિ કિઞ્ચરહિ અભિધેય્યદ્વારેન, તથાહિ અતિપતનં નામ ક્રિયાય હોતિ, ન ક્રિયત્થસ્સ અયુજ્જનતો, તસ્મા અતિપત્તિયન્તિવુત્તેક્રિયાતિપત્તિ યન્તિ ઇદં ક્રિયત્થવિસેસનં હોન્તં અભિધેય્યદ્વારેન હોતીતિ ક્રિયાતિપત્તિયન્તિ વિવરણં કત”ન્તિ. વિધુરપ્પચ્ચયોપનિપાતતોતિ વિરુદ્ધપ્પચ્ચયસમવાયાતિ અત્થો.

કારણવેકલ્લતોવાતિ હેતુમતો ફલસ્સ યો હેતુ તસ્સ વિકલત્તેન. તત્રેતીમસ્સ અત્થો વત્તમાનવિસયેતિ. ક્રિયાતિપત્તિયન્તિ ભૂતાદિ ક્રિયાતિપત્તિયં. લિઙ્ગતોતિ નિમિત્તેન. ગમકેન લિઙ્ગેન ગમ્માયાતિપત્તિયા બુજ્ઝનકાલં વત્તમાનો કાલો ન તિટ્ઠતિ અતિક્કમતીતિ આહ- ‘વત્તમાનતાય બ્યતિક્કમા’તિ. તદેવ ફુટયતિ ‘સમકાલ’ન્તિઆદિના. સમકાલન્તિ એકક્ખણે. વત્તમાનસ્સ ક્રિયાતિપત્યસમ્ભવા તદવસિટ્ઠાતીતાનાગતેસ્વેય્યાદીનમ્ભાવો (અઞ્ઞથા) નુપપત્તિયાતિ વુત્તં વુત્તિયં ‘સામત્થિયાતિઆદિ.

લિઙ્ગેનાતિ એત્થ પુબ્બે દક્ખિણેન ગમને સતિ સકટિસ્સાપરિયા ભવનદસ્સનં દક્ખિણેન ગમનસ્સ સકટાપરિયાભવનહેતુત્તે લિઙ્ગં, દક્ખિણેન ગમનસ્સાતિપત્તિયા અઞ્ઞતો ગમનાદિ લિઙ્ગં. સકટા કિરિયાભવનાતિપત્તિયા સકટે ગરુભારારોપનાદિ લિઙ્ગં. પઠમવયે અરહત્તભવનં તંહેતુભૂતઞ્ચ પબ્બજ્જં પરેસં પઠમવયે પબ્બજ્જાનિમિત્તારહત્તપ્પત્તિલિઙ્ગેન વિઞ્ઞાય પબ્બજ્જાયાતિપત્તિ ઘરકમ્મબ્યાવટતાદિલિઙ્ગેન, અરહત્તસ્સાતિપત્તિ ચ પબ્બજ્જાનિમિત્તાભાવેન [ભાવવિરહેન (પોત્થકે)] લિઙ્ગેનાવસીયતેતિ લિઙ્ગેન ભૂત

ક્રિયાતિપત્તિ પન વેદિતબ્બા, યદિ પનેવમભિઞ્ઞાલાભી પયુઞ્જતિ તદા પચ્ચક્ખઞાણેનેવ સબ્બં વિઞ્ઞાય પયુઞ્જતીતિ વેદિતબ્બં. લિઙ્ગતોવસીયમાનાયન્તિ પન બાહુલ્લેન વુત્તં.

૮. હેતુ

નિચ્ચભવનં હેતુ (ત્યાદિના) હેતુફલભાવોયેવેત્થ, નાતિ પત્તીતિ દીપેતિ. સબ્બપ્પચ્ચયોદાહરણવસેનાતિ સબ્બેસં એય્યાદીનમ્પચ્ચયાનં ઉદાહરણવસેન. હેતુફલાનં સબ્ભાવતોતિ વુત્તત્તા હેતુફલાનિ દસ્સેતિ હનનમિચ્ચાદિના. એવં હેતુફલસબ્ભાવતો સબ્બકાલે ચ વિધાનતો એત્થ વત્તમાનેપિ પપ્પોતીતિ ભાવો. સો ચ હેતુહેતુમન્તભાવો ચ.

૯. પઞ્હે

પચ્છિમં પચ્છિમં પદન્તિઆદીસુ પઞ્હોતિ પુરિમં પદં, સમ્પુચ્છનાતિ પચ્છિમં પદન્તિઆદિના દટ્ઠબ્બં. સમેચ્ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં પુચ્છના સમ્પુચ્છના, યાચનં દેહી ત્યાદિના યાચનમત્થં, ઇટ્ઠસ્સાસમ્પત્તસ્સાત્થનમિટ્ઠાસિંસનં. પત્તકાલવસેન ચ વિસયભેદેન ભિન્નાય પીતિ યોજેત્વા અત્થો દટ્ઠબ્બો. પત્તકાલં દસ્સેતિ નિમિત્તભૂતસ્સાતિઆદિના. નિમિત્તભૂતસ્સાતિ તંતંકિચ્ચસમ્પજ્જને કારણભૂતસ્સ. વિધિ નામ દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિક નિમન્તણામન્તણાજ્ઝેસનપેસનાનિ. એત્થ ચ અનુઞ્ઞાપત્તકાલેસુ ચ પઞ્ચમી વિહિતા પરેહિ, દિટ્ઠધમ્મિકાદીસુ પઞ્ચસુ સત્તમી. ઇધ પન તે દ્વેપિ વિધિવિસેસાયેવાતિ વિધિમ્હિ અન્તોકરિત્વા એય્યાદિં વિધાતું યં વુત્તં વુત્તિકારેન, તદિદાનિ વત્તુકામો આહ- ‘અનુઞ્ઞાપત્તકાલેસુપિ’ચ્ચાદિ. વિધિપ્પતીતિમેવ પકાસેતિ ‘એવં કરેય્યાસી’’તિચ્ચાદિના. અનુજાનન્તોપિ દીપેન્તોપિ કિરિયાસુ બ્યાપારેતિયેવાતિ બ્યાપારણપ્પતીતિતોતિ યોજેત્વા અત્થો વેદિતબ્બો.

પેસનેપિ કેસઞ્ચિ બ્યાકરણઞ્ઞૂનં સત્તમીવિધિચ્છિતોતિવુત્તિકારેન યં વુત્તં, તં દાનિ વત્તુમાહ- ‘પેસને પિ’ચ્ચાદિ. સમૂલતન્તિ કેસઞ્ચિ સદ્દિકાનં સત્તમીવિધિવિધાનમૂલેન સમૂલતં. ‘‘અનુમતિપરિકપ્પત્થેસુ સત્તમી’’તિ (૩-૧-૧૧) કચ્ચાનસુત્તં. કત્તુમિચ્છતો પરસ્સ અનુજાનનં અનુમતિ, પરિકપ્પનં સલ્લક્ખણં નિરૂપનં પરિકપ્પો હેતુફલકિરિયા સમ્ભવો ચ, તસ્મિં અનુમત્યત્થે ચ પરિકપ્પત્થે ચ સત્તમીવિભત્તિ હોતીતિ અત્થો. અત્થગ્ગહણેન વિધિનિમન્તણામન્તણાજ્ઝેસન પત્થનાપત્તકાલેસુ ચ.

૧૦. તુ અન્તુ

ઉદાહટાતિ ગચ્છતુ ગચ્છન્તુઆદિના ઉદાહટા. દદાતૂતિ યાચને.

૧૧. સત્ય

અરહત્થે ચાયમેવ પયોગો, તેન ભવં ખલુ રજ્જં કરેય્ય ભવં અરહોતિ યોજેત્વા દટ્ઠબ્બો.

૧૨. સમ્ભા

યોગ્ગતાજ્ઝવસાનન્તીમસ્સાત્થપદં , સત્તિસદ્દહનન્તિ સામત્થિયસ્સ સદ્દહનન્તિ અત્થો. પયોગાનુસારિતં દીપેતી સમ્બન્ધો. ગમ્મમાનેતિ સમ્ભાવેમિચ્ચાદિના ભ્વાદિધાતૂહિ અવુચ્ચમાનેપિ ગમ્યમાને. ઉદાહટં 'અપિપબ્બતં સિરસા ભિન્દેય્યા'તિ. મહાબલતાય હત્થિહનને અલમત્થવિસયે સમ્ભાવને સત્યપિ અલં સદ્દો-ત્રાલમત્થો યુત્તોતિ ન ભવન્તેત્યાદયો હનિસ્સતિ. ધાતુનાતિ એત્થ ધાતુગ્ગહણેન ભ્વાદયો ગય્હન્તે તત્થ ધાતુસદ્દસ્સ રુળ્હત્તા પુબ્બાચરિયસઞ્ઞાય વા. ઉદાહટન્તિ ભુઞ્જેય્ય ભવં ત્યાદિના.

૧૩. માયો

સૂતિ માસૂતિ એત્થ સુસદ્દો. એત્થ ઇમસ્મિં ઉદાહરણે. નિવત્તેતિ માસદ્દોતિ સેસો. આરદ્ધન્તિ ઇમિના વત્તમાનં વનગમનં દસ્સેતિ. અન્તોભૂતણ્યત્થાતિ ણિપ્પચ્ચયાભાવેપિ અત્તનિ અન્તોભૂતણ્યત્થ ધાતુતો. ઈઆદીનં આઆદીનઞ્ચ સકકાલોનામ ભૂતો કાલો. ધાતુસમ્બન્ધો વિસેસનવિસેસ્સભાવો, તેનાહ- 'ધાત્વત્થ સમ્બન્ધે વિસેસન વિસેસ્સભાવલક્ખણે'તિ. સબ્બત્થાખ્યાત વાચ્ચોત્થો વિસેસ્સો સ્યાદ્યન્તવાચ્ચો વિસેસનં.

ઇટ્ઠોતિ પરેસમિટ્ઠો. જાનનત્થવસેન ગમનત્થત્તાતિ ''ગમનત્થા કમ્મકા''તિ (૫-૫૯) સુત્તે ગમનત્થસદ્દેન 'યે ગત્યત્થા તે બુદ્ધ્યત્થા'તિ જાનનત્થોપિ ગહિતોતિ એવં ગહિતજાનનત્થવસેન ગમનત્થત્તાતિ અત્થો. અભિમતાનિ પાણિનિયાનં. તથા સદ્દસ્સત્થમાહ- 'અનન્તરેન ગતત્થ'(ન્તિ અન)ન્તરે વુત્તેન કરણભૂતેનાતિ અત્થો. અભિમતોતિ પાણિનિયાનમેવ ઇધાધિપ્પેતસમુચ્ચયં વત્તુમાહ- 'સમુચ્ચયો'ઇચ્ચાદિ. અથાત્ર કથમનેકાસં કિરિયાનં ચીય માનતા યાવતા એકાવાટનકિરિયાજ્ઝયનકિરિયા ચેત્યાસઙ્કિયાહ- 'સાધનભેદને'ચ્ચાદિ. મઠાદિસાધનાનમ્ભેદેનાટન કિરિયાયપિ ભેદોતિ અત્થો. તક્કિરિયાપ્પધાનસ્સાતિ સા લવનકિરિયા પધાનમસ્સ કત્તુનો. યો- યમઞ્ઞેપિ નિયોજેન્તો વિય કિરિયં કરોતિ સો ના-ઞ્ઞકિરિયાપધાને યુત્તો, તક્કિરિયાપ્પધાનેયેવેતિ.

૧૪. પુબ્બ

મહાવાક્યરૂપત્તા પકરણસ્સ તદપેક્ખાય વાક્યેકદેસત્તં ''વત્તમાને તિઅન્તિ, ભવિસ્સતિ''ચ્ચાદીનં વાક્યાનન્તિ આહ 'વાક્યેકદેસેહી'તિ. અતોયેવમાહ-વાક્યાવયવોપરો-ધુના કરીયતે'તિ. વિધિવાક્યત્તમસ્સ દસ્સેત્વા નિયમવાક્યત્તં દાનિ દસ્સેતું 'અથવા નિયમત્થમિદન્ત્યાદીન'ન્ત્યાહ. નિયમસુત્તત્તમેવ ફુટયતિ 'તેહિ'ચ્ચાદિના. તેહિ તેહિ સુત્તેહીતિ ''વત્તમાને તિ અન્તિ''ચ્ચાદીહિ તેહિ તેહિ સુત્તેહિ. ઇમિનાતિ ''પુબ્બપરા''દિના ઇમિના સુત્તેન. નનુ તુમ્હામ્હસેસેસૂતિ એત્તકે વુચ્ચમાને 'તુમ્હામ્હસદ્દવચનીયેસુ તદઞ્ઞસદ્દવચનીયેસુ ચ કારકેસૂ'તિ અયં વિસેસો કુતો ગમ્યતે યેનેવં વિવટંત્યાહ- 'કત્તુકમ્મે'ચ્ચાદિ. કત્તાદીસુ વિધાનઞ્ચ વક્ખતિ.

કત્તુકમ્માનમેવાતિ ઇમિના ભાવં બ્યવચ્છિન્દતિ. તથા ચ વક્ખતિ- 'તુમ્હામ્હસદ્દવચનીયત્તાભાવા'તિ. અસત્વભૂતાયેચ્ચાદિકમેકવચન સમ્ભવે કારણં, તુમ્હામ્હેચ્ચાદિકન્તુ પઠમપુરિસસમ્ભવે. તુમ્હામ્હસેસેસુ હોન્તા મજ્ઝિમુત્તમપઠમા કથં ભાવાદીસુ વિઞ્ઞાયન્તિ કથઞ્ચ તુમ્હામ્હાદિસદ્દવચનીયસ્સ કારકત્થસ્સાખ્યાતેન તત્થ વિહિતેન સઞ્ઞાવિભત્તા તુમ્હામ્હાદિસદ્દપ્પયોગાભાવોચ્ચાસઙ્કિય યં વુત્તં વુત્તિયં તંદાનિ વિવરન્તેન 'યદિ ભાવાદીસુ માનાદયો ન વિધીયન્તે તદામાનાદીસુ પરેસુ ભાવાદીસુ ક્યલાદીનં વિધાનમેવ નોપપજ્જતી'તિ ઇમિના સામત્થિયેન તુમ્હાદીસુ કારકેસુ મજ્ઝિમાદીનં ભાવો વિઞ્ઞાયતિ તેનેવ તુમ્હાદિકારકત્થસ્સ તત્થ વિહિતેનાખ્યાતેન સઞ્ઞાપિતત્તા તુમ્હાદિસદ્દપ્પયોગો નામ ન હોતીતિ દસ્સેતું 'તુમ્હાદિસ્વિ'ચ્ચાદિકમારદ્ધં. યજ્જેવં તુમ્હાદિસદ્દપ્પયોગોયેવ ન સિયા ચ્ચાહ- 'યજ્જેવ મિચ્ચાદિ. પરિહારમાહ- 'સસદ્દેના'તિ. તુમ્હાદિસદ્દેન.

બ્રાહ્મણાઇચ્ચનેનાભિહિતમેવ બહુત્તં બહવોતિ વચનેનાનુજ્જતે. વચનાભાવે કથં તુલ્યાધિકરણત્તંત્યાહ- ‘અનુજ્જમાનસ્સિ’ચ્ચાદિ. અનુજ્જમાનસ્સાતિઅનુવદિતબ્બસ્સ ગચ્છતિચ્ચાદિના નિદ્દિટ્ઠસ્સ કત્તુનો.

અનુવાદેનાતિ (તુમ્હાદિ) અનુવાદેન. “નામમ્હિ પયુજ્જમાનેપિ તુલ્યાધિકરણે પઠમો”તિ (૩-૧-૫) કચ્ચાનવચનં, તેનાહ- ‘તેનેવિ’ચ્ચાદિ. અસમાનાધિકરણત્તા હિ ‘તયાપચ્ચતે’ચ્ચાદો ન ભવતિ. તથાહિ તયેચ્ચેતં કત્તુવાચી પચ્ચતેચ્ચેતં કમ્મવાચી કમ્મે આખ્યાતપ્પચ્ચય વિધાનતો.

‘એહિ મઞ્ઞે રથેન ગમિસ્સસી’તિ પાણિનિયાતિમતનિપ્ફાદનક્કમો (નિરસ્સ) તે ‘પરિહાસે’ચ્ચાદિના. મઞ્ઞતિસ્સ પયોગેતિ ઉપપદવસેન મનધાતુસ્સ પયોગે. ધાતુમ્હાતિ ગમિઆદિતો. ઉત્તમ પુરિસેકવચને પત્તેતિ ગમિસ્સામીતિ પત્તે. મજ્ઝિમોભિમતોતિ ગમિસ્સસીત્યભિમતો. મજ્ઝિમે પત્તેતિ મઞ્ઞસેતિ પત્તે, ઉત્તમેકવચન મિટ્ઠન્તિ મઞ્ઞેતિટ્ઠં. ઇદં વુત્તં હોતિ “મઞ્ઞસે ત્વં રથેન ગમિસ્સામીતિ વત્તબ્બે મઞ્ઞે ત્વં રથેન ગમિસ્સસીતિ ભવતીતિ (વુત્ત”ન્તિ). એહિ મઞ્ઞેચ્ચાદિ ન કિઞ્ચિ વુત્તં વુત્તિયં. યથાસવિસયેવમજ્ઝિમુત્તમા સમ્પજ્જન્તિ, તથાસમ્બન્ધમુપદસ્સયમાહ- ‘એવમેત્થાભિસમ્બન્ધો’ચ્ચાદિ. પરાભિમતં સમ્બન્ધં કુરુમાનો આહ- ‘નત્વેવ’મિચ્ચાદિ. અથોચ્ચતેચ્ચાદિના પરાધિપ્પાયમાહ- ‘યદે’ચ્ચાદિ.

યદેવમભિસમ્બન્ધોતિ ‘મઞ્ઞસે ત્વં રથેન ગચ્છામી’તિ યદા એવમભિસમ્બન્ધો કરીયતીત્યત્થો. સો ચેવમનુગતોતિ ‘મઞ્ઞે અહં ત્વં રથેન ગચ્છસિ’ચ્ચેવં સો ચ પયોગો અનુગતોત્યત્થો. પકારન્તરકપ્પનાયાતિ ‘મઞ્ઞસે ત્વં રથેન ગચ્છામી’તિ અન્તરકપ્પનાય.

૧૫. આઈ

તેનચાતિ સમાસિતત્તેન ચ,સ્સત્યાદીનમગ્ગહણન્તિ યદિ તેસં ગહણં સિયા આઈસ્સાદીસૂતિ ન સમાસેન વદેય્ય.

૧૭. ભૂસ્સ

કતાકતપ્પસઙ્ગીયો વિધિ સો નિચ્ચો-નિચ્ચા બલવાતિ પઠમં વુક ભવતીતિ દસ્સેતુમાહ- ‘કતાકતપ્પસઙ્ગિત્તા’ચ્ચાદિ.

૧૮. પુબ્બ

અઆદ્યપેક્ખેતિ અઆદીસૂતિ અનુવત્તઅઆદ્યપેક્ખે.

૨૩. કર

નનુ ચ ‘સોસ્સા’તિ કસ્મા વુત્તં “ક્વચિ વિકરણાન “મિચ્ચેવ (૫-૧૬૧) લોપો સિયાતિ ‘કરસ્સ કુ’ન્તિ વત્તબ્બન્તિ ચોદનમનસિ નિધાયાહ- ‘ક્વચિ વિકરણાનં ત્યાદિ. અઞ્ઞત્રપયોગાનુસરણા પયોગાનુસરણં વિના ઓલોપો વિઞ્ઞાતું ન સક્કાતિ સમ્બન્ધો.

૨૫. હાસ્સ

કારિયં આહઙ્સઞ્ઞાતમસ્સ અત્થીતિ કારિયી, તેન અપરો કારિયી હઞ્અતિ હિંસીયતીતિ અત્થો.

સહોસ્સેહીતિ કરસ્સ ઓકારેન સ્સેન ચ સહ હાસ્સ સ્સેન સહાતિ અત્થો. અથ કથં ઓસ્સેહિ સહેવ વુત્તા દેસોતિવિઞ્ઞાયતીચ્ચાસઙ્કિયાહ- 'સહવચનસામત્થિયા'તિ. સહ સદ્દસ્સ સહત્થ(સ્સ ચ) સોસ્સ સ્સેનાતિ કથનસામત્થિયાતિ અત્થો. અધિપ્પાયં વિવરતિ 'એવં મઞ્અતે'ચ્ચાદિના. એવં મઞ્અતે- ઓસ્સાન મનાદેસિત્તે ઇચ્ચાદિના પાઠેન ભવિતબ્બમિવ લક્ખીયતે... તેનેવ પાઠેનસહવચનસામત્થિયસ્સ પતીતિસબ્ભાવતો. ન તુ 'એવંમઞ્અતેઓસ્સાનમન્તાદેસત્તે હાસ્સચાતિ વચનમનત્થકં સિયા હા તો ચેત્વેવ વદેત્ય ઓસ્સાનમનાદેસિત્તે'ચ્ચાદિના પાઠેન... ઓસ્સાનમન્તાદેસપ્પસઙ્ગસ્સેવાભાવતો. નહેત્થાદેસાદેસિ સમ્બન્ધછટ્ઠી અત્થિ... સોસ્સાતિ વિસેસનછટ્ઠિયાપ્પધાનાય સ્સેનાતિ સહત્થે તતિયાય ચ નિદ્દિટ્ઠત્તા. ઉભયત્થાતિ સ્સત્યાદીસુસ્સાદીસુ ચ.

૨૮. આઈ

પુબ્બસરલોપોતિ વિકરણલોપો આકારાદેસે ચ દ્વીસુ વારેસુ પુબ્બસરલોપો.

૨૯. ગમિ

અગાતિ ઈમ્હિ લલોપો, આકારાદેસે ચ પુબ્બસરલોપો.

૩૦. ડંસ

અગઞ્છા અગચ્છીતિ નિગ્ગહીતાગમેન.

૩૨. ણાના

ઉજ્ઝિતાનુબન્ધાનન્તિ પરિચ્ચત્તાનુબન્ધાનં.

૩૩. આઈ ઊ

સુત્તે આતિ ઇમિના ઉભયત્થ પઠમપુરિસેકવચનં ગહિતન્તિ આહ- 'આ'તિઆદિ.

૩૪. કુસ

અભિરૂહીતિ ''બ્યઞ્જને દીઘરસ્સા''તિ (૧-૩૩) દીઘો.

૩૫. આ ઈ સ્સ

પરોક્ખાપરનામધેય્યાનન્તિ પરોક્ખાતિઅઞ્અનામાનં.

૩૮. એય્યા

તેહેવાતિ હેટ્ઠા વુત્તસુત્તદ્વયેહેવ, સહચરિતઆયેનાતિ ‘‘ભૂતે ઈ ઉં’’ઇચ્ચાદો (૬-૪) પરચ્છક્કે પઠમપુરિસેકવચનઆકારેન ‘‘અનજ્જતને આઉ’’ઇચ્ચાદો (૬-૫) પુબ્બચ્છક્કે પઠમપુરિસેકવચન આકારેન ચ સહચરિતાકારાનમેવ પચ્ચાસત્તિયા સહચરિતા પત્તિવસેન પવત્તઆયેન ગહણન્તિ અત્થો. ગહિતત્તા ત્વાદિ સમ્બન્ધી ગય્હતેતિ સમ્બન્ધો. નિસ્સયકરણં નામ બ્યત્તિવસેનેવ, ન સામઞ્ઞવસેનાતિ આહ ‘એતેના’તિઆદિ.

૪૦. એઓ

અન્તસરાદિલોપો ‘‘રાનુબન્ધેન્તસરાદિસ્સા’’તિ (૪-૧૩૨).

૪૨. ઓસ્સ

આદેસાનન્તિ અઆદીનમાદેસાનં.

૪૬. ઇંસ્સ

પુબ્બસ્મિન્તિ અકાસિન્તિ એત્થ.

૫૨. તસ્સ

ક્રિયત્થવિહિતાનમ્પિ ધાતુવિહિતાનમ્પિ અઞ્ઞેસં તબ્બાદીનં પચ્ચયાનં ન ગહણન્તિ સમ્બન્ધો.

૫૪. મિમા

અમ્હીતિઆદીનિ વત્તમાને ત્વાદીસુ વા મિમાનમુદાહરણાનિ.

૫૭. હિમિ

મુય્હામિ મુહ=વેચિત્તે ‘‘દિવાદીહિ યક’’ (૫-૨૧).

૬૧. ઞાસ્સ

જાનાતિ ‘‘ઞાસ્સ ને જા’’ (૫-૧૨૦)

૬૭. હના

છ ચ ખા ચ છ ખા.

૭૦. કયિ

ઇમિના કતા કયિરાતિ અજ્ઝાહરિતબ્બં.

૭૧. ટા

એય્યુમાદીનં એય્યસ્સાતિ વુત્તત્તા ઉપાદિવજ્જિતસ્સાતિ વિઞ્ઞાયતિ.

૭૪. ગુરુ

ઓકારો ગુરુતિ સંયોગપુબ્બત્તા વુત્તં.

૭૬. ઓવિ

વિકરણસદ્દસ્સ અઞ્ઞથાપિ બ્યવચ્છેદકત્તસમ્ભવે ઇધાધિપ્પેતં બ્યવચ્છેદકત્તમ્પટિપાદેતુમાહ- 'યદિપિ'ચ્ચાદિ.

૭૮. એય્યા

અઞ્ઞત્રાપીતિ ભવેય્યામુભવેય્યામઇચ્ચત્રાપિ.

ઇતિ મોગ્ગલ્લાનપઞ્ચિકાટીકાયં સારત્થવિલાસિનિયં

છટ્ઠકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિટ્ઠિતા ચ સબ્બથા સારત્થવિલાસિની ટીકેતિ.

નિગમ

૧. સબ્બદા સુભદાયિત્તા, સત્તાનન્તનિસેવિતે;
પસત્થે-ન્વત્થસઞ્ઞાય, પઞ્ઞાતે સુભસઞ્ઞિતે.

૨. ચાગવિક્કમપઞ્ઞાનુદ્દયાદિગુણસાલિના;
સુભસેનાધિનાથેન, કારિતે વસતા સતા.

૩. પટિસલ્લાનસારુપ્પે, વિહારે સાધુગોચરે;
મનોનુકૂલે યોગીનં, વરે વિક્કમસુન્દરે.

૪. થેરેન રચિતા સાયં, સાસનુજ્જોતનત્થિના;
ટીકા ગુરુપદમ્ભોજ, રજોમત્થકસેવિના.

૫. બહુસ્સુતાનં વિઞ્ઞૂનં, પરમત્થાવગાહિનં.

પવત્તતુ ચિરં ચેતો, રઞ્જયન્તી નિરન્તરં.

૬. યેસં ન સઞ્ચિતા પઞ્ઞા, નેકસત્તન્તરોચિતા;
સમ્મોહબ્ભહતાવેતે, નાવબુજ્ઝન્તિ કિઞ્ચિપિ.

૭. કિન્તેહિ પાદસુસ્સૂસા, યેસં નત્થિ ગુરૂનિહ;

યે તપ્પાદરજોકિણ્ણા, તેવ સાધૂવિવેકિનો.

૮. પુઞ્ઞેન સત્થરચનાજનિતેન તેન,
સમ્બુદ્ધસાસનવરોદયકારણેન;
લોકામિસેસુપિ કિલેસમલા અલગ્ગો,
સમ્બુદ્ધસાસનવરોદયમાચરેય્યં.

૯. યે-નન્તતન્તરતનાકરમન્થનેન,
મન્થાચ લોલ્લસિતગ્ગાણવરેન લદ્ધા;
સારામથાતિ સુખિતા સુખયન્તિ ચઞ્ઞે,
તેમે જયન્તિ ગુરવા ગુરવો ગુણેહિ.

૧૦. ટીકાયો વિનસાદિનં વિરચયી યો કણ્ઠભૂસાપરો,
વિઞ્ઞૂનં જિનસાસનામલમતીસો-કાસિ ચાનાકુલં;
સન્તોસક્કમનોમનોમકમનો સબ્ભાવનીયો મહા,
સામી મે ગુરુપુઙ્ગવો વિજયતે સારીસુતો-યં ભુવિ.

૧૧. રાજા વિક્કમબાહુ બાહિતરિપૂ તાત્વસ્સ [ભાતાસ્સ] લોકિસ્સરો,
સમ્મિત્તાનિહનો તિસીહળપતી યોયં મહાવિક્કમો;
નિબ્ભીતો [તિસૂરો] વિજયાદિબાહુ વિજયી સો આસિ લઙ્કિસ્સરો,
તં નિસ્સાય ફલં ચિરાય ફલતશ્ચેતં સતં સન્તતં.

સિદ્ધિ રત્થુ

૧. અગ્ગામ્મોતિવંસેન, અભયારામસામિના;
પઞ્ચિકાવણ્ણનાભૂતા, સા સારત્થવિલાસિની.

૨. મ્રમ્મક્ખરમારોપેત્વા, વિસોધેત્વા યથાબલં;
સકિયબ્યવહારેન, તિથીવસુ કરિન્દુના.

૩. યુત્તે વસ્સે લઙ્કાદીપા, સરકમાહતા પુન;
ભાસ્સપ્પદીપકાતન્ત, કાસિકાપઞ્ચિકાદિહિ.

૪. સંસન્દિત્વા વિચારેત્વા, વાચેત્વાચ પુનપ્પુનં;
ઊનાધિકાદિ દોસાનિ, અપનેત્વા સિનેસિને.

૫. સુદ્ધકકે ચ વસ્સેસા, પાપિતા પકતિટ્ઠિતિં;
સુદ્ધાસુદ્ધંવ દસ્સેન્તી, સોધેતુ પાઠસુદ્ધિયા.